MINISTERUL EDUCAŢIEI, CULTURII ŞI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA
INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL
CENTRUL DE ARHEOLOGIE

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 902/904 (478) (043.2)

GHENADIE SÎRBU

COMUNITĂŢILE CUCUTENI-TRIPOLIE TÂRZII DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN. GRUPUL CULTURAL GORDINEŞTI

SPECIALITATEA 613.01 – ARHEOLOGIE

Teză de doctor în istorie

Conducător ştiinţific: **OLEG LEVIŢKI**, doctor habilitat în istorie, conferenţiar cercetător

Autor:

CHIŞINĂU 2019

© Ghenadie SÎRBU, 2019

CUPRINS

ADNOTARE **5**

INTRODUCERE **8**

1. ISTORICUL ŞI ISTORIOGRAFIA CERCETĂRII VESTIGIILOR ENEOLITICE TÂRZII DE TIP GORDINEŞTI DIN INTERFLUVIUL PRUT-NISTRU **19**

1.1. Etapele de cercetare şi acumulare a materialelor **19**

1.2. Istoriografia problemei **28**

1.3. Concluzii la capitolul 1 ..... **35**

2. SITURILE DE TIP GORDINEŞTI **37**

2.1. Cadrul fizico-geografic **37**

2.2. Aşezări **38**

2.2.1. Tipuri de locuinţe **44**

2.2.2. Complexe de olărie **48**

2.2.3. Complexe menajere **51**

2.3. Descoperiri cu caracter funerar **53**

2.4. Concluzii la capitolul 2 ..... **64**

3. INVENTARUL AŞEZĂRILOR ŞI NECROPOLELOR DE TIP GORDINEŞTI **66**

3.1. Ceramică **66**

3.2. Piese de inventar **94**

3.2.1. Piese lucrate din lut **94**

3.2.2. Piese din silex **97**

3.2.3. Piese din os și corn **100**

3.2.4. Obiecte din metal **102**

3.3. Obiecte cu semnificaţie cultică **103**

3.4. Concluzii la capitolul 3 ..... **105**

4. LOCUL GRUPULUI CULTURAL DE TIP GORDINEŞTI ÎN CADRUL ENEOLITICULUI TÂRZIU DIN EUROPA DE SUD-EST 107
4.1. Încadrarea cronologică 107
4.2. Sincronisme şi interferenţe culturale 115
4.3. Cocnluzii la capitolul 4 126

CONCLUZII ŞI RECOMANDĂRI 127
BIBLIOGRAFIE 132
A. Monografii, articole, rezumate 132
B. Rapoarte de săpătură 156
C. Repertorii de monumente 159
ANEXE 160
HĂRŢI 166
PLANŞE TIPOLOGICE 172
FIGURI 178
Declaraţie privind asumarea răspunderii 297
CV-ul candidatului 298

ADNOTARE

Ghenadie SÎRBU, „Comunităţile Cucuteni-Tripolie târzii din spaţiul pruto-nistrean. Grupul cultural Gordineşti”, *teză de doctor în istorie*, **Chișinău 2019.**

Structura tezei: Introducere, patru capitole, concluzii generale şi recomandări, 124 pagini text de bază, bibliografie din 366 de titluri, două anexe, cinci hărţi, cinci planşe/tabele tipologice şi 118 figuri.

Rezultatele obținute: sunt publicate în zece lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: interfluviul Prut-Nistru, eneolitic final, cultura Cucuteni-Tripolie, grupul cultural Gordineşti, aşezări, rit funerar, ceramică, cronologie, sincronisme, interferenţe culturale.

Scopul lucrării: sistematizarea şi generalizarea datelor cu privire la grupul cultural de tip Gordineşti, apărut în silvostepa pruto-nistreană la finele eneoliticului, bazat pe reluarea prelucrării întregului lot de materiale şi corelarea acestuia cu cele din cadrul facieselor eneolitice târzii (vecine sau din Europa Centrală), cu care comunităţile de tip Gordineşti au intrat în contact.

Obiectivele cercetării: 1) analiza istoriografiei şi delimitarea problemelor nesoluţionate; 2) stabilirea arealului; 3) aprecierea organizării interne şi a tipurilor de complexe de habitat şi de olărit; 4) elaborarea tipologiei pentru inventar; 5) stabilirea practicilor funerare; 6) determinarea analogiilor pentru lotul de materiale; 7) încadrarea cronologică; 8) evidenţierea sincronismelor şi a contactelor cu comunităţile vecine.

Noutatea și originalitatea științifică: rezidă în determinarea locului pe care l-a deţinut grupul cultural de tip Gordineşti atât în ansamblul faciesurilor din perioada finală a eneoliticului din Europa de Est, cât şi al celor din chalcoliticul final central-european, fapt ce a permis, cu unele rezerve, precizarea originii şi a limitelor de evoluţie cronologică a grupului analizat în lucrare.

Rezultatele științifice obţinute: rezidă în detereminarea locului grupului cultural de tip Gordineşti în cadrul facieselor eneolitice târzii din Europa de Est, şi a celor din chalcolitichul final central-european, dar şi la precizarea originii şi a limitelor cronologice ale acestuia.

Semnificaţia teoretică: constă în valorificarea unei teme centrată pe identificarea şi soluţionarea unui şir de probleme ce ţin de situaţia cultural-istorică din spaţiul pruto-nistrean de la sfârşitul mil. IV – începutul mil. III î.e.n., moment marcat de apusul complexului cultural Cucuteni-Tripolie şi apariţia unor variante locale, cu influenţe venite din exterior.

Valoarea aplicativă: lucrarea va fi de un real folos atât specialiştilor, care se ocupă de studierea eneoliticului final, neo-eneoliticului, chalcolithicului şi a bronzului timpuriu sud-est european, cât şi pentru iniţierea studenţilor de la specializările Arheologie şi Istorie.

Implementarea rezultatelor: ideile și rezultatele principale ale cercetărilor și-au găsit reflectarea în comunicări la 20 conferințe științifice naționale și internaționale (Federaţia Rusă, Ucraina, România, Polonia, Germania) precum şi în cadrul unor lecţii publice ţinute la Institutul de Arheologie al Universităţii din Rzeszów, Polonia.

АННОТАЦИЯ

Геннадий СЫРБУ «Сообщества позднего этапа культуры Кукутень-Триполье Пруто-Днестровского междуречья. Культурная группа Гординешть»,

*диссертация на соискание ученой степени доктора истории***, Кишинев 2019.**

Структура работы: Введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, 124 страницы основного текста, библиография из 366 наименований, два приложения, 5 карт, 5 типологических таблиц и 118 рисунков.

Полученные результаты: опубликованы в 10 научных работах.

Ключевые слова: Пруто-Днестровское междуречье, поздний энеолит, культура Кукутень-Триполье, культурная группа Гординешть, поселения, погребальный обряд, керамика, хронология, синхронность, культурные взаимосвязь.

Цель работы: систематизация и обобщение данных для исследования группы Гординешть, которая появилась в Пруто-Днестровской лесостепи в конце энеолита, на основе обработки всей коллекции артефактов и поиска соответствий с близкими материалами других позднеэнеолитических групп (находившихся по соседству или из Центральной Европы), с которыми контактировали сообщества гординештского типа.

Задачи исследования: 1) анализ историографии и выделение нерешенных проблем; 2) выявление зоны распространения; 3) определение внутреннего распределения жилищ и гончарных комплексов; 4) разработка типологии для инвентаря; 5) установление погребального обряда; 6) определение аналогий; 7) выделение хронологических рамок; 8) выяснение возможностей синхронизации и определения контактов с другими сообществами.

Научная новизна и оригинальность состоит в определении места, занимаемого культурной группой Гординешть, как в ансамбле групп позднего энеолита Восточной Европы, так и в тех из финалиной фазы халколита Средней Европы, что позволило, с некоторыми оговорками, уточнить происхождение и пределов хронологической эволюции развитие данной группы.

Полученные научные результаты заключаются в определение места культурной группы Гординешть в обшем массиве позднеэнеолитических групп Юго-Восточной Европы и финального энеолита Центральной Европы, а также в определении ее происхождения и хронологических границ.

Теоретическое значение состоит в исследовании темы, сфокусированой на выявление и решение ряда проблем, связанных с культурно-исторической ситуацией в Пруто-Днестровском междуречье в конце IV – начале III тысячелетия до н.э., в момент распада культурного комплекса Кукутень-Триполье и появления локальных вариантов, обусловленных влияниями извне.

Практическая значимость: работа окажет большую помощь специалистам, изучающим поздний энеолит, нео-энеолит, халколит и ранне-южноевропейскую бронзу, а также студентам, изучающим археологию и древнюю историю.

Применение научных результатов: идеи и основные результаты исследования были апробированы на 20 национальных и международных научных конференциях (Российская Федерация, Украина, Румыния, Польша и Германия), а так же были представлены на публичных лекциях в Институте Археологии, Жешувского Университета в Польше.

ANNOTATION

Ghenadie SÎRBU "Late Cucuteni-Tripolye communities of the Prut-Dniester interfluve. Gordineşti cultural group", *thesis for the scientific degree: PhD in History***, Chişinău 2019**.

Thesis structure: Introduction, four chapters, conclusions and recommendations, 124 pages of the main text, bibliography (366 titles), two appendixes, five maps, five typological tables and 118 figures.

Obtained results: are published in 10 scientific papers.

Keywords: Prut-Dniester interfluve, Late Eneolithic, Cucuteni-Tripolye culture, Gordineşti cultural group, settlements, funerary rite, pottery, synchronizations, cultural interference.

The aim of the thesis: systematization and synthesis of data for research regarding the Gordineşti group, which appeared in the Prut-Dniester forest-steppe in the Late Eneolithic. The study is based on the processing of the entire sampling of the archaeological material and its correlation with the simultaneous late Eneolithic groups (neighboring or from Central Europe), with which Gordineşti communities came into contact.

Objectives of the thesis: 1) analysis of historiography and the identification of unsolved problems; 2) distribution zone; 3) determination of the internal distribution of dwellings and pottery complexes; 4) developing typology for inventory; 5) definitions of the funeral rite; 6) search for analogies of Gordineşti vestiges; 7) highlighting chronological framework; 8) synchronization and highlighting the contacts with the neighboring communities.

Novelty and scientific originality: consists in determining the place occupied by the Gordineşti cultural group, both in the ensemble of the Late Eneolithic groups of Eastern Europe, and in those of the finale of the chalcolithic phase of Central Europe, which allowed, with some reservations, to clarify the origin and limits of chronological evolution of the development of this group.

Obtained results: consist in determining the position of the Gordineşti cultural group in the Late Eneolithic communities of Eastern Europe and Late Chalcolithic from Central Europe, the characteristics of its origin and its chronological limits.

Theoretical significance: is determined by focusing on the identification and solution of a number of issues related to the cultural-historical situation in the Prut-Dniester region in the late 4th - early 3rd millennium BC, in a moment marked by the decline of Cucuteni-Tripolye cultural complex and the emergence of local variants influenced outside.

The practical significance of the paper: The results of the study could be of help to specialists, who are interested in Late Eneolithic, neo-Eneolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age of Eastern Europe, as well as to students of the Archaeology and History specialties.

Implementation of the scientific results: The ideas and the main results of the study were tested at 20 national and international scientific conferences (Russian Federation, Ukraine, Romania, Poland and Germany), and were presented at public lectures at the Institute of Archeology, Rzeszow University from Poland.

INTRODUCERE

Actualitatea şi importanţa temei investigate. Subiectul pe care îl abordăm în acest studiu se înscrie în paleta largă de concepte şi formulări expuse pe tema migraţiilor, care rămâne a fi şi astăzi una extrem de sensibilă şi de actuală. Am selectat un segment cronologic din evoluţia comunităţilor preistorice europene în care sunt semnalate importante mişcări de populaţii pe zone extinse, cauzate de diferiţi factori (social-economici, climatici, etc.) şi care, la rândul lor, au condiţionat diverse procese petrecute la finele mileniului IV î.e.n[1]. Respectivele mişcări de populaţii au avut un impact major şi asupra comunităţilor de agricultori din spaţiul est-carpatic, impact care poate fi surprins în arhitectura locuinţelor, în tehnica de ornamentare a ceramicii, dar mai expresiv – în practicile funerare. În opinia unor specialişti, migraţia reprezintă un fenomen sau un proces cultural ce conduce la un *mixaj* socio-cultural pe zone mari, dar, conform altor cercetători, mobilitatea umană ar putea să reflecte, la fel de bine, şi rezultatul unei situaţii de criză survenită în viaţa comunităţilor de agricultori fie prin schimbările accentuate în economia acestora, fie prin schimbările climaterice (Kristiansen 1989, p. 213; Harper 2013, p. 28-46; Weninger, Harper 2015, p. 475-494; Frînculeasa et al. 2015, p. 86). Acest proces, pe de o parte, a condiţionat creşterea numărului de aşezări fortificate, iar pe de altă parte – a contribuit la reducerea presiunii demografice asupra potenţialului de resurse naturale dintr-o regiune sau alta (Дяченко 2010, с. 46).

În general, aria carpato-nistreană este privită de specialişti ca zonă de contact între diferite masive culturale, diametral opuse în plan socio-cultural (Деграчев 1989, с. 3). Respectiv, în cazul culturii Cucuteni-Tripolie nu putem vorbi de un sistem cultural strict izolat care, în decursul evoluţiei sale, nu a permis preluarea unor inovaţii din exterior. Între purtătorii tradiţiilor Cucuteni-Tripolie şi grupuri de populaţie de altă sorginte au existat diverse contacte şi interferenţe în toate cele trei etape (A, A-B şi B) de evoluţie ale culturii. În primele două etape mişcările şi influenţele veneau dinspre stepele nord-pontice, iar în cea finală vectorul a fost reorientat, principalele impulsuri fiind sesizate dinspre regiunile Europei Centrale şi Balcani. Este perioada când legăturile dintre comunităţile de agricultori din spaţiul est-carpatic şi cele din zonele menţionate au atins un

[1] Considerăm necesar să menţionăm că sfârşitul mileniului IV î.e.n., în literatura de specialitate, este tratat diferit din punctul de vedere al terminologiei. După unii specialişti, respectivul interval de timp ar ţine de eneoliticul final sau de perioadă de tranziţie, iar după alţii – de perioada timpurie a epocii bronzului. Această lipsă de coerenţă şi consecvenţă terminologică a generat numeroase confuzii şi controverse, îndeosebi la nivelul caracterizării faciesurilor culturale locale apărute după dislocarea blocului cultural Cucuteni-Tripolie (în cazul nostru este cel de tip Gordineşti). Pentru a nu perpetua confuziile, vom utiliza termenul de ***sfârşitul mileniului IV î.e.n.***, deoarece datele radiocarbon C14, pe care le avem la dispoziţie, ne aliniază perfect în această limită cronologică. Mai detaliat, acest punct de vedere îl vom aborda în ultimul capitol al lucrării.

maxim dinamism, rezultând procese care au dus la dezintegrarea unor blocuri culturale mai vechi (Cultura Amforelor Sferice, Funnel Beaker, Cucuteni-Tripolie etc.) şi formarea altor grupuri culturale noi, dar care mai păstrau unele tradiţii locale.

Pentru situaţia pe care o examinăm noi este binevenită observaţia arheologului rus Nikolai Merpert, uşor reformulată de noi, potrivit căreia rezultatul contactelor active dintre două grupuri culturale constă într-o originală decuplare a complexului cultural Cucuteni-Tripolie în grupuri locale, care aveau să se transforme din faciesuri culturale cu dezvoltare *internă* în cele cu exercitare a influenţelor în *exterior* (Мерперт 1980, с. 88).

Drept urmare a acestor procese, pe un spaţiu destul de întins, cuprins între periferia estică a munţilor Carpaţi şi râul Nipru, s-a constituit un şir de grupuri culturale/faciesuri care sunt asemănătoare între ele printr-un şir de elemente ale culturii materiale, mai puţin, însă, prin ritul şi ritualul funerar. Conform diverselor surse, perioada menţionată s-ar caracteriza prin formarea unui număr diferit de astfel de grupuri. Astfel, unii cercetători au văzut constituirea unui număr de *şase* grupuri culturale/faciesuri (Лагодовская 1953, с. 95-108; Захарук 1953, с. 153-161; Пассек 1955, с. 15-29; Мовша 1972, с. 3-24), alţii au optat pentru *şapte* grupuri culturale/faciesuri (Niţu 1977, p. 145-211), cifra ridicându-se treptat la *opt* (Дергачев 1980, с. 94), *nouă* (Маркевич 1981, рис. 89), apoi la *unsprezece* (Черныш 1985, с. 219-220), ca să ajungă, într-un final, la *cincisprezece* grupuri culturale/faciesuri locale (Videiko 2011, p. 374, fig. 2). În silvostepa dintre râurile Prut şi Nistru, noul **grup cultural**[2] ce s-a constituit ca rezultat al proceselor menţionate, a fost inclus în literatura de specialitate, în prima sa formă, sub denumirea de ***situri de tip Gordineşti*** (în rusă *памятники Гординештского типа*) (Дергачев 1973, с. 90-100; Дергачев 1980, с. 119-123).

Anume acest grup cultural a devenit ţinta studiilor noastre. În acest fel, ne-am delimitat un subiect de cercetare extrem de sensibil care face parte din mozaicul complex al procesului de dezagregare a uneia dintre cele mai strălucite epoci din evoluţia comunităţilor europene. Importanţa studiului rezidă nu doar în căutarea de a înţelege şi a argumenta complicatele procese

[2] Prin *grup cultural* înţelegem întrunirea aproximativ a aceloraşi caracteristici specifice unei culturi arheologice, din care însă lipsesc anumite elemente considerate relevante (de exemplu, lipsa mormintelor, neprecizarea suficientă a ariei de răspândire ori a evoluţiei etc.), stadiul de cunoaştere a unei entităţi culturale nepermiţând reliefarea tuturor aspectelor definitorii unei culturi. Evoluţia bagajului informaţional poate să modifice şi să completeze acele elemente lipsă, contribuind la definirea unui grup cultural drept o cultură, cu toate trăsăturile întrunite, sau să confirme definirea sa doar ca grup. Atunci când este de sine stătător el întruneşte sensul deplin de **grup cultural** (Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României, vol. I, 1994, p. 390). Având în vedere că discuţiile teoretice operează cu mai mulţi termeni pentru a desemna, deseori, aceleaşi fenomene, considerăm necesar a face o delimitare clară în contextul cercetărilor noastre. Fără a intra acum în aceste polemici, stabilim că, de aici încolo, pentru a opera cu fenomenele caracteristice silvostepei Pruto-nistrene la finele mileniului IV î.e.n. (dar şi pentru fenomenele similare din spaţiile adiacente), vom utiliza termenul de ***grup cultural***.

ce au dus la o nouă fază de evoluţie, dar va oferi şi importante observaţii asupra modului în care importantele fenomene de mobilitate umană sunt de natură să influenţeze în mod decisiv astfel de transformări.

Cadrul cronologic. Subiectul tezei de doctorat abordează o etapă cronologică cuprinsă între sfârşitul mileniului IV – începutul mileniului III î.e.n. Conform schemei elaborate de Tatiana Passek încă în 1949, perioada dată corespunde etapei Tripolie CII (Пассек 1949, с. 157-215), iar unii specialiştii români o încadrează în faza Cucuteni B3, ca mai apoi să renunţe la ea înlocuind-o cu cultura Horodiştea-Erbiceni (Dumitrescu 1963, p. 291-292; Dumitrescu 1985, p. 39; Niţu 1978, p. 17; Niţu 1977, Fig. 1; Niţu 1980, p. 167, Fig. 3). Avansând în timp, de la momentul introducerii în circuitul ştiinţific, schema cronologică a fost în permanenţă completată, astfel încât faza Tripolie CII a fost divizată în două subfaze, care, la rândul lor, cuprind câteva trepte: *nouă* după Vsevolod Marchevici (Макевич 1981, с. 56-68, Рис. 89) sau *11* după Ecaterina Chernish (Черныш 1982, с. 226-231, Таблица 9). În ambele cazuri, grupul cultural de tip Gordineşti încheie evoluţia acestei perioade, în special, şi a eneoliticului est-carpatic, în general (Петренко 1994, с. 64).

Interesul tot mai sporit al arheologilor pentru noile tehnologii şi metode interdisciplinare a condus la crearea unei baze de date, care pe an ce trece se completează cu noi probe radiocarbon C14, fiind de real folos în soluţionarea problemei legate de cronologia absolută a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, la general, şi a eneoliticului final, în special (Mantu 1995, p. 213-235; Lazarovici 2010, p. 71-94; Rassamakin 2011, p. 80-100; Rassamakin 2012, p. 19-69; Diachenko, Harper 2016, p. 81-105).

În prezent, pentru grupul cultural de tip Gordineşti dispunem de 14 probe (nouă pentru aşezări şi cinci pentru complexe funerare). În urma analizei acestor probe şi corectarea lor cu 1σ şi 2σ pe baza softurilor OxCal v4.3.2. (IntCal 13 Northern Hemisphere curve) şi CalPal v1.5, ambele fiind *on-line*, a rezultat perioada cuprinsă în limitele cca 3360-2900 cal BC, pe care o putem considera ca etapă cronologică de evoluţie a grupului cultural cercetat de noi. Mai multe detalii şi analize la acest subiect sunt aduse în compartimentul dedicat problemelor legate de cronologia şi sincronismele cu alte manifestări culturale (*vezi* Capitolul IV).

Cadrul geografic aflat în atenţia noastră se limitează la zonele de nord ale silvostepei interfluviului Prut-Nistru. Totodată, anumite paralele vor fi făcute cu teritoriile limitrofe, în care s-au descoperit vestigii specifice culturilor/grupelor contemporane cu cel analizat de noi. Este vorba, în primul rând, de silvostepa dintre munţii Carpaţi şi râul Prut, unde au locuit comunităţile purtătoare ale tradiţiilor de tip Horodiştea-Erbiceni. O altă regiune cuprinde bazinul superior al râului Nistru şi Volynia, unde sunt concentrate situri de tip Kasperovsk, Listvin, Holyshev etc. Pe linia nord-estică se mărgineşte cu grupul de tip Gorodsk, din bazinul Bugului de Sud, iar la sud, în

stepa nord-pontică, avem triburi corespunzătoare ultimelor faze de evoluţie a aspectelor de tip Vîhvatinţi şi Usatovo. În procesul de depistare a unor paralele în plan stilistic şi morfologic, după posibilitate, pentru artefactele specifice grupului cultural de tip Gordineşti, ne vom îndrepta atenţia şi spre mediul culturilor arheologice eneolitice târzii din Europa Centrală.

Scopul şi obiectivele tezei. Din momentul descoperirii, investigarea siturilor de tip Gordineşti din silvostepa Pruto-nistreană, a înregistrat progrese semnificative. Până în prezent, harta descoperirilor totalizează 71 de puncte, dintre care 60 sunt aşezări, iar 11 sunt complexe funerare (*vezi* Harta 1 şi 2). Totuşi, din numărul total de aşezări catalogate doar în opt au fost întreprinse săpături arheologice, şi doar în una dintre ele putem vorbi de cercetări de amploare. Unicul sit în care s-au întreprins cercetări de proporţii a fost aşezarea cu mai multe nivele cultural-cronologice Trinca-*Izvorul lui Luca*, r-nul Edineţ, în care a fost dezvelită o suprafaţă de peste 90% din nivelul de locuire specific grupului Gordineşti. Probabil, prin aceasta se şi explică diversitatea opiniilor privind statutul taxonomic al siturilor respective, constituind una dintre problemele încă nesoluţionate. În acest sens, analizând nivelul de cercetare a fenomenelor de la sfârşitului mileniului IV î.e.n. din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Nipru şi completându-l cu informaţie complexă pentru fiecare dintre siturile catalogate, Valentin Dergacev a ajuns la concluzia că tipologizarea ansamblului de monumente din perioada menţionată este încă greu realizabilă, fiind determinată de câteva probleme-cheie, printre care mai importante ar fi următoarele: slaba documentare a siturilor, majoritatea având caracter perieghetic al cercetării (respectiv, multe dintre situri sunt cunoscute doar pe baza unei cantităţi mici de vestigii arheologice); rezultatele obţinute din săpătură nu sunt publicate, iar accesul limitat la materiale arheologice nu a favorizat analize detaliate; materialele specifice pentru fiecare dintre grupele culturale, în special pentru interfluviul Prut-Nistru, conţin multiple elemente asemănătoare (Дергачев 1980, с. 123-124). Astfel, specialiştii interesaţi de respectivele situri sau cei care au avut legătură cu cercetarea acestora le-au catalogat în mod diferit, precum urmează[3]: *tip aparte de monumente care face parte din ultima etapă de evoluţie a culturii tripoliene* (Дергачев 1980, с. 119-123; Манзура, Дергачев 1991, с. 9, 12-13; Manzura 1994, p. 106-108); *cultura de tip Hordineşti* (Манзура 1987, с. 108-109); *variantă locală Hordineşti din cadrul culturii Cucuteni-Tripolie* (Leviţki 1995, p. 247); *grupul Gordineşti-Horodiştea care încheie evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie* (Sava et al. 1995, p. 297); *cultura Gordineşti* (Ларина 2003, с. 61, 76); *aşezări Cucuteni B3 de tip Horodiştea-Gordineşti* (Бикбаев 1990, с. 148; Bicbaev 1993); *complex cultural de tip Gordineşti din prima fază a*

[3] Ideea cu aducerea în lucrare a diversităţii opiniilor privind statutul taxonomic al siturilor de tip Gordineşti, nu este una personală, ci a fost preluată din studiul elaborat de colegul Sergiu Bodean (Bodean 2004, p. 28) cu completări aduse de noi.

perioadei timpurii a epocii bronzului (Dergaciov 2010, p. 267) etc. După cum se observă, chiar dacă majoritatea specialiştilor consideră că aceste aşezări sunt parte componentă a etapei finale Tripolie CII-2, din regiunea est-carpatică, o unitate a viziunilor nu e nici pe departe constituită.

Delimitarea contradicţiilor şi lacunelor existente în cadrul istoriografiei privind grupul cultural de tip Gordineşti şi căutarea posibilităţilor de a le înlătura, ne-a adus în faţa unui şir de alte probleme nesoluţionate, nu mai puţin importante. Astfel, după cum s-a menţionat, numărul siturilor cercetate prin săpături este mic, iar caracterul exhaustiv al investigaţiei rămânea a fi doar un deziderat, de altfel, ca şi publicarea unora dintre vestigiile descoperite atât în complexele de habitat, cât şi în cele funerare. Mai mult, calitatea materialelor publicate era departe de cerinţele actuale, respectiv nici corelarea materialelor din siturile funerare cu cele de habitat nu putea fi luate în calcul. Serioase probleme existau în ceea ce priveşte încadrarea cronologică a orizontului Gordineşti, pînă la momentul iniţierii cercetării noastre neexistând nici o probă C14. Constatările expuse reprezintă imaginea încă foarte ambiguă, pe care o avem în momentul de faţă, trasându-ne obiective de reanalizarea detaliată a materialului arheologic rezultat din toate tipurile de situri cercetate până la acest moment, atât de habitat, cât şi funerare, pentru a obţine un tablou cât mai complet al grupului cultural de tip Gordineşti şi amplasarea acestuia pe harta preistorică a Europei de Sud-Est. Din aceste raţionamente, am considerat că una dintre cele mai importante *contribuţii* pe care le putem aduce la soluţionarea problemelor legate de grupul cultural de tip Gordineşti, constă în includerea în circuitul ştiinţific al întregului material arheologic descoperit atât în situl eponim, cât şi în celelalte monumente identificate şi incluse în harta de ansamblu completată de autor. Respectiv, se impunea, în primul rând, completarea şi reactualizarea bazei de date iniţiată de Valentin Dergacev încă la începutul anilor 70 ai secolului al XX-lea, după care ar fi fost posibilă o revedere a întregului material prin prisma soluţionării problemelor identificate.

Conform **ipotezei de lucru** de la care am pornit investigaţiile noastre, constituirea şi evoluţia grupului cultural de tip Gordineşti reprezintă una dintre manifestările teritoriale ale procesului de dezagregare ale blocului cultural Cucuteni-Tripolie, ca urmare a unui proces extrem de complex atât de ordin intern, cât şi de ordin extern – consecinţă a mişcărilor, pe zone extinse, ale populaţiilor cu un mod de viaţă diferit, cauzate de un şir de factori complecşi. Relaţia dintre grupul cultural Gordineşti cu faciesurile învecinate din zona menţionată ne permite să caracterizăm eneoliticul final – Tripolie CII-2, nu doar ca o simplă manifestare de evoluţie sincronă, în diferite regiuni, a mai multor variante locale, dar şi ca o unitate, relativ independentă în cadrul întregului masiv eneolitic final, ce poate fi tratată şi ca un tot întreg – *o comunitate cultural-istorică distinctă.*

Astfel, pornind de la ipoteza de lucru şi de la constatările făcute mai sus, drept **scop al lucrării de doctorat** ne-am propus sistematizarea şi generalizarea datelor cu privire la grupul

cultural de tip Gordineşti, care s-a constituit în silvostepa pruto-nistreană la finele eneoliticului, în vederea stabilirii principalelor procese ce au definit fenomenul dezintegrării marelui complex cultural Cucuteni-Tripolie. Pornind de la completarea şi reactualizarea bazei de date, continuând cu reanalizarea şi reinterpretarea tuturor materialelor accesibile descoperite atât în situl eponim, cât şi în nivelul cu vestigii de tip Gordineşti din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*, precum şi în alte aşezări cercetate prin săpătură, dar nepublicate sau abordate doar superficial, am căutat să răspundem la un şir de întrebări definitorii, printre care mai importante sunt: precizarea arealului de răspândire; stabilirea clară a tipurilor de aşezări, organizarea lor internă, dar şi analiza dispunerii acestora prin prisma interpolării spaţiale; stabilirea totalităţii practicilor funerare şi încadrarea cronologică a orizontului. Totodată, am urmărit corelarea vestigiilor acestuia cu cele din cadrul faciesurilor eneolitice târzii vecine (Horodiştea-Erbiceni, Kasperovsk, Gorodsk, Vîhvatinţî (faza târzie), Usatovo) şi din Europa Centrală (Baden (faza târzie), Coţofeni III, Funnel Beaker (etapa târzie), Cultura Amforelor Sferice (grupele Podolian şi Siret), cultura Złota (componentă a grupului Culturii Ceramicii Şnurate), cu care comunităţile de tip Gordineşti au intrat în contact, în vederea verificării ipotezei de lucru.

Pentru ca scopul lucrării să fie atins, ne-am propus spre realizare următoarele **obiective**:

1) analiza istoricului studierii vestigiilor de tip Gordineşti din interfluviul Prut-Nistru şi delimitarea principalelor probleme nesoluţionate;

2) stabilirea arealului de răspândire a comunităţilor de tip Gordineşti, a tipurilor de aşezări şi a dispunerii spaţiale a acestora;

3) aprecierea organizării interne a siturilor de habitat prin evidenţierea şi descrierea tipurilor de locuinţe şi a complexelor de olărie;

4) analiza tipologică a complexelor de olărie şi menajere;

5) stabilirea practicilor funerare, analiza şi determinarea analogiilor pentru ritul şi ritualul funerar, dar şi pentru inventarul descoperit în mormintele cercetate;

6) clasificarea şi determinarea analogiilor pentru materialele arheologice descoperite în siturile de tip Gordineşti;

7) stabilirea limitelor cronologice de existenţă a grupului cercetat;

8) evidenţierea sincronismelor şi interferenţelor cu comunităţile vecine.

La baza elaborării acestei lucrări stau materialele arheologice, inedite în mare parte, stocate în fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, precum şi din arhivele personale ale domnilor dr. hab. Valentin Dergacev şi dr. hab. Oleg Leviţki.

Pentru ca sarcinile propuse să fie realizate, s-a făcut apel la un număr important de studii ştiinţifice care au tangenţe tematice cu lucrarea noastră, publicate atât în ţară, cât şi peste hotare.

Accesul la o parte din literatura de specialitate şi consultarea ei au fost posibile graţie stagiilor ştiinţifice de documentare efectuate în perioada elaborării studiului de doctorat: Institutul de Arheologie al Academiei Naţionale de Ştiinţe din Kiev, Ucraina (1-7 noiembrie 2012); Muzeul de Arheologie din Poznan, Polonia (1-10 decembrie 2015); Muzeul Bucovinei din Suceava, România (16-21 ianuarie 2016); Institutul de Arheologie al Universităţii din Rzeszów, Polonia (27 februarie – 5 martie, 17-20 martie 2016); Institutul de Arheologie şi Etnografie al Academiei de Ştiinţe din Cracovia, Polonia (22-28 noiembrie 2016); Muzeul de Arheologie din Łódź, Polonia (24-31 martie 2017); Institutul de Arheologie Preistorică al Universităţii Libere din Berlin, Germania (2-16 decembrie 2017).

Metodologia cercetării ştiinţifice. Cercetările au fost realizate prin aplicarea unui set de metode:

metoda cartografică – a stat la baza elaborării hărţilor, munca fiind efectuată în *două etape*: *prima*, prin intermediul instrumentelor de captare (Google Earth Pro, GoogleMaps) s-a reuşit verificarea şi stabilirea coordonatelor geografice pentru fiecare sit în parte; *a doua*, cu ajutorul unor instrumente de lucru IT (QuantumGIS, ArcGIS, ArcMAP), prin intermediul modulelor de calcul, s-a analizat dispunerea aşezărilor prin prisma interpolării spaţiale.

metoda tipologică – este esenţială în sistematizarea şi elaborarea planşelor tipologice pentru formele de vase din categoriile de ceramică evidenţiate şi pentru celelalte categorii de inventar. În urma modelărilor grafice, fiind un proces de bază în lipsa unui eşantion de forme întregi, au fost delimitate tipurile specifice, în cadrul cărora, bazându-ne pe un set de criterii (forma buzei, gâtul, corpul etc.), a fost posibilă şi desprinderea variantelor.

metoda analogiilor – se află în strânsă legătură cu metoda tipologică, a condus la identificarea paralelelor şi deosebirilor dintre vestigiile de tip Gordineşti şi cele specifice altor grupuri eneolitice târzii din spaţiul est-carpatic, dar şi cele din cadrul culturilor contemporane din Europa Centrală şi de Sud-Est.

metoda statistică – este aplicată pentru o serie de analize întrebuinţate pentru aşezări şi a inventarului descoperit din acestea, precum şi în procesul modelării probelor radiocarbon C14; prin analiza statistică a coeficienţilor de combinare, se va încerca delimitarea unor grupe care, la rândul lor, pot corespunde cu fazele de evoluţie a grupului dat.

Noutatea şi originalitatea ştiinţifică a lucrării. Lucrarea reprezintă un studiu în care este analizat un grup cultural local din perioada eneolitică târzie din interfluviul Prut-Nistru, introdus în circuitul ştiinţific în anul 1973 (Дергачев 1973, с. 90-100) şi lăsat în *umbră* mai bine de patru decenii. De la descoperirea şi cercetarea sitului eponim de lângă localitatea Gordineşti (r-nul Edineţ) şi până-n prezent s-a acumulat o bază de date consistentă care ne permite să reluăm

analizarea acestui grup. *Inovaţia* şi una dintre cele mai importante *contribuţii* ale lucrării, constă în includerea în circuitul ştiinţific al întregului material arheologic descoperit atât din situl eponim, cât şi din celelalte monumente identificate şi incluse în harta de ansamblu completată de autor.

Noutatea studiului constă în faptul că sunt analizate pentru prima dată, în ansamblu, toate aspectele caracteristice acestui grup cultural eneolitic târziu. În compartimentele planificate se încearcă prezentarea integrală a tuturor materialelor la care autorul a avut acces. Ca rezultat al efortului depus, a fost creionată o imagine în care sunt evidenţiate: arealul de răspândire; tipurile de aşezări şi organizarea lor internă; complexele de habitat şi de producere; practicile funerare; diversitatea de vestigii ale culturii materiale; limitele cronologice şi sincronismele cu culturi atât din regiunile învecinate, cât şi cu comunităţi din Europa Centrală.

În ceea ce priveşte **originalitatea ştiinţifică** a lucrării, considerăm important să menţionăm că, reanalizarea şi reinterpretarea materialelor descoperite atât în situl eponim, cât şi în nivelul cu vestigii de tip Gordineşti din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*, precum şi în alte aşezări cercetate prin săpătură, nepublicate sau abordate doar superficial, au servit drept instrument de lucru în soluţionarea şirului de probleme ce necesitau a fi argumentate. Posibilităţile tehnologiilor informaţionale au permis precizarea limitelor de răspândire a aşezărilor, iar analiza dispunerii acestora prin prisma interpolării spaţiale a favorizat creionarea unei imagini referitoare la amplasare, dimensiune, vizibilitate, interdependenţă etc. Modelarea propusă a fost posibilă datorită unor softuri speciale de captare şi concretizare a coordonatelor geografice, dar şi a metodelor statistice de calcul.

Ca precizare dorim să afirmăm că analiza vestigiilor din aşezarea cu mai multe nivele cultural-cronologice Trinca-*Izvorul lui Luca* a permis evidenţierea specificului acestui sit în cadrul grupului eneolitic târziu de tip Gordineşti şi în contextul contactelor şi influenţelor dintre comunităţi de diferită sorginte din Europa Centrală şi de Sud-Est. Tot în această conjunctură, evidenţierea analogiilor pentru categoriile de piese din monumentele de tip Gordineşti a adus noi precizări referitoare la geneza acestor comunităţi şi parcursul istoric al acestora începând cu sfârşitul mileniului IV î.e.n.

Importanţa teoretică a lucrării constă în valorificarea unei teme centrată pe identificarea şi soluţionarea unui şir de probleme ce ţin de situaţia cultural-istorică de la sfârşitul mileniului IV – începutul mileniului III î.e.n. din interfluviul Prut-Nistru, moment marcat de apusul complexului cultural Cucuteni-Tripolie şi apariţia unor variante locale puternic influenţate, atât de modul de viaţă social, economic şi spiritual din interiorul comunităţilor, cât şi de fluxul venit din exterior, fie el paşnic, fie violent. Totodată, imaginea obţinută poate constitui un model de ajustare a monumentelor cercetate la nivelul necesar, din care apoi poate fi iniţiată o investigaţie de ansamblu

atât asupra genezei grupului cultural de tip Gordineşti, care este atribuită, de către unii specialişti, comunităţilor cucuteniene din etapa Cucuteni B2b, iar de către alţii – unor populaţii infiltrate în zonă din alte regiuni, cât şi asupra fenomenului fluxului diferitor triburi spre spaţiile est-carpatice, fie din Europa Centrală, fie din stepele nord-pontice.

Problema ştiinţifică soluţionată rezidă în determinarea locului pe care l-a deţinut grupul cultural de tip Gordineşti atât în ansamblul faciesurilor din perioada finală a eneoliticului din Europa de Est, cât şi al celor din chalcoliticul final central-european. Acest fapt a permis, cu unele rezerve, precizarea originii şi a limitelor de evoluţie cronologică a grupului analizat în lucrare. În procesul investigaţiilor s-a stabilit că, începând cu primul sfert al mileniului IV î.e.n., grupuri de populaţie din diferite regiuni ale Europei, în special, din Volynia şi Podolia, purtători ai tradiţiilor atribuite Culturii Amforelor Sferice, s-au deplasat spre sud, în câteva valuri de migraţie (Шмит 2001-2002, c. 257). Populaţiile respective, care în spaţiul originar constituie o unitate omogenă, în procesul migraţiei îşi păstrează doar linia genetică, constituind noi grupe denumite conform zonelor ocupate (*ca exemplu* Siret sau Podolian). Din stepele nord-pontice, influenţate de factorul climatic, încep să se mişte în direcţie balcanică şi central-europeană, grupuri de populaţii purtătoare ale tradiţiilor de tip Jamnaia.

Valoarea aplicativă a lucrării, în forma ei finală, considerăm că va fi de un folos atât specialiştilor, cointeresaţi în studierea fazei finale a eneoliticului din Europa de Sud-Est, precum şi cercetătorilor, ale căror interese sunt legate de epoca neo-eneolitică, chalcolitică şi a bronzului timpuriu, în general. În acelaşi context, studiul poate fi folosit ca sursă pentru iniţierea studenţilor, de la specializările Istorie.

Aprobarea rezultatelor. Subiectele abordate în teză au fost prezentate la 20 de conferinţe naţionale şi internaţionale, atât din ţară, cât şi peste hotare, servind ca bază pentru zece studii publicate în reviste de specialitate editate în ţară atât, cât şi peste hotare.

Sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea se compune din următoarele compartimente: **introducere**, **patru capitole**, **concluzii generale** şi **recomandări**, **bibliografie**, **anexe**, **hărţi** şi **figuri**.

În **Introducere** prezentăm actualitatea şi importanţa studierii grupului cultural de tip Gordineşti ca parte componentă a eneoliticului târziu din silvostepa est-carpatică. Sunt formulate scopul şi obiectivele lucrării, noutatea ştiinţifică a rezultatelor, importanţa teoretică, problema ştiinţifică soluţionată şi valoarea aplicativă a lucrării, abordarea aplicativă şi sumarul compartimentelor tezei.

În compartimentul **1** întitulat **Istoricul şi istoriografia cercetării vestigiilor eneolitice târzii de tip Gordineşti din interfluviul Prut-Nistru** sunt trecute în revistă trei etape de cercetare a siturilor de tip Gordineşti. Astfel, remarcăm că, pe parcursul fiecărei etape de studiere s-au făcut progrese vizibile în acumularea bazei de date, care ne permite să facem o analiză mai detaliată a tuturor aspectelor ce ţin de acest grup cultural, în special în ceea ce priveşte arealul de răspândire, amplasarea şi tipurile de aşezări.

Ansamblul de probleme exemplificate în compartimentul *istoriografia problemei* ne pun în faţa unui tablou care necesită retuşare serioasă prin aducerea de argumente convingătoare ce permit soluţionarea lor în formă înţeleasă de specialiştii cointeresaţi în tematica dată.

În capitolul **2** denumit **Siturile de tip Gordineşti**, este abordat grupul cultural prin analiza arealului de răspândire, cu marcarea *limitelor convenţionale* de extindere, fiind creionată o hartă care cuprinde 71 de puncte. Un alt aspect tratat în acest capitol ţine de analiza tipurilor de locuinţe, a complexelor de olărie şi a celor cu destinaţie menajeră. În acest context menţionăm delimitarea a două tipuri de locuinţe, descrierea completă a complexelor de olărie.

Un loc important în acest capitol îl ocupă *descoperirile cu caracter funerar*, care ne-au pus la dispoziţie date despre ritualul de înmormântare a defuncţilor, aspect încă neclarificat pentru comunităţile culturii Cucuteni-Tripolie din etapele timpurie şi mijlocie. Mai mult decât atât, am reuşit să evidenţiem patru grupe de complexe funerare prin prisma componentelor ce stau la baza acestora: locul unde au fost înmormântaţi defuncţii, forma mormântului şi inventarul depus.

Capitolul **3** este dedicat **Inventarul aşezărilor şi necropolelor de tip Gordineşti**, în care sunt analizate componentele ansamblului de vestigii descoperite în monumentele de tip Gordineşti. Aici ne referim în primul rând la ceramică, care conform aspectului tehnologic cuprinde două categorii – *fină* şi *grosieră*, în cadrul ambelor grupe au fost nuanţate o serie de componente, printre cele mai importante sunt cele ce marchează prezenţa unui procent considerabil de ceramică modelată în tehnică fină, dar ornamentată cu decor incizat în stil geometric. Astfel, putem menţiona elaborarea unor planşe tipologice ale formelor specifice grupului de tip Gordineşti care include: pentru ceramica *fină pictată şapte tipuri de vase*, pentru cea *fină incizată patru* şi respectiv cea *grosieră – nouă*.

Pe lângă ceramică, în capitolul II sunt descrise uneltele şi ustensilele lucrate din diverse materiale, precum şi obiectele cu semnificaţie cultică.

În capitolul **4** întitulat **Locul grupului cultural de tip Gordineşti în cadrul eneoliticului târziu din Europa de Sud-Est** este pus accentul pe soluţionarea problemelor legate de *încadrarea cronologică* şi *sincronismele* în ansamblu cu *influenţele culturale*.

În compartimentul **Concluzii generale şi recomandări** aducem în formă finală principalele concluzii la care am ajuns în urma realizării acestui studiu. Pe lângă aceasta, sunt formulate şi o serie de recomandări în vederea excluderii unor neconcordanţe de ordin terminologic care încă planează asupra grupului cultural de tip Gordineşti.

În Compartimentul **Bibliografie** este inclus suportul documentar pe care se bazează analiza noastră, ce cuprinde 366 de titluri publicate în limba română, engleză, franceză, germană, poloneză, slovacă, rusă şi ucraineană. Referinţele bibliografice sunt prezentate în următoarea succesiune: **A** – monografii, articole şi rezumate; **B** – rapoarte de săpătură; **C** – repertorii de monumente.

Anexele cuprind lista monumentelor punctate pe hartă, precum şi lista datelor radiocarbon C14 (BP) şi a celor corectate 1σ şi 2σ cal BC. **Lista ilustraţiilor** cuprinde *cinci hărţi*, *cinci planşe* şi *118 figuri*. Volumul textului de bază este de 124 pagini culese cu font 12 puncte la intervalul 1,5.

1. ISTORICUL ŞI ISTORIOGRAFIA CERCETĂRII VESTIGIILOR ENEOLITICE TÂRZII DE TIP GORDINEŞTI DIN INTERFLUVIUL PRUT-NISTRU

De la primele descoperiri arheologice şi până în prezent, perioada târzie a epocii eneolitice a constituit subiectul de cercetare pentru mai mulţi arheologi, fiind abordate mai multe aspecte legate de viaţa economică, socială şi culturală. Eforturile specialiştilor depuse în vederea elucidării şi aprofundării cunoştinţelor la o etapă sau alta s-au materializat sub forma unei importante arhive bibliografice, în care a fost analizată perioada târzie a epocii eneolitice în general, precum şi grupul cultural de tip Gordineşti, în special. În cele ce urmează, vom parcurge şi prezenta istoricul studierii vestigiilor, dar şi istoriografia problemei, pentru a accentua etapele principale şi rezultatele cercetărilor acestui grup cultural. Aceasta ne va permite să stabilim nivelul de cunoaştere, rolul şi importanţa interpretării materialelor acumulate pe parcursul mai multor decenii, precum şi delimitarea, pe cât este posibil, a setului de probleme care au fost tratate doar parţial, necesitând reevaluare şi reinterpretare sau care până la această etapă au rămas încă nesoluţionate.

1.1. Etapele de cercetare şi acumulare a materialelor

Monumentele atribuite grupului cultural de tip Gordineşti sunt cunoscute încă de la începutul secolului XX, doar că la acea etapă încadrarea lor cultural-cronologică s-a făcut diferit (Moroşan 1928, p. 117-121; Ambrojevici 1933, p. 24-45). Argumentarea tipologică a fost realizată abia la începutul anilor ’70 (Мовша 1971, с. 31-54; Захарук 1971, с. 183-186), când Tatiana Movsha a propus pentru acest grup de monumente sintagma *Varianta locală de nord* (*Северный локальный вариант*) (Мовша 1971, с. 35-36, рис 1). Tot în această perioadă, Iuriy Zaharuk propune ca faciesul să fie denumit *de tip Kasperovsk* (Захарук 1971, с. 183-186). Mai târziu, Valentin Dergacev susţine că aceste formulări nu sunt potrivite pentru denumirea acestui grup de monumente, argumentându-şi poziţia prin numărul mic de publicaţii ale materialelor provenite din aşezări luate ca etalon (Дергачев 1980, с. 119). Materialul arheologic furnizat de săpătura întreprinsă în anul 1971 în aşezarea de lângă localitatea Gordineşti (r-nul Edineţ), punctul *Stînca goală*, fiind pus în legătură culturală şi cronologică cu cel din cunoscuta aşezare Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Dumitrescu 1945, p. 127-163; Petrescu-Dîmboviţa 1950a, p. 120-121), i-a permis lui Valentin Dergacev să propună o nouă denumire pentru ansamblul de situri sub sintagmele aduse

mai sus, şi anume, ***monumente de tip Gordineşti*** (în rusă *памятники Гординештского типа*) (Дергачев 1973, с. 119).

În procesul cercetării şi acumulării de noi informaţii, analiza lor a contribuit la evidențierea a **trei etape** în studierea vestigiilor specifice grupului cultural pus în discuţie. Fiecare etapă este prezentată pornind atât de la caracterul descoperirilor, cât şi pe ani.

Prima etapă cuprinde perioada aniilor ’20-’50 şi am denumit-o convenţional *etapa de cunoaştere*. Aceasta, debutează cu identificarea primelor monumente arheologice, de pe suprafaţa cărora au fost colectate vestigii ale culturii materiale specifice perioadei târzii a epocii eneolitice. Rezultatele obţinute au fost publicate de Tatiana Passek în două studii monografice de sinteză, în care se propune şi o schemă cronologică a epocii eneolitice din spaţiul cuprins între munţii Carpaţi şi râul Nipru (Passek 1936; Пассек 1949).

Începutul acestei perioade este legată de activitatea lui Ion Moroşan, colecţionar de vestigii arheologice, care, fiind preocupat de preistorie, a descoperit în r-nul Edineț un şir de aşezări Cucuteni-Tripolie, printre care şi situl Gordineşti-*Cariera veche* (Moroşan 1928, p. 117-121; Chetraru, Moraru, Răileanu 2003, p. 12-13). Imediat după a doua conflagraţie mondială, explorările regiunilor aferente bazinului superior şi parţial de mijloc ale râului Nistru, au condus la descoperirea de noi situri care conțineau și materiale specifice grupului cultural studiat. Ulterior, expediţia arheologică condusă de Tatiana Passek a identificat şi cercetat prin săpături de verificare, aşezări pluristratificate, unde a existat şi nivelul tripolian târziu, din rândul cărora putem menţiona Mereşeuca I-*Cetăţuie*, Caterinovca I-*La citadelă*, Socola II, Bursuc I (Пассек 1952, с. 16-18; Пассек 1955, с. 15-29).

Între anii 1953 şi 1954, în bazinul râului Ciorna, afluent de dreapta al Nistrului, pe o distanţă de 19 km de localitatea Şoldăneşti până la gura de vărsare, Vsevolod Markevici a cartat 91 de situri, dintre care două conţineau material arheologic caracteristic grupului cultural de tip Gordineşti şi anume aşezările Şoldăneşti V-*La regie* și Mihuleni I (V)-*La drumul glinjenilor* (Mihuleni III (VII)) (Маркевич 1955, с. 131-145).

În anul 1958, continuând incursiunea de sondare a regiunilor neexploatate de arheologi pe valea râului Nistru, Vsevolod Markevici, în apropierea localităţii Vertiujeni (r-nul Camenca) a surprins urme de locuire pe care le-a atribuit fazei finale a eneoliticului, inclusă pe hartă şi în literatura ştiinţifică ca aşezarea Vertiujeni IV (Маркевич 1973, с. 114-115).

Situri cu resturi arheologice contemporane celor enumerate mai sus au fost depistate şi în bazinul râului Răut. Pe promontoriul format de confluenţa râului Ciulucul Mare cu unul din afluenţii săi au fost surprinse urmele aşezării Bilicenii Vechi II (МАКЕТ, свод пам… 1987, с. 474; Bicbaev 1993, p. 18, index 83 BIII-9). Tot în această regiune, în anul 1958, în apropiere de

localitatea Bagrineşti (r-nul Floreşti), Vsevolod Markevici a identificat o aşezare cu material arheologic, care la momentul descoperirii a fost interpretat ca Tripolie CII, fiind introdusă în circuitul ştiinţific sub numele de Bagrineşti VI-*La movila din hotarul Prajilei* (Маркевич 1973, c. 97; Bikbaev 1992).

Totodată, cercetările de suprafaţă au continuat şi pe cursul râului Ciugur, afluent de stânga al râului Prut, şi s-au soldat cu descoperirea unui sit cu vestigii arheologice specifice grupului cultural de tip Gordineşti. În sursele unde este menţionată informaţia despre această aşezare, ea este numită Duruitoarea Veche II (Кетрару 1964, c. 267; Маркевич 1973, c. 68) sau Duruitoarea II (Bicbaev 1993a, p. 18, index 83 D I-6). Tot în această zonă, în urma săpăturilor întreprinse în situl din epoca paleolitică – grota Duruitoarea Veche, la diferite adâncimi au fost identificate, fragmente ceramice din câteva epoci, printre care şi Tripolie CII, interpretate astfel la acel moment de către autorul săpăturilor (Кетрару 1960; Кетрару 1961).

Recapitulând cele expuse mai sus, putem spune că harta cu descoperiri arheologice de tip Gordineşti, la acel moment atribuite convenţional perioadei Tripolie CII, cuprinde 11 puncte. Trebuie să subliniem că încadrarea cultural-cronologică a monumentelor cartate a fost efectuată în mare parte doar în baza ceramicii recuperate de la suprafaţă, deoarece sondaje de verificare s-au făcut numai în aşezarea cu mai multe orizonturi cultural-cronologice Mereşeuca I-*Cetăţuie* (Пассек 1952, c. 16).

A doua etapă cuprinde intervalul de la sfârşitul anilor ’50 până în anii ’80 ai secolului trecut. Iniţial, cercetările au purtat un caracter de identificare şi verificare prin mici sondaje, efectuate în cadrul unor situri noi, atât din bazinul de mijloc al râului Nistru, cât şi din regiunile aflate pe cursul superior al râului Prut. În această perioadă apar unele lucrări de sinteză, printre care menţionăm *Harta monumentelor neolitice şi eneolitice din interfluviul Prut-Nistru* elaborată de Vsevolod Marchevici în 1973, în care sunt incluse monumente atribuite ultimei trepte a perioadei Tripolie CII (Маркевич 1973). De asemenea, informaţia acumulată a stat la baza a două studii monografice de sinteză semnate de Valentin Dergacev (1980) şi Vsevolod Marchevici (1981), în care autorii analizează situaţia cultural-istorică din perioada târzie a epocii eneolitice la general, şi a grupului cultural de tip Gordineşti în special. Merită menţionat că, pe lângă studierea aşezărilor, în vizorul specialiştilor au intrat şi complexele funerare.

În această perioadă s-au făcut cele mai importante şi relevante descoperiri pentru grupul cultural de tip Gordineşti. În mare parte, identificarea monumentelor se datorează activităţii de teren efectuate de Vsevolod Markevici. Pentru început, harta monumentelor a fost completată cu un punct, identificat în bazinul superior al râului Prut – aşezarea pluristratificată Pererîta III-

Zamca, unde în urma verificărilor de suprafaţă s-a colectat ceramică specifică grupului cultural analizat (Бейлекчи, Бырня 1969, c. 173-175; Маркевич 1973, c. 52).

Apoi numărul siturilor a început să crească, în anul 1970 fiind descoperită aşezarea Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan* (Маркевич 1982) sau *Gîrla lui Ştefan* (МАКЕТ, свод пам… 1987, c. 293-294). Iar în urma investigaţiilor din 1977 s-a stabilit că din cele cinci straturi culturale documentate în acest sit, unul conţine vestigii de tip Gordineşti (Маркевич 1982; МАКЕТ, свод пам… 1987, c. 293).

Tot din anii ’70 avem informaţii despre existenţa în bazinul râului Răut a trei aşezări, localizate în preajma satului Bilicenii Vechi (r-nul Sîngerei) – Bilicenii Vechi VI-*Rîpa Dicusărenilor* (МАКЕТ, свод пам… 1987, c. 475; Bicbaev 1992), Biliceni Vechi VI-*La bostan* şi Bilicenii Vechi VIII (МАКЕТ, свод пам… 1987, c. 475; Bicbaev 1993, p. 18, index 85 B III-11).

Perieghezele întreprinse pe cursul râului Ciuluc, din preajma satului Mîndreşti, s-au soldat cu descoperirea unor situri datând din diferite epoci, iar în punctul *Fabrica de vin* răzleţ au fost depistate şi fragmente ceramice specifice grupului cultural de tip Gordineşti[4] (Рикман 1975, c. 98-99; Corman 1993, p. 10).

Descoperirile făcute în anul 1971 sunt cele mai importante pentru cercetarea acestui grup cultural. Odată cu includerea lor în circuitul ştiinţific, vestigiile arheologice recuperate din situl Gordineşti II-*Stînca goală*, au servit drept bază pentru cercetarea grupului cultural de tip Gordineşti din silvostepa interfluviului Prut-Nistru (Дергачев 1973, c. 90-100). Tot din microzona satului Gordineşti avem date despre existenţa altei aşezări – Gordineşti III-*Cariera* (Дергачев 1973, c. 91).

În anul 1971, în apropiere de localitatea Volodeni (r-nul Edineţ) a mai fost cartat un punct cu vestigii arheologice eneolitice. În literatura de specialitate, situl este cunoscut ca Volodeni III şi autorul descoperirilor din start l-a atribuit perioadei Cucuteni A-B/Tripolie BII (Маркевич 1973, c. 62). Însă, în urma analizei materialului ceramic aflat în fondurile MNIM, s-a reuşit identificarea unui nivel de locuire atribuit grupului cultural de tip Gordineşti.

Un an mai târziu, în bazinul superior al râului Prut, Ilie Borziac a identificat două situri în apropiere de localitatea Feteşti, de pe suprafaţa cărora a fost colectată ceramică atribuită culturii Noua. În urma săpăturilor de salvare întreprinse în 1985, în cadrul aşezării Feteşti II, pe lângă resturi din perioada târzie a epocii bronzului, au fost depistate şi urme de locuire lăsate de

[4] Informaţia a fost preluată din arhiva personală a dlui Valentin Dergacev, căruia îi aducem muţumiri şi pe această cale.

comunităţile de tip Gordineşti (Ларина 1986; Roşca, Vîlcu 1993, p. 23, index 142 FI-1; Larina, Sîrbu 2014, p. 189-199).

Ca rezultat al perieghezelor întreprinse în anul 1972 în preajma satului Valea Adîncă (r-nul Camenca), Valentin Dergacev a descoperit o aşezare cu două nivele de locuire, unul datând din perioada târzie a epocii eneolitice de tip Gordineşti, iar altul atribuit culturii Noua (Дергачев 1973a, 87). Menţionăm că în unele surse situl este indicat ca Valea Adîncă III (Borziac 1993, p. 34, index V1.3; Коваленко et al. 2006, с. 28).

Lucrările efectuate de expediţia arheologică condusă de Emanuil Rikman, în localitatea Costeşti (r-nul Edineţ), s-au soldat cu descoperirea şi cercetarea prin săpături, în anul 1974, a unei aşezări cu mai multe nivele de locuire. Investigaţiile au scos la iveală resturile unui cuptor de ars vase, în interiorul căruia exista ceramică tipică aspectului eneolitic târziu de tip Gordineşti (Рикман, Гросу 1975). În literatura de specialitate, acest sit este cunoscut diferit: Costeşti-*Sat* (*Село*) (Маркевич 1975, с. 441); Costeşti VII (Дергачев 1982, с. 77-84; Bicbaev 1993, p. 15-16, index 74 CII-12) şi Costeşti IX (Маркевич 1981, с. 45-46).

În anul 1974, Veaceslav Bicbaev a semnalat alte trei situri în podişul Ciuluc-Soloneţ. Ca rezultat al investigaţiilor de suprafaţă întreprinse în preajma satului Drăgăneşti, în punctul *Starîi deal* sau *Rădii*, a fost identificată o aşezare cu mai multe nivele de locuire, care conţinea şi un strat de cultură cu vestigii arheologice specifice grupului cultural de tip Gordineşti (Bikbaev 1992; Bicbaev 1993, p. 42, index 190 DII-8).

Urmare a explorării terasei râului Ciulucul Mic, în apropiere de localitatea Coşcodeni, a fost depistată o aşezare cu vestigii arheologice destul de consistente, care ne permit să-l includem în catalogul cu descoperiri de tip Gordineşti. În literatura de specialitate, situl este cunoscut cu denumirea Coşcodeni I-*Măhălaua flămînzeni* (Bikbaev 1992; Bicbaev 1993, p. 34-35, index 154 CIII-3).

Pe lângă aşezări, în silvostepa dintre râurile Prut şi Nistru, încep să fie cercetate şi complexe funerare. Primele descoperiri de acest gen au fost făcute în bazinul superior al râului Prut, unde, în urma cercetărilor de salvare întreprinse în zona amenajării lacului de acumulare de la Costeşti, au fost cercetaţi o serie de tumuli ridicaţi în eneoliticul târziu (Демченко 2007, с. 195). Menţionăm că toate mormintele ocupau poziţia centrală în prima manta: Costeşti T.1, M.4 (Дергачев 1976; Дергачев 1982, с. 14-17, рис. 4, 1-6); Dumeni T.16, 17, 18 (Николаева, Софронов 1976, с. 472-473).

Recunoaşterile arheologice de suprafaţă întreprinse de Olga Larina şi Gheorghe Postică în perimetrul comunei Bursuceni (r-nul Sîngerei) s-au finalizat cu identificarea a două situri, amplasate pe un promontoriu al râului Ciulucul Mic. În literatura de specialitate monumentele sunt

notate Bursuceni VI şi Bursuceni X (Ларина, Постикэ 1990, c. 262; Bicbaev 1993, p. 24-25, index 109 BIV-9). Pe lângă aşezările menţionate, în preajma localităţii respective a fost cercetat şi un tumul (Яровой 1978; Яровой 1979, c. 491). S-a constatat că din cele 25 de morminte dezvelite, patru (nr. 8, 20, 21 şi 25) conţineau ceramică specifică grupului cultural de tip Gordineşti, deşi în unele studii sunt atribuite şi grupului Usatovo (Дергачев, Манзура 1991, c. 59).

Parcursul istoric în studierea vestigiilor arheologice de tip Gordineşti este marcat printr-o altă treaptă, care debutează cu anul 1980. În bazinul superior al râului Prut, au fost efectuate mai multe verificări în perimetrul satului Gordineşti (r-nul Edineţ), iar în cariera de extragere a lutului au fost descoperite urmele unui mormânt. Conform analizei materialului ceramic colectat, complexul a fost atribuit grupului cultural de tip Gordineşti (Манзура, Тельнов 1992, c. 118-130).

În acelaşi an, expediţia condusă de Ivan Vlasenco a întreprins săpături în situl cu mai multe nivele cultural-cronologice Mereşeuca I-*Cetăţuie*, în urma cărora s-a confirmat existenţa unui nivel de locuire eneolitic târziu, cu vestigii arheologice specifice grupului cultural de tip Gordineşti (Власенко, Сорокин 1981). Investigaţiile s-au soldat şi cu depistarea unui mormânt, în inventarul căruia existau vestigii specifice grupului cultural analizat (Сорокин 1983, c. 102-111).

În anul 1981, Valentin Dergacev a întreprins cercetări în situl pluristratificat Cremenciuc-*La grădină*, care s-au soldat cu dezvelirea unor complexe în umplutura cărora exista inventar arheologic caracteristic comunităţilor de tip Gordineşti (Дергачев 1982a).

Perieghezele întreprinse de Vsevolod Markevici în perimetrul localităţii Feteşti (r-nul Edineţ), au condus la localizarea încă a unui sit, de pe suprafaţa căruia au fost ridicate materiale specifice grupului cultural analizat de noi. În literatura de specialitate, acesta a fost notat Feteşti VI sau Feteşti IV-*Husa* (Roşca, Vîlcu 1993, p. 24, index 145 FI-4; Leviţki 2006).

Tot din bazinul superior al râului Prut, deţinem informaţii despre un alt sit, identificat prin periegheză de către Oleg Leviţki, în apropierea localității Berlinţi (r-nul Briceni), cunoscut în literatura de specialitate ca Berlinţi II-*La monument* (Guchin 1993, p. 1, index 8. B3.2.; Leviţki 2006a).

Ca rezultat al perieghezelor efectuate în bazinul râului Răut, Veaceslav Bicbaev a localizat o aşezare în preajma satului Sofia (r-nul Drochia), de pe suprafaţa căreia s-au colectat materiale caracteristice celor analizate de noi, fiind notată ca Sofia II-*La Havana* (Cereteu 1993, p. 20, index 171). De asemenea, în bazinul râul Răut, la periferia localităţii Tăura Nouă (r-nul Sîngerei) a fost descoperit un complex funerar. În procesul amenajării unei construcţii gospodăreşti, a fost dezvelit un mormânt cu materiale specifice grupului cultural de tip Gordineşti. La momentul descoperirii, mormântul a fost atribuit greşit Hallstattului timpuriu, în literatura de specialitate complexul fiind

tratat ca necropolă plană din perioada târzie a epocii eneolitice – Tăura Nouă I (Bicbaev 1993, p. 110, index 476 T-I7; Ларина 2003, с. 62; Бикбаев, Попович 2016, с. 7-13).

Un şir de periegheze au fost întreprinse şi în bazinul de mijloc al râului Nistru. Ca urmare a acestora, Igor Manzura a descoperit la limita satului Bursuc (r-nul Floreşti) un nou sit arheologic, de pe suprafaţa căruia au fost ridicate fragmente ceramice specifice grupului cultural de tip Gordineşti, în literatură fiind documentat ca Bursuc II (Ţerna, Popovici, Zabolotnîi 2014, p. 46-48).

În 1988 au fost efectuate săpături arheologice în cadrul grupului tumular dintre satele Sărăteni şi Obileni (r-nul Hînceşti) (Демченко 1989). Pe lângă mormintele din epoca bronzului şi din antichitate, au fost dezvelite două morminte (unul central pentru prima manta), în inventarul căruia exista ceramică specifică grupului cultural de tip Gordineşti, deşi iniţial au fost considerate ca fiind de tip Usatovo (Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 82-83).

Rezulatele obţinute pe parcursul acestei perioade au servit drept bază în elaborarea a două lucrări monografice de sinteză. Prima este lucrarea *Памятники позднего Триполья* publicată în 1980 de Valentin Dergacev. Pentru prima oară, autorul face o analiză a tuturor grupelor locale din perioada târzie a epocii eneolitice din spaţiul cuprins între râurile Prut şi Bugul de Sud. De asemenea, au fost abordate aspectele caracteristice grupului cultural de tip Gordineşti, prin stabilirea analogiilor şi a sincronismelor cu celelalte variante locale ale marelui complex cultural tripolian târziu, aflate în vecinătate.

Al doilea studiu este *Позднетрипольские племена северной Молдавий*, editat în 1981, de Vsevolod Markevici. Autorul face descrierea unui şir de monumente etalon atribuite perioadei Tripolie CII, localizate în silvostepa interfluviului Prut-Nistru. Materialele analizate au servit drept reper pentru elaborarea unui tabel cronologic, unde sunt delimitate opt etape în evoluţia comunităţilor eneolitice, începând cu faza Caracuşeni şi terminându-se cu cea de tip Gordineşti. Pe lângă aceasta, în lucrare sunt discutate şi unele probleme legate de viaţa socială, economică şi spirituală a comunităţilor eneolitice târzii din spaţiul menţionat.

A treia etapă cuprinde perioada dintre anii 1990 şi până în prezent. Reprezintă o perioadă importantă în cercetarea monumentelor de tip Gordineşti. Majoritatea siturilor au fost descoperite ca urmare a multiplelor periegheze, ulterior fiind incluse în *Repertoriile monumentelor arheologice din 1993*, elaborate pentru fiecare raion în parte. Tot în această etapă, sub conducerea arheologului Oleg Leviţki, au fost efectuate mai multe campanii de săpătură în aşezarea cu mai multe niveluri cultural-cronologice Trinca-*Izvorul lui Luca*, unde a fost cercetat în întregime stratul cu rămăşiţe ale culturii materiale specifice grupului cultural de tip Gordineşti. Rezultatele obţinute au fost reflectate într-o serie de studii publicate de către autorul săpăturilor.

La debutul etapei, în urma unor investigaţii arheologice de suprafaţă întreprinse de Veaceslav Bicbaev în bazinul râului Răut, au fost depistate două situri, care vin să completeze harta monumentelor de tip Gordineşti. Deşi autorul descoperirilor le-a încadrat cronologic în faza Cucuteni B2b sau B3, conform caracteristicilor tehnologice şi stilistice, ceramica colectată de pe aceste situri este specifică grupului cultural analizat de noi. În literatura de specialitate monumentele sunt introduse cu numele de Sloveanca II şi Pepeni II-*Pe Podiş* (Bicbaev 1992).

Menţionăm că sondaje de verificare au fost efectuate şi în bazinul de mijloc al râului Nistru, în situl Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*. Drept rezultat, a fost stabilit că obiectivul conţine trei nivele de locuire, dintre care cel mai târziu aparţine perioadei finale a epocii eneolitice. Subliniem că materialul arheologic se încadrează perfect în ansamblul vestigiilor de tip Gordineşti. În raportul de săpătură, acest monument este indicat ca cetăţuie eneolitică de pământ (Sava et al. 1994), însă ulterior, în una din publicaţiile aceluiaşi autor, într-o culegere editată peste hotare, sintagma *cetăţuie eneolitică* nu a mai fost utilizată (Sava et al. 1995, p. 292).

În urma investigaţiilor de suprafaţă în bazinul râlui Răut, Veaceslav Bicbaev a depistat un alt punct din raza localităţii Tăura Nouă (r-nul Sîngerei). La periferia de est a satului a fost cartat situl Tăura Nouă II, pe care l-a atribuit fazei Cucuteni-Tripolie C (Bicbaev 1993, index 477, T I-8; Бикбаев, Попович 2016, с. 7-13).

Aşezarea cu mai multe orizonturi cutural-cronologice Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* a fost descoperită încă din anul 1993 ca rezultat al cercetărilor arheologice în microzona Rudi-Tătărăuca Nouă-Arioneşti. Cu toate acestea, a fost explorată prin săpături abia începând cu anul 1997, investigaţiile continuând până în 2002. În urma acestora, au fost descoperite vestigii arheologice de tip Gordineşti, care, probabil, atestă urmele unei locuiri de scurtă durată. Merită de menţionat că investigaţiile din anul 1998 s-au soldat cu dezvelirea unui complex funerar de excepţie, pe care, în baza vestigiilor recuperate din umplutură, autorii săpăturilor, l-au atribuit grupului cultural de tip Gordineşti (Ткачук et al. 1999).

Lucrările demarate în anul 1993 în vederea completării *Repertoriului monumentelor arheologice din r-nul Ungheni*, au scos la iveală două aşezări, de pe suprafaţa cărora s-au colectat artefacte arheologice specifice grupului cultural analizat de noi. Monumentele depistate au fost incluse în *Repertoriu* sub numele de Rezina II-*Pe Şes* şi Rezina IV, ulterior revizuite în anul 1995 (Bicbaev 2006, p. 44-46).

Un loc aparte a ocupat şi cercetarea complexelor funerare în cadrul acestei etape. O descoperire importantă a fost făcută în urma săpăturilor din anul 1997 în situl cu mai multe nivele de locuire Tătărăuca Nouă XV (Ларина et al. 1997, с. 107-109; Wechler, Dergačev, Larina 1998, p. 151-167). Descoperirea a fost catalogată drept înhumare intramurală şi în baza vestigiilor

recuperate din mormânt, autorul săpăturilor l-a atribuit grupului cultural de tip Gordineşti (Ларина 2003, с. 57-80, рис. 2, 3).

O altă etapă importantă în cadrul istoricului studierii vestigiilor comunităţilor de tip Gordineşti este cea din anul 2007, când în bazinul de mijloc al râului Nistru cercetările de suprafaţă au condus la descoperirea şi verificarea mai multor situri din diferite perioade istorice, precum şi la identificarea unui sit nou, situat lângă localitatea Socola (r-nul Şoldăneşti) (Bodean, Ursu 2012, p. 113-117). În literatura de specialitate mai figurează informaţii despre două situri din această regiune. Primul, o aşezare, notată cu numele de Socola I, descoperită de Vsevolod Markevici în anul 1954, care, conform unor surse, se află la 1 km spre est de localitate (Маркевич 1955, с. 136), iar în baza altora, în direcţie sudică de pădurea din localitatea cu acelaşi nume (Маркевич 1973, с. 121). În ceea ce priveşte al doilea sit – Socola II, se cunoaşte numai că a fost descoperit în 1952 de către expediţia condusă de Tatiana Passek, însă detalii despre amplasare nu se cunosc. Atribuirea acestuia comunităţilor eneolitice târz ii, a fost ilustrată prin trei fragmente ceramice, dintre care unul conţine impresiuni de şnur (Пассек 1955, с. 23, рис. 3, 16-17). Ca rezultat al perieghezei efectuate în anul 2012, la o distanţa de cca 500 m spre vest de centrul localităţii, s-au colectat materiale din trei perioade de evoluţie a culturii Cucuteni-Tripolie (A-B, CI şi CII), iar noul sit a fost inclus în circuitul ştiinţific cu numele de Socola III-*Stînca Mătuşii Mărioara* (Ţerna, Popovici, Zabolotnîi 2014, p. 32-35).

În anul 2007, într-o lutărie aflată la periferia satului Cunicea (r-nul Floreşti) a fost depistat şi cercetat prin săpătură un mormânt de înhumaţie cu inventar ceramic. Doi ani mai târziu, tot din acelaşi loc au fost recuperate câteva recipiente ceramice şi oase umane răzleţe, de la un alt mormânt, care erau dispersate pe fundul şi în pereţii lutăriei. Analiza vestigiilor arheologice, recuperate din ambele morminte, a permis autorilor descoperii să atribuie monumentul Cunicea-*Dealul Prişansk* grupului cultural de tip Gordineşti (Ţerna 2011, p. 359-376; Топал, Черна 2012, с. 281-298).

Un alt punct care păstrează urme de locuire lăsate de comunităţile de tip Gordineşti a fost identificat în anul 2008, în localitatea Pruteni (r-nul Făleşti). În raportul de săpătură, situl este cartat cu numele de Pruteni I-*Budăi* (Vornic, Ciobanu, Telnov 2011).

Astfel, remarcăm că, pe parcursul fiecărei etape de studiere a monumentelor de tip Gordineşti s-au făcut progrese vizibile în acumularea bazei de date, care ne permite să facem o analiză mai detaliată a tuturor aspectelor ce ţin de acest grup cultural, în special în ceea ce priveşte arealul de răspândire, amplasarea şi tipurile de aşezări. Datele prezentate mai sus provin din 43 de aşezări şi 10 complexe funerare. Considerăm necesar să menţionăm că harta cu monumente de tip Gordineşti conţine mai multe puncte (*vezi* Harta 1), informaţiile despre o serie de aşezări nu sunt

prezentate în acest compartiment, deoarece se cunosc numai în baza unor cantități mici de ceramică, dar destul de caracteristice, care poate fi luate ca reper de încadrare a siturilor în acest grup cultural.

1.2. Istoriografia problemei

Având în vedere complexitatea problemelor analizate de-a lungul timpului, dar şi schimbarea sau/şi preluarea unor termeni care au *revoluţionat* cercetarea, considerăm necesar ca, înainte de a trece nemijlocit la analiza istoriografiei problemei, să explicăm semnificaţia unor termeni, utilizați în literatura ştiinţifică de specialitate pentru delimitarea perioadei cultural-cronologice, în al cărui interval se încadrează şi grupul cultural de tip Gordineşti.

În literatura arheologică publicată în limba rusă este încetăţenit termenul de ***Tripolie Târziu (позднее Триполье)***, fiind introdus încă din anii ’40 ai veacului trecut, în urma procesului de elaborare a periodizării monumentelor tripoliene (Пассек 1949). Termenul a avut ca scop evidenţierea specificului materialelor dintr-o anumită subdiviziune taxonomică a masivului cultural Cucuteni-Tripolie, fiind bazat în special pe criteriul stilistic. Profesorul Valentin Dergacev consideră că această sintagmă vine să arate particularităţile proceselor culturale, etnice şi sociale, care au avut loc în interiorul comunităţilor tripoliene în etapa finală de evoluţie a acestora. Mai mult, cercetătorul menţionat susţine că, descifrarea conţinutului termenului dat presupune o caracteristică dublă: una *arheologică* – bazată pe generalizarea empirică a clasificării şi sistematizării materialelor descoperite şi alta *istorică* – care are menirea să le interpreteze din punctul de vedere al parcursului lor în timp (Дергачев 1980, с. 6).

Pentru literatura arheologică de limbă română este specifică noţiunea de ***perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului***. A fost formulată în anul 1949 de către Mircea Petrescu-Dîmboviţa pe baza rezultatelor unor săpături efectuate în siturile Stoicani şi Folteşti (Petrescu-Dîmboviţa 1950, p. 63). Această temă a fost abordată şi de alţi autori în istoriografia românească (Berciu 1960, p. 71-82; Comşa 1967, p. 207-221; Morintz, Roman 1968, p. 45-128; Morintz, Roman 1968a, p. 553-573; Morintz, Roman 1970, p. 557-570; Burtănescu 2002, p. 82). Chiar şi aşa, sunt cercetători care pledau pentru ipoteza că perioada de tranziţie trebuie inclusă în faza timpurie a epocii bronzului. Spre exemplu, Alexandru Vulpe consideră că această perioadă nu se desprinde structural de epoca bronzului (Vulpe 1974, p. 249), pentru ca mai apoi să revină şi că își nuanțeze părerea, admiţând existenţa unei scurte secvenţe cronologice intermediare, interpusă între sfârşitul eneoliticului şi constituirea primei culturi a epocii bronzului, care este reprezentată prin blocul cultural Baden-Coţofeni (Vulpe 1995, p. 18; Vulpe 1997, p. 42; Vulpe 2001, p. 214-237; Vulpe 2001a, p. 421).

O altă părere a fost expusă de Nicolae Ursulescu, care susţine că aşa-numita perioadă de tranziţie este legată mai mult de structurile societăţii anterioare, preferând utilizarea termenului de *eneolitic final*, pentru perioada care marchează treapta de trecere spre epoca bronzului (Ursulescu 1986-1987, p. 72; Burtănescu 2002, p. 82).

Materialul acumulat pe parcursul celor trei etape de studiere a vestigiilor eneolitice târzii specifice grupului cultural de tip Gordineşti a servit drept bază pentru elaborarea unor studii şi monografii, în care specialiştii au încercat să răspundă unor întrebări apărute în procesul de lucru. Printre cele mai discutate probleme amintim: ***arealul de răspândire*** şi ***tipurile de aşezări*** preferate de comunităţile de tip Gordineşti; ***tipul complexelor de locuit şi de producere***; ***geneza***; ***periodizarea***; ***interferenţe/contacte şi destinul istoric***, care de fapt au fost şi aspectele cel mai intens abordate de către specialişti.

Problemele legate de ***arealul de răspândire*** şi ***tipurile de aşezări*** reprezintă unele din primele abordări ale specialiştilor în momentul cercetării unei culturi arheologice, iar acest fapt nu este o excepţie nici în cazul nostru. În literatura de specialitate, problemele, de regulă, sunt tratate prin prisma câtorva aspecte cum ar fi: zona preferată de comunităţile acestui grup cultural în raport cu locul ocupat de comunitățile din fazele anterioare; tipul de aşezări şi numărul lor raportate la situaţia din etapa anterioară etc. Pornind de la aceste premize, pentru a obţine o imagine mai complexă, noi am utilizat şi informaţii referitoare la grupele eneolitice târzii aflate în vecinătate.

Astfel, în ceea ce priveşte arealul, Gheorghe Dumitroaia era de părerea, că printre puţinele aprecieri care pot fi făcute, cu o doză mai mare de exactitate, sunt cele legate de situaţia amplasării aşezărilor în teren, unde se observă că acestea ocupau aproximativ toate formele de relief, cu excepţia munţilor (Dumitroaia 2000, p. 51).

Într-unul din studii, Valentin Dergacev, analizând arealul în corelaţie cu factorii socio-economici şi climatici, a înregistrat, pentru perioada existenţei faciesurilor eneolitice târzii, o tendinţă de micşorare a numărului de aşezări deschise, şi respectiv de creştere a siturilor fortificate, fie natural sau artificial (Дергачев 2007, с. 35, 41, карта 5, 10). Totodată, susţine că din punctul de vedere al amplasării, comunităţile de tip Gordineşti au păstrat practic acelaşi mozaic în popularea spaţiului, care a fost caracteristic şi populaţiilor anterioare – de tip Brînzeni (Дергачев 1980, с. 119). Această idee a fost susţinută şi de alţi specialişti (Ларина 2003, с. 66).

Arheologul român Ştefan Cucoş, în procesul de definire a tipurilor de aşezări enolitice târzii s-a bazat pe criteriul poziţiei lor şi le-a delimitat în trei variante: înalte, medii şi joase, însă pentru niciuna dintre categoriile propuse nu a fost formulată o definiţie concretă sau un set de criterii definitorii. Spre exemplu, autorul susţine că aşezările înalte erau doar cele aflate pe culmile subcarpatice, iar cele de pe terasele superioare au altitudine medie (Cucoş 1999, p. 32-33).

Preocupat de cercetarea monumentelor de tip Listvin, localizate în interfluviul Styri şi Goryni din regiunea de vest a Volyniei, arheologul ucrainean Nicolai Peleshchishin consideră că există un şir de cauze care au condiţionat amplasarea aşezărilor pe forme de relief dominante. Printre acestea, cea mai importantă este cauza social-economică, care se manifestă prin majorarea numărului de animale în cadrul familiilor patriarhale şi care totodată a servit drept impuls pentru izbucnirea unor conflicte între comunităţi din aceeaşi zonă (Пелещишин 1989, c. 16).

În urma analizei vestigiilor arheologice colectate atât din aşezările deschise, cât şi fortificate eneolitice târzii din interfluviul Prut-Nistru, Vsevolod Markevici a ajuns la concluzia că artefactele descoperite în cadrul acestor două tipuri de aşezări sunt identice, lansând ideea că siturile deschise sunt nişte *sateliţi* (în limba rusă *«с детинцем»*) ale celor întărite (Маркевич 1981, c. 71).

O altă problemă des abordată în istoriografia epocii eneolitice este legată de ***complexele de habitat şi de olărie***. ***Complexele de habitat*** sunt reprezentate prin locuinţe, însă, în literatura arheologică informaţii despre acestea sunt puţine şi lacunare. Situaţia este cauzată în mare parte de lipsa cercetărilor exhaustive pe suprafeţe mari şi devine complicată crearea unei imagini de ansamblu referitoare la forma lor, detaliile de interior şi distribuirea în cadrul aşezărilor. Unii specialişti consideră că numărul mic al locuinţelor este generat şi de gradul redus al valorificării săpăturilor efectuate până la prezent (Dumitroaia 2000, p. 54).

Din sursele disponibile, totuşi s-a reuşit evidenţierea a două tipuri de locuinţe: *de suprafaţă* şi *cu baza adâncită* (Дергачев 1980, c. 52, 120; Черныш 1982, c. 227; Мовша 1985a, c. 239; Ларина 1986; Бикбаев 1987; Leviţki 1997; Leviţki 1997a, p. 213-274; Larina, Sîrbu 2014, p. 189-199). Menţionăm că în unele surse sunt evidenţiate trei tipuri – locuinţe de suprafaţă cu platformă, bordeie şi semibordeie (Dergačev 1991, p. 21; Дергачев, Манзура 1991, c. 13). Cu toate acestea, în urma analizei mai detaliate, am ajuns la concluzia că unele complexe cunoscute aparţin celor două tipuri de locuinţe, însă în cadrul primului tip au fost delimitate două variante: *locuinţe cu platformă de lut* şi *construcţii cu podeaua amenajată din pietre* (Sîrbu 2015, p. 17).

În literatura de specialitate, pentru locuinţele de suprafaţă cu platformă (tipul I, iar în cazul nostru prima variantă a tipului I) sunt utilizate două denumiri. Astfel, în literatura de limbă rusă este întrebuinţată sintagma de *redutsirovannaia ploshchatka* (în rusă *редуцированная площадка*) (Дергачев 1980, c. 52, 120; Dergačev 1991, p. 21; Дергачев, Манзура 1991, c. 13), iar în cea publicată în limba română – *locuinţă de tradiţie cucuteniană* (Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 313; Alaiba 2007a). Chiar şi aşa, ambele denumiri ilustrează acelaşi tip de complex de locuit, cu resturi de platformă de lut concentrată pe una dintre laturi.

O altă discuţie care persistă în istoriografie este cea legată de *soarta* platformelor de lut, cândva tradiţionale pentru comunităţile cucuteniene, fiind expuse diverse păreri. Astfel, geneza platformelor de lut ca element definitoriu pentru comunităţile cucuteniene este pusă de unii specialişti în legătură cu schimbările survenite în modul de viaţă al comunităţilor de agricultori (Зиньковский 2013, с. 96). Odată cu dispariţia aşezărilor mari se micşorează dimensiunile locuinţelor şi tot mai des se întâlnesc complexele de habitat adâncite în sol.

Trebuie să notăm şi observaţia, că în faza Cucuteni B, în special în zona subcarpatică a Moldovei, locuinţele sunt mai puţin solide şi în majoritatea cazurilor lipsite de platforme, inventarul acestora este mai sărac decât în fazele anterioare (Cucoş 1999, p. 37-48), iar dispariţia lor treptată poate fi pusă şi în legătură cu o schimbare climatică, care începe încă din faza Cucuteni A-B (Florescu 1966, p. 23-24; Marinescu 1969, p. 7-8).

În ceea ce priveşte locuinţele cu *podeaua acoperită cu pietre*, unii cercetători au presupus existenţa unor influenţe venite din alte zone, cel mai probabil din regiunile de la sud de Dunăre (Dinu 1977, p. 6-7). Structura locuinţelor este caracterizată prin folosirea pietrei pentru pavarea podelei, descoperite în unele aşezări din faza Cucuteni B, iar după părerea unor specialişti, are analogii în locuinţele din sud-estul Europei, având rol intermediar între locuinţele de lut specifice Orientului Apropiat şi cele din lemn din Europa Centrală (Schelette 1958, p. 96; Petrescu-Dîmboviţa, Florescu, Florescu 1999, p. 195).

Preocupările pentru aspectul Horodiştea-Erbiceni şi investigarea prin săpături a aşezărilor eponime i-au permis lui Marin Dinu să evidenţieze două niveluri de locuire specifice acestui grup cultural. Observaţiile stratigrafice obţinute sunt susţinute şi de tipurile de locuinţe – colibele rectangulare cu pereţii din împletituri acoperite cu lipitură de lut amestecat cu resturi organice (tipice orizontului Horodiştea-Erbiceni I) şi colibele din crengi şi stuf (caracteristice nivelului Horodiştea-Erbiceni II) (Dinu 1977, p. 5-14).

Multiple discuţii s-au dus şi în jurul problemei vizând *organizarea internă* a aşezărilor specifice grupului cultural de tip Gordineşti. Deşi informaţia este insuficientă şi lacunară, totuşi, se pot face câteva precizări. Astfel, conform datelor extrase din rapoartele de săpătură, complexele de locuit sunt grupate radial (ex. Trinca-*Izvorul lui Luca*), asemănător celor din cadrul aşezărilor Brînzeni III şi Costeşti IV, care, după părerea lui Vsevolod Markevici, reflectă legăturile de rudenie ale familiilor (Маркевич 1981, с. 74-75).

O altă problemă discutată intens în literatura de specialitate este legată de ***complexele de olărie***, iar în cazul nostru acestea sunt reprezentate prin *cuptoare de ars ceramică*. Descoperirile de acest gen sunt atribuite tipului de cuptoare evoluate, fiind cunoscute drept cuptoare cu reverberaţie. După părerea lui Eugen Comşa, acestea oglindesc un evident progres în raport cu

cele din perioadele precedente şi prezintă mai multe caracteristici arhitecturale inovative. Astfel, în interiorul lor, vasele nu intră în contact direct cu focul, se obţine o temperatură mai ridicată (până la cca 900°C) şi cel mai important este că modul de ardere poate fi reglat, dobândindu-se culoare roşie, neagră sau cenuşie (Comşa 1976, p. 28).

În funcţie de circulaţia aerului cald în cuptor, cercetătoarea americană Linda Ellis a stabilit două modalităţi de ardere a ceramicii (A şi B). În cazul nostru, specifică este varianta B din acestă tipologie, care constă în obţinerea unui tiraj de jos în sus, pentru realizarea unui transfer, pe verticală, a aerului cald din camera de foc în camera de ardere a ceramicii (Ellis 1980, p. 211-230; Ellis 1984; Ellis 198, p. 175-191).

Cercetarea complexului de olărit de la Hancăuţi I-*La Frasin* şi analiza materialului ceramic recuperat atât din strat, cât şi din umplutura cuptorului i-au permis autorului săpăturilor să presupună existenţa unui ritual aparte, legat de dispozitivele de ardere a vaselor. Luând în consideraţie importanţa ceramicii şi a olăritului în practicile religioase ale comunităţilor Cucuteni-Tripolie, Veaceslav Bicbaev consideră că ritualul de sacrificare a cuptoarelor, reflectat parţial, a avut un sens mai larg decât o simplă venerare a zeului protector al olarilor, scopul principal fiind asigurarea mai bună a productivităţii. Scoaterea cuptoarelor în afara spaţiului de locuit a fost interpretată şi ca o componentă a unui ritual mult mai complex legat de părăsirea aşezărilor (Бикбаев 1990, с. 151).

Descoperirea în cadrul aşezării sau în imediata sa apropiere a instalațiilor de ars ceramică, a condus la formularea unor concluzii privind meşteşugul olăritului practicat de comunităţile complexului cultural Cucuteni-Tripolie (Alaiba 2005, p. 57). Cu toate acestea, multitudinea problemelor apărute în momentul analizei componentelor de bază ale procesului (prepararea lutului, angobei, a coloranţilor pentru pictură, a cuptoarelor de ars etc.) rămân încă nesoluţionate.

În literatura de specialitate sunt expuse diverse păreri privind existenţa centrelor specializate de olărit. Această idee a fost formulată în urma descoperirii în situl Žvanetz-*Lysaia Gora*, a unui complex format din trei şiruri de cuptoare, din care s-au păstrat numai şase întregi sau parţial distruse (Мовша 1971a, с. 230).

De asemenea, descoperirile făcute în aşezarea Vărvăreuca VIII, i-au permis cercetătorului Vsevolod Markevici să presupună existenţa cel puţin a unui olar în fiecare aşezare, unde probabil, specificul producţiei atelierului era stabilit de meşter (Маркевич 1981, с. 120). La aceleaşi concluzii a ajuns şi cercetătorul ucrainean Mihail Videiko, pentru aşezările tripoliene din Ucraina, unde vasele au fost produse atât pentru uz intern, cât şi pentru schimb (Видейко 1988, с. 6-7).

Existenţa centrelor de olărit a dat posibilitatea specialiştilor să reconstituie situaţia din cadrul diferitor etape de evoluţie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie din regiunile cuprinse

între munţii Carpaţi; la vest; şi râul Nipru; la est. În cadrul acestor centre s-au produs cantităţi mari de ceramică pictată, care acopereau atât necesitatea internă, cât şi a celor din zonele învecinate. Analizând această situaţie, Eugen Comşa a ajuns la concluzia că în cuprinsul anumitor zone comunităţile produceau *două tipuri* tehnologice de ceramică: *prima* includea vase, în special de uz comun, care pe lângă elementele standard pentru întreg arealul culturii Cucuteni-Tripolie, aveau şi aspecte specifice locale; a *doua* cuprinde recipiente de factură fină, cantitativ mai puţine, lucrate într-un anumit centru de olărie (Comşa 1976, p. 31-32).

Lista problemelor este completată de ***geneza*** grupelor locale, în cazul nostru a grupului cultural de tip Gordineşti. Problema sfârşitului culturii Cucuteni-Tripolie a fost analizată intens de specialişti. Unii cercetători, în special români, consideră că civilizaţia cucuteniană îşi încetează existenţa odată cu încheierea fazei Cucuteni B. Vladimir Dumitrescu era de părerea că sfârşitul acestui proces are loc la nivel de Cucuteni B2b – Tripolie CI-γI şi este legat de pătrunderea populaţiilor din stepa nord-pontică, de tip Horodiştea şi Folteşti, care apar înainte de sfârşitul fazei B2 şi asimilează populaţia locală (Dumitrescu 1963, p. 296; Dumitrescu 1965, p. 51-52; Dumitrescu 1985, p. 40). Noii veniţi, mult mai dinamici, au ocupat vechea arie Cucuteni-Tripolie, o perioadă coexistând, fapt ce se manifestă prin păstrarea unor vechi caracteristici (pictura în stil ζ, plastica antropomorfă de factură cucuteniană), încă pentru o perioadă scurtă de timp, după care vechile trăsături dispar complet (Dumitrescu 1963, p. 296; Dumitrescu 1985, p. 40). Ultima perioadă este caracterizată prin elemente total străine, decor imprimat asemănător cu cel din cultura amforelor sferice şi topoare de silex (Dumitrescu, Vulpe 1988, p. 53).

O idee asemănătoare este susţinută de Ştefan Cucoş, doar că a invocat în analizele sale şi unele precizări suplimentare. Cercetătorul consideră, că sfârşitul culturii Cucuteni este un proces mai complicat decât s-a crezut iniţial, fiind generat de evoluţia economico-socială internă, agravată de pătrunderea comunităţilor Horodiştea-Folteşti şi a Amforelor Sferice, dar care nu s-a desfăşurat simultan în întregul areal (Cucoş 1985, p. 38-39). Pătrunderea celor două culturi menţionate în spaţiul ocupat de comunităţile cucuteniene a determinat apariţia unei simbioze ce s-a petrecut în două etape: prima a avut loc în regiunea dintre râurile Siret şi Prut, iar cea de a doua în zona subcarpatică a Moldovei (Cucoş 1985, p. 38-39; Boghian, Enea 2013, p. 30-47).

În legătură cu sfârşitul culturii Cucuteni, cercetătorul Dan Monah consideră că dispariţia acesteia s-a produs treptat, din cauza mai multor elemente ce au generat o criză internă: explozia demografică şi, de aici, epuizarea terenurilor agricole, stagnarea perfecţionării tehnicilor şi uneltelor agricole, deteriorarea mediului înconjurător amplificată şi de schimbarea climatică, la toate acestea adăugându-se şi presiunea venită din partea triburilor indo-europene (Monah, Cucoş 1985, p. 38-39).

Florentin Burtănescu a remarcat că în spaţiul dintre munţii Carpaţi şi râul Prut, arie ocupată odinioară de purtătorii culturii Cucuteni, formele de manifestare culturală specifice perioadei de tranziţie sunt în general mai noi decât faza Cucuteni B2, însă noile date converg spre ipoteza că cel puţin în jumătatea nordică a Moldovei, începutul aşezărilor de tip Horodiştea este sincron celor târzii – Cucuteni B2 (Burtănescu 2002, p. 83).

În ceea ce priveşte ***periodizarea***, problema rămâne încă un deziderat pentru viitoarele cercetări, cu riscul de a nu ne repeta, acest aspect al cercetării noastre îl vom prezenta mai detaliat în capitolul IV al lucrării.

Problema ***contactelor*** grupului cultural Gordineşti cu alte comunităţi contemporane din regiunile învecinate sau mai îndepărtate a fost intens analizată, fiind formulate o serie de opinii. Una din acestea ţine de raportul dintre Cultura Amforelor Sferice şi grupul de tip Gordineşti. Specialiştii, care se bazează pe elaborările tipologice şi cronologice *tradiţionale*, neagă orice contact între comunităţile menţionate, considerând că legături mai clare au avut cu purtătorii culturii Funnel Beaker (vaselor cu gâtul în formă de pâlnie), iar Cultura Amforelor Sferice este considerată ca fiind mai târzie (Яровой 1984, с. 70-71; Dergačev 1998, p. 27-64; Дергачев, Магзура 1991a, с. 55-58; Шмит 2001-2002, с. 246, 258). Comunităţile tripoliene târzii s-au extins şi infiltrat considerabil spre vest, în cazuri aparte fiind factorul principal în constituirea culturală şi geneza unor faciese locale în cadrul culturii Funnel Beaker (Дергачев, Манзура 1991a, с. 57).

Alţi cercetători susţin totuşi existenţa unor contacte între Cultura Amforelor Sferice şi faciesurile eneolitice târzii din spaţiul est-carpatic, ideea fiind bazată pe descoperirea vestigiilor culturii materiale specifice ambelor comunităţi în contexte stratigrafice care se succed în aceleaşi aşezări, ceea ce era considerat un element de sincronism între ambele manifestări culturale (Пассек 1949, с. 222; Свешников 1983, с. 18), identificând chiar şi unele elemente decorative specifice culturii Amforelor Sferice în ornamentarea ceramicii din perioada Tripolie CII (Мовша 1985, с. 22-31).

Pe lângă opiniile expuse mai sus, mai există şi părerea conform căreia purtătorii tradiţiilor specifice culturii Amforelor Sferice erau consideraţi *cuceritori* care au distrus moştenirea comunităţilor Cucuteni-Tripolie (Sulimirski 1970, p. 166; Захарук 1971, с. 179; Збенович 1976, с. 46).

O alta problemă legată de contactele comunităţilor eneolitice târzii cu cele de altă sorginte ţine de aşa zisul fenomen de *badenizare* a spaţiului cuprins între silvostepa dintre munţii Carpaţi şi bazinul de mijloc al râului Nipru, iar punctul final al acestui proces, în opinia cercetătorului ucrainean Mihail Videiko îl reprezintă grupul cultural de tip Gordineşti (Videiko 2004, p. 358), deşi unii specialişti sunt de părere că lipsesc artefacte clare venite din regiunile populate de

comunităţile culturii Baden, care ar fi influenţat mediul eneolitic târziu est-carpatic (Дергачев 1980, с. 154).

Toate problemele expuse au stat la baza mai multor studii realizate pe parcursul a mai bine de patru decenii de la momentul descoperirii şi includerii în circuitul ştiinţific al grupului cultural de tip Gordineşti. Analiza şi argumentarea lor a necesitat eforturi considerabile prin atragerea de materiale noi stocate în diferite fonduri. Cumularea tuturor problemelor discutate şi criticate de cercetători au servit drept un important suport metodologic, fără de care nu poate fi studiată o cultură arheologică sau un grup local.

1.3. Concluzii la Capitolul 1

Trecând în revistă istoricul studierii vestigiilor eneolitice târzii de tip Gordineşti, după cum am menţionat în compartimentul repartizat acestei problematici, sunt desprinse trei etape convenţionale. Cele mai multe obiective arheologice au fost cercetate în primele două etape, până la mijlocul anilor 90 ai secolului trecut. Totodată, remarcăm că cercetarea s-a axat, în special, pe aşezări, dintre care doar una a fost studiată în proporţie de 90% (Trinca-*Izvorul lui Luca*). Necropolele, foarte probabil din cauza dificultăţilor de depistare, au fost investigate datorită descoperirilor întâmplătoare sau ale cercetărilor de salvare. De aceea, considerăm că punerea în circuitul ştiinţific a unui studiu exhaustiv nu este doar o necesitate, dar este şi o reală posibilitate de a completa cunoştinţele privind diverse faţete ale evoluţiei comunităţilor preistorice din spaţiul est-carpatic la finele mileniului IV î.e.n.

Din analiza istoriografică a temei cercetate de noi, credem că se mai menţin suficiente aspecte esenţiale ce definesc grupul cultural de tip Gordineşti ale căror descifrare încă îşi aşteaptă rezolvarea. Dintre cele mai importante putem menţiona: locuinţele, încadrarea cronologică şi sincronismele cu alte grupuri eneolitice târzii atât din vecinătate, cât şi din regiuni mai îndepărtate. Fiecare dintre aceste aspecte poat căpăta explicaţii noi prin prisma cercetărilor pe arii mari în vederea conturării unor locuinţe şi urmărirea ordonării lor în planul interior al aşezării (*vezi* Capitolul II); seriei de probe radiocarbon C14 (*vezi* Capitolul IV) şi a planşelor tipologice cu forme caracteristice grupului cultural de tip Gordineşti ce permit creionarea unor sincronisme (*vezi* Capitolul III).

Luând în calcul considerentele menţionate, credem că pentru etapa dată de cercetare este necesară, în primul rând, abordarea complexă şi corectă a materialelor descoperite, ca mai apoi, următorul pas să fie punerea lor în circuitul ştiinţific sub formă de studii sistematice pentru fiecare componentă în parte şi în final o lucrare monografică în care să fie reflectat grupul cultural de tip Gordineşti ca parte integrantă a eneoliticului târziu din Europa de Sud-Est. Suntem convinşi că

acumularea unei baze de date cât mai extinse privind grupul menţionat va înlesni înţelegerea fenomenului mişcării de populaţii de altă sorginte spre spaţiul est-carpatic şi a proceselor care s-au derulat în aceste regiuni odată cu pătrunderea acestora.

2. SITURILE DE TIP GORDINEŞTI

Cercetarea culturilor arheologice este bazată pe analiza unui set de aspecte cum ar fi: arealul şi tipurile de aşezări; tipurile de locuinţe; complexele de olărie şi menajere; descoperiri cu caracter funerar. Astfel, demersul nostru în acest capitol constă în ilustrarea unei imagini mai detaliate a monumentelor atribuite grupului cultural de tip Gordineşti.

2.1. Cadrul fizico-geografic

Siturile de tip Gordineşti sunt amplasate în zona de silvostepă dintre Prut şi Nistru. Din punct de vedere geomorfologic, arealul grupului cultural de tip Gordineşti corespunde Podişului Moldovei de Nord, Podişului Nistrului, Podişului Ciuluc-Soloneţ, Câmpiei Cuboltei Inferioare şi Câmpiei Prutului de Mijloc (Ionesi et al. 2005, p. 7, Fig. 3; Boboc, Sârodoev 2010, p. 14). Prin caracteristicile lor, formele de relief din această zonă, după părerea unor specialişti, au influenţat apariţia, răspândirea şi frecvenţa aşezărilor din eneoliticul final (Dumitroaia 2000, p. 15).

Structura geologică specifică pentru regiunea examinată corespunde cu depunerile holocene care sunt reprezentate prin sedimente aluviale de luncă şi de albie ale râurilor şi pârâiaşelor, precum şi printr-un înveliş de lehmuri eluviale pe interfluvii şi depozite deluviale pe povârnişuri. Specialiştii sunt de părere că în Holocen s-au format şi solurile actuale (Drumea, Neaga 2010, p. 24).

Cunoaşterea acestor aspecte, cu implicarea cercetărilor interdisciplinare, precum şi o investigaţie mai largă în vederea identificării densităţii de locuire a acestor zone geografice, vor constitui un aport considerabil la soluţionarea raportului dintre om şi natură, a cauzelor care au impus stabilirea aşezărilor într-o zonă sau alta. Ca o completare, trebuie să precizăm faptul că relieful şi condiţiile naturale au oferit comunităţilor preistorice materii prime variate şi tot ceea ce le era necesar traiului (Monah, Cucoş 1985, p. 30).

Indiscutabil, condiţiile climatice au exercitat o influenţă considerabilă asupra modului de viaţă a comunităţilor grupului cultural de tip Gordineşti. Este ştiut că mediul climatic variază în permanenţă, acelaşi lucru s-a petrecut şi pe parcursul epocii eneolitice, fiind dependent de oscilaţiile nivelului apei Mării Negre, ce reflectau fluctuaţii ale factorilor de mediu (transgresiune şi regresie) (Todorova 1989, p. 26-28; Burtănescu 2002, p. 81; Бруяко, Сапожников 2009, с. 299-314; Дяченко 2010, с. 37-48). Conform unor studii, perioada târzie a epocii eneolitice, corespunde regresiei Khadjibeysk (Дяченко 2010, с. 43), începutul acestei regresii corespunde, în plan cronologic, cu etapa târzie a grupului Usatovo, care este sincronă cu treapta timpurie a grupului

cultural de tip Gordineşti (Дергачев 1978a, с. 65; Дергачев 1980, с. 122-123; Маркевич 1981, с. 67, таблица 1).

Pentru a urmări evoluţia climatului s-a făcut apel şi la spectrele palinologice, datorită cărora s-a constatat, că în baza oscilaţiilor pădurilor şi a frecvenţei speciilor de plante, în perioada cuprinsă între 5000-3000/2800 î.e.n. clima a fost caldă şi umedă, după care a urmat una caldă şi uscată (Dumitrescu, Vulpe 1988, p. 22). Din 11 aşezări în care au fost efectuate săpături, dispunem de probe de polen numai din situl Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*, mostrele fiind colectate pe scară verticală de jos în sus, şi astfel pentru orizontul cu vestigii ale culturii arheologice specifice aspectului de tip Gordineşti corespund probele 2 şi 3. Prezenţa unei cantităţi mari a polenului *Cichoriaceae* (20,3%), *Convolvuleaceae* (3,5%), *Asteraceae* (4,7%) indică existenţa unei activităţi umane intense îndreptate spre lărgirea terenurilor necesare pentru activitatea economică a omului preistoric (Sava et al. 1994).

2.2. Aşezări

În momentul de faţă, pentru grupul cultural de tip Gordineşti sunt cartate 60 de aşezări (*vezi* Harta 1), fapt care ne permite să facem anumite constatări referitoare la densitatea populării teritoriului. Rezultatele obţinute în urma cartării exacte a acestora au fost procesate cu utilizarea unei serii de algoritmuri de analiză spaţială GIS, lucru ce ne-a permis vizualizarea şi stabilirea unor relaţii spaţiale dintre situri, care de fapt reflectă concentrarea aşezărilor pe grupuri, asigurate din punct de vedere ale resurselor hidrografice şi a materiei prime necesare vieţii cotidiene. Cartarea punctelor a fost efectuată cu ajutorul softului Google Earth Pro v7.1.2.2041, stratul obţinut în format *kml* a fost exportat în QGIS 2.18 pentru a fi procesat mai detaliat (Sîrbu 2017, 25). Analiza ulterioară a datelor se bazează pe aplicarea a doi algoritmi geospaţiali: Triangularea Delaunay[5] şi generarea hărţii calorice[6]. Astfel, cu ajutorul primului algoritm putem vizualiza relaţiile, în plan spaţial, dintre aşezări (*vezi* Harta 2, **B**), iar în combinaţie cu harta calorică avem posibilitatea depistării unor grupuri de situri cu delimitarea teritoriului ocupat de acestea (*vezi* Harta 2, **A**).

Rezultatul *interpolării spaţiale* a tuturor datelor obţinute prin utilizarea algoritmilor menţionaţi mai sus ne arată existenţa în arealul ocupat de grupul cultural de tip Gordineşti, a cca

[5] Triangularea Delaunay reprezintă o reţea sau un mozaic care se compune din triunghiuri generate dintr-un set de puncte în aşa fel încât cercul virtual trasat prin cele trei puncte ale triunghiului să nu intersecteze noduri ce ar aparţine unui alt triunghi (Hageman, Bennett 2000, p. 125-126; Conolly, Lake 2006, p. 107). În literatura de specialitate, pentru acest algoritm se mai utilizează şi acronimul TIN (*Triangulated Irregular Network/Reţea neregulată triangulată*) (Ştefan, Ştefan, Cavruc 2012, p. 86-88).

[6] Prin harta calorică se înţelege modalitatea de vizualizare a densităţii datelor de tip punct, unde fiecare punct corespunde unei aşezări (Sîrbu, Ţerna 2017, p. 99).

14 concentraţii, fiecare cuprinzând câte 2-3 sau 10 aşezări. Bineînţeles, imaginea obţinută, în momentul de faţă, reprezintă o situaţie obiectivă şi trebuie ancorată la sursele de repertoriere a acestor aşezări. Astfel, din punctul de vedere al amplasării, mai putem spune că purtătorii comunităţilor de tip Gordineşti au păstrat practic acelaşi tipar în popularea anumitor regiuni, care a fost caracteristic şi pentru cele anterioare de tip Brînzeni (Дергачев 1980, с. 119; Ларина 2003, с. 66).

În conformitate cu regionarea fizico-geografică a zonei de silvostepă a Republicii Moldova (Boboc, Castraveţ 2010, p. 90-93), putem evidenţia patru regiuni preferate de comunităţile de tip Gordineşti, mai bine asigurate din punctul de vedere a resurselor hidrografice şi al materiei prime necesare vieţii cotidiene. Prima regiune corespunde cu Podişul de silvostepă al Moldovei de Nord şi o parte din Câmpia de silvostepă a Prutului de Mijloc; a doua în mare parte ocupă Podişul de silvostepă al Nistrului cu mici infiltrări în Podişul de silvostepă al Moldovei de Nord; a treia este localizată în zona de mijloc a Podişului de silvostepă al Nistrului; a patra ocupă spaţiul dintre Câmpia de stepă a Cuboltei Inferioare şi a Dealurilor de stepă ale Ciulucului.

Actualmente, cu privire la limitele reale de răspândire a monumentelor de tip Gordineşti se pot constata următoarele: cel mai ***nordic*** punct este aşezarea cu mai multe nivele de locuire Mereşeuca I-*Cetăţuie*, amplasată pe cursul superior al râului Nistru, unde grupul Gordineşti se învecinează cu faciesul de tip Kasperovsk (Захарук 1971, с. 183-186), desemnat în literatura de specialitate şi ca *Grupul local de Nord* (în rusă *Северная локальная группа*) (Мовша 1971, с. 31-54). Extrema de ***sud*** este reprezentată prin situl Rezina IV, limită care se învecinează cu hotarul de nord al grupului eneolitic târziu de tip Usatovo (Дергачев 1980, Рис. 27; Патокова et al. 1989, рис. 30; Videiko 2011, p. 374, fig. 2). Graniţa de ***vest*** este marcată prin aşezarea Pererîta III-*Zamca*, în silvostepa dintre munţii Carpaţi şi malul drept a râului Prut se mărgineşte cu spaţiul populat de comunităţile de tip Horodiştea-Erbiceni I şi II (Dumitroaia 2000, p. 28-29). Hotarul de ***est*** este stabilit de aşezarea Tarasovo unde, în bazinul de mijloc al Nistrului aria grupului Gordineşti se mărgineşte cu spaţiul ocupat de comunităţile de tip Vîhvatinţî/Ofatinţi (faza târzie).

Conform datelor colectate din rapoartele de săpătură şi repertorii, cu scopul de a stabili locul unde se află aşezările, a fost făcut un calcul statistic, conform căruia s-a stabilit că mai mult de jumătate din situri ocupau forma de relief (promontorii, vârfuri de deal protejate din câteva părţi de maluri abrupte sau uşor înclinate) cu o altitudine de cca 80-200 m faţă de nivelul râurilor Prut şi Nistru (*vezi* Graficul 2.1).

Comunităţilor de tip Gordineşti le sunt caracteristice două tipuri de aşezări: *deschise* şi *fortificate*.

Aşezările deschise constituie tipul de bază care se caracterizează prin absenţa oricărui gen de fortificaţii artificiale. Condiţiile topografice de amplasare a aşezărilor deschise ale grupului cultural de tip Gordineşti sunt similare în multe privinţe cu cele caracteristice perioadei anterioare de tip Brînzeni (Маркевич 1981, c. 70-71), dar şi cu cele contemporane, cultura Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, p. 5-8; Dumitroaia 2000, p. 51-53) şi grupul de tip Kasperovsk (Захарук 1971, c. 183-186).

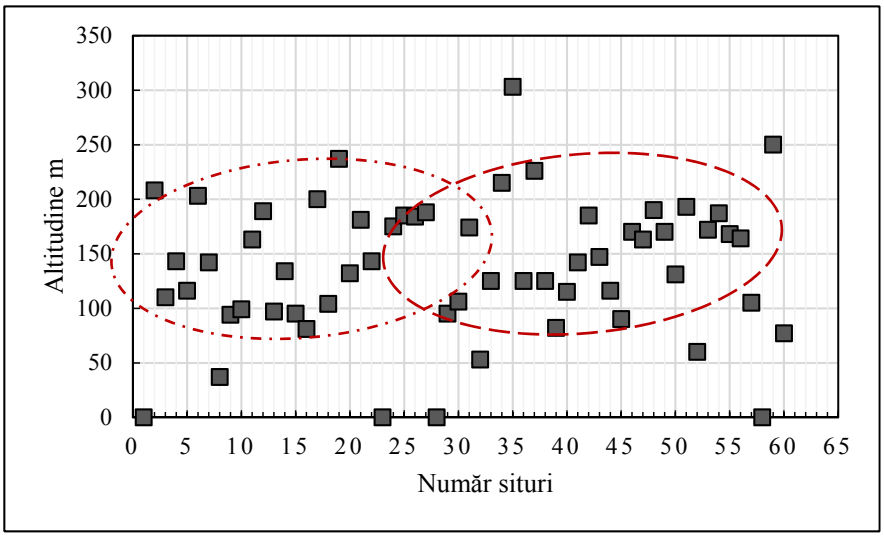

Graficul 2.1. Cotele de altitudine a formelor de relief ocupate de siturile de tip Gordineşti.

Unii specialişti considerau că topografia aşezărilor şi alte aspecte specifice ale acestora au fost condiţionate de direcţia de activitate gospodărească a comunităţii, de caracterul regiunii, de factorul natural şi social şi relaţia lor reciprocă (Маркевич 1981, c. 72; Пелещишин 1989, c. 155-156).

Aşezările fortificate sunt reprezentate prin patru situri Gordineşti II-*Stînca goală* şi Pererîta III-*Zamca*, situate în bazinul superior al râului Prut, Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* şi Mereşeuca I-*Cetăţuie*, localizate în bazinul de mijloc al râului Nistru. Toate aceste patru aşezări ocupă poziţii de relief dominante, mărginite din câteva părţi prin maluri abrupte, zonele de acces fiind prevăzute cu sisteme defensive, constituite din şanţ şi val. Aşezarea Gordineşti II-*Stînca Goală* era fortificată cu şanţ şi val, vizibile la suprafaţă cât şi confirmate de imaginea obţinută în urma prospectărilor geo-magnetice (Przybyła et al. 2017, p. 125-140).

Cetăţuia Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* avea un sistem de apărare format din trei valuri de pământ şi şanţuri. Cel mai pronunţat era valul I, care, în preistorie, bloca accesul în cetăţuie dinspre est. Capetele de nord şi de sud ale valului se unesc cu malurile abrupte a râpelor. Primul val are înălţimea de 1,5-2 m; valul II de 0,6-1 m; valul III de 1 m. Şanţul de apărare se observă foarte bine

sub poala de est a valului I (Sava et al. 1994). Din păcate, nici unul din sisteme nu a fost secţionat, informaţii despre starea lor fiind prelevate din observaţiile făcute la suprafaţă. (Дергачев 1973, с. 91-92; Черныш 1982, с. 226; Sava et al. 1994). Valentin Dergacev, într-unul din studii, a propus identificarea aşezărilor fortificate reieşind din toponimia locului natural unde erau amplasate (Дергачев 2007, с. 42-49).

Despre particularităţile constructive ale sistemului defensiv specific pentru comunităţile din perioada de tranziţie de la eneolitic la perioada timpurie a epocii bronzului, localizate în regiunea de silvostepă nord-est carpatică, informaţii sunt furnizate de descoperirile făcute în aşezarea Horodiştea-*Dealul Mălăişte*, situată în arealul comunităţilor de tip Horodiştea-Erbiceni. Sistemul defensiv este compus din şanţ, dispus aproximativ oblic pe mijlocul monumentului, fiind cercetat prin săpătură în perioada 1969-1970. În secţiune, are formă trapezoidală, dimensiunile variind între 2-2,20 m la deschiderea superioară şi 0,50-0,80 m la bază, iar adâncimea de 1,70 m (Dinu 1977, p. 18-20; Dumitroaia 2000, p. 53; Черныш 1982, с. 226). Un alt sit cu sistem de fortificare, compus din şanţ şi val, provine din arealul grupului Usatovo (Збенович 1971, с. 192-200; Зиньковский, Патокова 1975; Петренко, Кайзер 2011, с. 31-61), cercetările întreprinse în cetăţuia de la Maiaki venind să completeze informaţiile despre amenajările de apărare edificate de comunităţile preistorice în vederea protejării animalelor sau a invaziilor militare din afară.

Suprafaţa a cca 67 % din aşezările de tip Gordineşti, a fost estimată în baza materialelor arheologice (ceramică, fragmente de lipitură, oase de animale, ustensile etc.) atestate la suprafaţă, fapt ce are în multe privinţe un caracter convenţional. Datele disponibile permit să constatăm că siturile aveau următoarele suprafeţe: sub 1 ha (8 situri), până la 5 ha (10 situri), până la 10 ha (21 situri), în jur de 20 ha (2 situri) (*vezi* Harta 4, **A-C**).

Din numărul total de aşezări catalogate, doar în 11 au fost întreprinse sondaje sau săpături de diferită amploare, iar gradul lor de cercetare este variat (*vezi Anexa 1*). În situl eponim Gordineşti II-*Stînca goală* a fost investigată o suprafaţă de cca 237 m.p. (Дергачев 1973, с. 92; Sîrbu et al. 2017). Cea mai mare suprafaţă a fost cercetată în aşezarea pluristratificată Trinca-*Izvorul lui Luca* – cca 6246 m.p. (Leviţki 1995; Leviţki 1995a; Leviţki 1995b, p. 247-278; Leviţki 1997; Leviţki 1997a, p. 213-274; Leviţki 1998; Leviţki 2001; Leviţki 2002; Leviţki 2002a; Leviţki, Bubulici 1999; Leviţki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17-116; Alaiba 1997, p. 20-40; Leviţki, Sîrbu 2012, p. 21-33; Leviţki, Sîrbu, Bajureanu 2016, p. 255-271).

În celelalte aşezări, suprafeţele investigate prin săpături constituie: Feteşti II – 140 m.p., (Ларина 1986; Larina, Sîrbu 2014, p. 189-199), Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* – cca 156 m.p. (Sava et al. 1994; Sava et al. 1995, p. 292-299), Mereşeuca I-*Cetăţuie* – 208 m.p. (Власенко, Сорокин 1981), Hancăuţi I-*La Frasin* – 428 m.p., (Бикбаев 1987), Pocrovca V-*Munteanu* – 444 m.p.

(Курчатов, Щукин, Шаров 1998; Ткачук et al. 1999; Щукин et al. 2000; Щукин et al. 2001; Щукин et al. 2002), Cremenciuc I-*La grădină* – 450 m.p. (Дергачев 1982a), Costeşti IX – 80 m.p. (Рикман, Гросу 1975; Маркевич et al. 1975).

Sondajele de verificare efectuate în siturile Pepeni II-*Pe podiş* (Bicbaev 1992), Duruitoarea Veche-*Grota* (Кетрару 1960; Кетрару 1961; Маркевич 1973, 68), Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan* (Маркевич 1982; МАКЕТ, свод пам… 1987, с. 293-294) nu depăşesc suprafaţa de 6-8 m.p.

Cu excepţia sitului eponim Gordineşti II-*Stînca goală*, în care stratul cultural nu este suprapus de locuiri din alte perioade cultural-cronologice, restul siturilor care au fost menţionate, sunt pluristratificate.

O semnificaţie deosebită prezintă succesiunea stratigrafică atestată în aşezările pluristratificate Mereşeuca I-*Cetăţuie* şi Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan*, în care stratul cultural de tip Brînzeni este suprapus de cel de tip Gordineşti (Власенко, Сорокин 1981; Маркевич 1982). În situl Hancăuţi I-*La Frasin* rămăşiţele complexelor de locuit ale aspectelor de tip Gordineşti şi Bădragi se găsesc în acelaşi orizont stratigrafic (Бикбаев 1987). Acest lucru poate servi ca argument în vederea soluţionării problemei legate de presupusa legătură genetică între faciesurile de tip Brînzeni şi Gordineşti.

Stratul cultural cu vestigii de tip Gordineşti în aşezările pluristratificate este deranjat de multe ori de lucrările agricole. În situl Gordineşti II-*Stînca goală*, vestigiile se concentrau într-un strat de cernoziom de granulaţie mică amestecat cu mult pietriş, grosimea căruia era de cca 15-25 cm (Дергачев 1973, с. 92). În cele pluristratificate (Hancăuţi I-*La Frasin*, Cremenciuc I-*La grădină* şi Mereşeuca I-*Cetăţuie*) vestigiile de tip Gordineşti se aflau într-un strat de argilă-nisipoasă de culoare cafeniu-gălbuie, grosimea căruia constituia, respectiv cca 15, 20-25 şi 30 cm (Bicbaev 1987; Дергачев 1982; Власенко, Сорокин 1981). La Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* (Sava et al. 1994; Sava et al. 1995, p. 292-299) şi Trinca-*Izvorul lui Luca* (Leviţki 1995; Leviţki 1995a; Leviţki 1995b, p. 247-278; Leviţki 1997; Leviţki 1997a, p. 213-274; Leviţki 1998; Leviţki 2000; Leviţki 2002; Leviţki 2002a; Leviţki, Bubulici 1999; Leviţki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17-116; Alaiba 1997, p. 20-40) vestigiile de tip Gordineşti sunt atestate începând cu nivelul actual al solului şi pînă la adâncimea de 0,60-0,70 m, nivel la care au fost depistate şi cercetate complexele de locuire, producere, menajere etc.

În ceea ce priveşte **modul de organizare internă** a aşezărilor grupului cultural de tip Gordineşti, în prezent, informaţiile sunt insuficiente. Datorită datelor acumulate şi analizate s-au reuşit câteva precizări privitoare la poziţia locuinţelor în planul general al aşezărilor specifice grupului Gordineşti. Toate cinci (Trinca-*Izvorul lui Luca* – 3; Feteşti II – 1 şi Hancăuţi I-*La Frasin* – 1) ocupă spaţii de pe marginile de sud ale siturilor, fiind grupate radial (de exemplu Trinca-

Izvorul lui Luca), asemănător celor din cadrul aşezărilor Brînzeni III-*Ţîganca* şi Costeşti IV-*Stînca Costeşti*, care reflectă, în opinia lui Vsevolod Marchevici, legăturile de rudenie ale familiilor grupate între ele (Маркевич 1981, c. 74-75).

Studiile referitoare la modalităţile de organizare internă a aşezărilor din faza Tripolie CII, se referă în mare parte la aspectul de tip Brînzeni (Sorochin 1993, p. 83-85). În ceea ce priveşte organizarea internă a aşezărilor de tip Gordineşti, informaţiile sunt de asemenea lacunare. Astfel, în baza unor date obţinute din situl Žvanetz-*Lysaia gora*, pe panta de vest a promontoriului au fost amplasate locuinţe de suprafaţă, iar la baza promontoriului erau dispuse în cerc locuinţele adâncite. Dispunerea complexelor de locuit în unul sau mai multe cercuri sunt specifice pentru comunităţile tripoliene târzii din bazinele Niprului de Miljoc şi a Bugului de Sud (Шмаглий 1959, c. 53).

Cercetătorul ucrainean Victor Petrov, în urma cercetărilor întreprinse în aşezarea Gorodsk, analizând datele realizate pentru a stabili organizarea locuinţelor în sit a presupus că comunităţile care se aşezau pe locuri înalte îşi construiau casele pe marginile promontoriului, lăsând centrul acestuia gol pentru animale (Петров 1940, c. 347).

În strânsă relaţie cu mediul înconjurător, în multiple cazuri cu forme determinante de acestea, structura aşezărilor reflectă, cel puţin în preistorie, stadiul de civilizaţie atins de o comunitate sau un grup de comunităţi umane (Monah, Cucoş 1985, p. 41). În literatura arheologică de limbă română sunt expuse păreri diferite referitoare la aşezările culturii Cucuteni. După unii specialişti, acestea ocupau locuri dominante, continuând tradiţiile celor precucuteniene (Dumitrescu 1963, p. 289). Alţii erau de părere că suprafaţa ocupată de aşezare şi dimensiunile acesteia diferă de la o etapă la alta, fără precizarea condiţiilor care au impus alegerea zonei şi nici cele ce au determinat mutarea lor (Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Zaharia 1970, p. 33). Sunt numeroase situri cu niveluri de locuire din mai multe faze şi uneori cu o succesiune foarte strânsă între ele (Cucoş 1999, p. 25). Informaţiile despre aşezările specifice faciesurilor locale apărute în etapa târzie a eneoliticului, din rândul cărora face parte şi grupul cultural de tip Gordineşti, sunt lacunare, situaţie cauzată de efortul redus depus la cercetarea acestei perioade.

Alegerea unui loc de aşezare nu a fost întâmplătoare, fiind determinată de o serie de factori care permiteau comunităţii să-şi asigure un minim de condiţii favorabile vieţii. Locul era ales în măsura în care mediul înconjurător permitea desfăşurarea activităţilor economice specifice grupului uman.

Prezenţa aşezărilor întărite, atât în diferitele faze de evoluţie ale neo-eneoliticului extracarpatic, cât şi în perioada specifică grupului cultural de tip Gordineşti, a devenit un fapt incontestabil. Studierea sistemului defensiv se integrează organic în complexul fenomenelor ce caracterizează istoria etapei respective, însă, până în prezent nici unul din siturile dotate cu sistem

de apărare artificial nu a fost supus unor cercetări sistematice, acest fapt îngreunând reflectarea complexă a procedeelor de fortificare a acestor aşezări. Din datele de care dispunem, putem afirma că comunităţile de tip Gordineşti au preferat poziţiile dominante pentru amenajarea aşezărilor.

2.2.1. Tipuri de locuinţe

Locuinţele standard specifice comunităţilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie sunt reprezentate sub forma unor construcţii dreptunghiulare, dimensiunile cărora diferă de la un complex la altul, având podeaua în formă de platformă, construită din jumătăţi de bârne, peste care s-a aplicat un strat de lut amestecat cu resturi organice. Pereţii constau dintr-o carcasă din lemn (bârne împletite cu nuiele) feţuită pe ambele părţi cu lut cu resturi organice (Monah, Cotiugă, Cotoi 2005, p. 42). Până la urmă, din toată arhitectura locuinţelor, singurul element, într-o oarecare măsură păstrat mai bine, rămâne platforma, care, în opinia unor cercetători a fost arsă accidental (Dumitrescu 1968, p. 389-390) sau intenţionat (Petrescu-Dîmboviţa, Florescu, Florescu 1999, p. 187; Petrescu-Dîmboviţa, Văleanu 2004, p. 101-102).

Încercările de reconstrucţie a locuinţelor se bazează, în exclusivitate, pe investigarea şi interpretarea resturilor de lipitură arsă ale caselor. Acestea, în funcţie de starea de conservare, pe de o parte, pot să ofere informaţie despre forma şi dimensiunile locuinţelor, natura podelei şi a pereţilor, materialele de construcţie folosite, dar, pe de altă parte, lasă loc speculaţiilor cu privire la planul caselor, dar mai ales, la structura de rezistenţă a acestora (László 2007, p. 103).

Dacă pentru complexele de locuit din cadrul culturii Cucuteni-Tripolie există informaţii suficiente în literatura de specialitate, pentru grupele locale din eneoliticul târziu aceastea sunt puţine şi lacunare. Situaţia este cauzată în mare parte de lipsa cercetărilor exhaustive pe suprafeţe mari, care ar permite crearea unei imagini generale despre distribuirea locuinţelor în cadrul aşezărilor. Specialiştii consideră că numărul mic al locuinţelor este în legătură, directă, cu gradul redus de valorificare a săpăturilor efectuate (Dumitroaia 2000, p. 54). Din sursele disponibile s-a reuşit evidenţierea pentru grupul cultural de tip Gordineşti a două tipuri de locuinţe: *de suprafaţă* şi *cu baza adâncită* (Дергачев 1980, с. 52, 120; Черныш 1982, с. 227; Мовша 1985а, с. 239; Ларина 1986; Бикбаев 1987; Leviţki 1997; Leviţki 1997a, p. 213-274; Larina, Sîrbu 2014, p. 189-199), deşi în unele surse sunt evidenţiate trei tipuri: locuinţe de suprafaţă cu platformă, semibordeie şi bordeie (Dergačev 1991, p. 18-26; Дергачев, Манзура 1991, с. 13).

Tot în acest context ţinem să menţionăm că cele mai multe complexe de habitat care au stat la baza elaborării tipologiei pentru compartimentul dat, provin din aşezarea Trinca-*Izvorul lui Luca*. Conform rapoartelor de săpătură au fost descoperite trei locuinţe, deşi după unele surse ar fi existat patru şi toate de suprafaţă (Alaiba 2007a).

Din datele avute la dispoziţie, s-a constatat că locuinţele, indiferent de tipul din care fac parte, din punct de vedere arhitectural, sunt simple cu o singură cameră, însă, după forma gropii, complexul de la Hancăuţi I-*La Frasin* (locuinţa nr. 1) ar indica prezenţa a două încăperi (Бикбаев 1987).

Tipul I. *Locuinţele de suprafaţă* sunt de dimensiuni mici, fiind prezentate sub formă de aglomerări de lipitură împrăştiate pe perimetrul fundaţiei sau concentrate pe una din laturi. Detaliile constructive şi de interior nu au fost detectate în procesul de cercetare. Resturile de materiale depistate *in situ* au permis delimitarea în cadrul acestui tip a două variante: locuinţă cu platformă de lut şi construcţie cu podeau amenajată cu pietre.

Pentru locuinţele cu platformă de lut, în literatura de limbă rusă, este utilizată sintagma – *redutsirovannaia ploshchatka* (în rusă *редуцированная площадка*) (Dergačev 1991, p. 21; Дергачев 1980, с. 52, 120; Дергачев, Манзура 1991, с. 13), iar în cea de limba română – *locuinţă de tradiţie cucuteniană* (Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 313, Alaiba 2007a).

În cadrul monumentelor atribuite grupului cultural de tip Gordineşti, au fost descoperite două obiective de acest gen, în aşezările Trinca-*Izvorul lui Luca* şi Feteşti II.

Complexul de la Trinca-*Izvorul lui Luca* (fig. 3, A-B) a fost descoperit la adâncimea de 0,66-0,73 m de la nivelul orizontului actual. Resturile locuinţei reprezintă o *platformă amorfă*, de formă aproximativ dreptunghiulară cu dimensiunile de 6x3 m, orientată cu axul lung pe direcţia nord-vest – sud-est. Pereţii erau construiţi din bârne împletite cu nuiele şi făţuiţi cu lut amestecat cu resturi organice. Podeaua era nivelată şi bătătorită cu pietre de râu în amestec cu dale de calcar de diferite dimensiuni. În procesul de decupare a platformei nu au fost surprinse resturi de la vatră sau a altor detalii de interior (Leviţki 2000).

Locuinţa descoperită în situl Feteşti II (fig. 4, I-II) s-a păstrat sub formă de bucăţi de chirpici (10-9-5 cm), cu urme de nuiele concentrate pe latura de vest a acesteia. Platforma are dimensiunile de 5,2x3,6 m, fiind orientată cu axul central în direcţia nord-est – sud-vest. În partea de est a construcţiei, la adâncimea de 0,3-0,4 m, au fost surprinse contururile a două gropi, parţial suprapuse de platformă, dar destinaţia lor nu a fost stabilită (Ларина 1986; Larina, Sîrbu 2014 p. 189-199).

O construcţie cu podea amenajată cu pietre provine din aşezarea Trinca-*Izvorul lui Luca* descoperită la adâncimea de 0,60-0,66 m de la nivel orizontului actual. Vestigiile păstrate *in situ* constau din patru aglomeraţii amorfe de pietre de calcar, chirpic şi lipitură, dispuse în aşa mod încât spaţiul cuprins între ele formează un patrulater neregulat, cu dimensiunile de aproximativ 4x4 m. Cât priveşte pereţii, cel mai probabil erau din pari împletiţi cu nuiele şi lipiţi cu lut amestecat cu degresant organic, dar informaţii despre sistemul de încălzire lipsesc (Leviţki 1998).

Tipul II. *Locuinţele cu baza adâncită în sol*. Sunt catalogate trei complexe. Prima locuinţă a fost descoperită în aşezarea cu mai multe nivele Trinca-*Izvorul lui Luca*, la adâncimea de 0,60-0,65 m. S-a reuşit conturarea perimetrului aproximativ al locuinţei, care de la nivelul de călcare preistoric se adâncea cu 0,20-0,40 m în solul brun şi brun gălbui. Groapa avea formă ovală alungită, uşor apropiată de cifra opt. În lungime avea aproximativ 5 m, iar în lăţime cca 3 m, orientată cu axul longitudinal pe direcţia nord-vest – sud-est. Podeaua locuinţei era simplă din pământ bătătorit. În apropiere de centru au fost surprinse resturi de la o vatră distrusă în vechime. Pereţii au fost construiţi din nuiele acoperiţi cu lut amestecat cu pleavă (Leviţki 1997; Alaiba, Burtănescu 1997, p. 422, fig. 1).

Altele două locuinţe au fost depistate în aşezarea cu mai multe nivele culturale Hancăuţi I-*La Frasin*. Complexele aveau formă ovală neregulată (dimensiuni: 4,90x6,20 m şi respectiv 4x5 m). Doar una din ele a fost cercetată în întregime (locuinţa nr. 1 din secţiunea IV, campania 1986). Podeaua, în sectoarele de vest şi sud, se afla la adâncimea de 0,20-0,35 m, iar în cel de est-nord-est ajungea până la 0,45-0,50 m de la partea inferioară a stratului de cultură cu vestigii de tip Gordineşti, unde trece treptat spre o groapă menajeră, care intersectează marginea de sud-est a cuptorului de ars ceramică. Umplutura consta din sol de culoare cenuşie închisă, amestecat cu bucăţi de lipitură, ceramică, resturi osteologice şi câteva piese de inventar, dintre care remarcăm un topor din silex, două unelte din corn şi trei din os, trei fusaiole din lut şi un picior de statuetă antropomorfă. Ceramica, în general, era concentrată în marginea de est a complexului, ceea ce presupune intrarea în locuinţă din această parte (Бикбаев 1987).

Referitor la locuinţele cu podeaua acoperită cu pietre, s-au presupus influenţe venite din afara arealului ocupat de comunităţile grupului nominalizat, cel mai probabil din regiunile de la sud de Dunăre (Dinu 1977, p. 6-7). Structura locuinţelor caracterizată prin folosirea pietrei pentru pavarea podelei, descoperite în unele aşezări din faza Cucuteni B, după părerea unor specialişti, îşi are analogii în locuinţele din sud-estul Europei, cu rol de intermediar între locuinţele de lut specifice Orientului Apropiat, şi cele din lemn din Europa Centrală (Schelette 1958, p. 96; Petrescu-Dîmboviţa, Florescu, Florescu 1999, p. 195).

Pentru a ne crea o imagine de ansamblu, ne vom referi şi la faciesurile aflate în vecinătate, unde situaţia este diferită. Spre exemplu, pentru grupul Žvanetz-Brînzeni sunt specifice locuinţele de suprafaţă, mai rar cele adâncite în sol. În situl Žvanetz-*Shchovb* a fost dezvelită o locuinţă cu trei camere, fundaţia căreia era podită cu dale de piatră şi acoperită cu un strat de lutuială. Zona care delimitează perimetrul locuinţei, cât şi al pereţilor despărţitori, au fost marcate prin bordură. Pietre au fost întrebuinţate şi la delimitarea structurilor pentru producere, în special locul unde se afla războiul de ţesut (Мовша 1970, с. 85; Мовша 1974, с. 310-311; Мовша 1985а, с. 233).

Locuinţe de acest tip au fost cercetate în aşezarea Tsviklovtsy-*Greada*, din arealul faciesului de tip Kasperovsk, în care, pe lângă locuinţele de suprafaţă, au fost dezvelite şi două locuinţe cu baza adâncită, ovale neregulate în plan, (Мовша 1970a, с. 129, рис. 1; Черныш 1982, с. 227).

Investigaţiile efectuate în cadrul aşezărilor Horodiştea-*Dealul Mălăişte* şi Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* şi *Dealul Mănăstirea* i-au permis lui Marin Dinu să evidenţieze două nivele de locuire specifice acestui grup cultural. Observaţiile stratigrafice obţinute sunt susţinute şi de tipurile de locuinţe – colibele rectangulare cu pereţii din împletituri lipite cu lut amestecat cu resturi organice sunt tipice orizontului Horodiştea-Erbiceni I, iar colibele din crengi şi stuf sunt caracteristice nivelului Horodiştea-Erbiceni II (Dinu 1977, p. 10-14).

Interpretarea dată este validă numai spaţiului dintre Carpaţi şi Prut. Pentru interfluviul Prut-Nistru nu au fost descoperite aşezări unde s-ar suprapune două orizonturi specifice aceluiaşi facies cultural. Astfel, în ceea ce priveşte tipurile de locuinţe din cadrul grupului cultural de tip Gordineşti, se pot stabili unele apropieri de cele specifice faciesurilor sau culturilor contemporane aflate în vecinătate, avându-se în vedere poziţionarea lor atât din punct de vedere geomorfologic şi hidrografic, cât şi al materiei prime utilizate.

Unii specialişti sunt de părerea că procesul de degradare a aşa-ziselor platforme, la sfârşitul perioadei de existenţă a culturii Cucuteni-Tripolie, poate fi pus în legătură cu apariţia necropolelor plane, amplasate la o distanţă anumită de aşezare. Tot în această perioadă dispar aşezările mari, se micşorează dimensiunile locuinţelor, mai des întâlnindu-se complexe de habitat adâncite în sol (Зиньковский 2013, с. 96).

O altă opinie în ceea ce priveşte dispariţia platformelor este pusă şi în legătură cu o schimbare climatică care ar începe, după unii specialişti, din faza Cucuteni A-B, iar locuinţele mai şubrede din faza Cucuteni B ar putea fi explicate printr-un început de epuizare a terenurilor agricole care a obligat comunităţile respective să-şi schimbe mai des locul aşezării (Florescu 1966, p. 23-24; Marinescu 1969, p. 7-8). Observaţia ar putea fi susţinută şi de depunerile culturale mai puţin consistente din aşezările fazei Cucuteni B şi de numărul mare de aşezări cu un singur nivel. Colibele şi locuinţele cu planul circular par să fie doar apariţii sporadice şi nu pot fi considerate tipice pentru populaţia cucuteniană (Monah, Cucoş 1985, p. 45).

Astfel, concluzionând cele expuse în acest capitol, putem spune că locuinţele descoperite în aşezările grupului cultural de tip Gordineşti atestă, pe de o parte, prelungirea unor tradiţii ale arhitecturii cucuteniene, iar pe de altă parte, transformările intervenite în modul de amenajare a complexelor de habitat generate şi de mobilitatea tot mai activă a comunităţilor eneolitice de la sfârşitul mileniului IV î.e.n. din Europa de Sud-Est.

2.2.2. Complexe de olărie

Sub termenul de *complexe de olărie* avem în vedere cuptoarele de ars ceramică. În literatura de specialitate sunt expuse opinii privind existenţa, pentru fiecare zonă geografică, a câte unui centru specializat de olărie. Ipoteza a fost furnizată de descoperirile făcute în situl Žvanetz-*Lisaia gora*, unde lângă aşezare se afla un centru format din cel puţin trei şiruri de cuptoare, din care s-au păstrat numai şase întregi (Мовша 1971a, c. 230).

În urma descoperirilor făcute în aşezarea Vărvăreuca VIII, Vsevolod Markevici a optat pentru ideea existenţei a cel puţin unui olar în fiecare aşezare, unde specificul producţiei atelierului trebuie să fi fost stabilit de meşter (Маркевич 1981, c. 120). La aceleaşi concluzii a ajuns şi Mihail Videiko pentru aşezările tripoliene din Ucraina, unde vasele au fost produse atât pentru utilizare internă, cât şi pentru schimb (Видейко 1988, c. 6-7).

Activitatea centrelor de olărit, din care se răspândeau anumite categorii de vase, după Eugen Comşa, poate explica variantele regionale, dar şi paralelismul unor etape considerate succesive (Comşa 1976, p. 31).

Pe parcursul perioadei de evoluţie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, situaţia era în permanentă schimbare, fiind afectat şi meşteşugul olăritului. Treptat, de la cuptoare evoluate (după terminologia lui Eugen Comşa), izolate, depistate în interiorul aşezărilor (corespunzătoare etapei Cucuteni A) s-a ajuns (în faza Cucuteni B) la adevărate centre de olărie.

Pentru grupul cultural examinat se cunosc cinci cuptoare: Costeşti IX – 1 (fig. 6, A-B; 7, A-B; 8, A-B) (Рикман, Гросу 1975; Маркевич 1981, c. 45-46; Сырбу, Бикбаев 2017, c. 331-344), Hancăuţi I-*La Frasin* – 2 (Бикбаев 1987), Trinca-*Izvorul lui Luca* – 2 (fig. 5, A-B) (Leviţki 1995; Alaiba 1997, p. 20-40; Сырбу 2015, c. 171-178), toate aflându-se în sectoarele de la periferia aşezărilor.

Cuptoarele fac parte din tipul celor cu două camere suprapuse, despărţite de grătar sau platforma de reverberaţie, ca şi vatra, de un perete median. Arhitectura acestor complexe consta din camera de foc cu gura de foc *(furnium şi prefurnium)*, placa (*grătarul*) cu perforări, ambele despărţite de un perete median şi camera de ardere a vaselor. Placa camerei de ardere a ceramicii, avea în diametru între 1,1 m (Trinca-*Izvorul lui Luca*) şi 1,75 m (Costeşti IX), ceea ce şi constituia, de fapt, diametrul maxim al cuptorului.

Camera de foc – *focăria*, de formă uşor ovală, avea diametrul ce varia între 1,1-1,25 m (Trinca-*Izvorul lui Luca*) şi 1,55-1,60 m (Hancăuţi I-*La Frasin*); pereţii, cu o uşoară înclinare în interior spre fundul gropii, au fost finisaţi prin netezire cu lut, amestecat cu nisip şi pleavă (Маркевич 1981, 132; Alaiba 1997, fig. 2/2a). Gura de foc era situată spre camera din faţa cuptorului, în majoritatea cazurilor fiind distrusă în vechime. Peretele median (fig. 5, A-B) sau

cum mai este numit de unii specialişti – *căpriorul* (Бикбаев 1987), cu o grosime de 0,30-0,50 m, desparte camera de foc în două. Acesta a fost construit în formă de jgheab, cu perforaţii aproximativ circulare pe părţile laterale, în care se prindeau conuri din lut din structura plăcii (Бикбаев 1987; Alaiba 1997, fig. 2/2b).

Grătarul sau *placa grătarului*, cu o grosime medie de 8,8 cm (Trinca-*Izvorul lui Luca*) şi 20-22 cm (Costeşti IX), era susţinută pe margine de suporţi modelaţi din argilă degresată cu nisip. Placa a fost amenajată dintr-un rând a câte 20-22 (Costeşti IX) sau 24 (Hancăuţi I-*La Frasin*) de conuri dispuse radial în poziţie orizontală, lungimea lor fiind de cca 10-15 cm (Trinca-*Izvorul lui Luca*), 35 cm (Costeşti IX) şi 48 cm (Hancăuţi I-*La Frasin*). Ordonarea conurilor se realiza diferenţiat. Un şir era plasat circular la extremitatea de sus a pereţilor arcuiţi ai gropii cuptorului, de care se prindeau prin bazele lăţite, vârfurile fiind îndreptate spre centru. Procedura era repetată astfel, încât conurile aveau înfipte în vârf alte conuri care se bifurcau, întărind placa.

În acelaşi sistem, alte conuri se prindeau de peretele median al camerei de ardere, în vârful cărora erau înfipte altele, care la rândul lor se bifurcau. În cazul cuptorului de la Costeşti IX, pentru fixarea conurilor s-au folosit şi nuiele groase de 1,5-2,0 cm (Маркевич 1981, с. 132). Următoarea operaţie a constat în consolidarea conurilor. Pentru aceasta, ele au fost acoperite cu un strat de lutuială cu grosimea de 1-2 cm. Între ele s-au cruţat perforările cu diametrul de 4-6 cm necesare pătrunderii aerului cald, după care suprafaţa exterioară a fost acoperită cu un strat mai gros, pentru uniformizarea ei. Astfel lucrată, placa cuptorului ajungea până la grosimea de cca 9 cm. Pentru fixare şi sprijinirea ei pe sol s-au folosit suporturi realizate din acelaşi amestec din care s-au lucrat conurile.

Din punct de vedere arhitectural, cuptoarele descoperite în siturile grupului de tip Gordineşti corespund tipului de cuptoare evoluate (fiind numite şi *cu reverberaţie*) care oglindesc, după părerea lui Eugen Comşa, un progres în raport cu cele precedente şi prezintă mai multe caracteristice specifice, astfel că în interiorul lor vasele nu vin în contact direct cu focul, se obţine o temperatură mai ridicată (până la cca 900°C) şi cel mai important este că modul de ardere poate fi reglat, dobândindu-se culoare roşie, neagră sau cenuşie (Comşa 1976, p. 28).

În funcţie de circulaţia aerului cald în cuptor, cercetătoarea americană Linda Ellis a stabilit două modalităţi de ardere a ceramicii, pentru cazul nostru corespunde varianta B din tipologia propusă, care constă în obţinerea unui tiraj de jos în sus, pentru realizarea unui transfer, pe verticală, a aerului cald din camera de foc, în camera de ardere a ceramicii (Ellis 1980, p. 211-230; Ellis 1984; Ellis 1987 p. 175-191).

Cercetarea complexului de olărit de la Hancăuţi I-*La Frasin* şi analiza materialului ceramic recuperat atât din strat, cât şi din umplutura cuptorului i-au permis autorului săpăturilor să

presupună existenţa unui ritual aparte legat de instalaţiile de ardere a vaselor. Luând în consideraţie importanţa, în practicile religioase ale comunităţilor Cucuteni-Tripolie, atât a ceramicii, cât şi a olăritului în general, Veaceslav Bicbaev a estimat că ritualul de sacrificare, reflectat prin ceramica lăsată în umplutura cuptorului, a avut un sens mai larg decât o simplă venerare a zeului protector al olarilor, scopul principal fiind asigurarea mai bună a productivităţii. Scoaterea cuptoarelor în afara spaţiului de locuit a fost interpretată ca o componentă a unui ritual mult mai complex legat de părăsirea aşezărilor (Бикбаев 1990, c. 151). Dar cea mai plauzibilă argumentare este că cuptoarele erau construite la marginea aşezării pentru evitarea incendiilor.

Din umplutura cuptoarelor analizate a fost recuperată doar ceramică de factură fină, ornamentată cu pictură şi cu decor incizat, acest indiciu fiind un criteriu stabil care nu este dependent de ponderile categoriilor tehnologice din straturile de cultură sau alte tipuri de complexe.

Existenţa centrelor de olărit a oferit specialiştilor posibilitatea să reconstituie situaţia din cadrul diferitor etape de existenţă a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, din regiunile cuprinse între munţii Carpaţi, la vest, şi râul Nipru, la est. În cadrul acestor centre s-au produs cantităţi mari de ceramică decorate cu pictură, care acopereau atât necesitatea internă, cât şi a celor din zonele învecinate.

Analizând situaţia, Eugen Comşa a ajuns la concluzia că în cuprinsul anumitor zone comunităţile produceau două tipuri tehnologice de ceramică. Prima includea vase, în special de uz comun, care conţineau pe lângă elemente standarde pentru întreg arealul de răspândire a comunităţii, în cazul nostru din faza Tripolie CII şi aspecte specifice locale. A doua cuprinde recipiente de factura fină, mai puţine cantitativ, lucrate într-un anumit centru de olărit (Comşa 1976, p. 31-32).

Producerea ceramicii a cunoscut, pe parcursul eneoliticului, multiple transformări de ordin tehnic şi tehnologic. Îmbinarea a două elemente, unul tradiţional şi altul standardizat specific doar anumitor centre de olărie, presupune modificarea concepţiei, cu privire la conţinutul termenului de cultură şi de variantă locală în special pentru etapa târzie a eneoliticului.

Astfel, în situaţia creată, locul ansamblului comun de componente al tuturor categoriilor de ceramică, unitare în primele faze ale complexului cultural Cucuteni-Tripolie, este preluat de o serie de vase care pe un anumit teritoriu devin prin caracteristicele lor aspectul definitoriu al unei variante locale, dependentă de măiestria olarilor.

2.2.3. Complexe menajere

În patru din cele 11 aşezări în care s-au întreprins săpături au fost cercetate şi gropi de diferite forme şi dimensiuni (Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* – 9; Cremenciuc I-*La grădină* – 4; Trinca-*Izvorul lui Luca* – 3 şi Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* – 1).

Acestea, în funcţie de forma în plan şi secţiune, pot fi clasificate în patru variante: gropi cu pereţii verticali; gropi trapezoidale cu pereţii înclinaţi în interior; gropi în formă de clopot sau tronconică; groapă cu pereţii arcuiţi.

Gropile cu pereţii verticali sunt cele mai numeroase – *opt* din totalul de 17. Şase gropi au fost dezvelite în situl cu mai multe nivele cultural-cronologice Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* (Щукин et al. 2000, рис. 111, 113, 114, 118-119; Щукин et al. 2001, рис. 145). Câte una provine din aşezările cu mai multe nivele de locuire Trinca-*Izvorul lui Luca* (Leviţki 1997; Leviţki 1997a, fig. 8) şi Cremenciuc I-*La grădină* (Дергачев 1982, рис. 4, 2). Complexele examinate se deosebesc între ele după dimensiuni şi prin forma în plan, rotundă sau ovală. Şapte din gropi aveau fundul orizontal sau uşor albiat, într-un singur caz – cu denivelări.

Umplutura acestora era alcătuită din sol corespunzător nivelului de la care au fost identificate, fiind în amestec cu cenuşă, cărbune de lemn, bucăţi de lipitură, ceramică şi alte categorii de vestigii arheologice. Din cele opt gropi incluse în acest tip, complexul dezvelit în situl cu mai multe nivele de locuire Trinca-*Izvorul lui Luca* este mai informativ, astfel, am decis să punem accent pe această groapă şi să o prezentăm mai detaliat. În raportul de săpătură este notată cu nr. 6 (fig. 9, 1) (Leviţki 1997). În momentul descoperirii, groapa avea o formă ovală neregulată, cu diametrele de 1,33-1,22 m. Pereţii gropii până la adâncimea de 0,27 m se îngustează lin, formând o treaptă cu lăţimea de 0,15-0,28 m. La acest nivel, conturul gropii este circular cu diametrul de cca 0,9-0,87 m. În continuare, până la fundul orizontal, secţiunea gropii era cilindrică. Adâncimea totală a gropii constituie 0,92 m, diametrul fundului, uşor albiat fiind de 0,68 m.

În umplutură, groapa, în partea superioară, conţinea pământ amestecat cu fragmente mici de chirpic, lipitură, pietre, cât şi fragmente de ceramică, oase de animale şi aşchii de silex. De la nivelul treptei, umplutura gropii consta din pământ galben-cenuşiu, cu incluziuni de cenuşă, în care se găseau şi resturi de cultură materială – fragmente de ceramică, piese de silex, lipitură, oase de animale, pietre. Din umplutura gropii provine şi o lamă de silex pentru secere precum şi un fragment de fusaiolă de lut ars.

Ceramica este în exclusivitate din perioada corespunzătoare grupului Gordineşti. În total, au fost colectate 67 de fragmente, dintre care 28 provin de la vase modelate din pastă fină şi 39 – din pastă cu şamotă.

Gropi trapezoidale cu pereţii înclinaţi în interior au fundul relativ orizontal sau uşor albiat, într-un caz, în trepte. La acestă variantă se atribuite şase gropi, câte trei din siturile cu mai multe nivele de locuire Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* (Щукин et al. 2000, рис. 111, 117; Щукин et al. 2001, рис. 67, 68, 71) şi Cremenciuc I-*La grădină* (Дергачев 1982, рис. 4, 3-4, 6).

Conturul în plan al gropilor a permis evidenţierea a patru subvariante: circulare, diametrul fiind de 1,45-1,55 m, adâncimea variind între 0,3-0,5 m de la nivelul depistării; ovale neregulate şi alungite, cu dimensiunile de 0,62-0,80 m, adâncimea 0,35-0,42 m de la nivelul depistării; dreptunghiulare cu colţurile rotunjite, cu dimensiunile 0,87-1 m, adâncimea 0,15 m de la nivelul descoperirii; rectangulare neregulate, cu dimesniunile 2,3-2 m şi adâncimea 0,13-1,02 m.

Gropile în formă de clopot sau tronconică sunt reprezentate prin două complexe, unul din aşezarea cu mai multe nivele de locuire Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*, al doilea din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*.

Prima groapă, în partea superioară avea formă circulară cu diametrul de 0,6 m. Fundul cu diametrul de 1,6-1,9 m prezenta o uşoară albiere. Umplutura consta din sol brun presat, fundul fiind acoperit cu un strat de 2-3 cm de argilă verde amestecat cu pietre de calcar de mici dimensiuni. Din interiorul gropii a fost recuperat şi un bogat material arheologic reprezentat prin: 296 frgamente de ceramică, 190 de nuclee de silex neprelucrate, resturi de scoici reofile de râu, bucăţi de lipitură de diferite dimenisuni, cărbune de lemn, pietre şi şapte piese de inventar (trei percutoare de silex, o lamă de silex, un percutor de piatră, un străpungător de os şi o fusaioă de lut) (Sava et al. 1994; Sava et al. 1995, p. 295-296, fig. 10).

A doua groapă (fig. 10, 1), avea formă rotundă în plan, cu diametrele de 1,35-1,4 m, adâncimea de la nivelul de depistare este de 0,45 m, diametrul fundului uşor albiat – 1,54 m. Umplutura gropii consta din pământ galben-cenuşiu, cu incluziuni de cenuşă, cărbune de lemn şi resturi de cultură materială – fragmente de ceramică, silexuri, fragmente de oase de animale şi de lipitură (Leviţki 1998, Tabelul nr.1). Ceramica este reprezentată prin 101 fragmente din pastă fină şi 62 din pastă grosieră cu şamotă în compoziţie.

Groapă cu pereţii arcuiţi a fost descoperită în situl Trinca-*Izvorul lui Luca* (fig. 11, 1). În partea superioară, groapa era ovală cu diametrele de 2,25-1,70 m, adâncită cu 0,75 m de la nivelul de depistare. În umplutură exista pământ de nuanţă galben-cenuşie cu incluziuni de cenuşă şi resturi de cultură materială reprezenate prin: fragmente de ceramică (2/3 erau de tip Gordineşti), fragmente de oase de animale, fragmente de lipitură şi chirpic, unele arse până la zgură, silexuri, pietre de calcar şi de râu, unele arse puternic. În umplutura gropii au fost găsite şi câteva unelte: lamă de silex pentru secere, străpungător de os, fragment de râşniţă de gresie, percutor şi frecător din galete de râu rulate. Ceramica de tip Gordineşti este reprezentată prin 75 de fragmente dintre

care 43 de categorie fină de culoare roşie sau brun-gălbuie, 18 fină-cenuşie şi 14 cu şamotă (Leviţki, Bubulici 1999).

Ţinând cont de forma şi adâncimea gropilor, putem presupune că marea lor majoritate, iniţial au fost utilizate pentru scoaterea lutului necesar olăritului sau altor activităţi legate de construcţia şi întreţinerea locuinţelor, amenajarea vetrelor, cuptoarelor etc., ca mai apoi să fie destinate stocării deşeurilor menajere. Exemplul cel mai clar îl reprezintă gropile cu profil în formă de clopot mai mult sau mai puţin cotlonite, în cuprinsul cărora, în afară de fragmente ceramice şi alte resturi de locuire, se află cenuşă cu arsuri şi cărbuni mărunţi, probabil de la curăţirea cuptoarelor din locuinţă. Rămâne neclară destinaţia gropii nr. 161 din situl cu mai multe nivele de locuire Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* (Щукин et al. 2001, рис. 67; 69), având dimensiuni mari în umplutură au fost depistate doar câteva fragmente răzleţe de ceramică şi în acest caz am inclus-o în categoria complexelor menajere, dar cu unele rezerve.

Gropile, ca tip de complexe, cercetate în cadrul aşezărilor de tip Gordineşti nu reprezintă ceva specific doar pentru acest grup cultural, ele constituiind descoperiri atestate în fiecare aşezare, mai puțin în siturile funerare.

2.3. Descoperiri cu caracter funerar

Descoperiri de acest gen au fost examinate pentru prima dată în studiul semnat de Valentin Dergacev şi Igor Manzura, în care grupului cultural pus în discuţie i-au fost atribuite un mormânt din necropola plană de la Gordineşti, mormintele din tumulii de la Dumeni, Costești și Zavișnea (reg. Lvov), precum și cele din gropile de cult din aşezările de la Tsviklovtsi-*Greada* (incinerație) și Mereșăuca I-*Cetăţuie* (înhumație) (Дергачев, Манзура 1991, с. 140-143). Cea mai detaliată analiză a acestui tip de complexe a fost făcută de Olga Larina care, în urma prelucrării minuţioase a tuturor datelor, a creionat parcursul în timp al ritului funerar practicat de comunităţile de tip Gordineşti. Munca depusă a fost finalizat prin stabilirea ansamblului de elemente funerare specifice acestui grup cultural, unele dintre ele regăsindu-se şi în zone mai îndepărtate de arealul ocupat de comunităţile de tip Gordineşti, fapt ce argumentează existenţa unor contacte cu alte grupe/culturi contemporane (Ларина 2003, с. 57-80).

Ulterior, au fost cercetate şi atribuite grupului cultural de tip Gordineşti mai multe complexe funerare, cum ar fi cele din: necropolele plane de la Cunicea-*Dealul Prişansk* (Топал, Черна 2010, с. 281-298, рис. 2; Ţerna 2011, p. 359-376) şi Tăura Nouă I (Бикбаев, Попович 2016, с. 7-13); din tumulii de la Sărăteni, Obileni (Демченко 1989; Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 31-35) şi Bădragii Vechi (Яровой, Чирков, Бубулич 1990); intramurale de la Tătărăuca

Nouă XV (Ларина et al. 1997, c. 107-109; Wechler, Dergačev, Larina 1998, p. 151-167; Ларина 2003, c. 57-80, рис. 2, 3) şi Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* (Ткачук et al. 1999).

În opinia noastră, necropola de la Oxentea nu poate fi inclusă, cu certitudine, în cadrul monumentelor funerare de tip Gordineşti, deoarece atribuirea acesteia unui facies cultural-cronologic aparte a rămas încă deschisă. O altă problemă ar fi că cercetarea ei prin săpătură nu este posibilă deoarece monumentul se află practic în totalitate sub apele râului Nistru. La momentul depistării primelor vestigii arheologice situl dat a fost atribuit faciesului de tip Vîhvatinţî/Ofatinţi (Яровой 1990, c. 37; Дергачев, Манзура 1991, c. 37). Ulterior, în urma unor noi verificări ale necropolei, s-au colectat materiale ce au servit ca sursă pentru atribuirea ei aspectului de tip Chirileni (Ţerna 2011, p. 359-376; Яровой, Черна, Попович 2012, c. 287-302). Cu toate acestea, în ansamblul de forme se regăseşte şi un recipient tipic grupului cultural de tip Gordineşti (capacul cu mâner în formă de ciupercă).

Actualmente, grupul cultural de tip Gordineşti este reprezentat prin 11 situri funerare incluse în **patru grupe**: cinci tumuli cu morminte principale (7 morminte); trei necropole plane (6 morminte); două morminte intramurale în așezări și o reînhumare în groapă de cult din așezare (*vezi* Harta 3) (Ларина 2003, c. 57-80; Сырбу 2011, c. 65-73; Sîrbu 2013, p. 140-141).

Grupa I. *Morminte în tumuli*. Include înhumări în tumuli cercetaţi atât în arealul grupului cultural de tip Gordineşti (Dumeni, Costeşti, Bădragii Vechi), cât şi în mediul grupului Usatovo (Sărăteni şi Obileni). Este de menţionat că practic toate mormintele, cu excepţia complexului nr. 11 din tumulul 2 de la Sărăteni, ocupă poziţie centrală în prima manta, fiind distruse în vechime (Дергачев, Манзура 1991, 140-141; Ларина 2003, 64). Alte indicii care ne-au permis să includem aceste înhumări în ansamblul complexelor funerare sub tumuli sunt: forma camerei sepulcrale, adâncimea gropii şi orientarea ei, completate, în măsura posibilităţilor, cu inventar.

Dumeni (r-nul Rîşcani). Ca rezultat al cercetărilor de salvare din anul 1975, efectuate în zona amenajării lacului de acumulare de la Costeşti, au fost investigaţi şi o serie de tumuli. Mormintele centrale din prima manta ale tumulilor 16, 17 și 18 conţineau vestigii atribuite etapei eneolitice târzii (Николаева, Софронов 1976, c. 472-473), mai apoi fiind catalogate ca specifice grupului cultural de tip Gordineşti (Ларина 2003, c. 64). Înhumările au fost deranjate încă din vechime. Despre bogăţia lor ne vorbeşte inventarul din mormântul 3, cercetat în tumulul 18 (fig. 12, A-C), în care au fost descoperite 100 de mărgele lucrate din pietre preţioase, o mărgică din argint, fragmente de ceramică fină, decorată cu pictură neagră, şi grosieră, ornamentată cu impresiuni.

Costeşti (r-nul Rîşcani). Tot în zona de amenajare a lacului de acumulare de la Costeşti, în anul 1975, la distanţa de 150 m nord de la drumul Costeşti-Duruitoarea a fost cercetat tumulul 4,

în care mormântul central din prima manta conţinea vestigii, pe care autorul săpăturii le-a atribuit grupului cultural de tip Gordineşti (Дергачев 1976; Дергачев 1982, с. 14-17, рис. 4, 1-6).

Camera funerară (fig. 12a, A), de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite (dimensiuni: 2,1x1,3 m) era orientată cu axul lung pe direcţia nord-sud şi se adâncea până la 1,2 m de la nivelul de depistare. În ceea ce priveşte poziţia defunctului în mormânt, date nu s-au păstrat, deoarece înhumarea de tip Gordineşti a fost suprapusă şi puternic deranjată de un mormânt specific culturii Edineţ (Дергачев 1982, с. 16-17; Демченко 2008, с. 192).

Inventarul mormântului include fragmente de ceramică fină. În baza reconstruirii grafice a fost delimitată forma unui vas de tip amforă cu corpul sferic (fig. 12a, B), decorat cu pictură neagră în stil geometric, completată pe diametrul maxim cu două torţi modelate vertical (dimensiuni: diametrul maxim cca 35 cm, diametrul fundului – 11 cm).

Bădragii Vechi (r-nul Edineţ). În urma investigaţiilor de salvare petrecute în zona amenajării lacului de acumulare de la Costeşti, la o distanţă de 0,5 km, pe partea stângă a drumului Brînzeni-Bădragii Vechi, a fost cercetat tumulul 31. Mormântul 8 (fig. 13, I), central pentru prima manta, prezintă trăsături (forma camerei, dimensiuni, adâncimea şi inventarul) care ne permit să-l includem în lista complexelor funerare specifice grupului cultural de tip Gordineşti (Яровой, Чирков, Бубулич 1990).

Camera funerară (fig. 13, II) avea în plan formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite (dimensiuni: 1,6-1,2 m), orientarea pe direcţia nord-nord-vest – sud-sud-est şi adânccimea de 1,3 m, de la nivelul de sesizare a conturului mormântului. Pe fundul camerei sepulcrale a fost înregistrat un strat subţire de resturi organice, care proveneau de la un aşternut vegetal, presurat în vechime cu ocru roşu, fapt confirmat prin bulgării mici descoperiţi deasupra acestuia. Pe perimetru, la talpa camerei, au fost descoperite cinci gropi de par (diametrul – 4-5 cm, adâncimea – 5-12 cm), una de formă circulară, restul fiind ovale.

Mormântul a fost distrus în vechime. Oase de la unul din membrele inferioare (tibie) şi de la bazin se aflau sub treapta mormântului 7. Restul fragmentelor de schelet se găseau la diferite adâncimi, lucru determinat de afectarea complexului, prin amenajarea, încă în vechime, a mormântului 7, atribuit comunităţilor de tip Jamnaia (Яровой, Чирков, Бубулич 1990).

Inventarul se compune din: amforetă modelată din pastă amestecată cu şamotă, pietriş de granulaţie mică şi degresant de origine vegetală, corpul sferic uşor aplatizat, fundul drept, gâtul nu sa păstrat (fig. 14, 3); amforă modelată din aceeaşi pastă ca şi primul vas, cu corpul sferic, gâtul cilindric, buza uşor rotunjită, fundul drept (fig. 14, 5); percutor din gresie (fig. 14, 4); topor lucrat din silex cu lama prelucrată prin şlefuire (fig. 14, 1); fragment de lamă de silex (fig. 14, 2).

Sărăteni (r-nul Hînceşti). În tumulul nr. 2, aflat la o distanţă de cca 550 m spre sud-sud-vest de primul tumul, au fost dezvelite 11 morminte din diferite perioade cultural-cronologice (Демченко 1989; Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 31-35). Interesul nostru ţine de complexul nr. 11 (fig. 15, I). Este de menţionat că mormântul ocupă poziţia centrală pentru a doua manta. Atribuirea acestui mormânt grupului cultural de tip Gordineşti s-a bazat pe forma, dimensiunea şi orientarea camerei sepulcrale (Ларина 2003, с. 64).

Camera funerară (fig. 15, II) avea formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite (dimensiuni: 2,3x0,80x1,23 m şi se adâncea până la 1,04 m), fiind orientată pe axa est-vest. Mormântul a fost jefuit în vechime. Inventarul lipseşte.

Obileni (r-nul Hînceşti). La distanţa de cca 500 m spre sud-est de satul Obileni, pe partea stângă a drumului Hînceşti-Nemţeni, a fost cercetat tumulul nr. 4, în care s-au descoperit 13 morminte din diferite perioade istorice (fig. 16, 1). Conform criteriilor prestabilite (forma, dimensiunea şi orientarea camerei sepulcrale), grupului cultural analizat de noi îi este atribuit mormântul nr. 8, care ocupă poziţia centrală pentru prima manta (Демченко 1989; Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 49-50, fig. 39-41).

Camera funerară (fig. 16, 2), de formă dreptunghiulară cu colţurile accentuat rotunjite (dimensiuni: 2,15x1,33x0,3m), era orientată pe axa nord-sud cu o mică deviere. În profil, groapa se lărgeşte uşor către fundul drept.

Mormântul a fost distrus în vechime, *in situ* fiind păstrate oasele gambelor şi un fragment din femurul piciorului stâng. Restul oaselor, în stare fragmentară, erau împrăştiate pe fundul gropii. Autorii săpăturilor admit că defunctul a fost depus în poziţie chircită pe partea stângă cu capul orientat spre sud. Unele fragmente de oase au urme de ardere, situaţia fiind pusă în legătură cu faptul că în procesul ritualului funerar peste camera sepulcrală (după depunerea defunctului) a fost aprins un rug. Pe fundul gropii s-au păstrat resturi de la aşternutul vegetal, deasupra căruia, pe alocuri, se găseau mici fragmente de cărbune de lemn (Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 49).

Inventarul se compune din două amfore (categoria ceramicii fine) (fig. 16, 4, 6), un percutor de piatră (fig. 16, 5) şi un cuţit de cupru (fig. 16, 3).

Grupa II. *Înhumările extramurale în necropole plane*. După cum a fost menţionat, acest grup include trei descoperiri de acest gen identificate în preajma localităţilor Gordineşti (r-nul Edineţ), Tăura Nouă (r-nul Sîngerei) şi Cunicea (r-nul Floreşti).

Necropola **Gordineşti-*La izvor*** (МАКЕТ, свод пам… 1987, с. 312; Манзура, Тельнов 1992, с. 122, рис. 1) a fost depistată la periferia de est a unui promontoriu format de o meandră a râului Racovăţ, în locul numit *La izvoare*. În această necropolă, conform informaţiilor existente, au fost identificate trei morminte, dintre care doar unul a fost cercetat prin săpătură.

Mormântul 1. Conturul *camerei funerare* nu a fost posibil de fixat. *Scheletul* unui adolescent se afla în stratul de sol steril la adâncimea de 1,1 m de la nivelul actual de călcare, în poziţie chircită pe partea dreaptă, cu craniul orientat în direcţia vestică (fig. 17, A). Cutia toracică şi oasele bazinului erau presurate cu cenuşă.

Inventarul consta din fragmente de la cinci vase, sparte intenţionat în procesul înmormântării şi depuse în faţa defunctului (fig. 17, 8-12), o lamă de silex de culoare fumurie (fig. 17, 7), un străpungător lucrat dintr-o aşchie de os tubular de animal de talie medie (fig. 17, 5), un pandantiv lucrat din cochilie de scoică de mare – *Glycimeris glycymeris*[7] (fig. 17, 6) şi resturile unui colier care se compunea din molari de cerb nobil (fig. 17, 1-3) şi o imitaţie a acestora (fig. 17, 4).

Mormintele 2 şi 3 au fost descoperite de Ilie Borziac[8] în urma unor periegheze efectuate în zonă în perioada 1993 şi 1995. Existenţa mormintelor este presupusă în baza fragmentelor de ceramică de factură fină (fig. 18, 1-2, 4-5, 7) şi grosieră (fig. 19, 3, 6, 8-10).

Necropola **Tăura Nouă I** este amplasată la extremitatea de est a satului, pe un pinten de deal, în punctul *La Năstas* (Bicbaev 1993, p. 110, index 476 T-I7; Ларина 2003, с. 62; Бикбаев, Попович 2016, с. 7-13). Dispunem de date inedite doar despre un singur mormânt descoperit întâmplător.

Mormântul 1. *Camera funerară*[9] avea în plan formă ovală cu dimensiunile de 1,6-0,6 m, orientată cu axa lungă în direcţia est-vest. *Scheletul*, de la care s-au păstrat doar oasele de la membrele inferioare, probabil era în poziţie chircită pe partea dreaptă cu craniul orientat spre est.

Inventarul, depus în zona craniului, constă din fragmente ceramice de la o strachină (fig. 19, 3), un topor lucrat din gresie (fig. 19, 2) şi o teslă din silex fumuriu (fig. 19, 1).

Necropola **Cunicea-*Dealul Prişansk*** a fost descoperită în anul 2007 într-o lutărie de la marginea satului. Tot în acel an a fost cercetat mormântul nr. 1, ca mai apoi, peste doi ani, în urma unor noi verificări, să fie identificat mormântul nr. 2 (Топал, Черна 2010, с. 281-298, рис. 2; Ţerna 2011, p. 359-376).

Mormântul 1 se afla în partea de nord a carierei, la o adâncime de 0,7-0,8 m de la nivelul actual de călcare. *Camera funerară* avea formă ovală alungită (fig. 20, 1), *scheletul*, în stare precară de conservare, se găsea în poziţie chircită pe partea stângă, cu craniul orientat spre nord-

[7] Arealul lor de răspândire cuprinde în prezent bazinul mediteranean, Atlanticul, Marea Mânecii şi Marea Baltică (Haimovici 2008, p. 434). Discuţia privitoare la condiţiile favorabile de viaţă oferite de litoralul Mării Negre în neo-eneolitic, este valabilă şi pentru specia *Glycymeris* (Ţurcanu 2013, p. 184).
[8] Materialul ceramic este inedit fiind stocat în fondurile MNIM.
[9] Date despre forma gropii şi resturile de la schelet au fost oferite de Serghei Agulnicov, căruia îi aducem muţumiri şi pe această cale.

est. Conform estimărilor antropologice, scheletul aparţine unui bărbat cu vârsta la deces între 25-35 ani (Топал, Черна 2010, с. 284).

Inventarul primului mormânt constă din nouă vase, dintre care trei de factură fină (fig. 20, 2-4) şi şase modelate din pastă grosieră (fig. 21, 1-6).

Mormântul 2 a fost depistat la distanţa de cca 40 m de la mormântul 1. Complexul era distrus, din umplutură s-au recuperat resturi de oase umane şi fragmente de la două vase (fig. 21, 7-8).

Vestigiile arheologice, în special vasele ceramice, recuperate din morminte prezintă paralele perfecte cu materialele din aşezările specifice grupului cultural discutat. În ceea ce priveşte toporul-ciocan de piatră depistat în mormântul de la Tăura Nouă I, din punct de vedere tipologic, el poate fi încadrat în categoria topoarelor cu ceafă cilindrică (Tipul 2b după Marin Dinu 1977), care la rândul său include şi exemplare din metal (Vulpe 1959, p. 265-276; Vulpe 1964, p. 457-466; Vulpe 1970, p. 33; Vulpe 1996, pl. 1/4; Bejenariu 2006, p. 35), întâlnindu-se atât în morminte (Дергачев, Манзура 1991), cât şi în aşezări (Мовша 1970a, рис 2/2). Unii specialişti consideră că sunt de origine nord- sau central-europeană (Munteanu 1991, p. 416-417), însă după alţii ar proveni din regiunile nord-pontice (Tudor 1973, p. 287).

Tesla de silex descoperită în necropola Tăura Nouă I după formă aparţine tipului trapezoidal cu profilul uşor bombat (sau tipul B2 după Marin Dinu 1977). Sunt mai multe păreri despre prezenţa lor în cadrul ansamblului artefactelor specifice comunităţilor eneolitice târzii din spaţiul pe care îl analizăm. Adrian C. Florescu considera că topoarele/teslele de silex sunt aduse în mediul eneolitic est-carpatic din regiunile nordice de către purtătorii tradiţiilor culturii Bugului de Nord, o ramificaţie sudică a masivului Culturii Amforelor Sferice (Флореску 1959, с. 101).

Cu toate că această grupă este relativ insuficient documentată în grupul cultural de tip Gordineşti, nu excludem şi ideea că acest tip de monumente reflectă componenta funerară practicată pe linie de rudenie – necropole familiale, ca în cazul siturilor Dănceni, Dancu I şi II de tip Usatovo (Дергачев 1978a, с. 56-65; Дергачев 1981, с. 35-45; Ларина 2003, с. 76).

Grupa III. *Înhumările intramurale*. Sunt documentate în baza descoperirilor din două aşezări cu mai multe orizonturi cultural-cronologice de la Mereşeuca I-*Cetăţuie* şi Tătărăuca Nouă XV.

Mereşeuca I-*Cetăţuie*. Reprezintă o înhumare depusă într-o *groapă* ovală neregulată, cu dimensiunile de 2,2-1,3 m, adâncită în stratul steril cu 0,05-0,06 m (fig. 22, 1-2). *Scheletul* se afla în poziţie chircită pe stânga, cu craniul orientat pe direcţia sud-est. În umplutura gropii şi, în special, sub schelet era o cantitate mare de cenuşă. După înlăturarea scheletului şi taluzării fundului gropii, în partea de nord-vest al acesteia a fost surprins conturul unei alte gropi de formă ovală în

plan, cu dimensiunile de 1,2x0,9 m şi adâncimea de 0,46 m de la nivelul stratului steril (fig. 22, 1a). Umplutura consta din sol lutos, amestecat cu multă cenuşă, 29 fragmente de ceramică, şapte obiecte din piatră, şase din silex, o unealtă din os, 15 fragmente de oase de animale şi patru cochilii de scoici de râu (Власенко, Сорокин 1981; Сорокин 1983, с. 213-217).

Inventarul recuperat din mormânt constă dintr-un vas întregibil (dimensiuni: înălţimea – 16,5 cm; diametrul buzei – 10,5 cm; diametrul fundului – 8,7 cm) (fig. 22, 5) şi fragmente de la partea superioară a unui alt vas (fig. 22,4, ambele recipiente fiind de categoria grosieră, degresate cu scoică pisată. Tot din mormânt provine o râşniţă din gresie de formă triunghiulară (dimesniuni: 34-17-26-6 cm).

Din groapa de sub mormânt provine un vas bitronconic (dimensiunile: înălţimea – 22,8 cm; diametrul buzei – 18,5 cm; diametrul fundului – 9,5 cm) (fig. 22, 7) şi o strachină (dimensiuni: înălţimea – 10,4; diametrul buzei – 10,4; diametrul fundului – 6,5 cm) (fig. 22, 6), depuse cu fundul în sus; ambele recipiente sunt din categoria grosieră, degresate cu scoică. Pe lângă acestea, în groapă a fost decoperit un străpungător de os (dimensiuni: lungimea – 16 cm) (fig. 22, 3).

Conform determinărilor antropologice, efectuate de către Marina Velikanova, scheletul aparţinea unei femei de 18-20 ani de tip *European Gracil* (Сорокин 1983, с. 214), deşi în raportul de săpătură este indicat un copil (Власенко, Сорокин 1981, с. 25).

Groapa de sub mormânt, după părerea lui Victor Sorokin, ar avea carecter de cult (Сорокин 1983, с. 216). Analogii asemănătoare complexului de la Mereşeuca I-*Cetăţuie*, cu inventar au fost depistate în situl Traian (Dumitrescu 1954, p. 399-425) şi necropola de la Dănceni (Дергачев 1981, с. 40), iar fără – în tumulii Dancu I şi II (Дергачев 1978а, с. 57).

Cercetătoarea rusă Ludmila Avilova, abordând problema ritului şi ritualului funerar practicat de comunităţile preistorice considera că aceste complexe funerare de cult se atribuie la perioada când încă nu se făcea o delimitare între aşezarea propriu-zisă şi un loc special destinat înmormântărilor (Авилова 1978, с. 66), însă cu această părere nu sunt de acord cercetătorii Serghei Bibikov şi Victor Sorochin, argumentându-şi poziţiile prin descoperirile făcute într-un şir de monumente, din diferite perioade ale culturii Cucuteni-Tripolie (Бибиков 1953, с. 194-199; Сорокин 1983, с. 216). Astfel de descoperiri provin din aşezările Luka-Vrublevetskaia (Бибиков 1953, с. 194-199), Orheiul Vechi (Виноградова, Бейлекчи, Бырня 1974, с. 67-77) şi Iablona I (Борзиак, Дергачев 1978, с. 465).

Cazuri de descoperiri funerare cu caracter de cult sunt semnalate şi în monumentele din faciesurile eneolitice târzii ce se învecinează cu grupul cultural de tip Gordineşti, unica diferenţă constând în plasarea resturilor umane în gropi sub vatră în perimetrul locuinţei. Astfel, în mediul Horodiştea-Erbiceni complexe asemănătoare au fost descoperite la Horodiştea-*Dealul Mălăişte*

(Dumitrescu 1945, p. 127-163) şi Cîrniceni-*Pe Coastă* (Alaiba, Grădinaru 1995, p. 62-78), iar în cel de tip Kasperovsk la Tsviklovtsi-*Greada*, sub vatră erau depuse resturile calcinate, elemente ale ritului funerar pe care autorul săpăturilor le-a considerat ca influenţe venite în bazinul superior al râului Nistru din mediul populaţiilor tripoliene târzii din regiunile estice (Мовша 1964, с. 213-222; Мовша, 1971, с. 31-55).

Tătărăuca Nouă XV (Ларина et al. 1997, с. 107-109; Wechler, Dergačev, Larina 1998, p. 151-167; Ларина, 2003, с. 57-80, рис. 2, *3*). A fost descoperit la marginea aşezării, la adâncimea de 1,9 m de la nivelul actual de călcare (fig. 23, II). *Groapa* avea formă ovală cu dimensiunile de 2,20x1,30 m, orientată est-vest cu o mică deviere (fig. 23, I). Oasele *scheletului* uman erau împrăştiate pe fundul gropii. Lângă marginea de sud a mormântului, la acelaşi nivel cu craniul, au fost depistate bucăţi de lut ars în amestec cu cochilii de la scoici *Unio*.

Inventarul constă din fragmente ceramice de factură fină (fig. 23, 4-6) şi grosieră (fig. 23, 1-3).

Analizele antropologice au arătat că scheletul aparţinea unei femei cu vârsta de 45-55 ani, de tip *Mediteranian Gracil*, cu înălţimea de 142-147 cm. Pe resturile osoase s-au descoperit anomalii ce au dus la deformarea scheletului în timpul vieţii, care, în special se observau pe craniu (Варзарь, Пежемский 2003, с. 81-88). Coroborând datele arheologice cu cele furnizate de antropologi, autorul săpăturilor a stabilit o trăsătură specifică a mormântului, şi anume, distrugerea intenţionată încă în vechime. Versiunea prădării a fost exclusă deoarece în mormânt nu se găseau vase întregi, doar fragmente ale acestora (Ларина 2003, с. 60).

Grupa IV. *Reînhumările de resturi umane în gropi de cult*. Este documentată doar printr-un complex (groapa nr. 98) descoperit în aşezarea **Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*** (Ткачук et al. 1999).

Groapa avea în plan formă ovală şi de clopot în secţiune, fundul drept cu o uşoară albiere pe centru (dimensiuni: lungimea – 2,43; lăţimea – 1,18 m, adâncimea – 3,07-3,09 m de la nivelul actual de călcare), fiind orientată pe axa est-vest (fig. 24, 1-2). Pe perimetrul gropii s-au surprins urme de gropi de pari cu diametrul de 0,1 m, care probabil provin de la carcasa unei construcţii ridicate deasupra gropii. Pereţii gropii reprezintă urme slabe de arsură, iar pe fund se afla un strat gros de cenuşă pe care se găseau vestigiile descoperite *in situ:* trei schelete umane depuse unul peste altul şi piesele de inventar (fig. 24, 3). Scheletele se aflau în poziţie chircită pe partea dreaptă cu picioarele slab îndoite, membrele superioare aduse cu palmele în dreptul feţei, fiind orientate cu craniul în direcţii diferite: primul spre nord-nord-vest, al doilea la sud-sud-est şi al treilea în direcţia vest-nord-vest. Conform precizărilor antropologice, scheletele aparţineau la trei femei cu vârsta cuprinsă între 35 şi 60 de ani şi înălţimea 153-164 cm (Ткачук et al. 1999).

Inventarul include fragmente ceramice de la trei vase medelate din pastă degresată cu scoică pisată (fig. 24, 5-7), un fragment de ceramică fină (fig. 24, 4) şi două piese lucrate din lut reprezentate printr-un fragment de la partea inferioară a unei statuete antropomorfe (fig. 107, 3), precum şi o fusaiolă cu secţiunea bitronconică.

Analiza efectuată cu privire la complexele funerare documentate în interfluviul Prut-Nistru, ne-a permis să ilustrăm spectrul de elemente (poziția în manta, forma, dimensiunea şi orientarea camerei sepulcrale) pe care le putem considera specifice pentru grupul cultural de tip Gordineşti.

Astfel, referindu-ne la înmormântările din tumuli avem următoarea imagine. Din cele şapte morminte, şase ocupau poziţia centrală în prima manta şi doar una în cea de a doua, toate fiind distruse încă în vechime. Forma camerei sepulcrale, fixată pentru cinci din cele şapte documentate, este dreptunghiulară cu colţurile rotunjite. Dimensiunea camerei, putem să o considerăm apropiată de standart pentru toate, având limitele cuprinse între 1,6-2,3 lungime şi 0,8-1,3 lăţime. Adâncimea gropilor nu depăşea 1,3 m de la nivelul de depistare. Sunt orientate pe axa nord-sud cu mici devieri (Costeşti, Dumeni, Obileni şi Bădragii Vechi) sau est-vest (Sărăteni). Despre modul în care a fost depus defunctul avem informaţii doar din mormântul 8, tumulul 4 de la Obileni, după amplasarea membrelor inferioare şi felul cum erau dispuse celelalte oase păstrate de la schelet, se poate admite că defunctul a fost depus în poziţie chircită pe partea stângă, cu craniul orientat spre sud. În ceea ce priveşte inventarul din morminte, nu putem urmări o regulă în depunerea lui (lângă cap, talie sau picioare), lucru cauzat de faptul că complexele au fost deranjate în vechime.

În cazul necropolelor plane şi a mormintelor intramurale situaţia este uşor diferită de cea a complexelor din tumuli. Aici se poate urmări o standardizare în ceea ce priveşte forma camerei funerare, dimensiunea, orientarea mormântului şi modul de depunere a defunctului. Camera sepulcrală are formă ovală simplă (Tăura Nouă I, Mereşeuca I-*Cetăţuie*, Tătărăuca Nouă XV) sau uşor alungită (Cunicea-*Dealul Prişansk*), cu dimensiunile cuprinse în limitele 1,6-2,2 lungime şi 0,6-1,3 lăţime, adâncimea variind între 0,7-1,9 m de la nivelul de depistare. Trei dintre mormintele plane sunt orientate pe axa est-vest (Tăura Nouă I, Mereşeuca I-*Cetăţuie* şi Tătărăuca Nouă XV), iar unul în vectorul sud-vest – nord-est (Cunicea-*Dealul Prişansk*). Defunctul a fost depus chircit accentuat pe partea dreaptă cu craniul spre sud-vest (Gordineşti-*La izvor*) sau sud-est (Mereşeuca I-*Cetăţuie*, Tătărăuca Nouă XV), ori moderat pe stângă cu capul spre nord-est (Cunicea-*Dealul Prişansk*). Inventarul, în toate cele cinci cazuri, era depus lângă cap, în faţă sau la ceafă, ori în partea superioară a corpului.

Un interes mai deosebit îl reprezintă reînhumarea în groapa de cult nr. 98 de la Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*. Deşi în unele surse acest complex este catalogat ca mormânt intramural (Ларина 2003, с. 57-80), în opinia noastră mai corectă ar fi interpretarea lui ca reînhumare.

Indiciile ce vin în argumentarea ideii noastre sunt: forma gropii, care nu este asemănătoare cu o cameră sepulcrală clasică (ovală, dreptunghiulară, rectangulară etc.), fiind mai mult apropiată de un complex menajer, care, posibil, a fost reutilizat în scopuri de cult. Defuncţii în groapă erau aruncaţi practic unul peste altul. Cele şase gropi de pari identificate în apropiere de gura complexului provin de la o construcţie, ceea ce nu găsim în mormintele din necropolele plane, pe fundul gropii fiind depistate multiple resturi arheozoologie de la bovine împrăştiate practic peste tot sau schelete aproape întregi de la animale de talie mică.

Putem spune că complexul nr. 98 descoperit la Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu* reprezintă un caz aparte în cadrul grupului cultural de tip Gordineşti pentru care în momentul de faţă încă nu dispunem de analogii în mediul eneolitic târziu est-carpatic, cu atât mai mult nu sunt date despre descoperiri de acest gen nici din stepa nord-pontică. O altă situaţie este în mediul culturilor central europene, unde practici funerare asemănătoare de reînhumare au fost documentate în arealul blocului cultural Baden, în special de pe teritoriul Ungariei. Exemplul cel mai concludent îl avem din situl cu mai multe niveluri cultural-cronologice Balatonőszöd-*Temetői dűlő*, unde autorii săpăturilor, în sectorul cu vestigii atribuite fazelor Baden IIA-B şi III, au descoperit morminte intramurale în care se efectuau manipulări *post-mortem*, însoţite de multe ori cu depuneri de resturi de ofrandă şi replici ale unor vase sau piese reprezentate prin fragmente (Horváth 2010, p. 1-79; Horváth 2014, p. 111-266; Horváth, Köhler 2012, p. 453-593).

Până la începutul anilor ’90, pentru perioada Tripoliană târzie erau evidenţiate două variaţii ale ritualului funerar, în bazinul de mijloc al râului Nipru, comunităţile din cadrul grupului de tip Sofievca practicau incineraţia cu depunerea resturilor funerare în necropole plane (Захарук 1952, с. 112-120; Даниленко, Макаревич 1956, с. 92-98; Канівець 1956, с. 99-100; Круц 1968, с. 126-130), iar pentru faciesurile ce ocupau bazinul de mijloc al râului Nistru (Vîhvatinţî/Ofatinţî) şi regiunile din nord-vestul Mării Negre (Usatovo) era caracteristică înhumarea, în primul caz defuncţii erau depuşi în necropole plane (Алихова 1949, с. 69-75; Розенфельдт 1954, с. 98-103; Пассек 1954, с. 76-97; Пассек 1957, с. 78-93; Дергачев 1978b), iar în al doilea caz, atât în necropole plane, cât şi în tumuli (Harţuchi, Dragomir 1957, p. 129-148; Dinu 1974, p. 270-271; Збенович 1964, с. 37-45; Збенович 1974, с. 166-173; Патокова 1971, с. 201-210; Патокова 1979, с. 76-85; Дергачев 1978b; Зиньковский, Патокова 1978, с. 134-143), dar situaţia este alta, grupul cultural de tip Gordineşti evidenţiindu-se prin varietatea ritului funerar practicat.

Ritul funerar este în legătură directă cu aspectele spiritual-culturale şi reprezintă unul din cele mai conservatoare elemente culturale în ansamblu. Aceasta determină, cel puţin două caracteristici de bază în evoluţia sa: reflectarea semnificativă a stabilităţii sau regresului şi schimbările/inovaţiile culturale care se manifestă mai întâi de toate în cazul aşezărilor. De aceea

specificul şi legităţile observate în ritul funerar merită o atenţie deosebită din partea cercetătorilor, nu atât din punctul de vedere al reflectării efectelor reciproce sau de modă pe termen scurt, dar ca reprezentări de bază, care permit cercetarea detaliată a unei culturi sau grup în lipsa datelor despre aşezări.

Chiar dacă dispunem de un număr insuficient de date, totuşi putem face unele constatări în ceea ce priveşte zonele de relief preferate pentru dispunerea necropolelor plane specifice grupului cultural de tip Gordineşti. Acestea sunt amplasate de-a lungul promontoriului (Gordineşti-*La izvor*) sau a terasei râului (Tătărăuca Nouă XV). În cazul mormântului de la Mereşeuca I-*Cetăţuie*, după cum a remarcat Olga Larina, poate fi urmărit vectorul de direcţionare spre centrul sitului, defunctul fiind orientat spre citadelă (Ларина 2003, с. 65), deşi în opinia noastră ideea dată necesită o mai bună argumentare.

Cu toate acestea, se poate constata că stabilitatea relativă urmărită în orientarea mormintelor şi a defuncţilor corespunde unor fenomene de ordin cultural.

Este de menţionat lipsa ocrului în morminte, însă în schimb sunt atestate simboluri ale vetrei şi focului, manifestate prin utilizarea cenuşei şi a funiginei (Mereşeuca I-*Cetăţuie*), cenuşei (Gordineşti-*La izvor*), fragmente de lur ars (Tătărăuca Nouă XV), cărbune (Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*), urme de arsură pe pereţii mormântului (Tăura Nouă), urme de arsură pe oasele scheletului şi prezenţa cărbunelui în mormânt ca rămăşiţe ale rugului ritualic, din resturile căruia de fapt se şi constituia prima manta a tumulului (Obileni). În cazul mormântului 8 din tumulul 4 de la Obileni este documentat faptul că podeaua a fost presurată cu cretă.

Din toate complexele funerare atribuite grupului cultural de tip Gordineşti, tumulul 4 de la Obileni se evidenţiază prin complexitatea şi diversitatea ritualului funerar, pus în legătură directă cu organizarea spaţiului de sub tumul şi propriu-zis a mantalei (parţial un cromleh, două gropi, vas în manta). Unele elemente ale acestui ritual au fost surpinse şi în tumulul 1 de la Costeşti (vas în manta).

Este necesar să remarcăm că numai un mormânt plan (Tătărăuca Nouă XV) a fost distrus intenţionat în vechime, în timp ce toate complexele tumulare au fost supuse acestei proceduri. Dacă în cazul mormintelor plane acest lucru este pus în legătură cu unele practici de ritual, atunci cele tumulare au fost deranjate în rezultatul jefuirii încă în vechime. Ca argument al ideilor expuse mai sus serveşte caracterul inventarului specific fiecărui tip de complex funerar. Astfel, pentru necropolele plane inventarul constă din obiecte pentru uz casnic: unelte din piatră (fragmente de râşniţe), silex (aşchii, lame sau tesle), os (străpungătoare); piese de podoabă (coliere din dinţi de animal sau scoică) şi ceramică, care uneori este reprezentată prin fragmente de la vase distruse intenţionat încă în vechime (Tătărăuca Nouă XV, Gordineşti-*La izvor*).

2.4. Concluzii la Capitolul 2

Recapitulând, putem să remarcăm că este pentru prima dată când se face o analiză detaliată a tuturor componentelor necesare pentru cercetarea acestui grup cultural. Dacă până la începutul anilor ’90, pentru acest grup se cunoşteau mai puţin de 30 de situri, în momentul de faţă grupul dat, în silvostepa dintre râurile Prut şi Nistru, numără 71 de puncte, dintre care 60 sunt aşezări şi 11 complexe funerare.

Analiza poziţiei ocupate de aşezări, conform modelelor geospaţiale a arătat concentrarea lor în grupuri, care, în conformitate cu regionarea fizico-geografică a zonei de silvostepă a Republicii Moldova, corespund cu *patru regiuni* mai bine asigurate din punct de vedere ale resurselor hidrografice şi ale materiei prime necesare vieţii cotidiene.

Comunităţilor de tip Gordineşti le sunt caracteristice două tipuri de aşezări: deschise şi fortificate, primul fiind de bază şi se caracterizează prin absenţa oricărui gen de fortificaţii artificiale. Condiţiile topografice de amplasare a aşezărilor deschise sunt similare, în multe privinţe, cu cele caracteristice perioadei anterioare de tip Brînzeni, dar şi cu cele contemporane, cultura Horodiştea-Erbiceni şi grupul de tip Kasperovsk.

Aşezările fortificate sunt reprezentate prin patru situri Gordineşti II-*Stînca goală* şi Pererîta III-*Zamca*, situate în bazinul superior al râului Prut, Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol* şi Mereşeuca I-*Cetăţuie*, localizate în bazinul de mijloc al râului Nistru. Toate cele patru aşezări, după cum am remarcat, ocupă poziţii de relief dominante mărginite din câteva părţi prin maluri abrupte, zonele de acces fiind prevăzute cu sisteme defensive, constituite din şanţ şi val.

O semnificaţie deosebită prezintă succesiunea stratigrafică atestată în aşezările cu mai multe orizonturi cultural-cronologice Mereşeuca I-*Cetăţuie* şi Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan*, în care stratul cultural de tip Brînzeni este suprapus de cel de tip Gordineşti, iar în situl Hancăuţi I-*La Frasin*, resturile complexelor de locuit ale aspectelor de tip Gordineşti şi de tip Bădragi se găsesc în acelaşi orizont stratigrafic. Acest lucru poate servi ca argument în vederea soluţionării problemei legate de presupusa legătură genetică între faciesele de tip Brînzeni şi Gordineşti.

În ceea ce priveşte *modul de organizare internă* al aşezărilor grupului analizat în lucrare sunt făcute câteva precizări referitoare la poziţia locuinţelor în planul general al aşezărilor. Locuinţele ocupă spaţii de pe marginile de sud ale siturilor, fiind grupate radial (cel mai clar exemplu îl avem în situl Trinca-*Izvorul lui Luca*), asemănător celor din cadrul aşezărilor Brînzeni III-*Ţîganca* şi Costeşti IV-*Stînca Costeşti*.

Au fost analizate în detaliu locuinţele care sunt de *două tipuri*. Din *primul tip* fac parte *locuinţele de suprafaţă*, de dimensiuni mici, păstratate sub formă de aglomeraţii de lipitură împrăştiate pe perimetrul fundaţiei sau concentrate pe una din laturi. Cel de *al doilea tip* este

reprezentat prin construcţii *cu baza adâncită în sol*. Aveau formă ovală neregulată cu dimensiuni cuprinse între 3 şi 5 m, podeaua era adâncită în sol până la 0,45-0,50 m. În umplutură, de cele mai multe ori, se conţinea sol de culoare cenuşie închisă, în amestec cu bucăţi de lipitură, ceramică şi resturi osteologice.

Complexele de olărie sunt reprezentate prin cuptoare de ars ceramică, arhitectura cărora diferă cu mult de cele existente în eneoliticul final est-carpatic. Specificul lor este reprezentat prin tehnica de ardere numită cu *reverberaţie*, procedeu care permite reglarea temperaturii în vederea obţinerii unei calităţi mai bune a ceramicii, reflectată şi în culoare.

În ceea ce priveşte ritul şi ritualul funerar practicat de comunităţile de tip Gordineşti şi caracterul acestor descoperiri ne-a permis să delimităm în patru grupe de înmormântări: **I** – *morminte în tumuli*, **II** – *înhumări extramurale în necropole plane*, **III** – *înhumări intramurale*, **IV** – *reînhumări de resturi umane în groapă de cult*., realitate ce scoate şi mai mult în evidenţă acest grup, în comparaţie cu celelalte faciesuri eneolitice târzii.

Diversitate componentelor prezentate în acest capitol explică complexitatea grupului analizat şi importanţa lui în cadrul eneoliticului final din Europa de Sud-Est.

3. INVENTARUL AŞEZĂRILOR ŞI NECROPOLELOR DE TIP GORDINEŞTI

La baza studierii culturilor arheologice, un loc important îl ocupă ansamblul de vestigii compus din: **ceramică**, **piese de inventar**, **obiecte cu semnificaţie de cult** etc. Fiecare dintre aceste categorii, la rândul lor, sunt analizate din perspectiva materialelor din care erau lucrate, a tehnicilor de execuţie, dar şi a funcţionalităţii acestora.

3.1. Ceramică

Reprezintă cea mai numeroasă categorie de vestigii descoperite în cadrul monumentelor atribuite grupului cultural de tip Gordineşti. Totodată, este bine cunoscut faptul că în procesul de cercetare, ceramica a fost utilizată drept bază la formularea denumirii unor culturi arheologice. Deşi de-a lungul timpului au fost efectuate mai multe studii referitoare la aspectul de tip Gordineşti, totuşi, atât cultura materială, cât şi alte compartimente abordate în lucrarea de faţă, rămân încă un deziderat al cercetării. Au fost elaborate o serie de studii care au avut la bază tratarea acestei categorii de materiale prin prisma analizei comparative, totuşi noi considerăm că este necesară o reevaluare a ansamblului de vestigii descoperite până acum. Astfel, în monografia publicată în anul 1980, Valentin Dergacev a realizat prima şi cea mai amplă ordonare tipologică şi stilistică a ceramicii eneolitice târzii, incluzând şi ceramica de tip Gordineşti, ca parte componentă a unui ansamblu vast de forme, ce vin să precizeze distribuţia geografică a tipurilor specifice fiecărei categorii de ceramică în cadrul fazelor de evoluţie a eneoliticului târziu (Tripolie CII) din spaţiul est-carpatic (Дергачев 1980, Рис. 6-8; 19; 22-24). În alte publicaţii, ceramica este abordată doar prin prisma delimitării unor trepte cronologice în evoluţia grupelor locale eneolitice târzii (Маркевич 1981, Рис. 89; Черныш 1982, Таблица LXXIII, LXXVIII, XC).

În această etapă a cercetării, putem afirma că unele opinii şi concluzii formulate anterior, contribuie doar parţial la crearea unei imagini relativ clare privind ceramica de tip Gordineşti. Mai mult, în unele cazuri există crontroverse şi neclarităţi, momentan fiind mai dificil de găsit răspunsuri exhaustive. Pentru a evita situaţii de acest gen, considerăm absolut necesară caracterizarea detaliată a ceramicii, care ulterior poate să contribuie esenţial la elaborarea unei sinteze privind nomenclatorul tipurilor, a variantelor şi a motivelor ornamentale specifice grupului cultural de tip Gordineşti. Pentru acest studiu, ne-am propus analiza materialului ceramic descoperit atât în aşezări, cât şi în complexele funerare.

Tradiţional, ceramica este împărţită de către specialişti în două categorii tehnologice convenţionale: **fină** şi **grosieră**. Ponderea procentuală a ambelor categorii poate fi urmărită în Tabelul 3.1, precum şi pe Graficul 3.2.

Ceramica fină. În urma analizei materialului recoltat, în baza tehnicilor de ornamentare, au fost delimitate două ***subcategorii***:

a – ***pictată***, care păstrează *tradiţia cucuteniană*[10] în prepararea pastei, amestecată cu nisip sau calcar de granulaţie mică, bine arsă, de culoare cărămizie sau gălbuie şi cu pereţii de grosime diferită;

b – ***incizată***, preparată din pastă omogenă degresată cu nisip sau mică, de culoare cenuşie sau maronie şi cu pereţii subţiri.

Ponderea procentuală dintre aceste două subcategorii este în favoarea primei (*vezi* Tabelul 3.1), situaţie cauzată, probabil, de nivelul insuficient de cercetare prin săpătură exhaustivă a aşezărilor.

Tabelul 3.1. Ponderea procentuală a categoriilor tehnologice de ceramică descoperite în aşezările de tip Gordineşti.

Situri	Fină				Grosieră		Total
	pictată	%	incizată	%		%	
Gordineşti II-*Stînca goală*	920	33,06	25	0,9	1838	66,04	2783
Trinca-*Izvorul lui Luca*	3413	69,65	110	2,25	1377	28,1	4900
Mereşeuca I-*Cetăţuie*	1119	27,55	97	2,4	2845	70,05	4061
Hancăuţi I-*La Frasin*	689	53,9	81	6,4	508	39,7	1278
Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*	317	45,86	4	0,6	370	53,54	691
Feteşti II	277	73,87	0	0	98	26,13	375
Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*	55	25,23	3	1,37	160	73,4	218
Costeşti IX	35	83,33	1	2,38	6	14,29	42
Cremenciuc I-*La grădină*	21	80,77	0	0	5	19,23	26

Ceramica grosieră. În baza parametrilor tehnologici, au fost evidenţiate următoarele ***subcategorii***:

a – ceramică lucrată din pastă de lut cu şamotă măruntă, la exterior finisată cu un strat subţire de angobă, de culoare brună, iar interiorul cenuşiu-negricios. În unele cazuri, atât interiorul, cât şi exteriorul, atestă uşoare urme de prelucrare prin netezire;

[10] Acest termen a fost introdus în literatura de specialitate de Marin Dinu, în urma analizei materialului ceramic descoperit în aşezarea Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Dinu 1977, p. 25). Ulterior, a fost preluat şi de alţi specialişti (Dumitroaia 2000, p. 59; Burtănescu 2002, p. 338-343). Vom utiliza şi noi acest termen deoarece această subcategorie de ceramică din punct de vedere tehnologic nu se deosebeşte de ceramica din fazele precedente ale epocii eneolitice din spaţiul est-carpatic.

b – recipiente modelate din pastă de lut în amestec cu şamotă, calcar sau nisip de granulaţie mare, cu suprafeţele mai puţin prelucrate calitativ, de culoare brună (miezul cenuşiu- negricios);

c – ceramică modelată din pastă de lut amestecată cu scoică pisată, culoarea cu nuanţe cenuşii spre negru şi ambele suprafeţe prelucrate prin netezire;

d – ceramică lucrată din pastă de calitate joasă, amestecată cu degresant de origine vegetală, suprafaţa exterioară este de culoare neagră cu multiple fisuri.

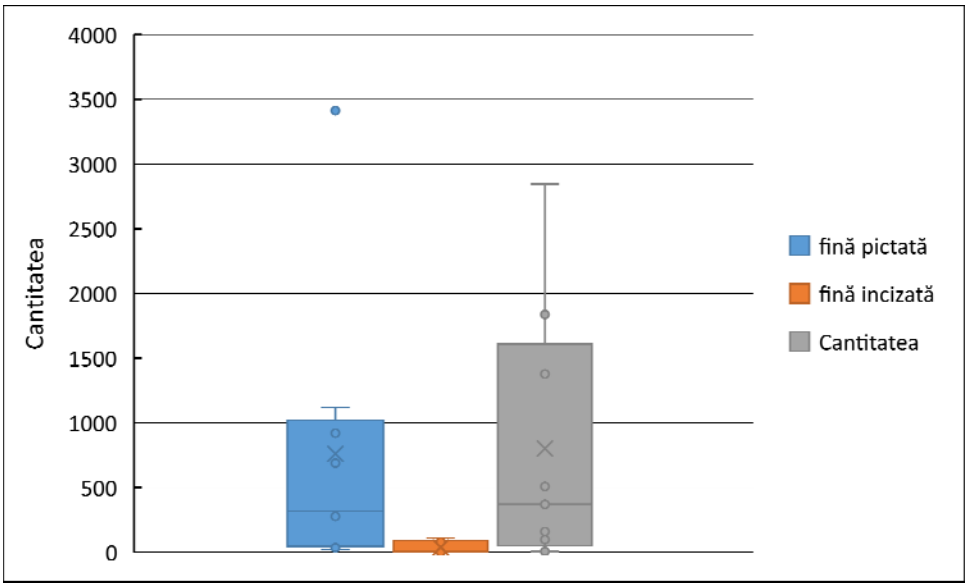

Graficul 3.2. Diagrama Box Plot cu dispunerea categoriilor tehnologice.

Prelucrarea colecţiilor ceramice la care am avut acces, pe de o parte, şi coroborarea cu datele din studiile publicate, ne-au permis să determinăm ansamblul **formelor de vase** specific ambelor categorii delimitate. Menţionăm că tipurile de vase sunt denumite conform terminologiei încetăţenite în literatura de specialitate.

Astfel, la baza clasificării efectuate stau formele întregi sau întregibile recuperate atât din aşezări, cât şi din complexe funerare. Deoarece vasele întregi sunt puţine la număr, pentru a obţine o reprezentare mai clară a catalogului formelor, s-a recurs în mare parte la reconstituirea grafică, plecând de la profilul fragmentelor ceramice. Stabilirea tipurilor şi a variantelor acestora a fost realizată în baza arhitecturii vaselor şi a estimării proporţiei lor, iar unde acest lucru nu a fost posibil de urmărit s-a luat în calcul deosebirea observată vizual în morfologia şi ornamentarea unora din părţi, fie superioară sau inferioară, ale acestor recipiente.

În cadrul ceramicii fine, după prelucrarea colecţiilor şi a reconstituirilor grafice, au fost identificate tipurile de vase specifice ambelor subcategorii. Astfel, pentru **subcategoria fină**

pictată lucrată în *tradiţia cucuteniană*, au fost delimitate **şapte tipuri** de vase: amfore, amforete, străchini, capace, cupe, castroane şi un askos (*vezi* Planşele 1 şi 2).

Tipul I. Amfore. Este forma de vase cu cea mai mare pondere procentuală în cadrul aşezărilor, dar se întâlneşte, în stare fragmentară, şi în morminte. În baza raportului dintre înălţime şi diametrul maxim al vasului, au fost delimitate **trei variante**:

A. *Amfore cu corpul bitronconic* (înălţimea cca 20-30 cm, diametrul maxim variază între cca 30-50 cm) (*vezi* fig. 16, 6; 20, 2; 25, 3; 31, 5; 37, 2); au umerii rotunjiţi, gâtul cilindric şi înalt, drept, uşor înclinat în interior sau exterior; buza evazată lin, cu marginea rotunjită sau subţiată; fundul drept, în unele cazuri cu o uşoară albiere pe mijloc. Această variantă de amfore corespunde cu tipurile A4 (1-2) şi A8 din tipologia elaborată de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, A).

Decorul este variat, elementul principal fiind pictura cu culoare brună în *stil geometric* aplicată pe partea superioară a corpului, rareori ajungând sub diametrul maxim. Pe gât au fost pictate fâşii din linii plasate orizontal pe partea exterioară, mai jos de buză (fig. 32, 6; 35, 2; 50, 1; 51, 4), linii scurte dispuse orizontal (fig. 49, 5) sau în meandre verticale (fig. 59, 1) pe mijlocul gâtului; decor în formă de *spic* plasat în partea superioară a gâtului (fig. 25, 1; 27, 9); fâşii verticale din linii subţiri marcate pe margine cu franjuri mici (fig. 29, 6, 35, 5); bandă din linii orizontale flancată pe partea superioară cu un rând de triunghiuri pline (fig. 27, 8; 32, 1; 35, 1; 48, 8; 60, 6) sau goale (fig. 26, 5; 35, 2, 5; 41, 1), cu bilă (fig. 29, 5; 49, 5-6) sau cu *căciuliţă* în vârf (fig. 16, 6; 61, 4); bandă din linii orizonatele combinată cu câte patru bile (fig. 51, 1).

Decorul pictat pe corp este mult mai complex. Motivul de bază îl reprezintă banda compusă din linii subţiri (câte 3-14), de aceeaşi grosime, dispusă orizontal, vertical, oblic etc. (fig. 9, 4; 11, 3-4, 6; 23, 5; 30, 5; 31, 5; 32, 2-5; 33, 1-2, 4; 34, 3; 36, 3-5; 41, 3; 42, 3, 6; 43, 4; 46, 5, 10; 47, 1, 6-7, 9; 48, 5, 7-8; 49, 4; 50, 3-5; 52, 5, 7-8; 53, 2, 5, 7; 55, 1, 4-7; 57, 7; 58; 4-5; 59, 5, 8; 65, 2-7: 60, 2-3; 61, 1-3, 5-11; 62, 2-3; 63, 1, 3; 64, 1-2, 5-7; 67, 3, 5, 8-9, 11-12; 69, 6-9; 70, 2-4), spaţiul dintre ele fiind completat cu rânduri verticale sau orizontale de triunghiuri pline (fig. 25, 3; 41, 6; 46, 6-7; 62, 1); romburi umplute prin haşurare (fig. 32, 7) sau culoare neagră (fig. 11, 5; 27, 6; 29, 1); plasă (fig. 23, 6; 29, 4; 31; 4; 41, 1; 42, 7; 47, 4; 53, 3; 57, 8; 58, 3; 61, 4; 65, 3; 68, 6); meandre (fig. 46, 4; 47, 8; 53, 9) sau grupuri din linii subţiri (câte 3-5) dispuse vertical, orizontal, oblic etc. (fig. 46, 1, 8; 48, 3, 8; 66, 2); franjuri (fig. 29, 2; 48, 1, 4); bile (fig. 27, 8; 48, 6). În multe cazuri pictura neagră este combinată cu cea roşie (fig. 29, 7; 30, 7-8; 31, 2; 35, 6; 36, 6-7; 41, 2, 4, 7-8; 42, 2, 5, 8; 46, 1, 4; 57, 6).

Din categoria elementelor stilistice mai deosebite putem menţiona registrele duble din triunghiuri plasate cu vârful în sus şi umplute prin haşurare, marcate la partea de jos prin trei linii

de aceeaşi grosime, iar sub diametrul maxim sunt dispuse benzi din linii subţiri (câte şapte), amplasate sub unghi, ce imită triunghiuri goale cu vârful în jos (fig. 25, 1).

O altă compoziţie stilistică, plasată pe corpul amforelor este divizată în patru metope simetrice, prin benzi verticale, formate din două fâşii cu linii paralele, spaţiul dintre ele fiind ocupat cu romburi cruţate. Metopele sunt acoperite cu linii subţiri, aranjate oblic care, în partea de jos, sunt limitate de benzi diagonale formate din linii, la fel subţiri. Partea inferioară a corpului este decorată prin triunghiuri cu vârful în jos, formate din fâşii late de linii paralele, centrul cărora fiind intersectat de benzi similare (fig. 16, 6).

Pe lângă pictură, pe unele amfore există diferite elemente în relief. Dintre cele mai răspândite sunt torţile modelate atât vertical, cât şi orizontal, plasate pe gât sau umăr (fig. 9, 2, 6; 18, 1; 25, 3; 31, 3; 38, 5; 41, 5; 47, 6; 42, 3; 49, 3; 53, 10; 56, 5; 58, 268, 2), care de multe ori la fel au fost acoperite cu pictură. Cele verticale conţin pe vârf câte unul sau doi butoni (fig. 26, 2, 4; 40, 5; 64, 4; 65, 7; 69, 3), ori o nervură (fig. 18, 4; 40, 6; 42, 8; 43, 1-2). Din cele orizontale sunt cu două (fig. 28, 4) sau trei *coarne* pe margine (fig. 48, 7), fiind şi simple îndreptate cu vârful în sus (fig. 40, 7; 56, 6). Aici mai putem menţiona torţi realizate într-o manieră mai specială, care par să imite laba uni animal (probabil urs?) (fig. 44, 2, 4; 59, 1). Sunt şi imitaţii de torţi (fig. 27, 4; 53, 8). Se întâlnesc şi proeminenţele modelate cu vârful în sus ori uşor lăţite (fig. 15, 6; 19, 2; 20, 7; 21, 7; 23, 1; 27, 3; 32; 4, 7; 42, 4; 43, 4; 45, 7; 46, 7; 58, 5), canelurile de lăţime diferită ce încing trecerea de la gât spre umăr (fig. 32, 2).

Într-un număr mai mic se întâlnesc şi amfore lipsite de decor (fig. 9, 3; 18, 5; 34, 5; 37, 1-3, 5-6; 54, 1; 56, 1-4; 67, 6).

B. *Amfore cu corpul bitronconic* (înălţimea cca 40-70 cm şi diametrul maxim variind între cca 50-100 cm) (*vezi* fig. 25, 2; 44, 1). Au partea superioară evidenţiată, iar cea inferioară uşor alungită; gâtul cilindric; buza rotunjită şi evazată slab sau accentuat; fundul simplu cu o uşoară albiere pe mijloc.

Amforele din această variantă sunt bogat ornamentate în stil geometric cu pictură neagră uneori completată cu roşu, decorul fiind organizat în registre aranjate pe verticală, acoperind partea superioară a vasului (fig. 49, 8-9). Unul din aceste ansambluri stilistice se compune din trei registre. Primul marchează trecerea de la gât spre umăr fiind compus dintr-o fâşie de şase linii subţiri combinate cu un rând de triunghiuri umplute cu negru dispuse cu vârful în sus. Al doilea registru este reprezentat printr-o bandă de şase linii subţiri pictate orizontal. Cel de-al treilea acoperă vasul pe tot diametrul maxim, compus din două fâşii a câte 3-5 linii subţiri pictate orizontal, iar spaţiul dintre ele este umplut cu benzi din linii de aceeaşi grosime dispuse oblic, completate cu grupuri de meandre scurte şi triunghiuri pline cu vârfurile unite. Spaţiul dintre

registrele menţionate este umplut cu grupuri de meandre (câte 5-6) pictate vertical în combinaţie cu rânduri orizontale scurte din triunghiuri pline cu vârfurile unite (fig. 25, 2).

O altă compoziţie stilistică, inedită în felul său, a fost surpinsă pe o amforă descoperită în umplutura cuptorului nr. 1 din aşezarea Hancăuţi I-*La Frasin*. Astfel, decorul este aranjat în trei registe care acoperă partea superioară şi puţin mai jos de diametrul maxim al vasului. Trecerea de la gât spre umăr este marcată prin două fâşii a câte şase linii de aceeaşi grosime, despărţite printr-o bandă lată de culoare roşie, iar partea superioară delimitată printr-un şir de triunghiuri cu bilă în vârf. Pe mijlocul gâtului a fost pictată o reprezentare antropomorfă, ce imită o siluetă schematizată, probabil feminină, cu capul redat în formă de disc, gâtul îngust şi puţin alungit, corpul în formă de cilindru, iar mâinile trase în exterior (*vezi* fig. 44, 2). Celelalte două registre se compun din fâşii de linii dispuse orizontal, completate cu câte o bandă groasă de culoare roşie, spaţiul dintre ele fiind umplut cu grupuri de fâşii ce conţin franjuri pe margine (fig. 44, 3-4).

C. *Amfore cu corpul piriform* (înălţimea cca 20-60 cm şi diametrul maxim variind între cca 40-90 cm). Au partea superioară mai accentuată; gâtul scurt, tras în interior (**a**) (*vezi* fig. 32, 9; 37, 4; 45, 1) sau în formă de pâlnie (**b**) (fig. 34, 7); buza rotunjită; fundul îngust şi drept.

Decorul aplicat pe amforele din subvarianta **a** la fel este unul complex, care acoperă partea superioară şi până puţin mai jos de diametrul maxim al vasului. Trecerea de la gât spre umăr este marcată prin cinci linii subţiri de culoare neagră, fiind completată, în partea de jos, cu o bandă pictată cu roşu. Ansamblul stilistic pictat pe corp, se compune din două registre alcătuite din fâşii orizontale de linii (a câte 3-6 în ambele cazuri) de aceeaşi grosime, spaţiul dintre ele este umplut cu benzi din 10 linii dispuse, oblic în cazul registrului superior şi sub unghi în cel inferior. Decorul din registrul superior este completat cu franjuri pictate pe marginea fâşiilor. Ambele registre sunt despărţite pintr-o linie lată pictată cu roşu. Puţin mai sus de diametrul maxim au fost modelate două torţi din bandă lată, perforate vertical, cu vârful îndreptat în sus. Torţile, prin maniera cum au fost redate, imită laba unui animal (probabil urs?) (fig. 45, 2, 4). Un exemplar asemănător, dar de dimensiuni mai mici a fost descoperit în situl Feteşti IV-*Husa* (*vezi* fig. 60, 1).

Exemplarele incluse în subvarianta **b** conţin un decor mai simplist, fiind acordată atenţie mai mult diametrului maxim. Ornamentul este reprezentat prin linii pictate în două fâşii scurte sub unghi, una cu vârful în sus şi alta în jos, spaţiul dintre ele fiind marcat printr-o canelură accentuată cu două linii orizontale. Puţin mai jos de canelură au fost modelate proeminenţe conice (fig. 32, 7).

Cele mai apropiate analogii ale formelor de amfore şi a elementelor stilistice le găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dumitrescu 1945, fig. 4, 2-4, 6, fig. 5, 1, fig. 7, 8; Dinu 1977; Dumitrescu 2000; Burtănescu 2002). Forme şi compoziţii ornamentale de acest gen se întâlnesc şi în arealul faciesului de tip Kasperovsk din bazinul de mijloc al râului Nistru. Putem aminti aici

ceramica pictată din nivelul doi de la Sandraki (Лагодовская 1956, Табл. II), nivelul doi de la Pechiora (Черныш 1959, рис. 18; 19; Збенович 1976, Рис. 5, 8-9) sau Babshin (Бибиков et al. 1970). Într-un număr mai mic, fragmente de ceramică fină provenite de la amfore pictate în stil asemănător au fost depistate şi în regiunea Volynia, pe cursul inferior al râului Styri, în aşezarea Holyshev (Позіховский, Охріменко 2005, рис. 2, 1-3; 24, 1, 3; 41, 3-5). Amfore pictate în acelaşi stil întâlnim şi în aşezările grupului Gorodsk (Петров 1940, рис. 87, 89, 90; Кричевский 1940; Дергачев 1980; рис. 33, 4-6; Збенович 1976, рис. 4, 14; Kruts, Ryzhov 2000, fig. 11, 8, 10).

Pentru elementul stilistic reprezentat prin plasă, analogii am identificat în mediul aspectelor de tip Chirileni (Bicbaev 1992), Vîhvatinţi/Ofatinţi (Дергачев 1978b; Дергачев 1980; рис. 28; Дергачев, Манзура 1991; Manzura 1995; fig. 4, 13, 16) şi Usatovo (Дергачев 1980; рис. 29; Manzura 1995, fig. 5) din spaţiul Prut-Nistru; de asemenea, în arealul culturii Horodiştea-Erbiceni în special menţionăm câteva descoperiri din aşezarea Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* (Dinu 1977, Pl. LII, 1, 3; LIII, 2, 4-5, 8; LIV, 2-4; LV, 6). Astfel de elemente stilistice au fost remarcate şi pe unele fragmente de amfore din mediul grupului Gorodsk (Kruts, Ryzhov 2000, fig. 11, 8, 10) şi în mormintele de tip Serezlievka (Дергачев, Манзура 1991, табл. 7, 12-14).

Torţile cu butoni pe vârf, sunt răspândite şi în cadrul monumentelor culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. V, 6-6b, 7; XVI, 1, 2a-2b, 3-4, 6, 10-11; Dumitroaia 2000, Fig. 23, 5). Mai rar le găsim în ansamblul ceramicii fine specifice aşezărilor de tip Kasperovsk. Important de menţionat este că, torţi modelate în aceeaşi manieră se întâlnesc în faza Baden II din Slovenia (Němejcová-Pavúková 1981, obr. 5, G4, 6; O3) şi nu Baden Ib aşa cum a indicat eronat Mihail Videiko în unul din studii (Videiko 2004, 358). Analogii pentru torţile care imită labe de animal găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni, în aşezarea Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* (Dinu 1977, Pl. II, 6a-6b). Torţi asemănătoare au fost descoperite şi în aşezarea Holyshev din Volynia (Пелещишин 1989, рис. 118; Позіховский, Охріменко 2005, рис. 20, 1-2).

Tipul II. Amforete (înălţimea cca 10-16 cm şi diametrul maxim variind între cca 12-16 cm) au fost descoperite atât în aşezări, cât şi în morminte, cu un uşor avantaj în favoarea ultimelor. Amforetele au corpul sferic, gâtul fiind modelat cilindric alungit (**a**) sau scurt cu o mică înclinare în interior (**b**). Buza, în cazul primelor este subţiată şi trasă lin în exterior, iar în cel de-al doilea – rotunjită, fundul este drept cu o mică albiere pe mijloc.

Decorul este constituit din pictură de culoare neagră care acoperă partea superioară a vasului. Compoziţia stilistică de pe amforetele cu gâtul cilindric alungit este organizată în două registre, care se compun din linii orizontale paralele ce marchează trecerea de la gât spre umăr, iar pe corp conţin fâşii similare oblice care formează triunghiuri cu vârful în jos. Elementele acestui registru ornamental sunt completate cu şiruri de franjuri oblice (fig. 16, 4). De asemenea, se mai

întâlnesc registre compuse din rânduri de triunghiuri pline cu vârfurile unite şi triunghiuri goale cu vârful în jos, formate de benzile oblice, ce conţin în interior câte o meandră scurtă pictată vertical (fig. 18, 7). Exemplarele cu gâtul cilindric alungit conţin pe diametrul maxim torţi mici modelate vertical, care la fel sunt acoperite cu pictură (fig. 16, 4).

Decorul pictat pe amforele cu gâtul scurt este compus din registre de linii (câte 3-4) dispuse orizontal la trecerea de la gât spre umăr şi puţin mai jos de diametrul maxim, spaţiul dintre ele fiind umplut cu fâşii din linii oblice şi verticale. Pe umăr sunt amplasate două torţi, perforate vertical, vârful fiind redat sub formă de două *coarne* ridicate în sus (fig. 20, 4). Este necesar să menţionăm că această formă de amforete de cele mai multe ori este descoperită în ansamblu cu un capac, de exemplu descoperirea din necropola plană Cunicea-*Dealul Prişansc* (*vezi* fig. 20, 3-4) şi cazuri de acest gen sunt mai multe. Această variantă de amforete corespunde cu tipul A5/1-2 din tipologia elaborată de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, А).

Cele mai apropiate analogii pentru aceste vase le găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. VIII, 5-6, 8; XIII, 7b, 10; LIII, 4; Dinu 2010, 85-117; Dumitroaia 2000, Fig. 7, 3; 26, 1-5). Mai mult decât atât, Marin Dinu consideră amforetele cu torţile modelate cu vârful în sus drept o categorie de vase mai specială şi a propus pentru acestea termenul de *cadelniţe* (*Censer type*) (Dinu 2010, 85-117). Această denumire este utilizată şi de cercetătoarea Tamara Movsha, când face referire la amforetele de acest tip descoperite în bazinul superior al râului Nistru (Мовша 1971, 37-38). Mai mult, Valentin Dergacev susţine ideea că amforetele cu torţile modelate cu vârful în sus, reprezintă forma de vas caracteristică pentru întreg orizontul eneolitic târziu (Tripolie CII) fiind catalogată drept *tip curat* (*«чистый тип»*) pentru această perioadă (Дергачев 1980, Рис. 37, 3).

Pentru ambele variante de amforete dispunem de similitudini în aşezările din mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. VIII, 5-6, 8; XIII, 10). Amforetele sferice cu mânere perforate vertical au avut o răspândire cronologică mai largă, întâlnindu-se atât în monumentele eneolitice anterioare de tip Brînzeni (Dergačev 1991, Tafel 6, 16-17; Дергачев, Манзура 1991, табл. 5, 16-17), Troianiv (Dergačev 1991, Tafel 8, 14; Дергачев, Манзура 1991, табл. 8, 14), cât şi în cele contemporane de tip Gorodsk (Dergačev 1991, Tafel 9, 12-13; Дергачев, Манзура 1991, табл. 9, 12-13) şi Sofievca (Dergačev 1991, Tafel 11, 25; 114, 7; Дергачев, Манзура 1991, табл. 11, 25). În complexele funerare specifice faciesurilor de tip Vîhvatinţi şi Usatovo, amforetele sferice sunt însoţite de capace cu una sau două torţi (Dergačev 1991, Tafel 24, 1a-1b; 33, 4; 40, 6, 9; 45, 9; 48, 6; 49, 3; 54, 3; 57, 16; 60, 1; 63, 11; 65, 9; 74, 9; 76, 2; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 17, 1а-1б; 25б 4; 32, 6, 9; 37, 9; 40, 6; 41, 3; 46, 3; 50, 16; 53, 1; 58, 9; 67, 9; 69, 2). Un

astfel de exemplu este mormântul 2 din tumulul III de la Prydnistryansk, regiunea Iampol din bazinul mijlociu al râului Nistrului (Klochko et al. 2015, fig. 21, 1, 3).

Tipul III. Străchinile. Acest tip de vase se întâlneşte destul de rar şi numai în stare fragmentară. Aşa cum formele întregi sau întregibile lipsesc, la delimitarea tipului ne-am axat doar pe forma corpului, iar ca rezultat s-au creionat două **variante**:

A. *Străchini cu corupul tronconic*. Diametrul străchinilor reconstituite grafic variază între 25-40 cm. Această variantă corespunde tipurilor A1 şi A3 din catalogul tipologic întocmit de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, А). Au buza modelată diferit: rotunjită ori subţiată şi înclinată în exterior (**a**) (fig. 34, 1; 38, 6, 8; 52, 10; 54, 2); subţiată ori îngroşată şi împinsă puţin în interior sau îndreptată în sus (**b**) (fig. 28, 4-5; 56, 8; 66, 6; 68, 5; 101, 9-10); cu partea superioară profilată (**c**) (fig. 28, 1, 3; 39, 5); teşită oblic sau orizontal cu vârful tras în afară (**d**) (fig. 28, 2; 38, 5, 7).

Unele dintre străchinile incluse în subvarianta **b** au fost decorate cu pictură neagră sub formă de fâşii de linii dispuse sub unghi (fig. 42, 1; 58, 1; 60, 4; 65, 1; 67, 2; 68, 5), altele conţin pe partea exterioară imediat sub buză, butoni singulari (fig. 56, 8; 100, 1) sau dubli verticali (fig. 28, 4). Tot cu pictură au fost decorate şi unele străchini cu partea superioară profilată (fig. 31, 1) sau teşită oblic în interior (fig. 36, 1).

În cadrul aşezărilor au fost descoperite şi străchini miniaturale, unele dintre acestea imită pe cele de dimensiuni mai mari (fig. 10, 6; 38, 1-3; 39, 3). Se întâlnesc şi recipiente cu pictură pe partea exterioară (fig. 47, 2-3). Sunt exemplare cu corpul în formă de *S* (fig. 38, 4).

În comparaţie cu faciesurile eneolitice anterioare aspectului de tip Gordineşti, străchinile nu reprezintă o formă caracteristică. Totuşi, cele mai apropiate analogii le descoperim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. XI, 1-13; Burtănescu 2002, Planşa I, 1) şi, cu rare excepţii, în cadrul monumetelor de tip Holyshev (Позіховский, Охріменко 2005, рис. 37, 4-5) sau Gorodsk (Кричевськии 1940, Рис. 45-47) din Volynia.

B. *Străchini-boluri* au gura îngustă, cu diametru de cca 15-20 cm, buza rotunjită; pereţii sunt arcuiţi accentuat, partea superioară mai proeminentă, iar cea inferioară îngustată spre fundul drept cu o uşoară albiere pe mijloc.

Ansamblul stilistic este reprezentat prin benzi din linii subţiri (câte şase sau zece), pictate oblic care acoperă practic toată suprafaţa exterioară a vasului (fig. 30, 1-2). Sunt exemplare care conţin decor sub formă de plasă (fig. 42, 4). Pe lângă pictură, bolurile mai au modelate pe buză butoni (fig. 30, 1) sau torţi perforate orizontal dispuse mai jos de aceasta (fig. 43, 3).

În momentul de faţă nu dispunem de analogii pentru străchinile-boluri exemplificate în rândurile de mai sus.

Din categoria formelor de străchini rare putem menţiona un vas descoperit în aşezarea Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*. Pereţii au fost modelaţi semisferic, buza rotunjită şi uşor înclinată în exterior. Pe partea exterioară au fost aplicaţi butoni zoomorfi (fig. 54, 3). Similitudini pentru vasul menţionat, ca formă şi manieră de decorare găsim în aşezările Kosteanets-*Listvenshina* (Пелещишин 1989, рис. 12, 1-2; Пелещишин 1997, рис. 21, 17) şi Listvin-*Gostrii garb* (Пелещишин 1989, рис. 126, 1-2, 4; Пелещишин 1997, рис. 35, 1-2) din Volynia. În opinia lui Nicolai Peleschishin, aceste vase erau utilizate în scopuri magico-religioase, iar reprezentările zoomorfe imită capul de bovine cu coarne (Пелещишин 1989, с. 194).

Tipul IV. Capace. Este una dintre formele de vase specifice pentru acest grup cultural, în urma analizei au fost evidenţiate două **variante**:

A. *Capace cu calota tronconică*, prevăzute în partea superioară cu toartă în formă de ciupercă, perforată orizontal. Varianta corespunde tipului A5/2 din tipologia lui Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, А).

De regulă, sunt decorate cu pictură neagră ce acoperă partea exterioară a calotei, în unele cazuri fiind ornamentată şi toarta. Elementele stilistice sunt reprezentate prin benzi din linii subţiri, pictate oblic sau în reţea sub formă de plasă (fig. 27, 2, 5, 7; 33, 3; 47, 5; 53, 6; 57, 5; 59, 2; 68, 1). Se întâlnesc şi exemplare lipsite de pictură (fig. 52, 6; 67, 7; 68, 4).

Analogii, atât ca formă, cât şi în unele cazuri ca decor, găsim în monumentele atribuite aspectului de tip Chirileni, ca exemplu serveşte capacul descoperit în necropola de la Oxentea, din bazinul inferior al râului Nistru (Ţerna 2011, fig. 4, 1). Totuşi, cele mai multe analogii pentru capacele din prima variantă le sesizăm în arealul culturii Horodiştea-Erbiceni, cum ar fi cele de la Cucuteni-*Cetăţuia* (Schmidt 1932, Tafel 11, 6; 12, 1-2; Dinu 2010, fig. 3, 1-2), Erbiceni-*Dealul Sărăturii* (Dinu 1977, Pl. LIII, 1), Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (nivele I şi II) (Dinu 1977, Pl XIII, 2-3), Cîrniceni-*Pe coastă* (Alaiba, Grădinaru 1995, fig. 13, 1-2; Dumitroaia 2000, fig. 20, 2-8) şi Ţigăneşti (Chirica, Tanasachi 1985, fig. 32, 11; 42, 3; Dumitroaia 2000, fig. 25, 6, 8).

Capace asemănătoare ca formă au fost descoperite şi în unele situri de tip Kasperovsk din bazinul de mijloc al râului Nistru, precum recipientul de la Tsviklovtsi-*Greada* (Мовша 1960, табл. VIII), câteva fragmente din nivelul doi de locuire de la Stena[11] (Макаревич 1962), două din aşezarea pluristratificată Shebutintsi-*Kilina* (Якубенко 2000, рис. 1, 10-11), un exemplar în stare fragmentară depistat în nivelul doi de la Sandraki (Збенович 1976, рис. 5, 15) şi unul din situl Suhostav (Кравец 1955, 133-134; Пелещишин 1974, рис. 35, 14).

[11] Informaţia a fost obţinută din caietul de şantier consultat în perioada de stagiune efectuată la arhiva Institutului de arheologie din Kiev, în anul 2012.

Astfel de descoperiri se mai cunosc şi în situl Troianov, ce corespunde aspectului cu acelaşi nume, localizat în zona bazinului superior al râului Nipru (Белановская, Шмаглий 1959, с. 125-128; Шмаглій 1966, табл. III, 11; IV, 2; VIII, 27; Дергачев 1980, Рис. 32, 22). De asemenea, un alt exemplar provine din necropola plană de la Sofievca (Дергачев 1980, Рис. 35, 25; Dergačev 1991, Tafel 117, 11; Дергачев, Манзура 1991, рис. 110, 11; Videiko 1995, Fig. 33, 4a; 52, 3a). Un capac asemănător ca formă, însă lipsit de perforaţie pe toartă a fost descoperit în situl Novo Chertorya din Volynia (Дергачев 1980, Рис. 33, 28).

Merită menţionat faptul că, vase asemănătoare se cunosc şi în arealul comunităţilor de tip Usatovo din regiunile de sud ale interfluviului Prut-Nistru, cum ar fi mormântul 3 din necropola plană de la Dănceni (Дергачев, Манзура 1991, рис. 41, 3) şi mormântul 17 din tumulul 10 de la Taraclia II (Дергачев, Манзура 1991, с. 48, рис. 35, 14). Ultimul exemplar, mai nou este atribuit descoperirilor de tip Zhivotilovka (Manzura 2016, p. 53-75).

Capacele cu calota tronconică sunt considerate de specialişti drept o formă caracteristică categoriei de ceramică fină din cadrul descoperirilor de tip Gordineşti (Дергачев 1980, с. 121; Manzura 1994, p. 107) şi Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, p. 28).

B. *Capace cu calota aplatizată*. Au buza rotunjită, pereţii uşor arcuiţi, partea superioară pe mijloc este marcată printr-o albiere, dispun de torţi modelate cu vârful în sus şi perforate oblic. Această variantă corespunde tipului A5/1-3 din tipologia elaborată de către Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, А).

Decorul pictat este încadrat în benzi a câte trei linii, dispuse vertical pe partea exterioară a pereţilor, iar benzile sunt unite între ele printr-o linie aplicată pe mijlocul lor. Pe partea superioară a capacului, tot pe exterior, sunt dispuse elemente pictate organizate în trei cercuri concentrice, dintre care unul conţine în interior o rozetă (fig. 26, 3). Sunt exemplare pictate cu linii înguste dispuse oblic (fig. 20, 3).

Ca formă, analogii pentru aceste exemplare găsim în mediul comunităţilor anterioare grupului cultural de tip Gordineşti, cum ar fi cel de tip Brînzeni, Chirileni, Vîhvatinţi din interfluviul Prut-Nistru (Дергачев 1980, Рис. 30, 9; Маркевич 1981, рис. 57, 7, 9, 18; 87, 5-6; Bicbaev 1992). De asemenea, analogii avem şi în arealul monumentelor de tip Usatovo din stepa nord-vest pontică (Дергачев 1980, Рис. 29, 5; Дергачев, Манзура 1991 Рис. 25, 4; 37, 9; 46, 2-3; 50, 16; 53, 1; 56, 11; 58, 9; 67, 9; 69, 2), de tip Folteşti din regiunile de sud-est a spaţiului est-carpatic (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, Fig. 42, 1-2; Dinu 1977, Pl. XXVII, 1-2), precum şi în alte faciesuri eneolitice târzii din zonele cuprinse între râurile Nistru şi Nipru, cum ar fi cele de tip Troianov, Gorodsk etc. (Дергачев 1980, Рис. 32, 7, 20-21; 33, 26, 29). Pentru stilul ornamental încă nu dispunem de analogii.

Tipul V. Cupe. Sunt descoperite într-un număr relativ mic, fiind reprezentate în mare parte prin fragmente, recipientele întregi fiind unitare. Pentru acest tip de vase am reconstituit grafic două **variante**:

A. *Cupe cu corpul sferic* simplu sau uşor aplatizat; gât cilindric, scurt sau puţin alungit; fundul, în cazul exemplarului întreg, este drept.

Aspectul stilistic este reprezentat prin pictură neagră, organizat în fâşii a câte trei linii de aceeaşi grosime, dispuse orizontal marcând trecerea de la gât spre umăr, şi oblic care acoperă partea bombată a vasului (fig. 53, 1, 4). Exemplarele de cupe atribuite de noi acestei variante, în tipologia elaborată de cercetătorul român Marin Dinu (1977) sunt catalogate ca *pahare* (Tipul 4), remarcând că se găsesc rar în siturile aparţinând etapei Horodiştea I. Se întâlnesc cupe care au pe umăr cu torţi de mici dimensiuni modelate vertical (fig. 101, 6), dar sunt şi exemplare lipsite de decor (fig. 18, 2).

B. *Cupe cu corpul bitronconic*. Au gâtul cilindric alungit, iar fundul cel mai probabil drept. Aceste vase sunt bogat ornamentate, aspectul stilistic fiind organizat în metope compuse din fâşii de linii subţiri (câte 4-5) dispuse oblic, vertical sau orizontal. Benzile orizontale marchează marginile metopelor, una pe gât şi alta puţin mai jos de diametrul maxim. Metopele sunt despărţite prin două fâşii verticale compuse din triunghiuri pline cu vârfurile unite. Decorul este completat cu patru butoni aplicaţi pe partea proeminentă a vasului (fig. 30, 3, 6).

Din categoria vaselor rare putem menţiona o cupă miniaturală, inedită ca formă, care nu are analogii în formele mai mari ca dimensiune. Are corpul sferic, gâtul cilindric, buza rotunjită şi trasă accentuat în afară. A fost decorată cu pictură neagră organizată în fâşii din linii subţiri care încinge trecerea de la gât spre umăr, pe corp fiind plasate linii verticale duble în meandru. Pe umăr există o toartă mică modelată vertical (fig. 48, 2).

Menţionăm că pentru grupul cultural de tip Gordineşti cupele nu reprezintă o formă specifică, cu toate că pentru perioadele anterioare sunt destul de frecvent întâlnite, având şi o diversitate mare de forme.

Tipul VI. Cratere. Reprezintă de asemenea o formă de vase care nu este caracteristică pentru acest grup cultural. Totuşi, din fragmentele ceramice descoperite în aşezări s-a reuşit modelarea grafica a două **variante**:

A. *Cratere cu pereţii în formă de S*. Au gura larg deschisă, buza uşor subţiată, fundul drept şi îngust (fig. 56, 7; 89, 6).

B. *Cratere cu corpul tronconic.* Au gâtul scurt, umărul pronunţat, buza puţin îngroşată şi evazată accentuat, iar fundul nu s-a putut reconstitui grafic (fig. 66, 7). Acest tip se regăseşte în tipologia elaborată de Valentin Dergacev sub cifrul A2 (Дергачев 1980, Рис. 6, А).

Până în momentul de faţă nu au fost identificate cratere care să conţină elemente de decor pictat sau în relief.

Tipul VII. Vas-*askos*. A fost reconstituit doar grafic numai în baza câtorva fragmente. În plan, probabil are formă ovală, iar în profil uşor tronconică cu buza simplă puţin subţiată, fund albiat prevăzut cu picioruşe modelate cilindric (fig. 37, 1).

Pentru **subcategoria fină incizată** am reconstituit grafic **patru tipuri** de vase: *amfore*, *amforete*, *cupe* şi *străchini* (*vezi* Planşa 3). Considerăm necesar să menţionăm că ceramica atribuită acestei subcategorii a fost descoperită exclusiv în aşezări, de cele mai multe ori *in situ*.

Tipul I. Amfore. În colecţia analizată se întâlneşte numai în stare fragmentară. Astfel, cum recipientele întregi sau întregibile lipsesc, la delimitarea acestui tip ne-am axat doar pe forma corpului. Este bitronconic, cu umerii rotunjiţi, gâtul cilindric înalt, buza uşor subţiată şi înclinată spre exterior.

Decorul este compus din fâşii de linii incizate dispuse orizontal, în unele cazuri este suprapus de un şir de triunghiuri cu vârful în sus (fig. 10, 3), marcând trecerea de la gât spre umăr, iar pe corp sunt aplicate benzi din linii (câte 8-15) dispuse oblic sau vertical (fig. 10, 2, 4; 11, 2; 71, 9; 74, 5, 9). În unele cazuri, spaţiul dintre ele este completat cu câte patru incizii scurte în formă de meandre verticale (fig. 73, 1). Este important de subliniat că decorul incizat al amforelor îl imită pe cel pictat în stil geometric.

De asemenea, sunt şi amfore cu decor complex (exemplarul de la Trinca-*Izvorul lui Luca*) organizat în câteva registre. Primul registru reprezintă două rânduri orizontale de puncte care încing trecerea de la gât spre umăr. Al doilea registru este compus din şase linii în zig-zag aplicate orizontal pe umăr. Puţin mai jos este dispus al treilea registru alcătuit din linii incizate orizontal, spaţiul dintre ele fiind completat cu linii scurte (câte 14-15) dispuse oblic. Al patrulea registru prezintă fâşii din linii (câte 12-14) incizate oblic, iar spaţiul dintre ele este completat cu triunghiuri marcate prin puncte (fig. 72, 3; 74, 4).

Cele mai apropiate analogii pentru acest tip de vase le găsim în aşezările culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. XVIII; Dumitroaia 2000, fig. 7, 10-11; Burtănescu 2002, Planşa I, 5). Într-un număr mai mic, recipiente asemănătoare ca formă şi decor au fost descoperite în mediul faciesului de tip Holyshev, din Volynia (Пелещишин 1989; Позіхоский, Охріменко 2005, рис. 11, 1-6). Pentru exemplarul cu decorul complex, până în momentul de faţă încă nu dispunem de analogii.

Tipul II. Amforete. Aceste vase, la fel au fost descoperite preponderent în stare fragmentară, fiind posibilă reîntregirea doar a câtorva exemplare. În urma reprezentărilor grafice,

s-a stabilit că recipientele atribuite acestui tip au corpul bitronconic, umerii rotunjiţi, gâtul cilindric alungit, buza uşor subţiată şi trasă în exterior, fundul îngust.

În comparaţie cu amforele, ornamentul aplicat pe amforete este mult mai complex, fiind organizat în compoziţii din serii de elemente incizate şi imprimate. Dintre acestea, putem menţiona registrele duble, primul, marchează trecerea de la gât spre umăr şi umărul propriu-zis, şi este compus din fâşii de linii (câte 5-6) incizate orizontal, de la care pornesc în jos serii de benzi din linii (câte 7-9) incizate sub unghi, iar cel de-al doilea, încinge diametrul maxim şi coboară puţin sub acesta, este compus din trei linii incizate orizontal, marcate în partea inferioară prin cinci linii scurte dispuse oblic, care formează triunghiuri goale cu vârful în jos (fig. 75, 4).

Un alt ansamblu stilistic acoperă partea superioară a corpului, între umăr şi diametrul maxim şi este compus din fâşii de linii (câte 14-15) incizate orizontal de la care pornesc serii de benzi din nouă linii scurte incizate sub unghi ce formează triunghiuri cu vârful în jos, iar imediat sub ele sunt dispuse elemente asemănătoare, completate cu romburi unite sub formă de *strugure* (fig. 72, 1-2).

O altă compoziţie stilistică complexă este formată din două registre. Unul este compus din fâşii de şapte linii incizate orizontal de la care pornesc benzi din nouă linii scurte aplicate sub unghi care formează triunghiuri goale, cu interiorul marcat prin imprimeuri, care imită franjurile pictate. Al doilea registru este format din fâşii de linii incizate dispuse sub unghi care formează triunghiuri executate în aceeaşi manieră ca şi în primul registru. Aceste două compoziţii stilistice sunt despărţite prin două linii incizate orizontal încadrate printr-un şir de impresiuni punctiforme (fig. 71, 4-5).

Sunt amforete care conţin pe diametrul maxim butoni modelaţi conic, iar imediat sub aceştia este aplicată o incizie sub formă de ramură (fig. 54, 5). Pentru acest tip de vase, în stadiul actual de documentare, nu au fost identificate analogii.

Tipul III. Cupe. Se întâlnesc doar în stare fragmentară, exemplarele întregi lipsind. În baza formei corpului observată în profilul pereţilor, au fost evidenţiate două variante:

A. *Cupe cu corpul sferic*. Au gâtul cilindric alungit, buza subţiată şi uşor trasă în exterior. Ca formă, într-o oarecare măsură vasele incluse în această variantă imită amforele, doar ca au dimensiuni mult mai mici.

Decorul este organizat în diverse registre, aplicate pe partea exterioară a vaselor. Cel mai des întâlnite sunt compoziţiile simple, realizate într-o manieră îngrijită, în care elementul de bază îl reprezintă fâşiile din linii (câte 12-13) incizate orizontal, marcând trecerea de la gât spre umăr şi oblice ce acoperă partea bombată a vasului (fig. 50, 2; 52, 1-3; 57, 1; 71, 2, 8; 73, 2-3, 5-8; 74, 6-8; 75, 1-2, 5-7; 76, 2-4). De asemenea, se întâlnesc şi recipiente pe care aceste elemente sunt redate

neglijent, liniile fiind dispuse haotic atât vertical, cât şi oblic (fig. 52, 4; 76, 1). Totodată, dispunem şi de cupe ornamentate mai bogat, la care decorul este compus din câteva registre cum ar fi: fâşie din cinci linii distanţate între ele şi aplicate orizontal, de la care pornesc în jos benzi compuse din cinci linii dispuse sub unghi, care formează triunghiuri cu vârful în jos şi spaţiul din interior completat cu cinci linii scurte verticale (fig. 75, 3); fâşii din linii (câte 14-15) incizate oblic, unele din ele fiind marcate pe margine cu impresiuni circulare (fig. 10, 5); fâşii din linii (câte 14-16) incizate orizontal, sub care au fost dispuse benzi incizate sub unghi, spaţiul dintre ele fiind completat cu impresiuni circulare (fig. 71, 6-7); fâşii în linii incizate în zig-zag marcate în partea superioară cu incizii sub unghi (fig. 71, 3). Este de menţionat că sunt exemplare de cupe care pe lângă decorul incizat, conţin butoni pe corp (fig. 73, 4).

Analogii pentru aceste cupe avem în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dumitrescu 1945; fig. 10, 4; Dumitroaia 2000, fig. 7, 9). Fragmente de la forme de vase asemănătoare au fost descoperite şi în faciesul de tip Kasperovsk din bazinul de mijloc al râului Nistru, în aşezările Malie Virmeni şi Tsviklovsti (Мовша 1971, рис. 4, 4-5; Манзура 1990, рис. 3, 5-6). O cupă identică ca formă şi decor provine din arealul grupului Usatovo, descoperită în mormântul 15 din tumulul 8 de la Gura Bîcului (Дергачев 1984, 30, Рис. 9, 10). Similitudini în aspect stilistic găsim şi pe unele fragmente de cupe descoperite în aşezarea Nagyút-Göbölyjárás II, în aria culturii Baden (faza Baden Ib) din regiunea de nord-est a Ungariei (Bondár 2010, fig. 12, 2-3).

B. *Cupe cu profilul în formă de S*. Această variantă este delimitată doar în baza câtorva fragmente. Are gâtul scurt şi modelat uşor în pâlnie, buza subţiată şi evazată lin, fundul îngust.

Decorul este compus din patru linii incizate orizontal, dispuse distanţat, care marchează trecerea de la gât spre umăr. Partea bombată a vasului, dar şi mai jos de diametrul maxim au fost ornamentate cu linii (câte 2-5) incizate oblic (fig. 74, 3). Dispunem de un exemplar decorat pe interior cu linii în meandru, iar la exterior orizontale (fig. 59, 3).

Similitudinile cele mai apropiate pentru această variantă o găsim în situl Horodiştea-*Mălăişte*, din mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Burtănescu 2002, Pl. 2, 5). Cupe asemănătoare ca formă şi compoziţii ornamentale se întâlnesc şi în arealul faciesului Kasperovsk din bazinul de mijloc al râului Nistru, fiind cunoscute câteva fragmente din aşezarea Stena (nivelul II)[12]. Un alt fragment decorat în stil asemănător celor atribuite acestei varinate provine din aşezarea Carei-*Drumul Căminului*, din nord-vestul Transilvaniei, atribuit de unii specialişti culturii Cernavodă III-Boleráz (Nemeti 2001, Pl. V, 1).

[12] Informaţia despre ceramica din situl Stena este inedită şi a fost preluată din arhiva personală a cercetătoarei ucrainene Tatiana Movsha, la care autorul a avut acces în perioada stagiului de documentare la Institutul de Arheologie din Kiev.

Tipul IV. Străchini. Această formă se întâlneşte relativ rar. De regulă, au dimensiuni mici (diametrul buzei de cca 10-15 cm), iar conform modelării pereţilor se disting două **variante**:

A. *Străchinile cu corpul tronconic* se găsesc în număr mic doar în aşezări, au buza rotunjită şi uşor îngroşată spre interior. Sunt decorate cu linii scurte incizate oblic pe partea superioară a buzei, iar pe interior cu fâşii din câte trei linii incizate vertical în meandru (fig. 74, 2).

B. *Străchinile cu pereţii arcuiţi* la fel se întâlnesc numai în aşezări. Au buza uşor subţiată şi împinsă în interior. Decorul este redat printr-un registru alcătuit din fâşii de linii incizate (câte 6-7) care formează triunghiuri cu vârful în sus şi cu interiorul gol, iar partea de jos este marcată printr-o linie incizată orizontal (fig. 74, 1).

Vasele care aparţin acestei variante, ca formă, îşi găsesc analogii în cadrul ceramicii fine pictate, atât din arealul grupului cultural de tip Gordineşti, cât şi din alte faciesuri contemporane cu el, însă, ca decor, în această etapă a cercetării, încă nu au fost definite analogii.

Ansamblul formelor specifice subcategoriei fine incizate poate fi completată cu un vas miniatural care imită o cupă cu corpul bitronconic. Văsciorul conţine un decor compus din fâşii de linii incizate orizontal aplicate pe gât şi sub diametrul maxim, iar spaţiul dintre ele este completat cu benzi din şase linii incizate oblic (fig. 71, 1).

Considerăm necesar să subliniem că această subcategorie ceramică provine atât din strat, cât şi din complexe. Unul din cele mai relevante contexte este cuptorul de ars ceramică nr. 2 de la Trinca-*Izvorul lui Luca* (Alaiba 1997, fig. 14) în baza căruia putem lansa şi argumenta opinia potrivit căreia aceste recipiente au fost produse în cadrul aşezărilor de tip Gordineşti şi nu au fost preluate sau au ajuns în acest areal sub formă de import. Totodată, este foarte important să amintim că decorul aplicat pe aceste vase îl imită perfect pe cel pictat (Sîrbu 2015a, p. 40).

Ansamblul morfologic specific **categoriei grosiere** se compune din **nouă tipuri** de vase: **străchini**, **vase bitronconice**, **amfore**, **amforete**, **vase cu profilul în formă de *S***, **cupe**, **capace**, un **ulcior** şi un **vas-askos** (vezi Planşele 4 şi 5).

Tipul I. Străchini. Este forma cu cea mai mare pondere, fiind întâlnită atât în aşezări, cât şi în complexe funerare. Din lipsa formelor întregi sau întregibile, la delimitarea acestui tip s-a ţinut cont de profilul pereţilor, astfel, în baza modelărilor grafice sunt desprinse două **variante**: *străchini tronconice* şi *străchini cu pereţii în formă de S*.

A. *Străchinile cu corpul tronconic* au diametrul gurii ce variază între cca 15-40 cm, fundul cel mai probabil era drept, buza fiind modelată diferit şi în baza acestui criteriu evidenţiem şapte subvariante. Varianta aceasta de străchini cu excepţia ultimei subvariante corespunde cu tipul B1/1-7 din tipologia elaborată de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, Б).

a – Străchini cu buza îngroşată în interior. Sunt cele mai frecvente. Decorul aplicat pe acestea este divers, de multe ori fiind combinat. Elementul cel mai des întâlnit este imprimeul de şnur aplicat atât pe buză (oblic, perpendicular sau paralel), cât şi în imediata apropiere de buză pe partea exterioară, în multe cazuri fiind îmbinat cu alveole sau ciupituri de diferite forme ce marchează partea exterioară a buzei (fig. 62, 10; 77, 1-2, 6-8; 83, 5; 84, 5; 96, 8; 97, 2). Un element de decor mai deosebit îl reprezintă impresiunile de puncte ce acoperă toată partea superioară a buzei (fig. 77, 5). Pe lângă acestea, se întâlnesc şi strachini lipsite de decor (fig. 69, 1).

b – Străchini cu buza teşită oblic în interior partea exterioară tras lin sau accentuat în afară au fost descoperite doar în cadrul aşezărilor. Decorul este divers şi combinat, ca şi în prima subvariantă. Elementul de bază în decorare îl reprezintă imprimeul de şnur, aplicat atât pe buză, cât şi pe părţile de interior sau exterior ale pereţilor vasului, combinat cu alveole (fig. 21, 3-5; 62, 7; 63, 6; 83, 2, 3-4; 90, 1; 98, 3; 100, 2). Deosebirea de prima constă în maniera de ornamentare şi aici putem exemplifica unele compoziţii stilistice organizate în registre complexe.

Unul dintre acestea se compune dintr-o fâşie a câte patru rânduri de şnur aplicat pe buză. Imediat sub aceasta, pe partea exterioară este inserată orizontal o altă fâşie la fel din patru rânduri de şnur, sub care, puţin mai jos, este plasată un meandru compusă din patru rânduri de şnur. Toată această compoziţie din şnur este completată cu alveole ce marchează partea exterioară a buzei (fig. 91, 2).

Alt registru stilistic este constituit din trei fâşii a câte patru rânduri de şnur, prima fiind aplicată pe buză, a doua dispusă în meandru mai jos de buză pe partea exterioară a vasului şi a treia imprimată vertical pe partea interioară unind buza cu fundul străchinii. Şi în acest caz compoziţia de şnur este completată cu alveole aplicate pe partea exterioară a buzei (fig. 91, 3).

Merită de menţionat o compoziţie stilistică inedită pentru ansamblul decorativ de tip Gordineşti. Se compune din decor imprimat sub formă de alveole pe buză, ştanţe ce imită *omizi* scurte plasate mai jos de buză completată cu grupuri de linii inciziate în zig-zag (fig. 98, 3).

Din categoria decorului rar amintim o compoziţie aplicată pe interiorul unei străchini formată din fâşii de puncte dispuse în zig-zag (fig. 83, 7).

c – Străchini cu buza modelată în formă de *T*, partea superioară fiind dreaptă sau uşor arcuită. Decorul aplicat pe aceste străchini este divers. Elementul de bază îl constituie imprimeul de şnur dispus în mare parte pe buză (perpendicular, oblic sau sub unghi) (fig. 78, 5; 83, 1; 101, 7). Sunt exemplare la care pe partea exterioară imediat sub buză este plasat un registru din rânduri de şnur aranjate în formă de unghi cu vârful în jos, spaţiul interior fiind umplut cu *semilune* verticale din şnur (fig. 77, 4). Tot aici putem aminti elemente sub formă de *semilune* orizontale uşor alungite inserate imediat sub buză (fig. 98, 4).

Un element mai deosebit întâlnit numai pe această subvariantă de străchini îl reprezintă ornamentul ştanţat executat cu un obiect cu capătul pătrat, aranjat în rânduri scurte perpendiculare pe buză (fig. 78, 6). Sunt şi exmplare lipsite de decor (fig. 69, 2).

d – Străchini cu buza simplă dreaptă sau uşor rotunjită. Au fost depistate atât în aşezări, cât şi în unele complexe funerare. Menţionăm că sunt strachini cu buza dreaptă la care o parte este trasă accentuat în exterior, fiind decorate cu şnur sub diferite forme (fig. 77, 3; 83, 6; 84, 4; 85, 1; 92, 6-7; 96, 1; 99, 2-4;). Sunt şi exemplare decorate cu: ovale neregulate imprimate pe buză (fig. 19, 3;62, 8; 70, 5; 98, 3; 99, 1) sau sub ea, pe partea exterioară (fig. 18, 3, 8; 62, 11-12; 63, 5; 94, 2); alveole duble alungite imprimate oblic pe partea exterioară mai jos de buză (fig. 94, 3); un rând de şnur dispus orizontal sub buză care suprapune impresiuni de şnur în formă de *serpentine* oblice, toate pe partea exterioară (fig. 92, 5); impresiuni scurte de şnur aplicate perpendicular pe buză (fig. 95, 5), fiind şi exemplare lipsite de decor (fig. 22, 6; 99, 5).

Din această subvariantă face parte o strachină care conţine un ansamblu stilistic mult mai complex decât cele exemplificate mai sus, fiind reprezentat printr-un registru aplicat pe partea interioară a vasului. Registrul este compus din fâşii a câte trei sau patru rânduri de şnur vertical care acoperă pereţii până în apropiere de fundul vasului, partea de jos a registrului fiind marcată printr-o impresiune orizontală de şnur, iar cea superioară printr-un rând de alveole circulare dispuse la fel orizontal (fig. 90, 2).

În unele cazuri, marginea exterioară a buzei este ornamentată cu crestături sau alveole, de obicei dispuse oblic, în altele ornamentul cu şnurul este prezent şi pe interiorul vasului (fig. 84, 2). Un alt exemplar de vas de acest tip, în partea superioară a corpului, nemijlocit sub buză este decorat cu trei rânduri orizontale, paralele, formate din alveole (fig. 84, 6).

e – Străchini cu buza subţiată şi trasă în interior. Decorul aplicat pe aceste străchini este dispus numai pe buză fiind în mare parte reprezentat prin impresiuni de şnur perpendicular (fig. 78, 1; 96, 3101, 1) sau în zig-zag (fig. 101, 3). De asemenea, cu şnur a fost decorată partea exterioară imediat sub buză (fig. 64, 3). Un element stilistic specific doar pentru această subvariantă de străchini îl reprezintă liniile scurte aranjate pe buză, practic în aceeaşi manieră ca şi impresiunile de şnur (fig. 85, 5-6).

f – Străchini cu buza pătrată. Este o subvariantă cu o pondere mai mică. Decorul aplicat pe ele nu diferă cu mult în paliera stilistică dispusă pe străchinile de tip Gordineşti. Accentul în decorare a fost pus pe ornamentarea buzei şi părţii exterioare de sub ea. Elementul principal îl reprezintă imprimeul de şnur aranjat paralel, în două sau trei rânduri, ori ştanţe (fig. 92, 4) aplicate pe buză (fig. 85, 2). Zona din imediata apropiere este decorată cu fâşii din patru rânduri de şnur imprimat în zig-zag (fig. 92, 8; 93, 9) sau în ghirlandă (fig. 91, 1). Sunt exemplare ornamentate cu

decor ştanţat compus din elemente circulare, linii paralele şi perpendiculare, toate dispuse pe partea exterioară în imediata apropiere de buză (fig. 92, 1). O altă compoziţie executată prin ştanţare este formată din incizii scurte oblice pe buză, iar pe partea exterioară imediat sub ea, sunt aplicate două rânduri de impresiuni circulare (fig. 96, 7). În număr mic se întâlnesc şi străchini lipsite de decor (fig. 60, 9; 85, 4).

g – Străchini cu buza teşită oblic în exterior. Se întâlnesc rar şi numai în cadrul aşezărilor. Decorul este reprezentat prin alveole dispuse pe partea exterioară a buzei (fig. 63, 7) sau impresiuni scurte perpendiculare de şnur (fig. 96, 6).

Cele mai apropiate analogii le găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni, în siturile: Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Dumitrescu 1945, fig. 11, 1-6, 9-11; 12; 13, 5; 14, 10-14, 16-21; Dinu 1977, Pl. XVII, XXI, XXII, XXV, XXX, XXXIII, XXXVIII; Dumitroaia 2000, fig. 9), Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* şi *Dealul Mănăstirea* (Dinu 1977, Pl. LVI, 2, 5; LXI, 1-2, 6, 9; LXV, 2-4), Horodiştea-*La pârâu* (Burtănescu 2002, Planşa VIII, 5; Planşa XI, 1, 3), Cîrniceni-*Pe Coastă* (Dumitroaia 2000, Fig. 21, 1-3, 9-12; Fig. 24, 7); Cocorăni-*Medeleni* (Burtănescu 2002, Planşa X, 1-4), Suceava-*Parcul Cetăţii* (Dumitroaia 2000, Fig. 37, 3) şi *Câmpul Şanţurilor* (Burtănescu 2002, Planşa XII, 3-7), Dolheşti Mari (Dinu 1977, Pl. CXXIII, 5; Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 22, 1-2) precum şi o serie de materiale provenite din periegheze (Chirica, Tanasachi 1985, Fig. 38, 6-12, 19, 33; 39, 9, 11, 13, 19-20). Despre existenţa unor astfel de străchini în mediul faciesului de tip Folteşti ne vorbeşte descoperirea în situl Folteşti-*Ruptura* a unor fragmente de la recipiente de acest gen (Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 22, 14).

Străchini asemănătoare ca formă şi ca decor au fost descoperite în faciesul de tip Kasperovsk din bazinul superior şi de mijloc al râului Nistru, dintre care menţionăm siturile: Tsviklovtsi-*Greada* (Мовша 1970a, рис. 5, 1-4), Darabani (nivelul III) (Abrojevici 1933, fig. 6, 2, 5, 6, 8-11), Zveneachin (Збенович 1976, рис. 1, 10), Polivanov Iar (nivelul I_2) (Попова 2003, рис. 101), Stena (nivelul II)[13], Bilcze Złote-*Werteba* (nivelul III) (Kadrow et al. 2003, Ryc. 24, 11-13, 15; Tkachuk 2013, Pl. 111, 19-26; Kadrow, Pokutta 2016, fig. 8, 19-26), Kamenetsk-Podolsk-*Staraia kreposti* (Овчініков, Виногродська, Болтанюк 2013, Рис. 5, 3-4).

Într-un număr mai mare, străchini asemănătoare ca manieră de modelare a buzei şi ornamentare au fost depistate şi în regiunea Volynia, în aşezările: Holyshev-*Zamchisiko* (Пелещишин 1989, рис. 120; 121; 131, 17-18; Позіховский, Охріменко 2005, рис. 7; 10, 1; 16, 1-2; 17; 22; 28; 31, 2; 34, 7; 43, 1, 4; 44; 45, 3-4; 46, 2; 48, 1; 49; Охріменко et al. 2007, рис. 7; 9, 1, 3; 10; 11; Охріменко, Скляренко 2012, рис. 1; 2; 3; 4; 5; 6, 2-4; 7; 8), Listvin-*Gostrii gorb*

[13] Informaţia despre descoperirea unor fragmente de străchini asemănătoare ca formă şi decor a fost preluată din caietul de şantier al lui Mihail Makarevich (1959).

(Пелещишин 1997, рис. 33), Mali Dorogostai I (Конопля 1990, рис. 2, 12), Izveaslav (Конопля, Онищук, Федотово 2003, рис. 10, 3; 11, 5; 12, 2-3, 14), Viniki-*Jupan* (Пелещишин 1996, рис. 8, 1-2, 4-5, 8; Пелещишин 1996a, рис. 3, 1-2, 4-5, 8; Пелещишин 1997a, рис. 9; Пелещишин 1998, рис. 8, 1, 3-4; Пелещишин 2000, рис. 6, 1, 3; Rybicka 2017, Ryc. 60, 12-14), Gorodsk (Kruts, Ryzhov 2000, fig. 9, 1, 3, 5, 8-10), Sandraki (nivelul II) (Збенович 1976, рис. 5, 14; Videiko 2000, Fig. 26, 1, 3-6), Peciora (nivelul II) (Черныш 1959, рис. 19, 6; 20, 1; 21, 1; Збенович 1976, рис. 5, 17), Nova Chartorya (Збенович 1976, рис. 4, 19; Kruts, Ryzhov 2000, fig. 12, 9; Videiko 2000, Fig. 29, 1-3) etc.

Străchini asemănătoare ca decor şi manieră de modelare a buzei au fost descoperite în situl Gródek Nadbużny, fiind catalogate de către specialişti ca import din aria comunităţilor de tip Gorodsk din Volynia în mediul culturii Funnel Beaker (Jastrzębski 1985, Fig. 5, 1; Gumiński 1989, Ryc. 55, g, h;), mai nou fiind reinterpretate ca influenţe din mediul Gordineşti (Rybicka 2017, Ryc. 76, 7-8).

Similitudini în maniera de modelare a buzei şi într-o oarecare măsură a decorului, găsim şi în zona ocupată de situri atribuite culturii Coţofeni din Oltenia, de unde putem menţiona descoperirile de la Ostrovul Corbului-*Botul Cliciului* (Roman 1976, Pl. 98, 1-6; 99, 1-7, 9-12; Tuţulescu 2016, Fig. 59, 1-6; 60, 1-7, 9-12), Basarabi (Roman 1976, Pl. 90, 1-4, 9; 91, 3; 92, 4), Românești (Roman 1976, Pl. 105, 1, 3, 5), Dubova-*Cuina Turcului* (Roman 1976, Pl. 113, 9-10), Oradea-*Scala* (Roman 1976, Pl. 117, 2), Craiova-*Sf. Dumitru* (Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 30, 6), Rogova (Crăciunescu 2002, p. 19-61; Tuţulescu 2016, Fig. 40, 1-6; 41, 2; 42, 2-5; 43, 1-5; 44, 1-2), Copăcelu (Tuţulescu 2016, Fig. 26, 5), Călimăneşti-*Muntele Cozia* (Tuţulescu 2016, Fig. 73, 1). O mare parte din descoperirile indicate mai sus au fost încadrate de către Petre Roman în faza a III-a de evoluţie a culturii Coţofeni, în special pentru regiunile din Banat, Oltenia şi Transilvania de sud-est (Roman 1976, p. 43-49).

Pentru forma de buză specifică străchinilor incluse în *subvarianta b* dispunem de paralele din bazinul inferior al Dunării în aşezarea Ezerovo (Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 41, 7; 46, 3). Descoperiri asemănătoare au fost făcute şi în situl Celei, ce aparţine grupului Celei din Oltenia (Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 28, 6).

Străchini cu buza modelată în stil asemănător celor incluse în *subvariantele a* şi *b* au fost descoperite în situl Radomir-Vahov (fără stratigrafie precizată) din nord-vestul Bulgariei, care după unii specialişti au analogii şi în grupul Bubanj-Hum II (Alexandrov 1994, p. 120, Pl. VII, 1-7). Analogiile pentru străchinile cu buza îngroşată şi decorată cu incizii provin din siturile Dikil Tash IIIb (Deshayes 1970, p. 21-41; Němejcová-Pavúková 1999, Abb. 9, 11-12), Sitagroi Va

(Sherratt 1986, p. 445-446, Fig. 13.12., 2; Němejcová-Pavúková 1999, Abb. 9, 18), Junacite (Horizont XIII-IX) (Němejcová-Pavúková 1999, Abb. 8, 9, 14) de la sud de Balcani.

În ceea ce priveşte decorul şnurat organizat în fâşie sub formă de meandru (*vezi* fig. 91, 2) putem aduce analogii din mediul culturii Złota, din regiunea de sud-est a Poloniei (Włodarczak 2008; Wilk 2007, Ryc. 7, F; 2014, Fig. 14, C 12; B; D 29; Wilk et al. 2008, Ryc. 15, F). Astfel de decor este inclus de Stanisław Wilk în tipul D şi D1 din tabelul decorativ aplicat pe ceramica din faza timpurie a culturii Złota (Wilk 2013, Fig. 10, 4; 22, 1; 39, 3; 43).

B. *Străchini cu profilul în formă de S*. Au buza uşor subţiată şi trasă lin în exterior, corpul profilat în partea superioară îngustându-se spre fundul modelat drept. Varianta dată corespunde cu tipul B2/2 din tipologia elaborată de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, Б).

Spre deosebire de străchinile tronconice, cele incluse în această variantă au fost ornamentate mai simplu, în mare parte fiind decorată partea exterioară a buzei cu alveole de mici dimensiuni (fig. 9, 5; 78, 1, 2; 93, 2; 96, 5; 97, 1; 98, 6), ciupituri (fig. 62, 9; 97, 4), ştanţe scurte grupate câte patru în zig-zag (fig. 78, 2). Sunt exemplare pe care a fost aplicat un registru compoziţional mai deosebit realizat prin impresiuni de şnur (fig. 92, 2).

Din categoria exemplarelor rare amintim o strachină care are umărul reliefat, decorul aplicat fiind compus din şnur imprimat pe partea exterioară combinat cu ştanţe verticale, pe buză sunt inserate alveole oblice (fig. 92, 3).

Analogii mai apropiate pentru acest tip de străchini sunt cunoscute în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni, în situl Horodiştea-*Dealul Sărăturilor* (Dumitrescu 1945, Fig. 9, 10; 11, 2; 12, 14; Dinu 1977, Pl. XXV, 15a-b; XXVI, 10). O parte din aceste descoperiri Marin Dinu, în clasificarea elaborată pentru această cultură, le cataloghează ca boluri (Dinu 1977), deşi ca formă ele mai mult se apropie de varianta propusă de noi.

Forme asemănătoare au fost descoperite şi în unele situri din regiunea Volynia, cu referinţă la aşezarea Viniki-*Jupan* (Пелещишин 1997, Рис. 6, 1-2, 5, 8; 7, 1, 3-4) şi câteva fragmente de străchini din aşezarea Gorodsk (Дергачев 1980, Рис. 33, 11, 13).

În ceea ce privește registrul decorativ aplicat pe strachina din așezarea cu mai multe niveluri cultural-cronologice Mereşeuca I-*Cetăţuie* (*vezi* fig. 92, 2) dispunem de analogii în mormântul 2 din necropola plană de la Dănceni din mediul Usatovo (Дергачев 1981, Рис. 2, 5; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 40, 7).

Ca rezultat al prelucrării materialului ceramic cu scopul de a delimita tipul de străchini, au fost evidenţiate două forme ce se deosebesc de cele exemplificate de noi mai sus. Străchinile date au corpul sferic, buza puternic profilată, decorul aplicat pe buză este reprezentat prin impresiuni

scurte oblice completate cu şnur (fig. 96, 2). În tehnica impresiunilor scurte a fost ornamentat şi peretele pe partea exterioară (fig. 96, 4).

Tipul II. Vase cu corp bitronconic. Este a doua formă de vase ca pondere, descoperite atât în aşezări, cât şi în unele morminte plane. Recipientele incluse aici, în mare parte, au fost reconstituite grafic, exemplare întregi sau întregibile sunt puţine la număr. În baza raportului dintre înălţime şi diametrul maxim al vasului, au fost delimitate două variante:

A. *Vase cu corp bitronconic*, umerii rotunjiţi, partea de jos fiind uşor îngustată spre fundul drept sau convex (au înălţimea de cca 18-25 cm). Gâtul este cilindric alungit cu partea superioară trasă lin în exterior, buza fiind rotunjită.

Decorul este reprezentat prin impresiuni de diferite forme. Cele mai răspândite elemente sunt alveolele de diferite dimensiuni inserate pe partea exterioară a buzei (fig. 58, 7; 68, 5; 82, 1; 88, 6; 89, 4-5, 7-9; 94, 6; 97, 6; 99, 7-8, 11, 13; 100, 3, 5); tot pe buză se aplicau şi ciupituri, executate cu unghia sau cu o valvă de scoică (fig. 58, 6; 62, 4; 99, 9). Cu alveole se marca şi trecerea de la gât spre umăr (fig. 22, 4, 7; 24, 7; 62, 6; 65, 8; 69, 4). Un alt element decorativ îl reprezintă imprimeurile sub formă de triunghi dispuse în unul sau două şiruri orizontale care la fel marchează trecerea spre umărul vasului (fig. 79, 3, 7; 98, 12).

Specific pentru această variantă este decorul reprezentat prin impresiuni de şnur ce marchează trecerea spre umărul vasului, organizat în grupuri a câte două sau trei rânduri orizontale (fig. 92, 4-5; 94, 3; 99, 4), în unele cazuri combinat cu şnur dispus în meandră (fig. 92, 5, 8) sau grupuri de ştanţe (câte şase) sub formă de *potcoavă* (fig. 20, 1-2).

Un element de decor mai rar întâlnit pe vasele incluse în această subvariantă, sunt impresiunile de mici dimensiuni sub formă de *semilună*, organizate într-un registru aplicat pe gât, ce se compune din fâşii scurte verticale unite între ele printr-un şir orizontal (fig. 79, 4).

Tot din categoria decorului mai puţin specific pentru această categorie de vase amintim linia incizată adânc în pasta vasului, aplicată imediat sub buză (fig. 16, 9).

B. *Vase cu corp bitronconic* zvelt, bombat în partea superioară (cu înălţimea ce depăşeşte 40 cm), gâtul cilindric sau arcuit în interior, buza rotunjită sau slab subţiată şi trasă în afară.

În plan stilistic, accentul s-a pus pe decorarea părţii exterioare a buzei prin impresiuni sub formă de alveole de diferite dimensiuni (fig. 82, 2-6; 98, 7-8). Trecerea de la gât spre umăr, în multe cazuri este lipsită de decor, dar sunt şi exemplare la care această parte a corpului este ornamentată cu câte un şir orizontal de impresiuni ovale (fig. 88, 8) sau sub formă de unghi cu vârful în jos (fig. 82, 4).

Din categoria elementelor de decor rare putem exemplifica un şir compus din două rânduri reprezentat prin impresiuni unghiulare cu vârful întors spre stânga şi triunghiulare cu vârful ridicat

în sus (fig. 85, 3). Tot aici putem menţiona marcarea trecerei spre umăr printr-o canelură orizontală (fig. 80, 7).

De cele mai multe ori, fundul vaselor cu corp bitronconic conţine amprente de la diferite ţesături (fig. 17, 12; 102, 1-2, 4-5) sau rogojină (fig. 102, 3, 6).

Prima variantă de vase corespunde cu tipul 8 (cu specificaţie pentru ceramica grosieră) din tipologia elaborată de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, Рис. 6, Б8; Рис. 24, 8), iar cea de-a doua este delimitată pentru prima dată de către noi.

Dacă străchinile cu varietatea pe care am menţionat-o mai sus le putem considera un produs specific grupului de care ne preocupăm, atunci vasele cu corp bitronconic (ambele variante) reprezintă o evoluţie în timp a recipientelor care de la o etapă la alta îşi păstrează utilitatea modificându-şi doar unele părţi ale corpului. În cazul nostru, se pune accent pe modelarea gâtului în manieră cilindrică venind să imite într-o oarecare măsură exemplarele din categoria fină.

Cele mai apropiate analogii pentru ambele variante de vase cu corpul bitronconic le găsim în ansamblul formelor descoperite în aşezările culturii Horodiştea-Erbiceni, cum ar fi situl eponim Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Dumitrescu 1945, fig. 10, 2, 9-10, 12; Dinu 1977, Pl. VI, 7-9; XXIII, 3, 5, 7, 9-12; XXIV, 5, 8-9, 13; XXVIII, 7-11; XXXI, 1-11, 13-16; XXXV, 1-14; Dumitroaia 2000, fig. 8, 2, 9-10, 12; 23, 2-3), Erbiceni-*Dealul Sărăturii* (Dinu 1977, Pl. LVII, 1-2, 5, 10-11; LX, 5), Cîrniceni-*Pe Coastă* (Dumitroaia 2000, 24, 18), Izvoare (nivelul III) (Vulpe 1957, Fig. 276, 2; 277, 1-4), Suceava-*Parcul Cetăţii* (Dumitroaia 2000, Fig. 37, 2, 4), Tîrpeşti (Dumitroaia 2000, Fig. 42, 2) etc.

Analogii pentru recipientele incluse în prima variantă dispunem din regiunea Volynia, de unde putem menţiona descoperile din siturile: Holyshev-*Zamchisiko* (Пелещишин 1989, рис. 119, 1-3; Позіховський, Охріменко 2005, Рис. 3, 4-5; 30, 3; 31, 1; 32, 1-10; 33, 1-2; 35, 1; 40, 1; 43, 2; 46, 1, 3-4), Gorodsk (Кричевський 1940, рис. 111; Kruts, Ryzhov 2000, Fig. 10, 10-11; Videiko 2000, Fig. 20, 3-2; 21, 15), Sandraki (nivelul II) (Videiko 2000, Fig. 10-12), Peciora (nivelul II) (Черныш 1959, Рис. 20, 5, 7; 22, 1), Nova Chartorya (Videiko 2000, Fig. 28, 6), Lozy (Videiko 2000, Fig. 23, 7-8).

Forme de vase asemănătoare celor din varianta A au fost descoperite şi în mediul faciesului de tip Folteşti, în situl eponim Folteşti-*Ruptura* (Dinu 1977, Pl LXXX, 3; XXXIX, 1-2, 3, 9). Tot pentru vase incluse în această variantă, analogii găsim în mediul Usatovo, de exemplu un vas descoperit în mormântul 10 din necropola tumulară Usatovo II (Патокова 1979, рис. 44, 4) şi o serie de vase depistate în câteva morminte din necropola Mayki (Патокова et al. 1989, рис. 18, 4; 20, 14, 20; 23, 3, 5; 25, 8; 26, 1; 28, 1). Sunt unele deosebiri în plan stilistic între recipientele incluse în varinata A din siturile Gordineşti şi cele Usatovo. Aici putem menţiona elementul sub

formă de *semilună*, care în primul caz este executat prin ştanţare, iar în al doilea – prin impresiune de şnur.

De analogii dispunem şi din regiunile de la sud de Dunăre, unde în situl Ezerovo (Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 46, 4) au fost descoperite forme de vase asemănătoare ca formă şi stilistic cu unul din exemplarele incluse în prima variantă (de exemplu vezi vasul din mormântul de reînhumaţie de la Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*).

Tipul III. Amfore. Din lipsa exemplarelor întregi, la delimitarea acestui tip a stat reconstituirea grafică pe baza formei pereţilor, în special din partea superioară a vasului. Astfel, amforele au corpul sferic, gâtul cilindric alungit, buza rotunjită şi trasă în afară, fundul fiind drept.

Decorul este unul complex şi se constituie din impresiuni de şnur combinat sub diverse forme. Pe partea superioară, buza este ornamentată cu rânduri de şnur, iar la exterior - cu alveole (fig. 79, 8; 86, 1-2; 95, 6-7).

O atenţie mai deosebită a fost acordată decorării trecerii de la gât spre umărul vasului. Aici putem urmări câteva registre ce se deosebesc de la un vas la altul. Unul din acestea este reprezentat prin patru rânduri orizontale completate în partea de jos cu grupuri din trei sau patru ştanţe executate cu şnurul sub formă de *semilună* (fig. 86, 1). Un alt registru este format din trei benzi a câte două rânduri de şnur, care în partea de jos se mărgineşte cu un şir de ştanţe executate cu şnurul sub formă de *semilună* alungită (fig. 79, 8). Ansamblul elementelor şnurate este completat cu compoziţie din două rânduri, delimitate în partea superioară cu fâşii scurte şi linii amplasate vertical (fig. 86, 2).

Se cunosc şi amfore lipsite de decor, ca în cazul celei descoperite în mormântul 8, din tumulul 31 cercetat la Bădragii Vechi (r-nul Edineţ) (fig. 14, 5).

Cele mai apropiate analogii formei amforelor şi decorului le găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1977, Pl. XXVIII, 1-3, 5-6; XXXI, 12). Analogii pentru forma amforelor exemplificate de noi găsim în mediul grupului de tip Kasperovsk din bazinul de mijloc al râului Nistru, de unde putem menţiona descoperirile de la Kamenetsk-Podolsk-*Staraia kreposti* (Овчініков, Виногродська, Болтанюк 2013, Рис. 5, 1).

Amfore apropiate ca formă şi decor celor descrise de noi au fost descoperite şi în siturile atribuite grupului de tip Holyshev din Volynia, cum ar fi cele din Holyshev-*Zamchisiko* (Пелещишин 1989, Рис. 118, 4-7, 9-11; 119, 6; Позіховский, Охріменко 2005, Рис. 5, 2-3; Охріменко et al. 2007, рис. 6, 1-6), Listvin-*Gostrii garb* (Пелещишин 1989, Рис. 110, 1; Пелещишин 1997, Рис. 34, 1). Vase asemănătoare ca formă şi decor, în special cel şnurat, au fost depistate în siturile incluse în grupul de tip Gorodsk la fel din Volynia, de unde putem menţiona

situl eponim Gorodsk (Дергачев 1980, Рис. 33, 25; Vydeiko 2000, Fig. 22, 1-7), precum şi aşezarea Novo-Chartorya (Kruts, Ryzhov 2000, Fig. 12, 7; Vydeiko 2000, Fig. 29, 5-8)

Tipul IV. Amforetele sunt prezente în aşezări şi, într-un număr mai mic, în unele morminte plane. Starea fragmentară şi lipsa formelor întregi a făcut dificilă delimitarea unor tipuri, însă, cu ajutorul modelărilor grafice pe baza pereţilor, s-a reuşit creionarea a două variante:

A. *Amforete cu gât cilindric* alungit, buza rotunjită sau uşor subţiată şi trasă în afară, corpul sferic ce se îngustează uşor spre fundul drept.

Ornamentul aplicat pe buză este exclusiv cel adâncit reprezentat în mare parte prin alveole de mici dimensiuni sau ciupituri executate cu o valvă de scoică. Sunt cazuri când pe partea exterioară, imediat sub buză, vasul este decorat cu un şir de împunsături sub formă de *picătură* (fig. 88, 2). Baza gâtului şi umerii sunt acoperite cu motive adâncite de formă circulară (fig. 60, 8, 11; 81, 6; 88, 4), pătrată (fig. 63, 9; 94, 9), *semilună* (fig. 60, 10; 81, 1, 3), *picături* singulare (fig. 88, 2) sau duble (fig. 94, 7), şiruri de triunghiuri cu vârful întors spre dreapta (fig. 88, 7), fâşie compusă din trei rânduri de ştanţe ovale uşor alungite (fig. 81, 4), triunghiuri incizate cu vârful în sus (fig. 97, 5), fâşie compusă din ştanţe dreptunghiulare în ansamblu cu ciupituri (fig. 81, 2), bandă adâncită executată prin ştanţare consecutivă (fig. 93, 6), grupuri din patru ştanţe circulare (fig. 80, 2).

Tot această zonă pe multe dintre amforete este ornamentată cu motive executate cu şnurul sub diverse registre cum ar fi: fâşie simplă compusă din câteva rânduri orizontale (fig. 18, 6; 95, 2); şiruri de şnur orizontal completat cu triunghiuri la fel executate cu şnurul dispuse cu vârful în jos (fig. 79, 2-3, 7) sau în sus (fig. 79, 5); trei rânduri de şnur combinate în partea de jos cu grupuri a câte 10 impresiuni scurte de şnur dispuse vertical (fig. 94, 5); fâşii din două rânduri grupate câte trei şi completate atât în partea superioară, cât şi inferioară cu benzi în formă de ghirlandă (fig. 93, 1, 3, 7; 95, 1, 4); şiruri orizontale combinate cu impresiuni în formă de *semilună* (fig. 58, 8; 79, 4; 85, 3).

Sunt exemplare care, pe lângă decorul ştanţat sau şnurat, conţin pe umăr butoni conici modelaţi cu vârful în sus (fig. 60, 8; 79, 7) sau torţi mici cu gaură orizontală decorate cu împunsături ce imită rozete (fig. 84, 1). Torţi modelate vertical au fost aplicate şi pe mijlocul gâtului (fig. 89, 2).

Analogii pentru decorul şnurat aplicat pe amforeta de la Mereşeuca I-*Cetăţuie* (*vezi* fig. 94, 5) găsim în mediul monumentelor de tip Usatovo, de unde putem menţiona necropola tumulară Maiaki II (*de văzut* mormântul 9 din tumulul 1) (Патокова et al. 1989, Рис. 18, 3; Dergačev 1991, Tafel 62, 3; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 55, 3).

Pentru decorul şnurat aranjat în meandru (*vezi* fig. 93, 1, 3, 7; 95, 1, 4) analogii avem pe amforele descoperite în complexe atribuite culturii Złota din regiunea de sud-est a Poloniei (Włodarczak 2008, Ryc. 4, 1-3, 7, 10; Burchard, Włodarczak 2012, Fig. 4, 2-3, 6-8; 5, 2-3, 6; 11, 3; Wilk 2013, Fig. 10, 1-3, 5-7; 22, 2-6; 29, 7; 39, 1-2).

B. *Amforete cu gâtul în formă de pâlnie* au corpul sferic uşor aşezat, buza rotunjită. Varianta aceasta de amforete este mai rar întâlnită. Prezintă interes pentru noi prin maniera de ornamentare.

Decorul aplicat pe acest tip de vase este unul complex find constituit din impresiuni de şnur aranjate în registre ce acopereau partea superioară a vasului. Trecerea de la gât spre umăr era marcată printr-o fâşie orizontală din trei rânduri de şnur, de la care coborau în jos sub formă de ghirlande scurte alte fâşii la fel a câte trei rânduri de şnur. Altele mai lungi acopereau torţile de mici dimensiuni modelate vertical pe diametrul vasului (fig. 87, 8). Buza pe partea exterioară este decorată cu impresiuni ovale scurte (fig. 87, 8; 101, 2).

Analogii apropiate pentru decorul aplicat pe amforeta de la Trinca-*Izvorul lui Luca* (*vezi* fig. 87, 8) găsim într-unul din complexele funerare din necropola de la Vîhvatinţi (Dergačev 1991, Tafel 30, 16; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 20, 16), precum şi în unele complexe atribuite masivului Usatovo, cum ar fi mormântul 4, tumulul 8 din necropola tumulară Usatovo I (Dergačev 1991, Tafel 68, 8; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 61, 8), mormintele 8, 12, tumulul 1 şi mormântul 1, tumulul 4 din necropola tumulară Maiaki II (Патокова et al. 1989, Рис. 20, 7, 11, 15; Dergačev 1991, Tafel 62, 8, 11; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 55, 8, 11), mormântul 6, tumulul 179 de la Ternovca I (Дергачев 1974, Рис. 2, 13; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 47, 6). Tot în acest context putem aduce analogii de pe un vas-*askos* descoperit în situl Erbiceni-*Dealul Sărăturilor*, diferenţa fiind în modul cum este redat decorul, în cazul nostru fiind impresiuni de şnur în timp ce cel de pe vasul-*askos* a fost realizat în tehnica ştanţării consecutive, care la prima vedere imită şnurul cu ochiuri largi (Dinu 1977, Pl. LVIII, 5; Dumitroaia 2000, Fig. 14, 1).

Tipul V. Vase cu profilul în formă de *S*. Acest tip de vase are o pondere mai mică în ansamblul formelor specifice categoriei grosiere. Din lipsa formelor întregi, la evidenţierea acestuia a stat modelarea grafică în baza pereţilor. Vasele incluse în acest tip sunt de proporţii mijlocii cu corpul bombat, gâtul scurt şi marginea evazată accentuat, buza fiind rotungită.

Ansamblul stilistic aplicat pe aceste vase este reprezentat prin impresiuni alveolate dispuse pe partea exterioară a buzei. Trecerea de la gât spre umăr este evidenţiată din punct de vedere stilistic printr-o serie de registre. Unul din acestea este compus din două rânduri orizontale de triunghiuri imprimate unul cu vârful în sus, celălalt în jos (fig. 84, 7). Un alt registru este reprezentat printr-un şir orizontal de romburi (fig. 18, 7).

Cele mai apropiate analogii le găsim în mediul culturii Horodiştea-Erbiceni, unde putem menţiona siturile: Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Dumitrescu 1945, Fig. 10, 3, 6, 14, 16; 13, 11; Dinu 1977, Pl. VI, 3-4, 10; XXIV, 14; XXXVII, 15, 17; XXXIX, 4-7; Dumitroaia 2000, Fig. 3, 6, 14, 16; Roman, Dod-Opriţescu, János 1992, Tafel 20, 2), Erbiceni-*Dealul Sărăturilor* (Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Zaharia, 1970, Pl. LIII, 1, 6; Dumitroaia 2000, Fig. 10, 1, 6), Suceava-*Câmpul Şanţurilor* (Dumitroaia 2000, Fig. 37, 7), Plugari (Dumitroaia 2000, Fig. 28, 14), Coarnele Caprei (Chirica, Tanasachi 1984, Fig. 6, 9; Dumitroaia 2000, Fig. 29, 9), Ţigăneşti (Chirica, Tanasachi 1985, Fig. 38, 14; Dumitroaia 2000, Fig. 30, 14), Vânători (Chirica, Tanasachi 1985, Fig. 38, 29; Dumitroaia 2000, Fig. 30, 29) etc.

Forme asemănătoare provin şi din bazinul superior al râului Nistru, de unde putem menţiona siturile: Kasperovsk-*Lipniki* (Sulimirski 1968, Fig. 5), Bilcze Złote-*Werteba* (nivelul III) (Tkachuk 2013, Pl. 110, 1-13). Vase similare ca formă au fost descoperite şi în aşezări din regiunea Volynia de unde putem menţiona: Holyshev-*Zamchisiko* (Пелещишин 1989, Рис. 116, 4, 7, 9; 117, 2-3; Позіховський, Охріменко 2005, Рис. 23, 3-4; 25, 1, 3-6; 26, 1; 27, 3-4; 35, 2-3; 42, 1; 48; Охріменко et al. 2007, Рис. 2, 1-2; 3, 1; 4, 1-2; 5, 2; 9, 2; 18, 1-2; 19, 1-2; 23, 1; 27), Listvin-*Gostrii gorb* (Пелешищин 1997, Рис. 31, 1-2; 32, 2-3, 7), Kosteanets-*Listvenishina* (Пелещишин 1997, Рис. 20, 8; 21, 2, 9), Gorodsk (Videiko 2000, Fig. 20, 2), Sandraki (nivelul II) (Лагодоська 1956, Табл. III, 6-7; Videiko 1999, Fig. 3, 14), Peciora (nivelul II) (Черныш 1959, Рис. 20, 5; 21, 2; 22, 3), Nova Chartorya (Захарук 1956, Табл. I, 5; Збенович 1976, Рис. 4, 20), Zveneachin (Збенович 1976, Рис. 1, 9).

Tipul VI. Cupe. În baza formei pereţilor şi a modelărilor grafice sunt delimitate două variante:

A. *Cupe cu corp sferic* uşor aşezat, gâtul cilindric scurt sau alungit, buza rotunjită şi evazată lin, fundul drept sau cu o mică albiere în interior. Aspectul stilistic este unul simplu reprezentat prin elemente punctiforme imprimate pe partea exterioară a buzei (fig. 89, 3) sau imediat sub aceasta (fig. 24, 6). Sunt cupe la care este decorat şi umărul cu elemente ştanţate sub formă de şiruri de romburi (fig. 18, 9), imitarea literei *V* (fig. 94, 4), alveole oblice (fig. 97, 3). Tot în zona umerilor, pe unele cupe sunt modelaţi butoni conici cu vârful în sus (fig. 87, 5). Astfel de cupe imită varianta specifică recipientelor fine, dar în proporţii mai mici.

Dintre elementele de decor mai rare putem menţiona două fragmente de cupă. Unul a fost descoperit în aşezarea cu mai multe niveluri Duruitoarea Veche-*Grota*, ornamentul fiind compus din două fâşii orizontale de linii scurte imprimate vertical despărţite printr-un şir de ştanţe circulare (*vezi* fig. 63, 8). Altul provine din situl cu mai multe niveluri Trinca-*Izvorul lui Luca*, pe care este aplicată o fâşie din trei rânduri de ştanţe circulare (*vezi* fig. 89, 1). Analogii pentru primul exemplar

găsim în mediul culturii Amforelor Sferice, în siturile Łagiewniki (Szmyt 2008, Fig. 4, 5) şi Żegotki (Szmyt 2008, Fig. 5, 6) din regiunea Kujavia, pe care cercetătoarea poloneză Marjena Szmyt le consideră influenţe în plan stilistic venite din mediul culturii Baden (Szmyt 2008, p. 218-223).

Analogii pentru decorul ilustrat pe fragmentul de cupă din situl Trinca-*Izvorul lui Luca* găsim în arealul culturii Horodiştea-Erbiceni, mai ales în siturile: Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (Roman, Dod-Oprițescu, János 1992, Tafel 20, 3) şi Cepleniţa (Chirica, Tanasachi 1984, Fig. 6, 10; Dumitroaia 2000, Fig. 29, 10). Analogii decorului prezentat de noi găsim şi în mediul grupului Gorodsk din Volynia, din situl eponim Gorodsk (Videiko 2000, Fig. 21, 5). Tot din zona volyneană dispunem de analogii pe un vas atribuit Culturii Amforelor Sferice (grupul Volynia) din situl Miropol (Свешников 1983, Табл. XI, 1; Szmyt 2010, Plate 25, 4).

Analogii avem şi în cultura Baden din Ungaria, de unde putem aduce exemple din situl pluristratificat Balatonőszöd-*Temetői dűlő* (Horváth 2010, Fig. 12; Horváth 2014, Fig. 93; 320, 25-27). Dispunem de unele analogii tot din mediul Baden, în situl Kašov Šarkan din bazinul superior al Tisei, unde au fost descoperite fragmente de vase care au decor asemănător, considerat ca influenţă pe ceramică de tip Baden din mediul culturii Coţofeni (Horváthová 2015, Plate VI, 4).

De paralele dispunem şi din mediul Coțofeni din Banat – Beba Veche (Roman, Nemeti 1978, Pl. 6, 5), Valea Cireşului (Roman, Nemeti 1978, Pl. 9, 1), Girişu de Criş (Roman, Nemeti 1978, Pl. 59, 13; 71, 2, 8), Arad-*Gai* (Sava 2015, Planşa 1, 11), Arad-*Strada Tiberiu* (Sava 2015, Planşa 4, 1), Cladova-*Dealul Carierei* (Sava 2015, Planşa 5, 15; 11, 18; 15, 4; 20, 5), Pecica (Sava 2015, Planşa 22, 1), Sântana-*Cetatea Veche* (Sava 2015, Planşa 28, 3; 32, 1, 3, 7; 36, 7, 12, 14).

B. *Cupe cu corpul bitronconic*, gâtul cilindric alungit, buza rotunjită şi trasă uşor în afară, fundul drept. Spre deosebire de cupele din prima variantă, cele incluse aici conţin decor mai simplu reprezentat prin impresiuni punctiforme (fig. 84, 3), alveolate (fig. 17, 10) sau circulare (fig. 60, 7; 87, 6; 88, 3) aplicate atât pe buză, cât şi la marcarea trecerii spre umărul vasului. Sunt şi cupe lipsite de decor (fig. 21, 6; 22, 5).

Analogii pentru varianta dată de cupe găsim în faciesurile contemporane cu grupul cultural de tip Gordineşti, aflate în vecinătatea de vest şi nord.

Tipul VII. Capace. Este forma caracteristică pentru specia pictată, în ansamblul vaselor modelate din pastă grosieră sunt ilustrate atât prin exemplare întregi, cât şi în stare fragmentară. Au calota tronconică, buza uşor subţiată, toarta, modelată sub formă de ciupercă cu o slabă albiere la partea superioară şi conţin o perforaţie orizontală aproximativ pe mijloc.

Spre deosebire de recipientele fine, la capacele grosiere este decorată numai partea superioară a torţii prin alveolări accentuate (fig. 87, 1) sau ciupituri consecutive.

Analogii pentru exemplarele incluse în ansamblul formelor grosiere le găsim tot în acele regiuni menţionate pentru formele fine.

Tipul VIII. Ulcior. Este o formă nouă delimitată de noi pentru ansamblul tipologic al grupului cultural de tip Gordineşti. Tipul este reprezentat printr-un fragment descoperit în mormântul 1 din necropola plană Gordineşti-*La izvor* (Манзура, Тельнов 1992, Рис. 1, 10). În baza reconstrucţiilor grafice s-a reconstituit partea superioară a acestuia. Ulciorul avea gâtul în formă de pâlnie, buza rotunjită, corpul sferic. În zona umărului conţine decor ştanţat reprezentat prin două rânduri de triunghiuri de mici dimensiuni dispuse cu vârful în jos. Tot în partea superioară, imediat sub buză şi până pe umăr a fost modelată o toartă uşor lăţită în secţiune (fig. 17, 8).

Analogii pentru această formă de vas găsim în situl Horodişte-*Dealul Mălăişte*, pe care Marin Dinu, în tipologia sa, le interpretează ca fiind căni (Dinu 1977, Pl. XXIII, 8). De analogii dispunem şi din necropola plană Sofievca (Дергачев 1980, Рис. 35, 24).

Tipul IX. Vas-*askos*. Se întâlneşte rar, fiind cunoscut doar un exemplar, descoperit în aşezarea Trinca-*Izvorul lui Luca*. Este de proporţii reduse, are corpul bombat cu umerii bine evidenţiaţi, gât conic relativ înalt ce se termină cu buza puţin lăţită spre exterior, cu fundul drept. Pe umăr vasul este prevăzut cu un brâu masiv simplu, cu secţiune de formă triunghiulară (fig. 9, 8).

Cele mai apropiate analogii pentru acest tip de vase le găsim în aşezarea Horodiştea-*Mălăişte* (nivelul II), din aria culturii Horodiştea-Erbiceni, pe care Marin Dinu le numeşte *vase cu guler* (*Kragenflache*) considerându-le importuri din cultura Funnel Baker (Dinu 1977).

Recapitulând cele analizate, putem să constatăm că impresiunile de şnur, în diferite compoziţii ornamentale, reprezintă una din caracteristicile ceramicii grupului cultural de tip Gordineşti. Şnurul apare îndeosebi pe străchini, mai rar pe alte forme (amfore, cupe) şi se întâlneşte fie de unul singur, fie în combinaţie cu impresiuni de alt gen.

3.2. Piese de inventar

Piesele de inventar descoperite în cadrul monumentelor de tip Gordineşti, includ o colecţie de obiecte lucrate din diferite materii prime: **lut**, **silex**, **piatră**, **os**, **corn** şi **metal**.

3.2.1. Categoria pieselor lucrate din lut. Aceasta include: ***fusaiole***, ***greutăţi de la războiul de ţesut***, ***discuri***, precum şi un ***mosor***. Pentru aceste obiecte, la baza analizei noastre s-a pus accent în primul rând pe forma pieselor, apoi s-au analizat şi compoziţia pastei, caracterul degresanţilor, prelucrarea suprafeţelor şi elementele stilistice.

Fusaiolele (24 piese). Sunt cele mai frecvente descoperiri şi provin în exclusivitate din aşezări. Sunt modelate din pastă fină degresată cu nisip sau şamotă de granulaţie mică. Au suprafaţa netezită îngrijit, în unele cazuri, acoperită cu un strat subţire de angobă maronie sau cenuşie. Sunt de formă bitronconică, cu umărul rotunjit sau uşor ascuţit (fig. 103, 1-7, 9-10, 12-14, 17-18), piriforme (fig. 103, 8, 15) şi sferice (fig. 103, 11). Unele piese prezintă decor, constând din alveole (fig. 103, 4, 14) sau ciupituri (fig. 103, 5), dispuse pe partea proeminentă a corpului; incizii radiale în zig-zag (fig. 103, 1, 6) sau fâşii orizontale din incizii scurte verticale, ce acoperă întreaga suprafaţă a piesei (fig. 103, 2); incizii perpendiculare combinate cu ciupituri pe umărul piesei (fig. 103, 10).

Analogii pentru această categorie de piese, pot fi identificate în întreg mediul comunităţilor eneolitice târzii din spaţiul est-carpatic.

Greutăţile de la războiul de ţesut. Reprezintă o altă categorie importantă în cadrul culturii materiale, care provin numai din aşezări. În baza formei acestora au fost evidenţiate trei variante: *circulare*, *conice/piramidale* şi *ovale neregulate*.

Greutăţile circulare (8 piese). Sunt modelate din pastă amestecată cu mult nisip şi degresanţi de origine organică. Au ambele suprafeţe prelucrate prin netezire. În plan, au formă ovală-rotundă, iar în secţiune, dreptunghiulară cu marginea rotunjite, plan-convexe sau concav-convexe. Sunt prevăzute cu câte unul, două sau trei orificii de prindere perforate complet sau parţial (fig. 104, 1-7, 9).

Dimensiuni: diametrul maxim – 4,5-10,5; diametrul orificiilor – 0,5-1 cm; grosimea – 1,2-2,5 cm.

Analogii pentru greutăţile circulare găsim în cadrul vestigiilor specifice culturii Horodiştea-Erbiceni – aşezarea de la Horodiştea-*Dealul Mălăişte* (nivelele I şi II) (Dinu 1977, Planşa XLIII, 8-14), precum şi în aşezările din Volynia: Listvin-*Gostrii gorb* (Пелещишин 1989, с. 198; Пелещишин 1997, рис. 36, 14-15), Horiv V (Пелещишин, Позіховський 1998, рис. 6, 2), Holyshev- *Zamchisiko* (Пелещишин 1989, с. 198).

În literatura de specialitate sunt vehiculate mai multe opinii referitoare la funcţionalitatea acestora. Spre exemplu, Dinu Marin, în baza formei şi dimensiunolor acestora, susţine că ar reprezenta *capace discoidale*, care erau utilizate la acoperirea vaselor, în special al amforelor şi amforetelor cu gura îngustă (Dinu 1977, p. 49). De asemenea, se mai întâlneşte şi termenul de *plăci discoidale* (Dumitroaia 2000, p. 62). Vsevolod Marchevici, consideră că acestea reprezintă greutăţi de la războiul de ţesut, care se utilizau pentru ţesutul cu uzor complicat, asemănător celor utilizate în epoca bronzului (Маркевич 1981, с. 60).

Greutăţile conice/piramidale (6 piese). Sunt modelate din pastă degresată cu mult nisip. În plan au formă conică/piramidală cu baza circulară sau ovală. Sunt prevăzute cu un orificiu transversal de prindere plasat în partea superioară (fig. 105, 1-6).

Dimesniuni: înălţimea – 6,6-8,2 cm; diametrul bazei – 7,2-8,1 cm; diametrul orificiului – 0,7-1,3 cm.

Menţionăm că spre deosebire de greutăţile descoperite în aşezările de tip Brînzeni (Brînzeni III-*Ţiganca*, Costeşti IV-*Stînca Costeşti* etc.), cele specifice grupului cultural de tip Gordineşti au dimensiuni mai mici şi se întâlnesc în combinaţie cu cele circulare. Acest fapt, în opinia lui Vsevolod Marchevici, marchează procesul de continuă schimbare a tehnicilor de modelare a pieselor destinate ţesutului, care poate fi urmărit pe tot parcursul eneoliticului târziu (Маркевич 1981, с. 115).

Greutăţile ovale neregulate sunt reprezentate printr-un singur exemplar care provine din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*. Este modelată din pastă grosieră în amestec cu şamotă, calcar de granulaţie diferită şi degresanţi de origine organică. Are suprafaţa prelucrată neglijent şi atestă diferite grade de ardere. În plan are formă ovală neregulată, iar în secţiune – cvasi-bitronconică. În partea centrală piesa are o perforaţie completă de formă ovală (fig. 104, 8).

Dimensiuni: diametrul maxim – 12-14 cm; grosimea – 7,6 cm.

Discurile de lut (6 piese). Sunt modelate din pastă amestecată cu şamotă de diferită granulaţie, nisip şi degresant de origine vegetală. Au suprafeţele prelucrate prin simplă netezire, în unele cazuri s-au păstrat amprente de la degete. Culoarea este cărămizie cu nuanţe cenuşii. În plan au formă ovală, iar în secţiune – drepte sau uşor concave (fig. 106, 1-6).

Dimensiuni: diametrul maxim – 13,5x16 cm; grosimea – 2x2,6 cm.

Până la această etapă, nu este clară utilitatea acsetor piese, deoarece pentru multe dintre ele nu se cunoaşte contextul descoperirii lor. Excepţie face exemplarul de la Trinca-*Izvorul lui Luca*, care a fost găsit în apropierea unui complex de ardere a ceramicii. Astfel, se poate presupune, că erau folosite drept capace pentru acoperirea canalelor de circulaţie a aerului cald în cuptoarele de ars ceramică, pentru a controla temperatura şi a obţine arderea calitativă a vaselor. Asemenea discuri, doar că de dimensiuni mai mari, au fost identificate în urma cercetărilor întreprinse în aşezarea din faza Tripolie BII de la Nebelivka, regiunea Kirovograd, Ucraina (Видейко et al. 2015, с. 153, рис. 7).

Mosoarele sunt reprezentate printr-o singură piesă, identificată în nivelul cu vestigii eneolitice de la Trinca-*Izvorul lui Luca*. Este modelată din pastă ce conţine în compoziţie nisip şi degresanţi de origine organică. Are suprafaţa netezită, culoare maronie cu multiple asperităţi (fig. 103, 16).

3.2.2. Piese din silex. Din punct de vedere morfologic colecţia litică conţine[14]: ***nuclee***, ***percutoare***, ***lame***, ***gratoare***, ***racloare***, ***străpungătoare-sfredele***, ***retuşor***, ***topoare***, ***tesle***, ***vârfuri de săgeată*** şi ***de lance***. La baza analizei noastre a stat materia primă, tehnicile de prelucrare, tehnica debitajului, tehnica retuşării, piesele finite, precum şi utilitatea acestora.

Nucleele (3 piese). Reprezintă una din cele mai importante tipuri de piese deoarece ne permite stabilirea tehnicii de desprindere a lamelor şi aşchiilor. Din numărul pieselor de acest gen, în urma analizei, a fost posibil de distins câteva forme cum ar fi: *nuclee conice* – unipolare, cu talonul intens prelucrat, desprinderea era efectuată pe 2/3 din axă, îndreptate pentru obţinerea lamelor de dimensiuni mici şi medii, unele dintre ele au extremitatea proximală puternic uzată. De remarcat este faptul, că nucleele conice descoperite în aşezarea Gordineşti II-*Stînca goală*, reprezintă unica categorie de piese, unde desprinderea era îndreptată, în mare parte pentru obţinerea lamelor; *nuclee prismatice* – piese unipolare, cu talonul înlăturat printr-o aşchiere, desprinderea era efectuată pe 2/3 din axă, îndreptat pentru obţinerea aşchiilor de dimensiuni medii şi mici (fig. 109, 9); *nucleele amorfe* sunt de diferite forme, obţinute în urma debitajului imperfect sau a calităţii bulgărului de silex, desprinderea era efectuată haotic pe toată suprafaţa nucleului, fiind destinată, cel mai probabil pentru obţinerea aşchiilor (fig. 108, 1, 4).

Percutoarele (10 piese). Analiza morfologică a acestei categorii de piese a permis identificarea următoarelor forme: *percutoare sferice aplatizate* – conţin multiple urme de uzură, ca rezultat al întrebuinţării intense, fiind utilizat la prelucrarea uneltelor (fig. 109, 1; 111, 10-11); *percutoare sferice sau cvasisferice* – au multiple desprinderi pe una din feţe sau pe toată suprafaţa, cortexul fiind înlăturat, zona de maximă întrebuinţare este puternic uzată (fig. 108, 2-3, 5-6; 109, 2-3, 6); *percutoare deteriorate* – au rezultat în urma întrebuinţării acestor piese în calitate de nuclee pentru obţinerea aşchiilor de diferite dimensiuni, urmele de utilizare în calitate de percutor sau păstrat doar local.

Lamele. În baza funcţionalităţii lor au fost delimitate două tipuri: lame pentru *seceri* şi lame pentru *cuţite*, numeric predominând primele.

Lamele pentru seceri (11 piese). Sunt reprezentate atât prin exemplare întregi, cât şi fragmentare. Piesele întregi, sunt lucrate pe lame de dimensiuni mari şi macro, mai rar – de dimensiuni mijlocii. De regulă au formă prismatică, mai rar foliformă sau triunghiulară şi cu profilul longitudinal arcuit, în unele cazuri drept. Marea majoritate a lamelor prismatice sunt

[14] Tipurile de piese litice prezentate în acest capitol au fost delimitate în baza utilajului lucrat din silex depistat în aşezările Trinca-*Izvorul lui Luca* şi Gordineşti II-*Stînca goală*. Descrierea acestor piese a fost posibilă datorită consultărilor cu colegii Serghei Covalenco şi Vitalie Burlacu, specialişti în industria litică din paleolitic.

trunchiate simplu la unul sau ambele capete, altele – trunchiate prin retuşare atât pe partea proximală, cât şi pe cea distală sau, pe ambele. Unele au partea proximală lucrată prin retuşare în formă de peduncul, altele – de scobitură. Trăsătura lor distinctă este o porţiune lustruită, de regulă pe o latură şi, mai rar pe ambele. După modul de obţinere a retuşului predomină cea dorsală, totodată, fiind atestată cea ventrală şi cea mixtă. În dependenţă de suprafaţa de întindere predomină tipul de retuşă marginală. Retuşul era dispus pe o latură şi lustru pe o porţiune, pe două laturi şi lustru pe două laturi, pe două laturi şi lustru pe o porţiune, pe două laturi şi pe extremitatea distală şi lustru pe o porţiune. Unele piese din această categorie au marginea unei laturi denticulată (fig. 110, 1-4, 9-11, 13; 111, 1, 3, 6, 9).

Lamele pentru cuţite (6 piese). Au formă cvasipatrulateră cu profilul longitudinal arcuit. Partea proximală, în unele cazuri, are formă de peduncul realizat prin retuşare. Modul de obţinere a retuşului este cel dorsal, întâlnindu-se şi cel mixt. Tipul retuşului este cel marginal dispus pe o latură (fig. 110, 5-8, 12; 111, 8).

Gratoarele. După modul de prelucrare pot fi divizate în două grupe: lucrate *pe lame* şi *pe aşchii*, calitativ predominând ultimele.

Gratoarele lucrate pe lame (6 piese). În funcţie de partea retuşată sunt divizate în trei variante: cu retuşe pe extremitatea distală, cu retuşe pe extremitatea distală şi o latură şi cu retuşe pe ambele extremităţi (gratoar dublu) (fig. 112, 1; 111, 7), modul de realizare fiind cel dorsal. De obicei, extremitatea distală are retuşul cu solzi mici sau mari abrupţi, laturile fiind prelucrate cu retuşe plate sau mixte. Majoritatea gratoarelor au fost lucrate pe lame mari şi mijlocii, în rare cazuri – macro, cu profilul longitudinal arcuit sau drept. Partea activă (extremitatea distală) a majorităţii gratoarelor lucrate pe lame este convexă (fig. 112, 1-3, 10; 111, 4, 7).

Gratoarele lucrate pe aşchii (7 piese). Sunt reprezentate prin patru variante: cu retuşe pe extremitatea distală, cu retuşe pe extremitatea distală şi o latură, cu retuşe pe perimetru şi cu retuşe pe 2/3 din perimetru. Pentru realizarea lor se utilizau aşchii de dimensiuni diferite, de formă patrulateră sau ovală (fig. 112, 4-9; 111, 5).

Racloarele (2 piese). Sunt lucrate pe aşchii de dimensiuni mari şi mijlocii. Au formă cvasiovală sau semiovală cu profilul longitudinal arcuit. În realizarea retuşei predomină modul dorsal şi mai rar – cel mixt. Tipul de dispunere a retuşului în majoritatea cazurilor este pe latura convexă a piesei (fig. 113, 8) şi doar într-un singur caz pe întreg perimetrul (fig. 113, 6).

Străpungătoare-sfredele (5 piese). Sunt reprezentate prin exemplare lucrate pe porţiunile distale ale unor lame sau aşchii, de formă prismatică cu nervuri dorsale longitudinale, profilul transversal trapezoidal, iar cel longitudinal drept. Au vârful scurt ascuţit sau alungit, obţinut prin retuşe abrupte sau semiabrupte pe ambele mărgini (fig. 113, 5, 7, 10-12).

Retuşorul este lucrat pe aşchie cu creastă rămasă cel mai probabil de la un topor, reprezintă un fragment alungit cu laturile îndreptate, parte destinată lucrului este uşor rotunjită (fig. 113, 9).

Topoarele. Reprezintă categoria pieselor la care lama a fost prelucrată prin şlefuire. Au fost depistate atât exemplare întregi, cât şi fragmentare. În calitate de materie primă a fost întrebuințat silexul alb fumuriu. Din lotul de piese analizate au fost evidențiate următoarele tipuri: *topoare la stadiul incipient* de confecționare (2 piese), care încă nu au o formă clar definită, fiind cioplite doar parțial (fig. 109, 7; 114, 1); *topoare nefinesate* (4 piese), care au deja o formă, de regulă dreptunghiulară, fiind cioplite pe toată suprafața şi cu zona activă slab convexă (fig. 109 10; 114, 3-4, 7); *topoare finisate* de formă trapezoidală (4 piese), puțin bombată, îngustate spre zona activă cu ambele fețe șlefuite, în special în zona tăișului (fig. 14, 1; 109, 4-5; 114, 6).

Tot din categoria topoarelor putem menţiona un exemplar descoperit în mormântul 1 din necropola plană Tăura Nouă I (*vezi* fig. 19, 2). Piesa a fost lucrată din rocă albă, are ceafa cilindrică cu nervură la capăt, profilul longitudinal uşor curbat sau naviform, aşa cum mai este întâlnit în literatura de specialitate, conţinând nervuri longitudinale şi îngroşat în zona găurii de fixarea cozii.

Teslele (5 piese). Sunt lucrate din silex fumuriu sau negru şi au lama prelucrată prin şlefuire, la fel ca topoarele. Au formă trapezoidală, cu grosimea relativ egală pe toată lungimea, fiind îngustate spre zona activă, unele piese au tăişul parțial fracturat (fig. 19, 1; 109, 8; 114, 2, 5, 8).

Vârfurile de săgeată (2 piese). Au fost depistate atât în stare fragmentară, cât şi întregi. Sunt lucrate pe lame de dimensiuni mijlocii, de formă triunghiulară cu profilul longitudinal drept, în unele cazuri uşor arcuit. Exemplarele fragmentare sunt prevăzute cu retuşuri marginale numai pe partea dorsală sau, atât pe cea dorsală, cât şi pe cea ventrală (fig. 113, 1). Una din piese a fost retuşată şi pe partea proximală (fig. 113, 4).

Vârfurile de lance (3 piese). Sunt reprezentate doar prin exemplare în stare fragmentară, de la care s-a păstrat partea superioară (fig. 113, 2-3; 111, 2). Sunt lucrate pe aşchii sau pe lame, de formă triunghiulară şi profilul longitudinal drept. În unul din cazuri piesa este retuşată pe ambele suprafeţe cu solzi de dimensiuni medii, iar în altul – doar laturile.

În urma analizei întregului lot de piese de silex, s-a stabilit că materia primă utilizată pentru prelucrarea acestora a fost dobândită în văile bazinelor de mijloc ale râurilor Prut şi Nistru, surse de aprovizionare accesibile populaţiilor preistorice, utilizată din plin şi de comunităţile purtătoare ale tradiţiilor de tip Gordineşti. Predomină silexul de culoare albă, fiind urmat de cel negru şi într-un număr mai mic – cu nuanţe cenuşii. Prelucrarea uneltelor, ţinând cont de prezenţa nucleelor, percutoarelor şi numeroaselor deşeuri (bulgări de şilex şi, îndeosebi, aşchii), se făcea pe teritoriul aşezărilor, în apropierea complexelor de locuit.

Tehnica debitajului. Pentru confecţionarea uneltelor şi armelor au fost utilizate lame şi aşchii de diverse forme şi dimensiuni, prevalând ultimele. Lamele au lăţimea cuprinsă între 0,7 şi 2,5 cm, iar ca formă sunt atestate cele: prismatice, triunghiulare, trapezoidale şi neregulate cu profilul longitudinal arcuit sau drept. Aşchiile diferă ca dimesniuni (cu lăţimea de cca 3-5 cm), fiind diverse şi ca formă: patrulatere, triunghiulare, trapezoidale, ovale sau amorfe.

Tehnica retuşării. Este de câteva feluri: abruptă, plată, denticulată şi mixtă. După dispunerea pe piese sunt atestate mai multe tipuri: pe un capăt, pe un capăt şi o latură, pe o latură, pe două laturi, pe o latură cu scobituri, pe perimetru, *în pojghiţă* pe ambele feţe etc.

În urma analizei lotului de piese s-a constatat, că industria litică avea un caracter aparte pentru fiecare aşezare de tip Gordineşti. Ca exemplu, comunitatea care a locuit în aşezarea Gordineşti II-*Stînca goală* în mare parte era specializată în confecţionarea topoarelor şi a teslelor, ceea ce ar putea explica descoperirea unui număr atât de mare de aşchii, provenite în urma prelucrării acestora (Burlacu, Sîrbu, Paşenciuc 2017, p. 35).

3.2.3. Piese din os şi corn. Un loc aparte, în ansamblul pieselor descoperite în monumentele grupului cultural de tip Gordineşti, îl ocupă obiectele lucrate din ***os*** şi ***corn***. Predomină piesele fragmentare, care provin atât din aşezări, cât şi din morminte.

Piesele au fost lucrate cu preponderenţă din oase de animale şi într-un număr mai mic din corn sau defense de mistreţ. În cadrul obiectelor de os predomină cele lucrate pe aşchii (oase tubulare) şi într-un număr mai mic s-au descoperit cele lucrate din oase la care s-a păstrat intact unul din capetele naturale. Din punct de vedere tipologic, piesele de ***os*** aparţin la două categorii: ***unelte*** şi ***obiecte de podoabă***. Numeric predomină prima categorie, în cadrul căreia sunt identificate: *străpungătoare*, *lustruitoare* şi o *daltă*.

Străpungătoarele (11 piese). Sunt lucrate din oase tubulare de animale de talie mică, au unul din capete bine lustruit, iar cel opus - tăiat oblic şi ascuţit (fig. 21, 3; 115, 2-3). Sunt exemplare la care este păstrat capătul natural al osului (fig. 16, 5; 115, 9, 12). În alte cazuri, oasele tubulare erau despicate longitudinal, păstrându-se partea proximală naturală, iar cea distală era tăiată oblic, subţiată şi lustruită (fig. 115, 9). Uneltele lucrate pe aşchii de oase de regulă sunt fragmentare, fiind reprezentate prin vârfuri bine ascuţite (fig. 115, 6-7, 14). În general, toate străpungătoarele-împungătoare au vârful minuţios prelucrat şi lustruit, iar suprafaţa doar lustruită.

Un alt străpungător este lucrat pe o aşchie fină de os, are formă triunghiulară, secţiunea transversală ovală şi suprafaţa lustruită. S-a păstrat doar partea mediană a piesei, vârful acului lipseşte, iar capătul superior este rupt în dreptul orificiului. Sunt descoperite într-un număr destul de mic (fig. 115, 1).

Lustruitoarele (3 piese). Sunt lucrate atât din oase despicate longitudinal (fig. 115, 16), cât şi din coaste de bovidee (fig. 115, 15-16). Primele, au partea activă tăiată oblic, de formă rotunjită şi bine lustruită. Celelalte, au una din laturile lungi lustruită, ca urmare a utilizării.

Dalta are formă de tijă cu secţiunea transversală dreptunghiulară, unul din capete are formă patrulateră cu colţurile rotunjite, partea activă este tăiată oblic, din două părţi opuse şi ascuţită prin şlefuire. Atât capătul proximal, cât şi cel distal sunt ştirbite în urma utilizării (fig. 115, 11).

Obiectele de podoabă includ: *pandantive* şi un *ac*, descoperite atât în aşezări, cât şi în complexe funerare.

Pandantivele (8 piese). Sunt lucrate atât pe metacarpii de porc, prevăzute în partea superioară cu un orificiu de formă ovală (fig. 115, 10), cât şi pe plăci subţiri de os, lustruite pe ambele părţi, de formă cvasitriunghiulară (fig. 115, 5) sau patrulateră (fig. 115, 8), cu profilul longitudinal drept şi prevăzute în zona alungită cu un orificiu de prindere. Se mai întâlnesc pandantive lucrate din cochilii de scoici de mare – *Glycimeris glycymeris* (fig. 17, 6) sau pe molari de cerb nobil (fig. 17, 1-4), toate fiind prevăzute cu orificiu pentru prindere.

Acul de podoabă a fost descoperit în stare fragmentară şi este lucrat din peretele unui os tubular masiv, reprezentând o tijă cu secţiunea transversală rotundă, partea superioară cu capătul îngroşat şi suprafaţa lustruită (fig. 115, 4).

Piesele de corn sunt descoperite într-un număr mult mai mic comparativ cu cele din os. Piesele finite sunt reprezentate prin: *manşoane*, un *străpungător*, un *lustruitor*, o *săpăligă* şi un *ciocan*. Pe lângă acestea, au fost descoperite şi semifabricate sau piese în curs de prelucrare (fig. 116, 6-10).

Manşoanele (3). Sunt lucrate pe rădăcină de corn, au capătul proximal finisat prin cioplire, iar cel distal conţine o tăietură dreptunghiulară sau ovală pentru înmănuşare (fig. 116, 3, 5, 11).

Străpungătorul este obținut din aşchie de corn, executată prin despicare longitudinală. Piesa s-a păstrat fragmentar, are formă triunghiulară în secţiune, care se subţiază spre vârf şi suprafaţa şlefuită minuţios (fig. 116, 1).

Lustruitorul este lucrat pe o aşchie rezultată în urma despicării unei ramuri de corn, s-a păstrat fragmentar, partea destinată utilizării este prelucrată prin şlefuire (fig. 116, 2).

Săpăliga este obținută din rădăcina unei ramuri de corn, are formă uşor arcuită, partea proximală prelucrată prin cioplire, iar cea distală tăiată oblic (fig. 116, 12).

Ciocanul este lucrat din rădăcină de corn, unul din capete este executat prin cioplire şi are formă ovală neregulat, celălalt este deteriorat în urma utilizării intense. Pe centru este prevăzut cu un orificiu cilindric pentru fixarea cozii. Piesa a fost reutilizată, lucru confirmat de urmele de şlefuire surprinse pe una din laturi (fig. 116, 4).

Astfel, putem să afirmăm că utilizarea osului şi a cornului în calitate de materie primă pentru confecţionarea uneltelor, într-o oarecare măsură, a depins de capacitatea economică a comunităţilor eneolitice est-carpatice în parte, şi a celor de tip Gordineşti în special (Cucoş 1999, p. 58; Dumitroaia 2000, p. 64; Маркевич 1981, с. 95).

Reflectând nivelul unic al dotării cu unelte, specific perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului, Valentin Dergacev a ajuns la concluzia, că multe dintre tipurile de piese sunt caracteristice şi pentru alte culturi din Europa de Sud-Est, lucru ce împiedică evidenţierea unor elemente locale (Дергачев 1980, с. 64). Pentru majoritatea pieselor prezentate, găsim analogii în siturile din perioadele precedente, ceea ce ne arată lipsa unui progres în prelucrarea osului sau a cornului (Dumitrescu 1945, p. 156; Дергачев 1973, с. 93; Круц 1977, с. 66, 106; Збенович 1974, с. 64; Маркевич 1981, с. 94; Dumitroaia 2000, p. 64).

3.2.4. Obiecte din metal. Această categorie de piese este mai slab reprezentată în cadrul vestigiilor de tip Gordineşti, numărând doar *două* descoperiri lucrate din: cupru, aur şi argint, care provin în exclusivitate din complexe funerare. După funcţionalitate pot fi divizate în două categorii: o ***unealtă*** şi o ***piesă de podoabă***.

În calitate de ***unealtă*** avem un *cuţit* (fig. 16, 3) descoperit în umplutura mormântului 8 din tumulul 4 de la Obileni (Демченко 1989; Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 50, fig. 39, 2). A fost lucrat din cupru, are lama subţire de formă triunghiulară, alungită şi mânerul de aceeaşi configuraţie. O posibilă analogie pentru acest exemplar găsim în aşezarea Ghelăeişti-*Nedeia* din faza Cucuteni BI (Monah, Monah 1997, p. 82, Catalog nr. 181/222). Piese similare ca formă au fost depistate în mormântul 1 din tumulul 5 şi mormântul 13 din necropola plană de la Maiaki, din mediul faciesului de tip Usatovo (Патокова et al. 1989, с. 59, 64, рис. 21,5; 24,14).

Piesa de podoabă reprezentată o mărgică descoperită în mormântul 3 din tumulul 18 de la Dumeni. Cunoaştem doar că este lucrată din argint, iar de alte informaţii referitoare la această descoperire nu dispunem (Николаева, Софронов 1976, с. 472-473).

Numărul mic de obiecte din metal, sau chiar absenţa lor este argumentată de unii specialişti prin lipsa în arealul ocupat de comunităţile purtătoare ale tradiţiilor de tip Gordineşti (Horodiştea-Gordineşti-Kasperovsk) a zăcămintelor de cupru sau a altor tipuri de metale, în special preţioase, care la rândul lor au fost suplinite cu uneltele de silex în nord şi gresie sau marnă în sud (Ursulescu 1998, p. 168-169). Conform altei opinii, această situaţie poate să exprime o stagnare a metalurgiei aramei şi a circulaţiei ei în teritoriul şi intervalul de timp analizat. Gheorghe Dumitroaia consideră că transmiterea sau preluarea pieselor de cupru din etapele mai timpurii este mai plauzibilă decât manufacturarea lor de către purtătorii faciesului Horodiştea-Gordineşti (Dumitroaia 2000, p. 64).

3.3. Obiecte cu semnificaţie de cult

Din ansamblul pieselor descoperite, fie în aşezări, fie în complexele funerare, fac parte şi obiectele cu semnificaţie de cult. Acestei categorii îi aparţin ***figurine antropomorfe*** şi ***un altar***.

Figurinele antropomorfe (9 piese). Sunt modelate din pastă de calitate bună, degresată cu nisip sau şamotă de granulaţie mică, culoarea variază de la cărămiziu la gălbui cu nuanţe cenuşii.

După maniera de executare, se încadrează în tipul semi-realist – conform terminologiei propuse de Valentin Dergacev (Дергачев 1980, с. 62); tipul C_4 – după Aina P. Pogozheva (Погожева 1983, с. 103) sau stilului cucutenian – după Ruxandra Alaiba (Alaiba 2004, p. 34).

În urma analizei morfologice s-a constatat că figurinele antropomorfe descoperite în siturile de tip Gordineşti corespund *tipului în picioare* cu bustul aplatizat cu mici reliefări în partea superioară (fig. 107, 2), talia evidenţiată prin amorse perforate (fig. 107, 1), partea inferioară este relativ cilindrică, marcată prin incizie (fig. 107, 1) sau tubulară (fig. 107, 6) şi finisată pe talpă discoidală (fig. 107, 5), într-un singur caz, genunchii au fost modelaţi în relief (fig. 107, 2-3).

Pentru noi, un interes deosebit prezintă o figurină antropomorfă descoperită în aşezarea Trinca-*Izvorul lui Luca*. Baza piesei este mai lată decât partea superioară, fiind uşor concavă. Partea superioară, care reprezintă capul, este modelată sub formă de *cioc de pasăre* îndreptat în sus. Este uşor înclinată pe spate. Braţele sunt modelate conic, dându-i piesei formă de cruce (fig. 107, 4).

Tot din acelaşi sit provine un fragment de la partea superioară a unei figurine masive, de la care s-a păstrat, probabil, partea superioară (fig. 107, 9). Are suprafaţa acoperită cu angobă de culoare maronie deschisă. Lungimea fragmentului păstrat este de cca 12,5 cm şi grosimea variază între 4 şi 4,7 cm.

O altă piesă deosebită (fig. 107, 7) a fost descoperită ca urmare a periegezelor întreprinse în anul 1977 pe suprafaţa aşezării Gordineşti II-*Stînca goală* (Маркевич 1981, рис. 83/3). Are capul modelat sub formă de disc perforat pe margine, gâtul scurt dar îngroşat, membrele marcate prin amorse, faţa evidenţiată printr-o alungire de formă cilindrică, iar în vârful capului se găseşte o adâncitură. Deşi a fost considerată de autorul descoperirii drept un fragment de toartă antropomorfă de la vas (Маркевич 1981, с. 153), conform aspectelor tehnico-tehnologice şi morfologice, redă parţial forma specifică figurinelor antropomorfe din faza Cucuteni B. Proeminenţa din dreptul feţei este interpretată de specialişti drept mască, cel mai probabil de cal (Alaiba 2004, p. 34).

Considerăm că decorul pictat de pe figurinele antropomorfe este executat în maniera specifică grupului de tip Gordineşti, fiind realizat cu culoare brună şi organizat în benzi oblice a câte trei linii paralele (fig. 107, 8).

Cu excepţia pieselor întregi de la Trinca-*Izvorul lui Luca* şi a fragmentului de la Gordineşti II-*Stînca Goală*, categoria dată de obiecte îşi găsesc analogii în plastica din faciesurile culturale care au evoluat în aceeaşi perioadă (Маркевич 1981, с. 153). Ruxandra Alaiba consideră că îmbinarea diferitor forme ale corpului în plastica de tip Gordineşti este rezultatul unor influenţe venite din exteriorul grupului (Alaiba 2004, p. 34). Valentin Dergacev, într-unul din studii, a luat drept criteriu numărul de figurine raportate la suprafaţa cercetată şi a evidenţiat două grupe de monumente, grupul cultural de tip Gordineşti fiind atribuit celei de a doua, în care o figurină antropomorfă se întâlneşte pe o suprafaţă ce depăşeşte 100 m.p. (Дергачев 1980, с. 64).

Plastica antropomorfă de tip Gordineşti, de cele mai multe ori abordată destul de superficial, a fost evidenţiată drept o componentă a unui ansamblu mai vast de statuete specifice perioadei eneolitice târzii (Дергачев 1980, с. 62-64; Погожева 1983; Pogoševa 1985, p. 102-103; Monah 1997, p. 111-133). După părerea unor specialişti, figurinele antropomorfe din această perioadă, deşi diferă din punct de vedere al pastei, modelării, decorului, arderii şi tipologiei faţă de plastica cucuteniană, totuşi reflectă aceleaşi concepţii ritualice sau de credinţe specifice comunităţilor eneolitice anterioare (Monah 1997, p. 111; Dumitroaia 1998, p. 9; Dumitroaia 2000, p. 62).

Respectând principiul conform căruia atribuirea lor la nivelul eneolitic târziu îl constituie în primul rând parametrii tehnico-tehnologici, urmaţi de cei morfologici şi stilistici, ţinem să menţionăm că în siturile din perioada cultural-cronologică din care face parte şi grupul cultural de tip Gordineşti, din partea de nord a interfluviul Prut-Nistru şi respectiv, mai spre est, în bazinul Bugului de Sud, piese de acest gen apar în număr mic (Круц 1977, с. 62, 103, 110; Збенович 1974, с. 110; Дергачев 1980, с. 62-64; Маркевич 1981, с. 152-157; Черныш 1982, с. 227; Погожева 1983, с. 96-104). Într-un număr relativ mai mare (fiind cartate 70 de exemplare), sunt cunoscute în aşezările din spaţiul cuprins între Carpaţii de Est şi râul Prut, unde sunt în exclusivitate reprezentări feminine, în majoritatea fiind realizate din pastă de factură cucuteniană şi într-o măsură mai mică din pastă degresată cu şamotă (Dinu 1977, Planşa XLIII, 3-7; Dumitroaia 2000, p. 61-62; Alaiba 2001, p. 51-54; Alaiba 2004, p. 31-35).

Altarul. A fost descoperit pe grătarul cuptorului de ars ceramică de la Costeşti IX (Маркевич, Черныш, Коробкова, Макарова 1975; Сырбу, Бикбаев 2017, с. 331-344). Piesa este lucrată din pastă fină de lut, pe suprafaţă pot fi observate urme de lustruire, ardere oxidantă şi culoare roşie. Altarul are formă unui vas dreptungiular cu colţurile rotunjite, pereţii verticali, buza rotunjită şi este aşezat pe patru picioruşe antropomorfe.

A fost descoperit în stare fragmentară, păstrându-se doar părţile din faţă şi laterale, cea din spate fiind ruptă în vechime. Picioarele, la partea inferioară, au redaţi genunchii prin butoni conici,

iar degetele prin ciupituri. Proeminenţe conice au fost aplicate şi pe vas, câte unul pe mijlocul laturilor de jos şi pe colţuri în partea superioare.

Altarul a fost decorat cu pictură neagră, elementele ornamentale sunt grupate în registre geometrice sub formă de fâşii din linii înguste (câte 4-5) dispuse orizontal, oblic sau vertical, acoperind toată suprafaţa exterioară a piesei, inclusiv şi picioarele.

Analogii pentru această piesă nu au fost identificate. Este important de menţionat, că stilul de ornamentare, se încadrează perfect în registrele decorative specifice grupului cultural de tip Gordineşti. În detaliu, modul de executare a picioarelor are unele asemănări cu plastica zoomorfă din aşezarea eneolitică târzie Holyshev din Volynia de vest (Пелещишин 1989, с. 238-239, рис. 127), monument sincron cu siturile de tip Gordineşti.

3.4. Concluzii la Capitolul 3

Analiza detaliată a tuturor componentele culturii materiale (atât din aşezări cât şi din morminte), demonstrează amploarea şi rolul acestora în viaţa comunităţilor purtătoare a tradiţiilor de tip Gordineşti. Complexitatea acestor artefacte ne-a permis o abordare minuţioasă în vederea surprinderii unor canoane care ar permite diferenţierea grupul cultural de tip Gordineşti de celelalte faciese eneolitice târzii din regiunea cuprinsă între munţii Carpaţi, la vest şi malul drept al râului Nipru, la est.

Cea mai numeroasă şi definitorie componentă este ceramica. Din punct de vedere tehnologic sunt desprinse două categorii: ***fină*** şi ***grosieră***, procentual predominând ultima. În cadrul ceramicii fine sunt delimitate două subcategorii: *prima* care păstrează tehnica cucuteniană decorată cu pictură neagră şi *a doua* – modelată din pastă degresată cu nisip mărunt, decorată cu incizii, care practic imită ornamentul pictat. De menţionat este că ambele subcategorii sunt decorate în stil geometric. Ceramica grosieră conţine ca degresant şamotă măruntă şi doar într-un procent mic scoică pisată.

Numărul redus al formelor întregi ne-a reorientat spre utilizarea modelării vaselor prin metoda reconstruirii grafice a profilelor. Ca rezultat au fost obţinute *şapte* tipuri pentru categoria fină pictată, *patru* pentru cea fină decorată cu incizii şi *nouă* pentru cea grosieră. Menţionăm că tipologia elaborată de noi vine să completeze tabelul tipologic propus de Valentin Dergacev în 1980, aportul nostru constând în identificarea mai multor forme specifice fiecărei categorii în parte. Astfel, se observă că *tipurile I*, *II*, *Va* (fină pictată); *tipurile I-IV* (fină incizată); tipurile *IA-B* şi *VII* (grosieră), sunt specifice doar grupului cultural de tip Gordineşti. De asemenea au fost delimitate şi forme ceramice noi cum ar fi cele incluse în *tipurile IC*, *IIIB*, *VI*, *VII* (fină pictată),

VIII şi *IX* (grosieră). Aceastea fiind preluate din mediile culturale vecine, ca urmare a procesului îndelungat de transformare petrecut la finele mileniului IV î.e.n., în spaţiul carpato-nistrean.

Aspectul stilistic, în cazul ceramicii fine pictate şi al celei decorate cu incizii, după cum am menţionat în nenumărate rânduri, este redat în *stil geometric*, care poate fi considerat pe bună dreptate *cartea de vizită* a acestui grup. Recipientele incluse în categoria grosieră au fost decorate cu elemente ştanţate, un loc aparte ocupându-l ornamentul şnurat, aplicat în special pe străchini.

Analogiile cele mai apropiate pentru cea mai mare parte din formele de vase şi decor le găsim în ansamblul ceramic specific culturii Horodiştea, din regiunea dintre munţii Carpaţi şi râul Prut. Anumite similitudini sunt şi în materialele atribuite faciesurilor de tip Kasperovsk, din bazinul de mijloc şi suprerior al râului Nistru, precum şi de tip Holyshev şi Gorodsk din Volynia. Mai mult ca atât, unele forme de vase, în special străchinile cu buza profilată (*vezi* Planşa 4, Tipul Aa-c) au asemănări cu recipientele din siturile de tip Coţofeni II-III din sud-estul Transilvaniei şi Oltenia, iar decorul şnurat ne indică unele contacte cu comunităţi din sud-estul Poloniei, unde sunt răspândite situri de tip Funnel Beaker (faza târzie), sau sincretice - Funnel Beaker şi Baden târziu, precum şi o aripă a masivului Culturii Ceramicii Şnurate, cunoscută drept cultura Złota.

O altă componentă importantă a culturii materiale o reprezintă *piesele de inventar* lucrate din materiale diverse. O mare parte din ele păstrează într-o oarecare măsură tradiţia anterioară, aici ne referim la fusaiole, piese din corn şi os, unele unelte din silex. Totodată, sunt şi categorii care se găsesc numai în cadrul grupului de care ne preocupăm, cum ar fi greutăţile de la războiul de ţesut de formă circulară, cu una sau mai multe găuri de fixare, care, în lipsa ceramicii, pot servi drept indicator în atribuirea culturală a siturilor; topoarele din silex fumuriu, lucrate prin cioplire cu lama şlefuită, descoperite atât în aşezări cât şi în complexe funerare.

Dincolo de cele menţionate, analiza aprofundată şi sistematizarea tuturor componentelor culturii materiale ne oferă datele necesare pentru reflecţii suplimentare asupra cronologiei şi a unor momente legate de deplasările comunităţilor atât în regiunile de stepă din nord-estul Mării Negre, cât şi în Volynia.

4. LOCUL GRUPULUI CULTURAL DE TIP GORDINEŞTI ÎN CADRUL ENEOLITICULUI TÂRZIU DIN EUROPA DE SUD-EST

Stabilirea locului grupului cultural de tip Gordineşti în cadrul masivului cultural eneolitic târziu din Europa de Sud-Est este una de actualitate şi poate fi efectuată bazându-ne pe suportul informaţional actualizat la zi. Însă, de multe ori, tema dată este tratată *eronat* şi aici în primul rând se conturează ideile expuse de unii specialişti în vederea poziţiei cronologice a aspectelor culturale apărute după dislocarea vastului complex cultural Cucuteni-Tripolie care, de cele mai multe ori, nu sunt susţinute de argumente convingătoare. Factorii care stau la baza blocării acestei probleme este lipsa unei baze de date complexe în care să existe toate componentele, cum ar fi: arealul de răspândire, tipul de aşezări şi locuinţe, ceramică şi piese de inventar, rit funerar, încadrarea cronologică. O astfel de situaţie a fost surprinsă de Valentin Dergacev la momentul analizei monumentelor tipoliene târzii, care a şi menţionat că, indiferent de numărul de situri cunoscute, determinarea tipologică a acestora este cauzată de unele circumstanţe cum ar fi: multe din aşezări sunt cunoscute în baza unor colecţii mici de ceramică; materialele din siturile unde au fost făcute săpături, nu sunt publicate sau accesul la ele este restricţionat; materialele determinate ca specifice grupelor locale au de multe ori caracteristici comune (Дергачев 1980, с. 123-124).

Pornind de la aceste premise, determinarea locului grupului cultural de tip Gordineşti în cadrul eneoliticului final din regiunea est-carpatică nu poate fi făcută fără **încadrarea cronologică** şi **sincronizarea** cu alte grupuri/culturi eneolitice din Europa de Sud-Est şi Centrală.

4.1. Încadrarea cronologică

Înainte de a trata această temă, considerăm necesară punerea în discuţie a abordărilor legate de terminologie privitoare la intervalul de timp în care a evoluat grupul cultural de tip Gordineşti.

De la includerea vestigiilor din situl eponim Gordineşti II-*Stînca goală* în circuitul ştiinţific, au trecut mai bine de cinci decenii, iar stabilirea parcursului cronologic constituie unul dintre obiectivele importante urmărite de noi în lucrarea de faţă, explicând că înţelegerea evoluţiei istorice a unei comunităţi umane, nu poate fi posibilă fără o situare în timp a diferitelor categorii de materiale şi fenomene culturale.

În mod particular, determinarea cât mai exactă a datelor cu privire la procesele ce caracterizează evoluţia acestui grup cultural, sunt un imperativ determinat de stadiul actual al cercetării care se confruntă cu un şir de situaţii interpretate diferit, lucru menţionat de noi şi în introducera acestei lucrări de doctorat. Cu atât mai mult că, în literatura de specialitate pentru

încadrarea cronologică a vestigiilor din categoria cărora fac parte şi cele analizate de noi, sunt oferite diverse repere cronologice. Conform schemei elaborate de către Tatiana Passek (Пассек 1949), perioada dată corespunde etapei Tripolie CII sau fazei Cucuteni B3 în periodizarea propusă de specialiştii români (Dumitrescu 1963, p. 291-292; Dumitrescu 1985, p. 39; Niţu 1978, p. 17; Niţu 1977, Fig. 1; Niţu 1980, p. 167, Fig. 3).

Avansând în timp de la momentul introducerii în circuitul ştiinţific, schema dată a fost în permanenţă completată, astfel încât faza Tripolie CII este divizată în două subfaze (CII-1 şi CII-2), care, la rândul lor, cuprind o serie de grupe locale: *patru* (Мовша 1971, с. 36), *şase* (Лагодовская 1953, с. 95-108; Захарук 1953, с. 153-161; Пассек 1955, с. 15-29; Мовша 1972, с. 3-24), *şapte* (Niţu 1977, с. 145-211), *opt* (Дергачев 1980, с. 94), *nouă* (Маркевич 1981, рис. 89), *11* (Черныш 1985, с. 219-220) sau chiar *15* (Videiko 2011, p. 374, fig. 2), asemănătoare între ele printr-un şir de elemente ale culturii materiale, mai puţin prin cele ale ritului şi ritualului funerar. Cu alte cuvinte, grupul cultural de tip Gordineşti în ambele scheme ocupă ultima poziţie, încheind evoluţia eneoliticului în silvostepa est-carpatică.

În determinarea cronologiei, un factor important îl joacă seria de artefacte care reflectă evoluţia internă în cadrul unei culturi sau grupe locale. În cazul nostru, din lipsa pieselor de metal, încadrarea cronologică, la prima vedere, este una dificilă şi greu de realizat, însă dacă mergem pe criteriul diferenţelor în aspectul stilistic de pe ceramică sau al corelării procentuale între ceramica de factură fină şi cea grosieră, acest lucru pare a fi acceptat spre finalizare, dar cu multe rezerve. Unii specialişti atribuie fazei timpurii aşezările unde ceramica fină constituie cca 30% din numărul total de materiale, iar celor târzii acelea unde aceasta nu depăşeşte 10-15% (Мовша 1971, с. 43; Дергачев 1980, с. 122; Черныш 1982, с. 227; Manzura 1994, p. 107). Plecând de la acest criteriu, am aplicat şi noi această metodă statistică pe nouă situri de tip Gordineşti în care au fost făcute săpături şi imaginea este următoarea, *fazei timpurii* îi putem atribui aşezările: Cremenciuc I-*La grădină*, Trinca-*Izvorul lui Luca*, Feteşti II, Costeşti IX, iar *celei târzii* următoarele situri: Mereşeuca I-*Cetăţuia*, Hancăuţi I-*La Frasin*, Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*, Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*, Gordineşti II-*Stînca goală* (*vezi* Tabelul 1). În momentul de faţă, acest rezultat este unul preliminar şi merită a fi luat în calcul, necesitând însă o completare mult mai detaliată.

Tot referitor la evoluţia pe etape în interiorul grupului cultural de tip Gordineşti, a fost propusă o altă delimitare, *una timpurie*, numită de tip Costeşti, în baza sitului Costeşti IX, şi *alta târzie* de tip Gordineşti, în baza aşezării eponime Gordineşti II-*Stînca goală* (Маркевич 1981, 63). După prelucrarea colecţiilor de ceramică din ambele situri, s-a ajuns la concluzia că, de fapt, sunt una şi aceeaşi fază şi nu pot fi despărţite în vederea evidenţierii a două etape de evoluţie.

Un alt moment care merită atenţie este legat de limita ce marchează începutul evoluţiei grupului cultural de tip Gordineşti, care este pusă de specialişti în legătură cu tranziţia de la aspectul de tip Brînzeni, care, după ultimele calcule, a avut loc nu mai târziu de cca 3350 cal BC (Diachenko, Harper 2016, p. 88), fiind urmărită chiar o linie genetică între ele (Дергачев 1980, с. 88). Însă, în opinia lui Vsevolod Marchevici, diferenţa majoră între aşa-zisele *elementele genetice* dintre aspectele de tip Brînzeni şi Gordineşti, aici avându-se în vedere ansamblul stilistic de pe ceramica fină, arată existenţa unei *rupturi* cronologice destul de mare între aceste două faciesuri, care poate fi acoperită cu unul sau chiar două aspecte locale (Маркевич 1981, с. 63). Este adevărat, pe baza aspectului stilistic nu poate fi urmărită o punte de legătură între aceste două faciesuri, fiindcă decorul este diferit, de la transpunerea picturii cu linii oblice îmbogăţite cu elemente antropomorfe schematizate se trece brusc la registre geometrice, care acoperă numai partea superioară a vasului, cu rare excepţii, coborând sub diametrul maxim.

Odată cu descoperirea sitului Chirileni III şi includerea materialelor în circuitul ştiinţific, specialiştii au presupus existenţa unei faze intermediare între aspectele de tip Brînzeni, Vîhvatinţi târzie şi cele de tip Gordineşti, fiind numită de *tip Pregordineşti* (în rusă *Предгординешmский тип*) (Бикбаев 1990, с. 147-148; Manzura 1994, p. 107). Prezintă interes faptul că în aşezarea cu mai multe orizonturi cultural-cronologice Chirileni III, zona cu vestigii de tip Gordineşti se află în imediata apropiere de locul cu complexele de habitat de tip Chirileni (Бикбаев 2004, с. 30), fapt ce exclude o succesiune între aceste două faciesuri, mai mult susţinând sincronismul între ele. Aceeaşi situaţie o avem în aşezarea Mereşeuca I-*Cetăţuia*, unde zona cu materiale de tip Brînzeni se află la acelaşi nivel cu cele de tip Gordineşti. Acest fapt ne permite să facem constatarea existenţei unei perioade de evoluţie concomitentă, poate nu de lungă durată, în aceeaşi zonă, pe acelaşi promontoriu sau altă formă de relief. Acest lucru l-am suprins în momentul când am întocmit harta cu situri de tip Gordineşti, care, la rândul lor, se concentrează pe grupe în microzone unde sunt şi aşezări de tip Brînzeni, Chirileni sau Vîhvatinţî (*vezi* Harta 1 şi 5).

Limita superioară de evoluţie a grupului analizat o putem plasa între limitele cca 3000-2900 cal BC şi corespunde cu pătrunderea în bazinul superior al Nistrului şi în regiunea din dreapta bazinului de mijloc al Prutului a unui val de populaţie din aripa de est a Culturii Amforelor Sferice, care formează în această zonă grupele Siret şi în bazinul de mijloc al râului Nistru – cel Podolian (Szmyt 2010, p. 36). Mai mult decât atât, în mişcarea lor spre regiunile din nordul Mării Negre, comunităţile Culturii Amforelor Sferice au antrenat şi purtătorii tradiţiilor de tip Gordineşti, opinie argumentată prin descoperirea, în tumulii din stepa cuprinsă între Prut şi Nipru, a unei serii de recipiente ceramice specifice grupului cultural dat (Мовша 1984, с. 68-69; Черняков, Тощев 1985, с. 10; Манзура 1990, с. 25-39; Шмит 2001-2002, с. 246-259).

Tot în legătură cu limita superioară în evoluţia grupului cultural de tip Gordineşti este propusă influenţa venită din partea comunităţilor purtătoare ale tradiţiilor de tip Edineţ, cultură specifică perioadei timpurii a epocii bronzului, localizată cu precădere în bazinul de mijloc al râului Prut, cu mici excepţii răspândindu-se şi în zone mai sudice. Ca argument în susţinerea acestei idei este propusă descoperirea făcută în tumulul 4 de la Costeşti, unde mormântul central nr. 1 cu vestigii de tip Gordineşti a fost practic distrus de un complex funerar cu vestigii arheologice specifice culturii Edineţ (Демченко 2007, 200). În ce ne priveşte, nu suntem de acord cu această idee, deoarece descoperirile atribuite culturii Edineţ, chiar dacă se află în aceeaşi zonă unde sunt localizate şi monumente de tip Gordineşti, ţin de o altă perioadă cronologică, care nicicum nu se intersectează cu treapta de evoluţie a grupului analizat de noi. Cu atât mai mult, în regiunea analizată sunt descoperite complexe funerare atribuite culturii Jamnaia şi în acest caz ne permitem să formulăm următoarea opinie: *poate ar fi mai bine de căutat careva elemente comune între culturile Edineţ şi Jamnaia (posibil o fază mai târzie de evoluţie a acesteia) şi nu cu grupul analizat de noi...*

Oricum, acest moment nicidecum nu influenţează mersul istoric în vederea soluţionării problemei legate de încadrarea cronologică a grupului cultural de tip Gordineşti şi considerăm corectă tratarea acestei idei doar ca o componentă a istoriografiei de cercetare a eneoliticului final – bronzului timpuriu est-carpatic.

Pe măsură ce descoperirile care ofereau informaţii privind contactele mai mult sau mai puţin directe între două civilizaţii s-au înmulţit considerabil, pe de o parte, iar pe de alta, odată cu sporirea numărului de datări radiocarbon C14 şi a posibilităţilor lor de prelucare, s-a ivit oportunitatea realizării unor scheme cronologice generale, iar procesul de acumulare a bazei cu date radiocarbon C14 iniţiată cu zeci de decenii în urmă, dezvoltată ulterior, încă nu poate fi considerată încheiată. Multitudinea de studii elaborate (Mantu 1995, p. 213-235; Lazarovici 2010, p. 71-94; Rassamakin 2011, p. 80-100; Rassamakin 2012, p. 19-69; Diachenko, Harper 2016, p. 81-105), cărora li se pot aduce serioase corecţii, nu sunt decât o necesară etapă spre realizarea unei scheme generale de cronologie a eneoliticului sud-est european în special, şi a grupelor culturale locale, în cazul nostru cel de tip Gordineşti, în parte, contribuind indirect la stabilirea unor criterii metodologice stricte în complexa abordare a problemelor implicate de utilizarea cronologiei absolute.

Istoriografia problemei, la nivel cultural sau general regional, a evoluat în strânsă legătură cu această creştere a bazei informaţionale (Bem 2000-2001, p. 25).

Deşi în literatura de specialitate este accentuat momentul cum ar trebui de semnalat corect despre *datări absolute*, aici putem menţiona ideea expusă de cercetătorul român Cătălin Bem, care

afirma *...putem vorbi despre datări absolute numai în cazul în care acestea se bazează pe un proces intern izolat de orice influenţă exterioară şi care pot oferi date sigure pe scară temporală astronomică. Atât timp cât există o dependenţă faţă de mediu, incluzând aici şi condiţiile de conservare în sol, nu se poate vorbi de metode de datare absolută...* (Bem 2001-2002, p. 26).

Astfel cele remarcate, precum şi necesitatea respectării cu stricteţe a tuturor cerinţelor pentru prelevarea probelor ne-a pus în faţă posibilitatea de a obţine date radiocarbon C14 şi pentru grupul cultural de tip Gordineşti[15], lucru efectuat în premieră. Cele 14 probe sunt obţinute pe specimente descoperite în cinci aşezări şi două morminte (*vezi* Anexa 2).

Calibrarea corectă a datelor radiocarbon convenţionale obţinute atât pentru grupul analizat de noi cât şi pentru celelalte faciesuri eneolitice târzii, poate avea un impact puternic în datarea absolută a fazei finale a epocii eneolitice din regiunea cuprinsă între munţii Carpaţi la Vest şi râul Nipru la Est, poate duce chiar la modificarea limitelor prestabilite cu decenii în urmă, împingând perioada dată mult în mileniul IV. Această poziţionare cronologică, şi aici ne referim în primul rând la grupul cultural de tip Gordineşti, pune în ecuaţie presupusa relaţie cronologică cu etapa timpurie a Epocii Bronzului (Early Bronze I) din Balcani (Nicolova 1999, p. 175) şi Epocii Finale a Cuprului în Europa Centrală (Horváth 2016, p. 51-112). Toată această situaţie se încadrează perfect în ceea ce Colin Renfrew a numit *revoluţia radiocarbon* (Renfrew 1979, p. 15-69; Renfrew 2009, p. 121-122).

Îmbunătăţirile aduse de tehnica de calibrare şi a abordări statistice mult mai sofisticate au reuşit, în ultimele decenii, să schimbe imaginea cronologică a perioadei la care ne referim în acest studiu, dar au provocat şi apariţia unor noi întrebări, în multe cazuri legate de laboratorul în care au fost obţinute rezultatele probelor radiocarbon C14. Nu ne vom opri la această problemă, deşi este una de principiu, deoarece datele eronate sunt utilizate de cercetători fără a fi interpretate corect, provocând de multe ori incertitudini în ceea ce priveşte rezultatul final.

De multe ori, discuţiile legate de corectitudinea datelor sunt focusate pe diferenţele dintre oasele umane şi cele de animale, plus posibilitatea unui *reservoi effect* cauzat de obiceiurile nutriţiei diversificate (Higham et al. 2010, p. 653-670).

Pentru a detalia problematica exemplificată mai sus şi nu numai, a fost întocmită o bază de date compusă din 14 date. Acest număr contrastează valoric cu cel obţinut pentru grupul Usatovo. Probele prelevate constau din oase umane (5), oase de animal (4), grâne calcinate (3) şi cărbune

[15] Cu excepţia a două probe de la Hancăuţi I-*La Frasin* publicate (Lazarovici 2010, p. 74, Fig. 7; Сырбу 2016, c. 113), restul sunt inedite. Cea mai mare parte din probe (6) au fost obţinute cu suportul financiar din proiectul *Synchronizing the interrelations between population of the Cucuteni-Tripolye cultural complex and the Funnel Beaker culture* Opus 8 2014/15/B/HS3/02486 coordonat de dr. hab. Małgorzata Rybicka de la Institutul de Arheologie din Rzeszów, Polonia.

de lemn (2). *Modelarea Bayesiană* pe care am aplicat-o (Jones, Nicholls 2002, p. 663-674), se bazează pe principiul creării de faze, utilizând programul OxCal v.4.3.2 *on-line* (*vezi* Graficul 4.3).

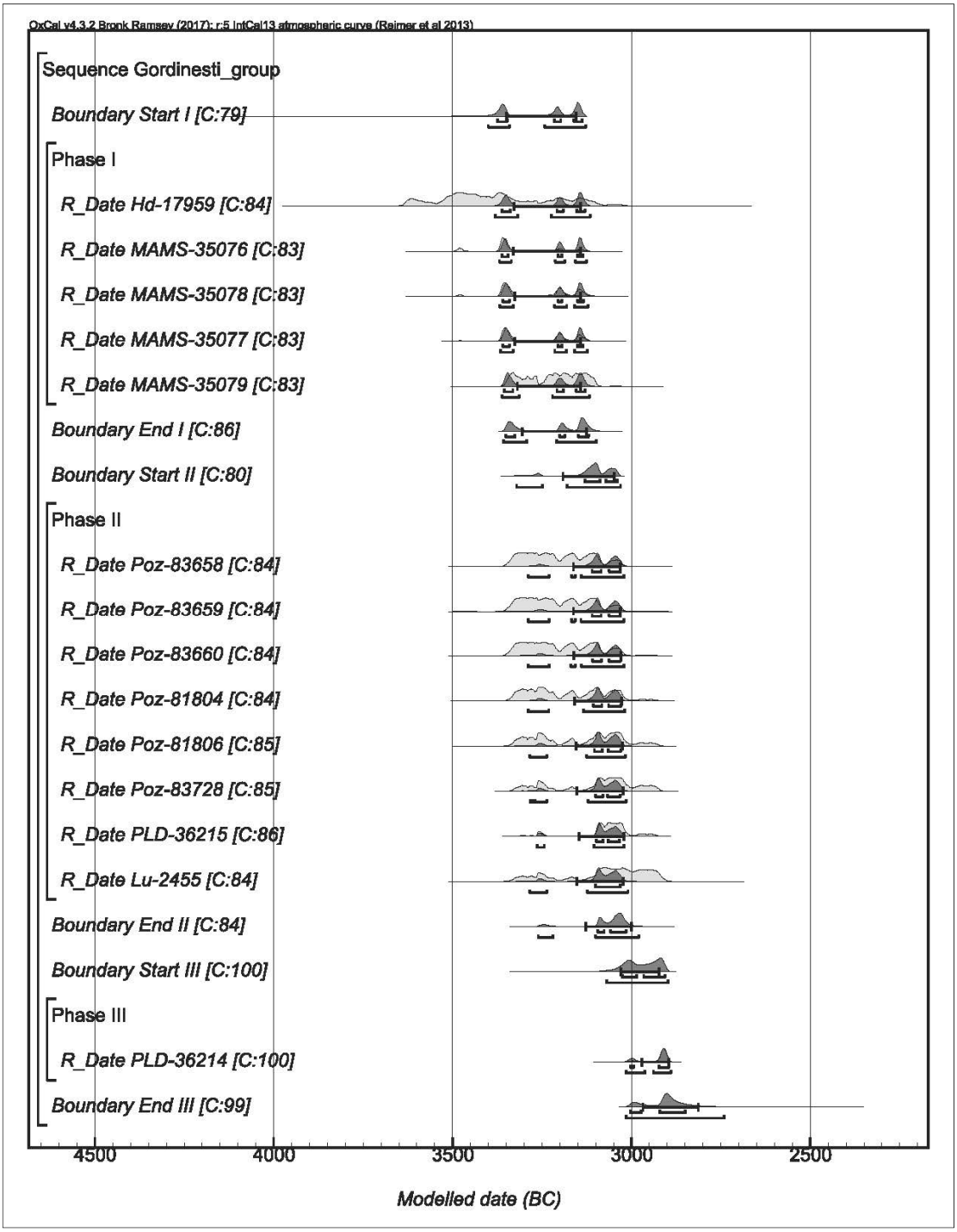

Graficul 4.3. Modelul Bayesian de delimitare al fazelor de evoluţie a grupului cultural de tip Gordineşti, corectate 1σ şi 2σ în programul OxCal v4.3.2 Bronk Ramsez (2017) versiunea *on-line*. Denumirea laboratoarelor corespunde cu cele incluse în *Anexa 2*.

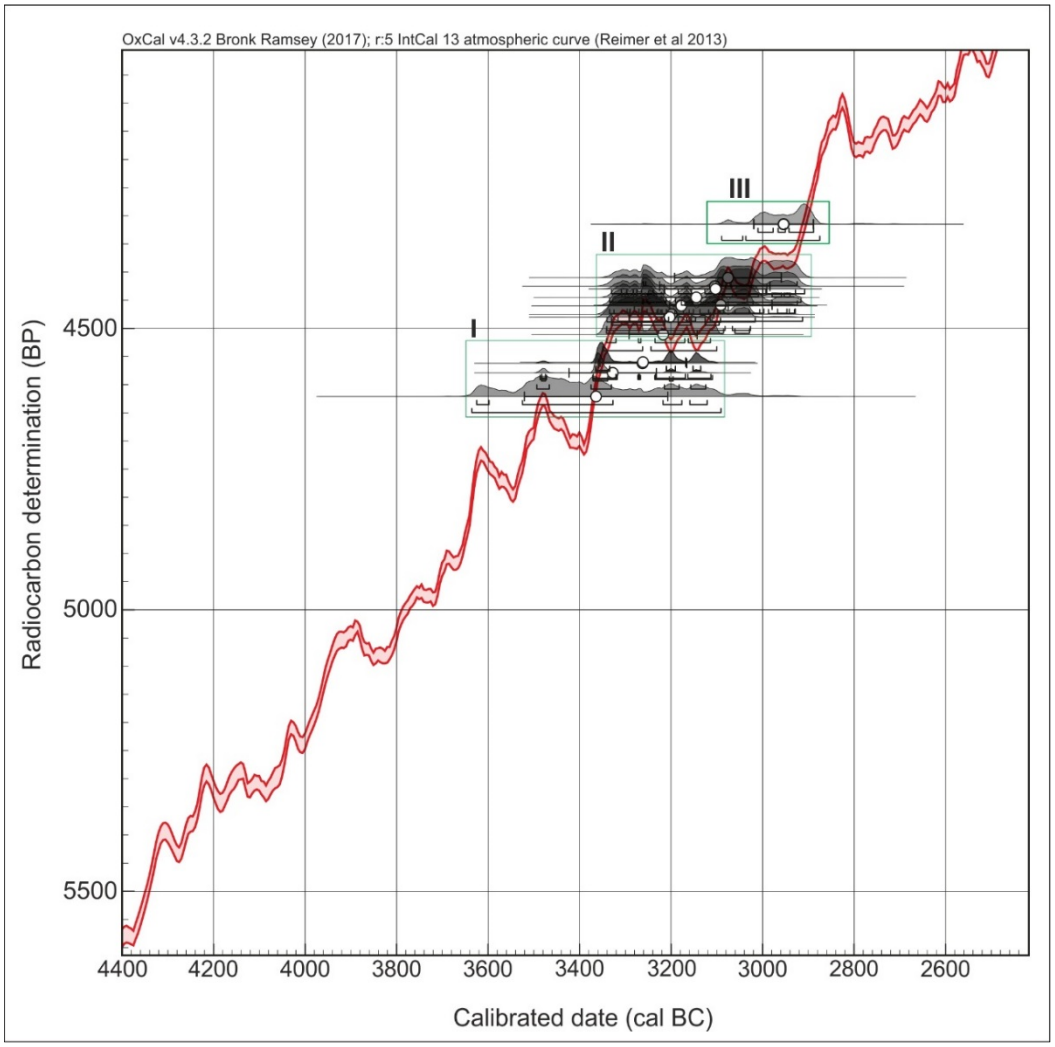

Garficul 4.4. Proiectarea rezultatelor radiocarbon C14, corectate 1σ şi 2σ, pe curba atmosferică de calibrare (Reimer et al. 2013).

Rezultatele secvenţierii diferitelor grupuri de date au fost reprezentate grafic raportate la curba de calibrare, cu densitatea probabilă (*vezi* Graficul 4.4). Astfel, cele 14 date se aliniază în trei grupuri, care ne permit să le folosim provizoriu ca faze, majoritatea corespund modelului aplicat (Bronk Ramsey 2017, p. 1809-1833), dar avem şi un caz de neconcordanţă. Proba cu cifrul Hd-17959 provenită din situl cu mai multe nivele cultural-cronologice Hancăuţi I-*La Frasin*, chiar dacă depăşeşte cu mult pragul admisibil de concordanţă (A'c = 60%), este mai târzie decât modelul propus şi are cea mai mare deviaţie standard dintre toate datele (*vezi* Graficele 4.3-5), deşi este indicat că proba provine din cuptorul de ars ceramică nr. 1, iar ca sursă a fost utilizat fragmente cărbune de lemn ars (Lazarovici 2010, p. 83). Mai este un moment care poate fi pus în legătură cu această deviaţie, de cele mai multe ori cărbunele de lemn, ca şi oasele umane, în procesul de

prelucrare, provoacă un efect numit *old-wood effect* (Olsen et al. 2013, p. 30-34), cele obţinute din lemn mai sunt numite şi ca probe de tip *long-lived* (Diaconescu, Tincu 2016, p. 113).

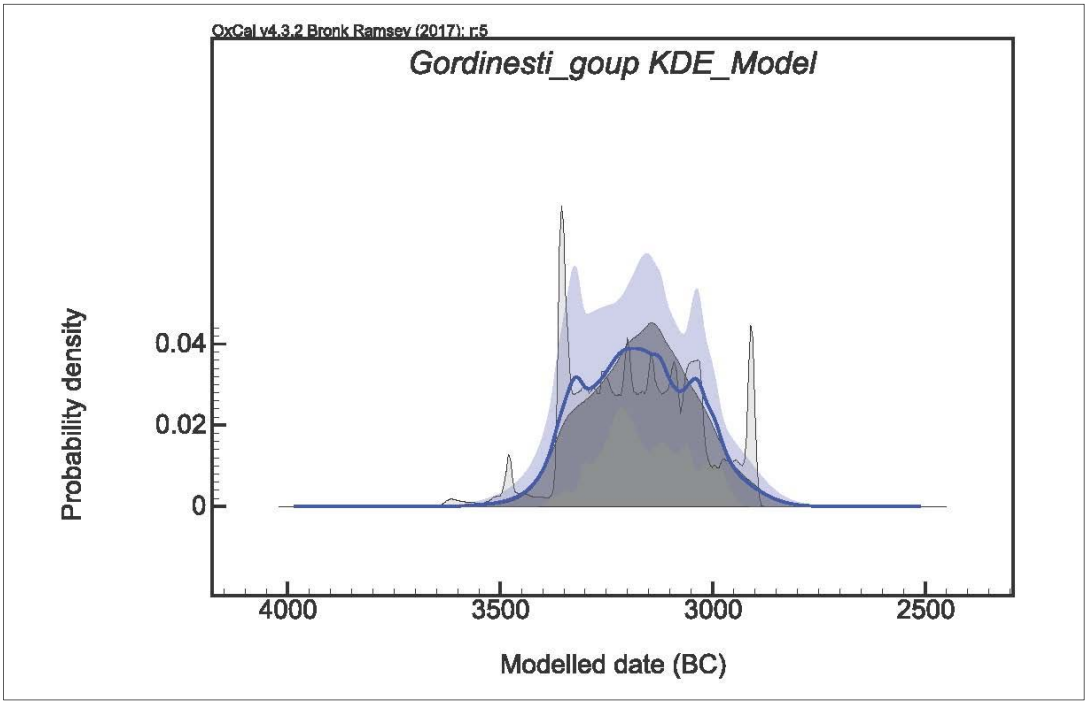

Graficul 4.5. Imaginea densităţii probelor raportată la curba de calibrare obţinută în urma folosirii modelării KDE-Model în programul OxCal v4.3.2 *on-line*.

Utilizarea secvenţelor temporale în grupuri de date (*vezi* Graficele 4.4 şi 4.5) pot influenţa rezultatul prin folosirea elementelor de tip *prior-estimates*, însă pentru a exclude această posibilitate, vom trata aceste grupe de date ca unităţi individuale folosind sistemul modelării unei faze. Aşadar, analiza noastră a generat ***trei faze*** convenţionale: ***prima fază*** cuprinde probele Hd-17959, MAMS-35076, MAMS-35077, MAMS-35078 cu intervalul 4621-4560 BP, având o perioadă de evoluţie de cca 79 ani; a ***doua fază*** include seria de date Lu-2455, Poz-81806, Poz-81840, Poz-83660, Poz-83728, Poz-83658, Poz-83659, MAMS-35079, PLD-43214 cu intervalul 4511-4410 BP, cuprinzând perioada de evoluţie de cca 142 ani; a ***treia fază*** este formată de proba PLD-43213 cu secvenţă temporală 4315 BP, evoluând cca cinci ani. Rezultatul obţinut ne arată că proiectate pe curba de calibrare (cu corectarea 1σ şi 2σ), datele se aşează în trei segmente verticale cuprinse între limitele 3360-2900 cal BC, aici excludem din calcul proba de la Hancăuţi I-*La Frasin* (Hd-17959). Seria de date care constituie a doua fază de fapt poate să constituie apogeul evoluţiei grupului de tip Gordineşti în limitele 3320-2908 cal BC, iar rezultatul din faza a treia ne arată o mutare pe un alt platou al curbei de calibrare, pe care o luăm în calcul ca punct de reper în evidenţierea treptei superioare a grupului analizat de noi.

Analiza efectuată de noi, prin utilizarea modelărilor de calibrare, ne-a ajutat să delimităm limita de evoluţie a grupului cultural de tip Gordineşti care se ancorează în perioada **3360-2900 cal BC**, fiind astfel primul pas în soluţionarea problemei legate de încadrarea cronologică a acestuia. Bineînţeles, viitoarele analize pot să îmbunătăţească rezultatul obţinut de noi, pentru aceasta este nevoie de o serie mult mai mare de date.

4.2. Sincronisme şi influenţe

Efortul depus de specialişti în vederea stabilirii unei terminologii unitare și acceptarea unui punct de vedere comun, larg îmbrăţişat de mulţi cercetători, s-a risipit spre o redivizare a poziţiilor exprimate de către cei apropiaţi, mai mult sau mai puţin, problematicii eneoliticului final. Situaţia este remarcată de noi prin aducerea în capitolul introductiv al lucrării a seriei de denumiri prin care este citat în literatura de specialitate grupul cultural de tip Gordineşti.

Siturile, deja destul de numeroase, întâlnite cam peste tot în arealul delimitat de noi (aici ne referim în primul rând la silvostepa de nord a interfluviul Prut-Nistru) cu atât mai mult şi în afara lui, au atras după sine confruntarea multor arheologi cu descoperirile acestei culturi şi de aici se cere formulată axioma: *mulţi cercetători consideră că cunosc aspectele grupului cultural de tip Gordineşti şi, prin urmare, de ce nu, mulţi scriu şi îşi dau cu părerea în ceea ce priveşte evoluţia acestuia*.

Deloc optimiști că va exista un consens între specialişti privitor la cele spuse, considerăm ca fiind utilă şi necesară prezentarea punctelor de vedere împărtăşite de-a lungul timpului. O confruntare de idei nu poate fi decât benefică, astfel încât obiectivismul ne determină să conştientizăm că susţinerea unui punct de vedere personal, trebuie să fie accentuat în demersului nostru.

Explicarea termenilor utilizați pe parcursul acestui studiu necesită creionarea imaginii cronologice în care se ancorează grupul dat condiţionat şi de sincronisme cu alte culturi sau grupuri care au evoluat la sfârşitul mileniului IV – începutul mileniului III î.e.n., atât din vecinătate, cât şi din alte regiuni mai îndepărtate. Acestea ţin în primul rând de multitudinea şi complexitatea descoperirilor de tip Gordineşti identificate în alte regiuni decât cea delimitată de noi, precum şi de modul optim prin care ele pot fi desemnate la o scară cât mai apropiată de cea reală, indiferent de felul cum sunt ele tratate. Tot în acest context ne referim şi la amplul proces de difuziune culturală a grupului, ce a atins zone mult mai vaste decât aria de evoluţie, precum şi fireştile *creaţii de mixtură* delimitate în anumite zone periferice şi de vecinătate cu alte comunităţi contemporane.

Pornind de la problematica terminologiei utilizate pentru desemnarea perioadei cronologice în care se încadrează şi grupul cultural de tip Gordineşti, o poziţie deosebită o ocupă

Alexandru Vulpe care preferă noţiunea de *Eneolitic* în locul celei de *Epocă a cuprului*, cât priveşte *perioada de tranziţie*, aceasta ar trebui mai degrabă inclusă în bronzul timpuriu, având în vedere că ea nu se diferenţiază structural, după opinia sa, de epoca bronzului (Vulpe 1974, 248-249). Însă, în unul din studiile de sinteză, acelaşi cercetător, identifică începutului epocii bronzului în România cu formarea blocului cultural Baden-Coţofeni, în vreme ce o serie de grupuri culturale (Cernavodă I-III, Celei, Boleráz, Herculane II-Cheile Turzii, Folteşti, Horodiştea, Gorodsk, Usatovo etc.) sunt considerate a separa sfârşitul neo-eneoliticului de începutul epocii bronzului, intervalul respectiv justificându-şi deocamdată denumirea de *perioadă de tranziţie* (Vulpe 1997, p. 42-46).

Marin Gumă menţine pentru zona Banatului terminologia *perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului*, dominată de evoluţia culturii Coţofeni (Gumă 1997, p. 17), în vreme ce Florin Gogâltan refuză utilizarea acestei noţiuni pentru orizontul marcat de culturile Baden, Coţofeni, Kostolac şi Vučedol, preferând terminologia utilizată în arheologia maghiară, slovacă şi sârbească respectiv *eneolitic târziu sau final* (Gogâltan 1999, p. 14).

În literatura de limbă rusă, manifestările culturale apărute în regiunile est-carpatice după dislocarea blocului cultural Cucuteni-Tripolie, sunt incluse în fenomenul denumit *Tripolie CII*, taxonomia dată fiind propusă cu multe decenii în urmă de cercetătoarea Tatiana Passek (Пассек 1949), care adună sub o singură *etichetă* grupele locale în care se păstrează, într-o formă uşor schimbată, tradiţiile culturii anterioare dar puternic impulsionate de factori exteriori.

După analiza materialelor colectate din siturile tripoliene târzii din nordul Moldovei, Vsevolod Marchevici a făcut unele constatări din care se reliefează ideea că înflorirea culturii Culturii-Tripolie este până la treapta de tip Brînzeni, şi ea inclusiv, iar pentru ultimele două etape Tripolie CII, exemplificate prin aspectele de tip Costeşti şi Gordineşti, este caracteristică dispariţia treptată a elementelor cucuteniene, ce poate fi legată de perturbările petrecute în plan socio-cultural cauzate de infiltrări în zona ocupată de comunităţi cu alt mod de viaţă venite din Europa Centrală. Anume acest moment, în opinia cercetătorului menţionat, a impulsionat necesitatea deplasării spre stepele nord-pontice a celei mai mari părţi a triburilor tripoliene târzii, iar comunităţile care au rămas au fost asimilate de populaţiile venite şi cultura lor materială se transformă într-un *hibrid* (Маркевич 1981, с. 64).

Cele menţionate ne arată complexitatea în ceea ce priveşte taxonomia propusă pentru perioada analizată de noi, argumentele pe care le avem (tipurile de locuinţe, ceramica fină pictată, varietatea pieselor de inventar etc.) ne determină să folosim termenul de ***eneolitic final***, rămânând pe această poziţie, cu posibilitatea de o completa şi nuanţa într-unul din studiile planificate pe viitor.

Trecând propriu-zis la tema **sincronismelor**, în rândurile de mai jos vom creiona raporturile cronologice între grupul cultural de tip Gordineşti mai întâi de toate cu culturile/grupurile aflate în imediata vecinătate, apoi cu alte manifestări din zone mai îndepărtate, cu care grupul analizat de noi a intrat în contact (*vezi* Graficul 4.6), reieşind din datele radiocarbon existente plus şi analogiile aduse pentru ceramică.

Astfel, *periferia de vest*, regiunea de silvostepă din jumătatea de nord între marginea de est a munţilor Carpaţi şi malul drept al râului Prut, este marcată prin zona de răspândire a monumentelor de ***tip Horodiştea-Erbiceni***, cultură cu care grupul analizat de noi are cele mai apropiate afinităţi (Dumitrescu 1945, p. 127-163; Dinu 1977, p. 5-131; Dumitroaia 2000, p. 28-51). Mai mult decât atât, multiplele asemănări între aceste două manifestări culturale este atât de mare, încât apare necesitatea formulării unei denumiri care le-ar cuprinde pe ambele.

Probele radiocabron C14 existente pentru cultura Horodişte-Erbiceni, o plasează pe aceasta în limitele 3340-2900 cal BC, treaptă cronologică asemănătoare cu cea pentru grupul analizat de noi, însă aici nu putem lua în calcul rezultatul generat de data 4235 ±30 BP (Hd-14898 – Horodiştea II) (Mantu 1998, p. 252; Lazarovici 2010, p. 83; Rassamakin 2012, p. 63, Table 2.5). Acest fapt întăreşte mai mult poziţia noastră în ceea ce priveşte marea asemănare cu cultura eneolitică târzie aflată în vecinătatea de vest.

În direcţie *nordică*, grupul cultural de tip Gordineşti se mărgineşte cu faciesul eneolitic târziu de ***tip Kasperovsk***, aşezările căruia sunt concentrate în bazinul superior al râului Nistru, precum şi în bazinul superior al Bugului de Sud. Ansamblul ceramic prezintă multiple asemănări cu cel analizat de noi în lucrarea dată, deosebire poate fi numai în ritul funerar, care în grupul de tip Kasperovsk este exemplificat printr-un complex de incineraţie descoperit sub locuinţa cu baza adâncită din aşezarea Tsviklovtsi-*Greada* (Мовша 1971, с. 31-55), care mai degrabă îşi găseşte analogii în grupul de tip Sofievca, în timp ce pentru grupul analizat de noi este caracteristic ritualul de înhumare a defuncţilor în necropole plane şi în tumuli. În raport cronologic, datele existente pentru grupul de tip Kasperovsk (4210 ±45 BP şi 4175 ±50 BP de la Sandraki, precum şi 3960 ±50 BP de la Tsviklovtsi) (Videiko 1999, p. 36, Table 1; p. 43, Table 4; Lazarovici 2010, p. 89; Rassamakin 2012, p. 63, Table 2.5) îl plasează într-o perioadă mai târzie decât faciesurile eneolitice contemporane, fiind specifică mai mult unor manifestări din bronzul timpuriu, lucru ce nu poate fi acceptat, impunând renunţarea la aceste date în folosul unor probe noi.

În *bazinul de mijloc al râului Nipru*, similitudinile sunt cu grupul de ***tip Gorodsk***, atât prin ceramică fină pictată, cât şi grosieră (Videiko 2000, p. 13-68; Kruts, Ryzhov 2000, p. 86-110). Mai mult decât atât, datele radiocarbon C14 existente pentru faciesul de tip Gorodsk îl aliniază în

aceeaşi limită cronologică cu grupul cultural de tip Gordineşti (Mallory 1977, p. 351; Mantu 1998, p. 253; Videiko 1999, p. 48, Table 5; Lazarovici 2010, p. 89; Rassamakin 2012, p. 65, Table 2.5).

Tot în bazinul de mijloc al râului Nipru grupul cultural de tip Gordineşti este contemporan cu faciesul de ***tip Sofievca***. Unul din elemente ce indică sincronizarea între aceste două grupuri este capacul cu toartă în formă de ciupercă descoperit în necropola de la Sifievca (complexul unde a fost depistat nu este indicat în rapoartele de săpătură) (Дергачев, Манзура 1991, Рис. 110, 11), care într-o primă fază a fost interpretat ca import sau imitaţie venită din arealul siturilor de tip Gorodsk (Дергачев 1980, с. 141).

Ca indicator al paralelismului servesc şi alţi indicatori ai culturii materiale cum ar fi: amfore cu două torţi pe umăr, care conţin şi butoni, vasele cu gât cilindric alungit, vase de tip borcan cu butoni plasaţi la limita dintre gât şi umăr (Дергачев 1980, с. 142), la care pot fi adăugate torţile cu butoni aplicaţi pe partea superioară. Diferenţa între aceste două aspecte constă în ritul funerar, unde, în cazul grupului de tip Gordineşti este specific înhumarea, în timp ce pentru cel de tip Sofievca este caracteristic incineraţia în urne (Дергачев, Манзура 1991, с. 16-18).

În raport cronologic, grupul de tip Sofievca este plasat pe o poziţie mai târzie decât cel de tip Gordineşti, contemporanietatea între ele fiind posibilă doar în limita dintre cca 3300-2900 cal BC (*vezi* Graficul 4.6).

Din *Volynia*, mai exact în bazinul râului Horiev, grupul cultural de tip Gordineşti se sincronizează cu aspectul eneolitic târziu de ***tip Holyshev***, paralelismul între aceste două faciesuri fiind exemplificat prin ceramica grosieră decorată cu şnur, care este identică în plan stilistic şi morfologic (Пелещишин 1989, рис. 118; Позіховский, Охріменко 2005, рис. 20, 1-2).

Multitudinea de asemănări între grupul cultural de tip Gordineşti şi faciesurile eneolitice târzii, exemplificate în rândurile de mai sus, după părerea noastră trebuie privit în ansamblu şi nu separat, impunându-se formularea unei denumiri care le-ar plasa pe acestea ca un bloc într-o arie comună pe harta eneoliticului final din Europa de Sud-Est.

Periferia de sud-est, mai exact în *bazinul de mijloc al râului Nistru*, conform opiniei lui Valentin Dergacev, grupul cultural de tip Gordineşti, se sincronizează cu faza târzie a faciesului de ***tip Vîhvatinţi***, paralelismul fiind documentat prin strachini de tip Gordineşti (vezi de exemplu fig. 18, 3; 98, 1) sau imitaţii a acestora din cel de-al treilea microorizont al necropolei Vîhvatinţi (Дергачев 1978b, с. 65, рис. 5, 14; 10, 17; Дергачев 1980, с. 122-123). Pe lângă străchini, în căutarea similitudinilor între faciesurile amintite, pot fi luate ca exemplu amforetele cu două torţi ridicate în sus precum şi capacele cu două torţi, care de cele mai multe ori sunt descoperite împreună (ca exemplu Cunicea-*Dealul Prişansk*, *vezi* fig. 19, 3-4) (Топал, Черна 2010, с. 281-298, рис. 2; Ţerna 2011, p. 359-376).

Un alt exemplu ce indică sincronizarea între grupul cultural de tip Gordineşti şi faciesul de tip Vîhvatinţi este oferit de descoperirile făcute în necropola de la Oxentea (Яровой 1990, с. 36-37; Дергачев, Манзура 1991, с. 37; Яровой, Церна, Попович 2012, с. 287-302). În urma publicării întregului lot de materiale şi studierea unor informaţii mai vechi au fost desprinse o serie de elemente ce ar indica mai mult caracterul sincretic al necropolei de la Oxentea în care se îmbină atât elemente de tip Gordineşti (capac cu mâner în formă de ciupercă, decor geometric), cât şi cele de tradiţie Vîhvatinţi (decorul în plasă).

Mai mult decât atât, grupului cultural de tip Gordineşti, în bazinele de mijloc al râurilor Răut şi Nistru, acoperă mai mult de jumătate din aria de răspândire a faciesului de tip Vîhvatinţi (*vezi* Harta 5).

Despre existenţa unor sincronisme, în regiunile de sud al interfluviului Prut-Nistru, între grupul cultural de tip Gordineşti şi faciesul de ***tip Usatovo***, ne vorbește descoperirea unor recipiente ceramice în complexe funerare din mediul Usatovo. Unul din exemplele cele mai clare este necropola Dănceni unde în inventarul mormântului 3 exista o amforetă cu capac executat în maniera celor de tip Gordineşti (Дергачев 1980, с. 123; Дургачев 1981, Рис. 2, 10; Дергачев, Манзура 1991, Рис. 41, 3). O altă descoperire de acest gen provine din tumulul 10 de la Taraclia unde în inventarul mormântului 17 exista un capac cu toartă în formă de ciupercă, pictura aplicată pe acesta se apropie de cea dispusă pe exemplarul depistat în aşezarea Vertiujeni IV (*vezi* fig. 67, 1) (Дергачев, Манзура 1991, Рис. 35, 14). Tot din inventarul mormântului 17 provine un topor din piatră cu gaură pentru fixarea cozii pe mijloc, exemplar asemănător ca formă a fost descoperit şi în mormântul 1 din necropola plană Tăura Nouă I (Бикбаев, Попович 2016, Рис. 2, 3).

Un indicator al contactului dintre comunităţile de tip Gordineşti cu cele de tip Usatovo, în opinia noastră, poate servi imprimeurile sub formă de *semilună*, care pe ceramica Usatovo în exclusivitate sunt redate prin şnur, în timp ce pe recipientele de tip Gordineşti apar atât ca impresiuni de şnur, cât şi ca ştanţe adâncite (exemplu Cunicea-*Dealul Prişansk vezi* fig. 20, 1-2).

Dacă prezenţa capacelor cu toartă sub formă de ciupercă în complexele funerare de tip Usatovo este tratată de specialişti ca rezultat al contactelor, atunci utilizarea şamotei ca degresant indică influenţa impusă de grupul cultural de tip Gordineşti în tehnologia de modelare a ceramicii de tip Usatovo (Дергачев 1980, с. 106; Манзура 1990, с. 30-31; Рижев 2002, с. 5-60).

Corespondenţa cronologică dintre grupul cultural de tip Gordineşti şi cel de tip Usatovo este una discutabilă. Seria de probe radiocarbon C14 obţinute pentru grupul Usatovo (Videiko, Petrenko 2003, p. 113-120; Петренко, Ковалюх с. 2003, 102-110; Петренко, Кайзер 2011, с. 31-61) se aliniază în limita 3770-2500 cal BC (cu corecţia 2σ 98,5 %) (Diachenko, Hrper 2016, p. 81-105), luat în calcul rezultatul generat de analiză prin calibrare oferă o perioadă de evoluţie de

cca 1200 ani, lucru care cu greu poate fi acceptat. Nu este cazul să enumerăm multiplele errori în probele radiocarbon pentru Usatovo, important este să menţionăm contemporanietatea cronologică între aceste două grupe trebuie raportată la perioada cca 3300-3000 cal BC, care de fapt ar corespunde cu ultimile două faze cultural-cronologice din evoluţia faciesului de tip Usatovo (Дергачев 1980, с. 123; Манзура 1990a, с. 183-187). Acest moment mai este argumentat prin prezenţa aşa ziselor elemente *clasice* de tip Gordineşti în mediul Usatovo (exemplu mormântul 8 din tumulul 4 de la Obileni) (Манзура 1990a, с. 187).

Un sincronism între grupul cultural de tip Gordinşti şi cel de ***tip Zhivotilovca***, poate fi argumentat prin prezenţa în ultimul a ceramicii de tip Gordineşti. Elementul determinativ al grupului[16] de tip Zhivotilovka îl reprezintă caracterul ei sincretic, monumentele incluse în acest facies conţin elemente specifice comunităţilor eneolitice târzii de tip Gordineşti (ceramică), balcano-dunărene şi central europene (Манзура 1990, с. 25-39; Рассамакин 1991, с. 67-69; Рассамакин 1993, с. 10-11) sau ale culturii Maikop (Rassamakin 1996, p. 129), iar componenta din stepă este prezentată prin elemente caracteristice culturii Mihailovka I (Mihailovka inferioară – Нижняя Михайловка) (Rassamakin 1996, p. 114).

Un moment important în relaţia cronologică dintre aceste două manifestări culturale ţine de rolul jucat de grupul de tip Gordineşti la constituirea faciesului de tip Zhivotilovka. În susţinera acestei opinii au optat mai mulţi specialişti, care au adus argumente prin descoperirea de recipiente ceramice de tip Gordineşti în morminte tumulare din stepa nord-vest pontică şi Marea Azov (Мовша 1984, с. 60-83; Манзура 1990, с. 25-39; Manzura 2016, p. 67). În opinia lui Iurii Rassamakin, monumentele de tip Zhivotilovka sau Tipul III-C (Rassamakin 2004, p. 126-134) reprezintă contactul dintre comunităţile Maikop din regiunile nord-caucaziene şi cele eneolitice târzii de tip Gordineşti din silvostepa dintre Bug şi Nistru/Prut (Рассамакін 2003, с. 132). Ideea nu poate fi susţinută din lipsa unor argumente mai clare, mai mult decât atât în mediul grupului cultural de tip Gordineşti nu sunt elemente *clare* de tip Maikop.

În baza datelor radiocarbon existente pentru faciesul de tip Zhivotilovka, limita de evoluţie a acestuia, în interfluviul Prut-Nistru, poate fi ancorată în perioada 3360-3000 cal BC (Петренко, Ковалюх 2003, с. 108, Табл. 7), ceea ce corespunde cu rezultatele cronologice obţinute pentru grupul cultural de tip Gordineşti. Acest moment înclină spre presupunerea unei coabitări ale acestor două comunităţi în silvostepa est-carpatică, mai mult decât atât, monumente de tip Zhivotilovka sunt descoperite şi în arialul grupului de tip Gordineşti (Manzura 2016, Fig. 1).

[16] Fiind extinse pe un teritoriu destul de vast şi timpul relativ scurt în care se derulează evoluţia acestui fenomen, l-a determinat pe Igor Manzura, într-unul din studiile de sinteză să propună termenul de *orizont cultural* (engl. *historic-cultural horizont*) (Manzura 2016, p. 73).

Stabilirea unor relaţii cronologice ale grupului analizat de noi cu ***masivul cultural Baden***, este un deziderat greu de realizat din cauza diversităţii în componenţa culturii materiale specifice celei din urmă. Cu toate acestea, în literatura de specialitate este încetăţenit fenomenul de *badenizare*, care ar fi influenţat grupele de nord ale fazei Tripolie CII-2 (Videiko 2000, p. 13-68; Videiko 2004, p. 356), mai mult decât atât, în opinia lui Mihail Videiko, finalul acestui proces, probabil, reprezintă apariţia grupului cultural de tip Gordineşti (Videiko 2004, p. 358).

În plan stilistic, similitudini între ceramica de tip Gordineşti şi cea de tip Baden din câmpia maghiară practic lipsesc, deoarece tehnica de ornamentare diferă, în cazul masivului Baden, predominant este decorul executat prin canelură sub diferită formă, elementele incizate fiind preluate din mediul Coţofeni ca rezultat al contactelor în zona intracarpatică. O altă situaţie este în bazinul superior al râului Tisa din estul Slovaciei, unde pentru unele elemente de decor aplicat pe ceramica de tip Gordineşti găsim analogii pe recipiente Baden, exemple servind descoperirile din siturile: Zemplinska Kopčany (Horváthová 2010, Tab. XIX, 4-5; XXI, 1, 3-4, 6; XXIX), Šarišské Michal'any (Horváthová 2010, Tab. XLIV, 7), Smižany (Horváthová 2008, Fig. 5-6; Horváthová 2010, Tab. LXXIX, 4-5), Letanovce (Horváthová 2010, Tab. LXXX, 1), Spišske Podhradie/Žahra (Horváthová 2010, Tab. LXXX, 8-10), Habrušica (Horváthová 2010, Tab. LXXX, 11-17). Aici ne referim la decorul executat prin incizii aranjate sub unghi diferit, amintim că o tehnică asemănătoare de ornamentare este prezentă pe una din subcategoriile ceramicii fine (*vezi* Capitolul III), precum şi impresiunile de şnur şi ştanţele circulare.

Rezultatul procesului de *badenizare* a regiunilor de sud-vest a Volyniei, bazinul superior şi de mijloc la râului Nistru, unde se întâlnesc situri de tip Gordineşti, apare sub formă de *mixaj* Funnel Becker târziu – Baden târziu. Acest lucru poate fi cel mai bine observat prin descoperirea de recipiente ceramice de tip Gordineşti în siturile Bronocice (nivelul V) (Kruk, Milisauskas 1981, Fig. 12, 4-7) şi Gródek Nadbużny (nivelul II) (Jastrzębski 1985, Fig. 5, 1; Gumiński 1989, Ryc. 55, g, h; Rybicka 2017, Ryc. 76, 7-8).

Raportul cronologic propus pentru fenomenul de *badenizare* în Slovacia de est, cât şi în zona intracarpatică, este ancorat în limitele 3500-2750 cal BC (Horváthová 2008, p. 113), care în mare parte coincide cu perioada de evoluţie a grupului cultural de tip Gordineşti (*vezi* Graficul 6). Tot în această perioadă este încadrată cultura Funnel Beaker (fazele IIIA, IIIB şi IV) în regiunile din sud-estul Poloniei (Włodarczak 2006, p. 36, Fig. 5).

Despre caracterul de interacţiune apropiată între grupul cultural de tip Gordineşti şi ***masivul cultural Funnel Beaker***, ne vorbesc standardele specifice primului, care pătrund departe în mediul comunităţilor Funnel Beaker, îndeplinind, pe deoparte, rolul factorului de formare culturală a

variantelor locale ale acestuia, însă pe de altă parte, urme ale efectului invers din partea culturii Funnel Beaker în mediul grupului cultural de tip Gordineşti nu sunt atât de evidente.

În favoarea contemporaneităţii ***Culturii Amforelor Sferice*** cu comunităţilor eneolitice târzii din spaţiul est-carpatic, din care face parte şi grupul cultural analizat de noi au fost invocate unele motive decorative prezente în repertoriul ceramicii grosiere (Dinu 1980, p. 1-15; Шмит 2001-2002, c. 246-259).

Despre existenţa contactelor dintre aceste două masive cultural-cronologice, părerile sunt împărţite. Astfel, cei care pledează pentru lipsa contactelor dinte aceste două medii culturale, se bazează pe elaborările tipologice şi cronologice *tradiţionale*, în care rolul principal este alocat contactelor directe şi stabile dintre comunităţile eneolitice târzii (în special din faza de început al Tripolie CII-1) şi masivul de sud-est al culturii Funnel Beaker, iar Cultura Amforelor Sferice este mai târzie şi ocupă o treaptă superioară în schema cronologică, după dispariţia comunităţilor eneolitice finale (Яровой 1984, c. 70-71; Dergačev 1998, p. 27-64; Дергачев, Магзура 1991a, c. 55-58).

Alţii optau pentru sincronismul dintre aceste două comunităţi, argumentându-şi părerile prin descoperirea ceramicii caracteristice pentru fiecare din acestea în aceleaşi aşezări (Пассек 1949, c. 222; Свешников 1983, c. 18). Mai mult decât atât, chiar au fost indentificate *împrumuturi* în decorarea ceramicii eneolitice târzii (Мовша 1985, c. 22-31). Luând în calcul scurta durată a aşezărilor Culturii Amforelor Sferice şi diferenţa în sistemul socio-economic dintre aceste două manifestări culturale, purtătorii culturii central europene erau priviţi drept cotropitori, care au distrus tradiţia milenară a fostului bloc cultural Cucuteni-Tripolie, aflat şi aşa în faza sa finală de existenţă (Sulimirski 1970, p. 166; Захарук 1971, c. 179; Збенович 1976, c. 46).

După publicarea datelor radiocarbon pentru Cultura Amforelor Sferice din grupul Podolian, au fost propuse unele sincronisme între aceasta cu manifestările Tripoliene CII din zona menţionată (Szmyt 1996, p. 11, fig. 5; Кадров, Malєєv, Шміт 2000, c. 31, tab. 3). O primă dovadă în sprijinul existenţei sincronismelor între grupul cultural de tip Gordineşti şi Cultura Amforelor Sferice o reprezintă situaţia din partea de vest a Podişului Volynian, unde cultura menţionată succede evoluţia relativ îndelungată a comunităţilor Funnel Beaker, iar spre sfârşitul celei din urmă sunt înregistrate puternice absorbţii de elemente de tip Gordineşti (Listvin-Gorodsk după Jastrzębski 1990, 103-111; Ścibior 1993, 73-82; Щібьор 1994, 30-48).

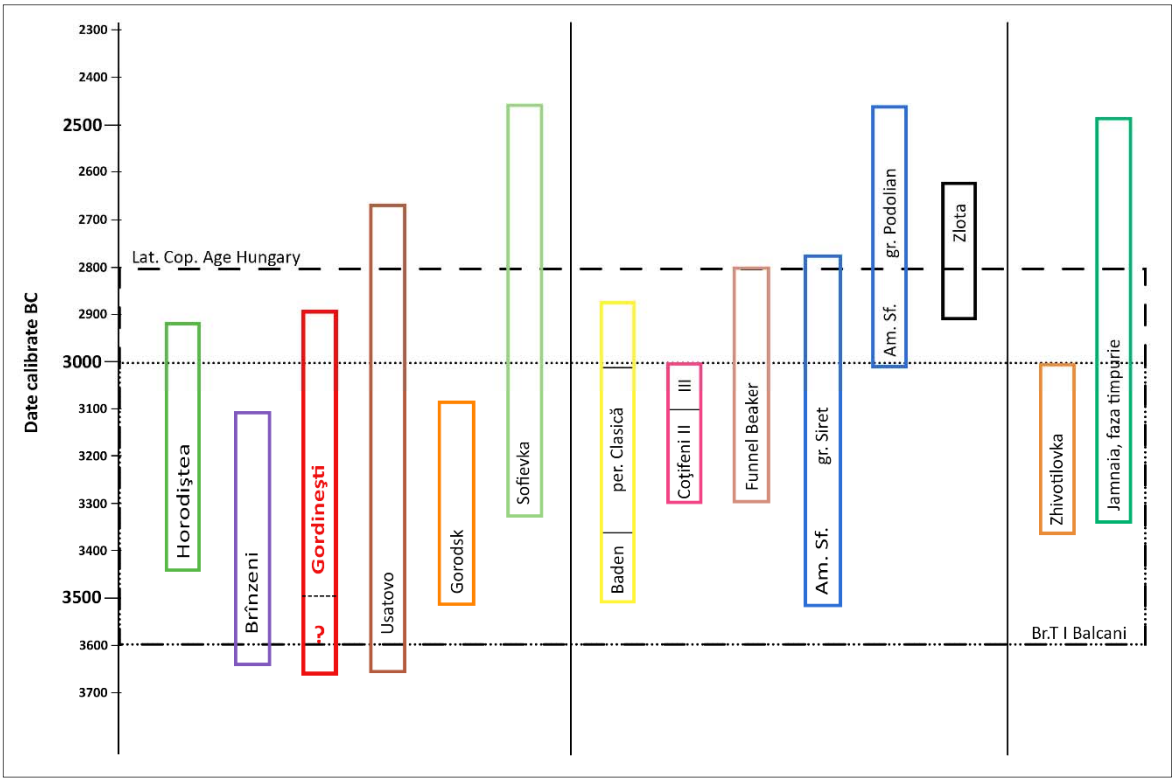

Graficul 4.6. Sincronizarea cronologică a grupului cultural de tip Gordineşti cu faciese/culturi din Europa Centrală şi de Sud-Est. Informaţia este bazată pe date radiocarbon:

Horodiştea după Lazarovici 2010; *Brînzeni* după Rybicka 2017 şi autor; *Gordineşti* după autor; *Usatovo* după Lazarovici 2010, Rassamakin 2012, Diachenko, Harper 2016; *Gorodsk* după Videiko 2000; *Sofievca* după Videiko 1999; *Baden* după Sava 2015; *Coţofeni* după Sava 2015; *Funnel Beaker* după Włodarczak 2008; *Cultura Amforelor Sferice*, *gr. Siret* şi *Podolian* după Mahailescu-Bîrliba, Szmyt 2003; *cultura Zlota* după Włodarczak 2008; *Zhivotilovka* după Петренко, Ковалюх 2003, cu corectare adusă de autor; *Jamnaia*, *faza timpurie* şi *Budjak* după Goslar et al 2015, Ivanova 2013; *Lat. Cop. Age Hungary* după Horváth 2015; *Bronz Timpuriu (Br.T) I Balcani* după Nikolova 1999.

Ca mărturii ale unor contacte între Cultura Amforelor Sferice, în special grupul Siret, şi cel analizat de noi sunt prezenţa unor trăsături stilistice care se regăsesc pe vase din abele manifestări culturale. Aici putem exemplifica motivele aşa zise *în lanţ* cu deschidere în jos realizat prin impresiuni de şnur (ca exemplu *vezi* fig. 78, 4, 8; 85, 1) pentru care găsim paralele în aria Culturii Amforelor Sferice din regiunea Kujawia, la Dobieszewice şi Piecki (Czerniak, Szmyt 1991, fig. 11, 8; Czebreszuk, Szmyt 1998, Abb. 12, 1), precum şi la Świerszczów (Ścibior, Korowski, Koman 1991, Ryc. 3a; Burtănescu 2002, p. 382).

Continuând şirul elementelor de decor comune, putem exemplifica două compoziţii, una compusă din două fâşii orizontale de linii scurte imprimate vertical despărţite printr-un şir de ştanţe circulare (*vezi* fig. 63, 8) şi alta din trei rânduri de ştanţe circulare (*vezi* fig. 89, 1). Analogii pentru primul exemplar găsim tot în regiunea Kujavia în siturile Łagiewniki (Szmyt 2008, Fig. 4, 5) şi Żegotki (Szmyt 2008, Fig. 5, 6), pe care cercetătoarea poloneză Marjena Szmyt le consideră influenţe în plan stilistic venite din mediul culturii Baden din Slovacia (Szmyt 2008, p. 218-222), iar pentru al doilea, analogii găsim în situl Miropol, din grupul Volynian al Culturii Amforelor Sferice (Свешников 1983, Табл. XI, 1; Szmyt 2010, Plate 25, 4). O altă compoziţie stilistică care are similitudini în Cultura Amforelor Sferice din Volynia este impresiunea de şnur în trei rânduri aranjate în meandre de pe amfora cu două torţi din situl Busk (Свешников 1983, Табл. III, 4; Szmyt 2010, Plate 1, 5).

Un paralelism cronologic între grupul cultural de tip Gordineşti şi grupele Siret şi Podolinean al Culturii Amforelor Sferice, poate fi surprins la limita 3000 cal BC, care pentru faciesul analizat de noi reprezintă treapta finală, iar pentru Cultura Amforelor Sferice momentul de impunere în zona est-carpatică.

O posibilă corespondenţă cronologică de scurtă durată a fost între grupul analizat de noi şi ***cultura Złota*** din regiunea de sud-est a Poloniei. Cultura dată este datată în perioada 2900-2600 cal BC (Włodarczak 2006, p. 31, Fig. 2). Mai mult decât atât, unele elemente de decor reprezentate prin impresiuni de şnur îşi găsesc paralele perfecte în unele complexe ale culturii Złota, din regiunea amintită (Włodarczak 2008, Ryc. 4, 1-3, 7, 10; Burchard, Włodarczak 2012, Fig. 4, 2-3, 6-8; 5, 2-3, 6; 11, 3; Wilk 2013, Fig. 10, 1-3, 5-7; 22, 2-6; 29, 7; 39, 1-2), ceea ce întăreşte scurta contemporanietate a acesteia cu faza finală de evoluţie a grupul cultural de tip Gordineşti.

În urma acestor situaţii în care au avut loc deplasări de populaţii, fie străine în arealul comunităţilor eneolitice târzii, fie triburi tripoliene în stepă se poate urmări un lucru, ce în opinia lui Vsevolod Marchevici înseamnă că elementele tripoliene, în primul caz, au fost supuse/subordonate, iar în cel de-al doilea – dominante (Маркевич 1981, с. 65).

Astfel, din punct de vedere al sistemului cronologic elaborat pentru epocile neolitică, chalcolitică şi a bronzului, întemeiată pe particularităţile sincronismelor între culturi din diferite regiuni ale Europei Centrale, perioada analizată de noi corespunde orizontului 10 din schema elaborată de Hermann Parzinger, unde cercetătorul german, include complexele funerare de la Usatovo, Brăiliţa, Decea Mureşului, Csongrád-Kettöshalom (Parzinger 1993, p. 322-323, Abb. 16).

Schema elaborată de noi cu scopul de a urmări contemporanietatea cronologică în eneoliticul final din regiunea est-carpatică (bazată în primul rând pe date radiocarbon valide), ne

arată că grupul cultural de tip Gorineşti nu este cea mai târzie manifestare care încheie evoluţia epocii eneolitice în această zonă, aşa cum se credea până acum (Дергачев 1980, с. 122-123; Rassamakin 1988, p. 18-25; Manzura 1994, p. 107-108).

Indiferent dacă triburile Jamnaja (faza timpurie) au fost sau nu răspunzătoare în mod direct de dispariţia grupului cultural de tip Gordineşti, ele au ocupat în perioada bronzului timpuriu o bună parte din aria ocupată odinioară de comunităţile faciesului dat (Burtănescu 2002, p. 345).

Soarta comunităţilor Gordineşti poate fi doar bănuită. Disoluţia acestui fenomen cultural pare a fi început încă în cursul fazei de tip Brînzeni, odată cu pătrunderile, pe filiera nordică, ale unor comunităţi purtătoare ale tradiţiilor specifice culturii Funnel Beaker, mai exact din grupul de sud-est al acestui masiv (Kadrow 2016, p. 653-655; Rybicka 2017, p. 171). Perioada istorică în exploatarea mediului biocultural nord-vest pontic de către comunităţile Central Europene poate fi considerată o etapă a unor *tactici de contact* (*tactics of contacts*), între comunităţile eneolitice târzii din silvostepa est-carpatică şi culturile central europene (Kośko, Szmyt 2011, p. 218).

Din cele relatate în acest capitol, putem deduce că procesul de dezvoltare a comunităţilor eneolitice finale, şi în special a celui de tip Gordineşti, din interfluviul Prut-Nistru, a fost unul din cele mai dinamice, care, în multe cazuri, a influenţat evoluţia manifestărilor culturale din alte regiuni. Relaţia dintre grupele culturale din zona menţionată ne permite să caracterizăm eneoliticul final/Tripolie CII-2, nu doar ca o simplă manifestare de evoluţie contemporană, în diferite regiuni, a mai multor varienate locale, dar şi ca o unitate, relativ independentă în cadrul întregului masiv eneolitic final, ce poate fi tratată şi ca o *comunitate cultural-istorică*. Acest lucru este susţinut de asemănarea în ansamblul ceramic specific pentru perioada dată, care este considerat de unii specialişti ca *orizont cultural comun tripolian târziu* (în rusă *общепозднетрипольский культурный горизонт*) (Дергачев 1980, с. 143; Дергачев, Манзура 1991, с. 17).

Continuând logica ideilor abordate de noi în acest capitol, putem spune că odată cu apusul blocului cultural Cucuteni-Tripolie îşi încheie evoluţia şi forma de activitate socio-economică şi spirituală practicată de comunităţile acestuia. Acest proces a avut loc ca rezultat al mişcărilor de populaţii cu un mod de viaţă diferit, pe zone extinse, cauzate de diferiţi factori. Dacă e să trecem de la cultură la un nivel taxonomic mai mare, este necesar de explicat următorul aspect. Cum este bine cunoscut pe baza multiplelor date, procesul de geneză culturală, cu cele trei variante (evoluţie, transformare şi schimbare), de obicei cuprindea nu doar una, ci mai multe culturi, iar situaţia dată poate fi argumentul unuia din postulatele ipotezei *blocurilor culturale* (Бочкарев 1995, с. 114-123). În cazul nostru atrage atenţia multitudinea de asemănări între grupul cultural de tip Gordineşti şi masivele Horodiştea-Erbiceni, Kasperovsk, Holyshev şi Gorodsk, care ocupă practic aceeaşi suprafaţă de teritoriu, populat anterior de cultura Cucuteni-Tripolie, aflată în faza sa finală

de evoluţie. Toate acestea impun formularea unei sintagme care ar aduna sub o singură denumire toate grupurile culturale menţionate în rândurile de mai sus, ce rămâne drept prioritate pentru viitoarele sinteze.

4.3. Concluzii la Capitolul 4

Ca o recapitulare la cele expuse în acest capitol putem face unele totaluri care au fost datorate analizei mai detaliate a informaţiei puse în legătură cu soluţionare a două probleme: încadrarea cronologică şi sincronizarea grupului cultural de tip Gordineşti cu alte faciesuri locale sau culturi contemporane atât din vecinătate, cât şi din regiuni mai îndepărtate.

În ceea ce priveşte încadrarea cronologică am căutat să abordăm această temă prin prisma identificării posibilităţii delimitării a două etape de evoluţie în cadrul acestui grup. Unul din primii paşi a fost utilizarea metodei coraportului procentual dintre ceramica fină şi cea grosieră. Rezultatul obţinut este unul provizoriu, cum am şi menţionat, şi necesită a fi completat cu noi date.

A doua modalitate este susţinută prin seria de date radiocarbon C14 obţinute pentru grupul analizat de noi, care au fost prelucrate utilizând programele OxCal v4.3.2 şi CalPal v1.5 ambele fiind *on-line*, iar rezultatele secvenţierii grupelor de date au fost reprezentate grafic raportate la curba de calibrare, cu densitatea probabilă. Astfel, după cum am şi menţionat, cele 14 date se aliniază în trei grupuri, care ne permit să le folosim provizoriu ca faze, majoritatea corespund modelului aplicat.

Cât priveşte evidenţierea sincronismelor grupului cultural de tip Gordineşti cu alte faciesuri aflate în vecinătate sau regiuni mai îndepărtate, ne-am bazat pe principiul similitudinilor unor forme ceramice şi decor, precum şi prin coraportul cronologic al acestora adaptat la baza de date radiocarbon C14 şi a schemelor elaborate pentru Europa Centrală, Europa de Sud-Est şi Balcani.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Ca urmare a analizei situaţiei cultural-istorice de la finele mileniului IV î.e.n. din silvostepa pruto-nistreană, a fost stabilit că printre multiplele subiecte de interes, care încă rămân nerezolvate, se află şi cel referitor la grupul de tip Gordineşti. Apariţia acestuia este condiţionată de apusul blocului cultural Cucuteni-Tripolie şi dislocarea unor variante locale, care păstrează unele tradiţii specifice comunităţilor anterioare. În lucrarea de faţă, aşa cum ne-am propus de la început, ne-am focalizat atenţia pe reevaluarea întregului lot de vestigii arheologice de tip Gordineşti şi elaborarea unui studiu complex, bazat atât pe metode de cercetare tradiţionale, cât şi pe un set de abordări interdisciplinare. În vederea realizării scopului propus au fost etalate obiectivele trasate, care acoperă paleta de probleme ce necesitau o soluţionare cât mai obiectivă.

Astfel, unul din primii paşi ţine de analiza istoricului şi istoriografiei studierii vestigiilor de tip Gordineşti din silvostepa dintre Prut şi Nistru. Ca urmare, au fost delimitate convenţional **trei etape** de cercetare, cele mai multe obiective arheologice fiind identificate în primele două. Remarcăm că cercetarea s-a bazat, în special, pe aşezări, şi mai puţin pe necropole care, foarte probabil din cauza dificultăţilor de depistare, au fost investigate doar ca rezultat al descoperirilor întâmplătoare sau al cercetărilor de salvare. Analiza istoriografică a arătat că se mai menţin suficiente aspecte esenţiale ce definesc grupul cultural de tip Gordineşti, a căror descifrare încă îşi aşteaptă rezolvarea. Dintre cele mai importante putem menţiona: locuinţele, încadrarea cronologică şi sincronismele cu alte grupuri eneolitice târzii atât din vecinătate, cât şi din regiuni mai îndepărtate. Fiecare dintre aceste aspecte au căpătat explicaţii mai clare prin prisma cercetărilor pe arii extinse.

Luând în calcul cele menţionate mai sus, la această etapă cercetarea s-a bazat pe abordarea complexă a materialelor descoperite şi includerea lor în circuitul ştiinţific sub formă de studii sistematice, în care se reflectă grupul cultural de tip Gordineşti ca parte integrantă a eneoliticului târziu din Europa de Sud-Est. Suntem convinşi că acumularea acestei baze de date extinse facilitează înţelegerea fenomenului mişcării de populaţii de altă sorginte spre spaţiul est-carpatic, dar şi a proceselor care s-au derulat în regiune odată cu pătrunderea lor.

Drept rezultat al cercetărilor efectuate, am reuşit să conturăm şi să întregim tabloul general cu privire la arealul de răspândire a comunităţilor de tip Gordineşti, tipurile de aşezări şi dispunerea spaţială a acestora. Considerăm important de subliniat că pentru prima dată se face o astfel analiză detaliată, care s-a soldat cu rezultate importante pentru desluşirea acestor aspecte. Astfel, dacă până la începutul anilor 1990, acestui grup i-au fost atribuite mai puţin de 30 de situri, la etapa

actuală, în silvostepa dintre râurile Prut şi Nistru, avem repertoriate 71 de puncte, dintre care 60 de aşezări şi 11 complexe funerare. Un alt element important al cercetării ţine de poziţia ocupată de aşezări, iar în baza elaborării modelelor de analiză geospaţială s-a stabilit concentrarea lor în grupuri, amplasate grupat în conformitate cu regionarea fizico-geografică a zonei de silvostepă a Republicii Moldova. Mai mult, aceste grupuri corespund celor patru regiuni mai bine asigurate din punctul de vedere al resurselor hidrografice şi al materiei prime necesare vieţii şi activităţilor economice practicate (Sîrbu 2017, p. 25).

Pentru comunităţile de tip Gordineşti sunt specifice două tipuri de aşezări: *deschise* şi *fortificate*, primul fiind de bază şi se caracterizează prin absenţa oricărui gen de fortificaţie. Condiţiile topografice de amplasare a aşezărilor deschise sunt similare, în multe privinţe, cu cele specifice perioadei anterioare de tip Brînzeni, dar şi cu cele ale faciesurilor contemporane cu grupul cultural de tip Gordineşti. Siturile fortificate numără patru puncte care ocupă poziţii de relief dominante, mărginite din câteva părţi prin maluri abrupte, zonele de acces fiind prevăzute cu sisteme defensive, constituite din şanţ şi val. Un rol important în cercetarea noastră îl joacă stabilirea modului de organizare internă a aşezărilor, reuşindu-ne câteva precizări importante referitoare la dispunerea locuinţelor în planul general al aşezărilor, printre care faptul că locuinţele ocupau spaţiile de pe marginile de sud ale siturilor, fiind grupate câte 2-3 (cel mai clar exemplu îl avem în situl cu mai multe orizonturi culturale Trinca-*Izvorul lui Luca*).

Un alt rezultat, la fel de important, este delimitarea a două tipuri de locuinţe: *de suprafaţă* (de dimensiuni mici, păstratate sub formă de aglomeraţii de lipitură împrăştiate pe perimetrul fundaţiei sau concentrate pe una din laturi) şi *cu baza adâncită în sol* (ce aveau formă ovală neregulată cu dimensiuni cuprinse între 3 şi 5 m, podeaua fiind adâncită în sol până la 0,45-0,50 m) (Larina, Sîrbu 2014, p. 198; Sîrbu 2015, p. 17).

Deopotrivă cu locuinţele, în aşezări au fost cercetate complexe de olărie, care sunt reprezentate prin *cuptoare de ars ceramică*. S-a stabilit că arhitectura acestor cuptoare diferă cu mult de cele existente în eneoliticul final est-carpatic, specificul lor fiind reprezentat prin tehnica *inovatoare* de ardere, numită cu *reverberaţie*, procedeu care permite reglarea temperaturii în vederea obţinerii unei calităţi mai bune a ceramicii, reflectată şi în culoare (Сырбу 2015, с. 173; Сырбу, Бикбаев 2017, с. 332).

Viaţa spirituală a comunităţilor de tip Gordineşti reprezintă au alt aspect abordat de noi în lucrarea de doctorat. Analiza practicilor funerare, determinarea analogiilor pentru ritul şi ritualul funerar, dar şi pentru inventarul descoperit în mormintele cercetate, ne-a condus la delimitarea a patru grupe de înmormântări: în prima au fost incluse mormintele identificate în tumuli; în a doua sunt aduse înhumările extramurale în necropole plane; a treia grupă cuprinde înhumările

intramurale; cea de a patra conţine reînhumări de resturi umane în gropi de cult. Notăm, că diversitatea exemplificată în aceste patru grupe scoate în evidenţă şi accentuează importanţa grupului cultural de tip Gordineşti în cadrul eneoliticului final din Europa de Sud-Est.

Rezultatele obţinute ca urmare a clasificării şi determinării analogiilor pentru materialele arheologice descoperite în siturile specifice grupului Gordineşti demonstrează amploarea şi rolul lor în viaţa acestor comunităţi. Cea mai numeroasă şi definitorie componentă o constituie **ceramica**. Din punct de vedere tehnologic, ceramica se împarte în *două categorii*: ***fină*** şi ***grosieră***, procentual predominând ultima. În cadrul *ceramicii fine* sunt delimitate *două subcategorii*: *prima*, care păstrează tehnica cucuteniană decorată cu pictură neagră, şi *a doua* – cea modelată din pastă degresată cu nisip mărunt, decorată cu incizii, imitând de fapt ornamentul pictat. De menţionat este că ambele subcategorii sunt decorate în stil geometric. Ceramica grosieră conţine ca degresant şamotă mărunt şi doar într-un procent mic scoică pisată. Numărul redus al formelor întregi şi întregibile ne-a determinat să utilizăm metoda reconstituirii grafice a profilelor de vase. Ca rezultat, au fost obţinute **şapte tipuri** pentru categoria *fină pictată*, **patru** pentru cea *fină decorată cu incizii* şi **nouă** pentru cea *grosieră*.

Menţionăm că tipologia elaborată de noi vine să completeze tabelul tipologic propus de Valentin Dergacev în 1980, aportul nostru constând în identificarea mai multor forme specifice fiecărei categorii în parte. Astfel, se observă că **tipurile I**, **II**, **V*a*** (fină pictată); **tipurile I-IV** (fină incizată); **tipurile IA-B** şi **VII** (grosieră), sunt ***specifice doar grupului cultural de tip Gordineşti***. De asemenea, au fost delimitate şi forme ceramice noi, cum ar fi cele incluse în **tipurile IC**, **IIIB**, **VI**, **VII** (fină pictată), **VIII** şi **IX** (grosieră). Acest fapt ne permite să opinăm în favoarea preluării unor forme de vase din mediile culturale vecine, ca urmare a procesului îndelungat de transformare derulat la finele mileniului IV î.e.n. în spaţiul carpato-nistrean. Aspectul stilistic, în cazul ceramicii fine pictate şi a celei decorate cu incizii, după cum am menţionat în nenumărate rânduri, este redat în ***stil geometric*** şi tindem să credem că reprezintă pe bună dreptate *cartea de vizită* a acestui grup. Recipientele incluse în categoria grosieră au fost decorate cu elemente ştanţate, un loc aparte ocupându-l ornamentul şnurat aplicat în special pe străchini. Analogiile cele mai apropiate pentru majoritatea formelor de vase şi decor le găsim în ansamblul ceramic specific culturii Horodiştea, din regiunea dintre munţii Carpaţi şi râul Prut. Anumite similitudini există şi în materialele atribuite faciesurilor de tip Kasperovsk, din bazinul de mijloc şi suprerior al râului Nistru, precum şi de tip Holyshev şi Gorodsk din Volynia. Mai mult ca atât, unele forme de vase, în special străchinile cu buza profilată (*vezi* Planşa 4, Tipul Aa-c) au asemănări cu recipientele din siturile de tip Coţofeni II-III din sud-estul Transilvaniei şi Oltenia, iar decorul şnurat ne indică unele contacte cu comunităţi din sud-estul Poloniei, unde sunt răspândite situri de tip Funnel Beaker

(faza târzie), sau sincretice - Funnel Beaker şi Baden târziu, precum şi o aripă a masivului Culturii Ceramicii Şnurate, cunoscută drept cultura Złota (Sîrbu 2015a, pp. 39-40).

O altă componentă importantă a culturii materiale o reprezintă piesele de inventar lucrate din materiale diverse. O mare parte din ele păstrează într-o oarecare măsură tradiţia anterioară, aici ne referim la fusaiole, piese din corn şi os, unele unelte din silex. Totodată, analiza detaliată ne-a permis ilustrarea unor categorii specifice doar acestui grup, cum ar fi greutăţile de la războiul de ţesut, de formă circulară (cu una sau mai multe găuri de fixare), care, în lipsa ceramicii, pot servi drept indicator în atribuirea culturală a siturilor, şi topoarele din silex fumuriu lucrate prin cioplire, cu lama şlefuită (Burlacu, Sîrbu, Paşenciuc 2017, p. 35).

Astfel, complexele şi inventarul arheologic descoperit în cuprinsul siturilor de tip Gordineşti ne-au furnizat datele necesare pentru un şir de reflecţii suplimentare asupra cronologiei şi a unor momente legate de deplasările comunităţilor, atât în regiunile de stepă din nord-estul Mării Negre, cât şi în Volynia. În acest sens, au fost făcute multiple remanieri la capitolul referitor la încadrarea cronologică şi sincronizarea grupului cultural de tip Gordineşti cu alte faciesuri locale sau culturi contemporane atât din vecinătate, cât şi din regiuni mai îndepărtate, care ne-au adus în faţa unui tablou ambiguu (Сырбу 2016, с. 116). Abordarea încadrării cronologice şi identificarea posibilităţii de a delimita în două etape de evoluţie prin prisma coraportului procentual dintre ceramica fină şi cea grosieră a oferit un rezultat provizoriu, care necesită a fi completat şi reevaluat.

În aceste condiţii, am apelat la o serie de date radiocarbon C14 prelevate pentru grupul analizat de noi, care au fost prelucrate utilizând *soft-urile* on-line OxCal v4.3.2 şi CalPal v1.5. Rezultatele secvenţierii grupelor de date au fost reprezentate grafic şi raportate la curba de calibrare, cu densitatea probabilă. Astfel, cele 14 date se aliniază în trei grupuri, legitate ce ne permite să le folosim provizoriu ca faze, majoritatea corespunzând modelului aplicat. Acest sistem obţinut de noi este unul de pionierat, având valoare aplicativă pe spaţii şi fenomene largi. Exprimată în date absolute, limita inferioară de existenţă a grupului de tip Gordineşti se încadrează în anii 3360, iar cea superioară în 2900 î.e.n.

Cât priveşte evidenţierea sincronismelor grupului cultural de tip Gordineşti cu alte faciesuri, ne-am bazat pe principiul similitudinilor unor forme ceramice şi ornament, precum şi pe coraportul cronologic al acestora, adaptat la baza de date radiocarbon C14 şi a schemelor elaborate pentru Europa Centrală, Europa de Sud-Est şi Balcani.

Făcând un bilanţ al cercetării noastre, putem afirma că, odată cu apusul blocului cultural Cucuteni-Tripolie, îşi încheie evoluţia şi forma de activitate socio-economică şi spirituală practicată de comunităţile acestuia. Acest proces a avut loc ca rezultat al mişcărilor de populaţii cu un mod de viaţă diferit, pe zone extinse, cauzate de diferiţi factori. În cazul nostru atrage atenţia

multitudinea de asemănări între grupul cultural de tip Gordineşti şi masivele Horodiştea-Erbiceni, Kasperovsk, Holyshev şi Gorodsk, care ocupă practic aceeaşi suprafaţă de teritoriu populat anterior de cultura Cucuteni-Tripolie aflată în faza sa finală de evoluţie. Continuând logica celor relatate, putem deduce că procesul de dezvoltare a comunităţilor eneolitice finale, şi în special a celei de tip Gordineşti din interfluviul Prut-Nistru, a fost unul dintre cele mai dinamice, care, în multe cazuri, a influenţat evoluţia manifestărilor culturale din alte regiuni. Relaţiile dintre grupurile culturale din zona menţionată ne permite să caracterizăm eneoliticul final/Tripolie CII-2, nu doar ca o simplă manifestare de evoluţie sincronă, în diferite regiuni, a mai multor variante locale, dar şi ca o unitate, relativ independentă, în cadrul întregului masiv eneolitic final, ce poate fi tratată şi ca un tot întreg – *o comunitate cultural-istorică distinctă.* Toate acestea impun formularea unei sintagme care ar aduna sub o singură denumire toate grupurile culturale menţionate în rândurile de mai sus, rămânând, însă, a fi o prioritate pentru viitoarele sinteze.

Recomandări. În urma celor expuse, pentru a fundamenta cercetarea noastră pe viitor, considerăm oportun să formulăm câteva priorităţi, cum ar fi:

1. Completarea bazei de date, elaborată în decursul scrierii acestui studiu, cu materiale noi, obţinute după definitivarea textului;
2. Publicarea materialelor inedite pe complexe arheologice;
3. Elaborarea unor studii complexe referitoare la ceramică prin abordarea aspectelor generale în combinaţie cu noile analize arheometrice şi chimice;
4. Finalizarea schemei cronologice pentru eneoliticul final est-carpatic cu ancorarea datelor existente pentru grupul cultural de tip Gordineşti;
5. Cercetarea necropolelor de tip Gordineşti şi elaborarea unui studiu comparativ al materialelor din necropole cu cele din aşezări;
6. Adunarea tuturor datelor existente până la etapa de faţă sub coperţile unei monografii de sinteză.

Ca remarcă la finele celor relatate în acest studiu de doctorat, ţinem să subliniem faptul că ar fi prematur să se înţeleagă că tema dată ar fi îndeajuns de bine cercetată. Suntem abia la începutul unui drum lung şi cu multe provocări. Soluţiile oferite pentru problemele ce au fost delimitate le considerăm importante, însă, pe fundalul noilor posibilităţi oferite de progresul tehnologic, reprezintă doar o primă contribuţie, ce poate servi în calitate de pistă sigură pentru investigaţii care nu pot fi făcute fără o colaborare durabilă cu specialişti arheologi şi cu cei din domeniul ştiinţelor exacte, atât din ţară, cât şi de peste hotare.

BIBLIOGRAFIE

A. Monografii, articole şi rezumate

ALAIBA, R. *Cercetări arheologice de la Trinca-Izvorul lui Luca, R. Moldova (1994-1995), cultura Horodiştea-Gordineşti*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă II, Bucureşti 1997, pp. 20-40.

ALAIBA, R. *Plastica Horodiştea-Erbiceni-Gordineşti*. Interacademica II-III, Bucureşti 2001, pp. 51-62.

ALAIBA, R. *The Horodiştea/Erbiceni-Gordineşti-Kasperovcy culture antropomorph plasticity*. Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the middle Ages, Iaşi 2004, pp. 31-45.

ALAIBA, R. *Olăritul în cultura Cucuteni*. Arheologia Moldovei XXVIII, 2005, pp. 57-73.

ALAIBA, R. *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Meşteşugul olăritului*. Iaşi: Junimea 2007, 197 p., ISBN 978-973-37-1197-1.

ALAIBA, R. *Grupul cultural Horodiştea-Gordineşti-Kasperovka, locuinţe*. În: Aşezări şi locuinţe preistorice. Structură, organizare, simbol. Simpozion internaţional, Iaşi 10-11 decembrie 2007a.

ALAIBA, R., GRĂDINARU, I. *Staţiunea din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului de la Cîrniceni-pe coastă, jud. Iaşi*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă I, Bucureşti 1995, pp. 62-78.

ALAIBA, R., BURTĂNESCU, FL. *Cercetările arheologice din 1996 de la Trinca-Izvorul lui Luca, raionul Edineţ, Republica Moldova*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă II, Bucureşti 1997, pp. 421-427.

ALEXANDROV, S. *The Prehistoric Site of Radomir Vahovo: Some Problems of th Early Bronze Age in South-Western Bulgaria (Northen Connections)*. În: Relations Thraco-Illyro-Hellenique. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie, Băile Herculane 14-19, sep. 1992, Bucureşti, 1994, pp. 117-129.

AMBROJEVICI, C. *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest. Contributions à la charte archéologique de la région*. Dacia S.N., 3-4, 1933, pp. 24-45.

BEJINARIU, I. *Două topoare de piatră din judeţul Sălaj*. Marisia XXVIII, 2006, pp. 33-42, ISSN 1221-0943.

BEM, C. *Noi propuneri pentru schiţă cronologică a eneoliticului românesc*. Pontica XXXIII-XXXIV, 2000-2001, pp. 25-120.

BERCIU, D. *Perioada de tranziţie către epoca bronzului*. Istoria României, vol. I, Bucureşti 1960, pp. 71-82.

BICBAEV, V. *Contribuţii la constituirea repertoriului arheologic al raionului Ungheni*. Pyretus, nr. 2, 2006, pp. 41-51.

BOBOC, N., CASTRAVEŢ, T. *Regionarea fizico-geografică*. În: Republica Moldova. Ediţie enciclopedică, Chişinău: Enciclopedia Moldovei 2010, pp. 90-93, ISBN 978-9975-9520-0-2.

BOBOC, N., SÂRODOEV, GH. *Relieful*. În: Republica Moldova. Ediţie enciclopedică, Chişinău: Enciclopedia Moldovei 2010, pp. 8-15, ISBN 978-9975-9520-0-2.

BODEAN, S. *Aşezări eneolitice de lângă satele Chetroşica Veche şi Climăuţii de Jos*. Tyragetia XIII, 2004, pp. 22-29.

BODEAN, S., URSU, I. *Socola – o staţiune pluristratificată a culturii Cucuteni-Tripolie din bazinul Nistrului*. Revista Arheologică VIII, 1-2, 2012, pp. 113-117, ISSN 1857-016X.

BOGHIAN, D., ENEA, S.-C. *The Pre-Cucuteni–Cucuteni/Tripolye cultural complex – between the West and the East*. Revista Arheologică IX, 1-2, 2013, pp. 30-47, ISSN 1857-016X.

BONDÁR, M. *The Late Copper Age Settlement at Nagyút-Göbölyjárás II (Questions on the Periodisation of the Baden Culture)*. Antaeus 31-32, 2010, pp. 303-374, HU ISSN 0238-0218.

BRONK RAMSEY, CH. *Methods for summarizing radiocarbon datasets*. Radiocarbon, Vol 59, nr. 6, 2017, pp. 1809-1833, ISSN: 0033-8222.

BURCHARD, B., WŁODARCZAK, P. *Złota culture graves at site 1 in Samborzec, Sandomierz District*. Sprawozdania Archeologiczne 64, 2012, pp. 269-310, PLISSN 0081-3834.

BURLACU, V., **SÎRBU, GH.**, PAŞENCIUC, N. *Inventarul litic din aşezarea eneolitică târzie Gordineşti II-Stînca goală.* În: Programul şi rezumatele Sesiunii ştiinţifice a Departamentului Istoria Românilor, Universală şi Arheologie „In Memoriam Gheorghe Palade (1950-2016)", ediţia a IV-a, 28 aprilie 2017, Chişinău 2017, p. 35.

BURTĂNESCU, FL. *Epoca timpurie a bronzului între Carpaţi şi Prut. Cu unele contribuţii la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*. Biblioteca Thracologica XXXVII, Bucureşti: Vavila Edinf SRL 2002, 591 p., ISBN: 973-8155-14-2.

BURTĂNESCU, FL. *Globular Amphorae Culture in Moldavia Between the Carpathians and Prut. Current state of the evidence*. Thraco-Dacica, XXIII, 1-2, 2002a, pp. 119-152.

CHETRARU, N., MORARU, A., RĂILEANU, N. *Nicolae Moroşan. Drama unui savant*. Chişinău: Tyragetia 2003, 223 p.

CHIRICA, V., TANASACHI, M. *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*. Vol. II, Iaşi 1985, 554 p.

COMŞA, E. *Unele date cu privire la sfârşitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul Olteniei (în lumina săpăturilor de la Siliştioara).* Studii şi cercetări de istorie veche, 18, 2, 1967, pp. 207-221.

COMŞA, E. *Caracteristicele şi însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni-Ariuşd*. Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, 27, 1, 1976, pp. 23-33.

CONOLLY, J., LAKE, M. *Geographical Information Systems in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press 2006, 358 p., ISBN-13: 978-0521797443.

CRĂCIUNESCU, GR. *Locuirea Coţofeni de la Rogova, judeţul Mehedinţi*. Drobeta, XI-XII, 2002, pp. 19-61.

CUCOŞ, ŞT. *Câteva consideraţii cu privire la sfârşitul culturii Cucuteni*. Carpica 17, 1985, pp. 33-40.

CUCOŞ, ŞT. *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*. Piatra-Neamţ 1999, 304 p., ISBN 973-99195-0-2.

CZEBRESZUK, J., SZMYT, M. *Der Epochenumbruch eom Neolihikum zur Bronzezeit im Polnischen Teifland am Besipiel Kujawiens*. Praechistorische Zeitschrift 73, 2, 1998, pp. 167-232, ISSN 0079-4848.

CZERNIAK, L., SZMYT, M. *Progress in Studies of Globular Amphorae Culture Periodization*. In: New Tendencies in Studies of Globular Amphorae Culture. Archaeologia Interregionalis, Warsawa 1991, pp. 53-77.

DERGACIOV, V. *Evoluţia comunităţilor patriarhale. Epoca bronzului*. În: Istoria Moldovei. Epoca preistorică şi antică (până în sec. V), Chişinău: Tipografia Centrală 2010, pp. 265-312, ISBN 978-9975-78-937-0.

DERGAČEV, V.A. *Bestattungskomplexe der späten Tripolje-Kultur*. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. Band 45, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern 1991, 227 p., ISSN 0170-9518, ISBN 3-8053-1235-0.

DERGAČEV, V.A. *Kulturelle und historische Entwicklungen in Raum zwischen Karpaten und Dnepr*. Das Karpatenbecken und Die Osteuropäische Steppe. Prähistorische Archaologie in Sudosteuropa. Band 12, München: Leidorf 1998, pp. 27-64, ISBN 978-3-89646-596-2.

DESHAYES, J. *Les fouilles de Dikili Tash et l'archéologie Yugoslave*. Zbornik Narodnog Muzeja, VI, Beograd 1970, pp. 21-41.

DIACHENKO, AL., HARPER, TH. *The absolute chronology of late Tripolye sites: a regional approach*. Sprawozdania Archaeologiczne 68, 2016, pp. 81-105, PLISSN 0081-3834.

DIACONESCU, D., TINCU, S. *Consideraţii arheologice privind necropola tumulară de la Silvaşu de Jos-„Dealu Ţapului" (oraş haţeg, jud. Hunedoara)*. Analele Banatului, S.N., arheologie-istorie, XXIV, 2016, pp. 107-141, ISSN 1221-678X.

DINU, M. *Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*. Preistoria Alpina 10, 1974, pp. 261-275.

DINU, M. *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti. Contribuţia noilor cercetări arheologice la problema perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului din zona est-carpatică a României*. Teza de doctorat, Iași 1977.

DINU, M. *On the Censer type pots from the final period (Horodiştea-Erbiceni-Gordineşti) of the Cucuteni culture in the Romanian space west of the Prut*. In: SIGNA PRAEHISTORICA. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno (Ed. N. Bolohan, F. Măţău et F.-A. Tencariu), Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza" 2010, pp. 85-117, ISBN 978-973-703-581-3.

DRUMEA, A., NEAGA, V. *Structura geologică*. În: Republica Moldova. Ediţie enciclopedică, Chişinău: Enciclopedia Moldovei 2010, pp. 16-25, ISBN 978-9975-9520-0-2.

DUMITRESCU, H. *La station péhistorique de Horodiştea sur la Pruth*. Dacia, N.S., IX-X, 1945, pp. 127-163.

DUMITRESCU, H. *O descoperire în legătură cu ritul de înmormîntare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*. Studii și cercetări de istorie veche, V, 3-4, 1954, pp. 399-425.

DUMITRESCU, VL. *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie II*. Studii și cercetări de istorie veche, 14, 2, 1963, pp. 285-308.

DUMITRESCU, VL. *Consideraţii asupra problemei fazei finale a culturii Cucuteni-Tripolie*. În: Omagiu lui O. Constantinescu, Bucureşti 1965, pp. 51-60.

DUMITRESCU, VL. *Cu privire la platformele de lut ars ale locuinţelor unor culturi neolitice*. Acta Musei Napocensis 4, 1968, pp. 389-396.

DUMITRESCU, VL. *Cucuteni cent ans après*. Dacia, N.S., 29, 1985, pp.35-44.

DUMITRESCU, VL., VULPE, AL. *Dacia înainte de Dromihete*. Bucureşti 1988, 164 p.

DUMITROAIA, GH. *Evoluţia comunităţilor din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului şi bronzului timpuriu în Moldova Centrală şi de Nord*. Rezumatul lucrării de doctorat, Bucureşti 1998, 37 p.

DUMITROAIA, GH. *Comunităţi preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*. Bibliotheca Memoriaa Antiquitatis VII, Piatra-Neamţ: „Constantin Mătase" 2000, 336 p., ISBN 973-998826-8-9.

ELLIS, L. *Analysis of Cucuteni-Tripolye and kurgan pottery and the implications for ceramic technology*. Journal of Indo-european Studies 8, 1-2, 1980, pp. 211-230.

ELLIS, L. *The Cucuteni-Tripolye Culture: A Study in Technology and the Origins of Complex Society*. British Archaeological Records, International Series 217, London Oxford 1984, 221 p., ISBN 0 86054 279 3.

ELLIS, L. *Population grouth, food storage and ceramic manufacturing centres in pre-Bronze Age Europe*. Bibliotheca Archaeologica Iassiensis I, Iaşi 1987, pp. 175-191.

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ŞI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI, vol. I, 1994, 390 p.

FLORESCU, A.C. *Observaţii asupra sistemului de fortificare al aşezărilor cucuteniene din Moldova*. Arheologia Moldovei IV, Bucureşti 1966, pp. 23-37.

FRÎNCULEASA, A., PREDA, B., HEYD, V. *Pit-Graves, Yamnaya and Kurgans along the Lower Danube: Disentangling IVth and IIIrd Millennium BC Burial Customs, Equipment and Chronology*. Praehistorische Zeitschrift 90 (1-2), 2015, pp. 45-113, ISSN 0079-4848.

GOGÂLTAN, FL. *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile de metal*. Bibliotheca Histrica et Archeologica Banatica XXIII, Timişoara: Orizonturi 1999, 390 p., ISBN 973-9400-65-5.

GUMIŃSKI, GR. *Gródek Nadbużny osada kultury Pucharów Lejkowatych*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989, 189 p.

GUMĂ, M. *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice şi manifestări culturale*. Timişoara: Mirton 1997, 258 p., ISBN 973-578-272-3.

HAGEMAN, J., BENNETT, D. *Construction of Digital Elevation Models for Archaeological Applications*. In: (Eds. K. Wescott, R. Brandon) Practical Application of GIS for Archaeologists. A PredictiveModeling Toolkit, London 2000, pp. 121-136.

HAIMOVICI, S. *Transgresiunea uriaşă şi vijelioasă a apelor Mării Negre din neoliticul timpuriu dobrogean, având ca urmare apariţi a două specii acvatice mediteraneene: Spondylus gaederopus şi sparus aurata la litoralul românesc al acestei mări*. Pontica XLI, 2008, pp. 421-441, ISSN 1013-4247.

HARPER, TH. *The effect of climate variability on population dynamics of the Cucuteni-Tripolye cultural complex and the rise of the Western Tripolye giant-settlements*. Chronika 3, 2013, pp. 28-46.

HARŢUCHI, N., DRAGOMIR, I. *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa. Raport preliminar*. Materiale şi cercetări arheologice III, 1957, pp. 129-148.

HIGHAM, TH., WARREN, R., BELINSKIJ, A., HÄRKE, H., WOOD, R. *Radiocarbon dating, stable isotope analysis, and diet-derived offsets in 14c ages from the klin-yar site, russian North Caucasus*. Radiocarbon, Vol 52, nr. 1-2, 2010, pp. 653-670 ISSN: 0033-8222.

HORVÁTH, T. *Transcendent phenomena in the Late Copper Age Boleráz/Baden settlement uncovered at Balatonőszöd-Temetői dűlő: human and animal "depositions"*. Journal of Neolithic Archaeology 12, Kiel 2010, pp. 1-79.

HORVÁTH, T. *The Prehistoric Settlement at Balatonőszöd-Temetői-dűlő. The Middle Copper Age, Late Copper Age and Early Bronze Age Occupation*. Varia Archaeologica Hungarica XXIX, Budapest: Archaeolingua 2014, 670 p., ISBN 978-963-9911-54-3.

HORVÁTH, T. *4000-2000 BC in Hungary: The Age of Transformation*. The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 20/II, 2016, pp. 51-112, ISSN 1453-9306.

HORVÁTH, T., KÖHLER, K. *Life and death: mortuary rituals of the baden cultureat Lake Balaton (Transdanubia)*. Archäologisches Korrespondenzblatt, Jahrgang 42, Heft 4, 2012, pp. 453-593, ISSN 0342-734X.

HORVÁTHOVÁ, E. *About the Development of the Baden Culture in the Region of the Northern Tisza River in Slovakia*. In: The Baden Complex and the Outside World. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn 2008, pp. 111-130, ISBN 978-3-7749-3599-0.

HORVÁTHOVÁ, E. *The current state of research on the Baden culture at Slovakia areas in the northern basin of the Tisza river*. The Baden Culture around the Western Carpathians, Via Archaeologica, Kraków 2015, pp. 151-174, ISBN 978-83-935207-3-2.

IONESI, L., IONESI, B., LUNGU, AL., ROŞCA, VL., IONESI, V. *Sarmaţianul mediu şi superior de pe Platforma Moldovenească*. Bucureşti: Editura Academiei Române 2005, 559 p., ISBN 973-27-1202-3.

JASTRZĘBSKI, SŁ. *Imports of the Trypole culture pottery in the South-Eastern group of the Funnel Beaker culture*. Memoires Archeologiques, Lublin 1985, pp. 71-92.

JASTRZĘBSKI, SŁ. *Some Remarks on the Investigations into Cultural Relations in the Volhynian Plateau in the First Half of the IIIrd Millenium BC*. In: Interregional Cultural Relations between Polish Territories and Adjacent Regions of Central and Eastern Europe, Warszawa 1990, pp. 103-111.

JONES, M., NICHOLLS, G. *New radiocarbon calibration software*. Radiocarbon, Vol 44, nr. 3, 2002, pp. 663-674, ISSN: 0033-8222.

KADROW, S. *Exchange of people, ideas and things between Cucuteni-Trypillian complex and areas of south-eastern Poland*. In: Cucuteni culture within the European neo-eneolithic context. Proceedings of the International Colloquium "Cucuteni-130" 15-17 October 2014, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XXXVII, Piatra-Neamţ: „Constantin Mătase" 2016, pp. 649-677, ISBN 978-973-7777-36-2.

KADROW, S., POKUTTA, D. *The Verteba Cave: A Subterranean Sanctuary of the Cucuteni-Trypillia Culture in Western Ukraine*. Journal of Neolithic Archaeology, Kiel 2016, pp. 1-21.

KADROW, S., SOKHACKIY, M., TKACHUK, T., TRELA, E. *Sprawozdanie ze studiów i wyniki analiz materiałów zabytkowych kultury Trypolskiej z Bilcze Złotego znajdujących się w zbiorach muzeum archeologicznego w Krakowie*. Materiały Archeologiczne XXXIV, 2003, pp. 53-143, ISSN 0075-7039.

KLOCHKO, V., KOŚKO, AL., POTUPCHYK, M., WŁODARCZAK, P., ŻURKIEWICZ, D., Ivanova S. *Tripolye (Gordineşti group), Yamnaya and Catacomb culture cemeteries, Prydnistryanske, site 1, Yampil region, Vinnitsa oblast: an archaeometric and chronometric description and a taxonomic and topogenetic discussion*. Baltic-Pontic Studies, vol. 20, 2015, pp. 183-255, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

KOŚKO, AL., SZMYT, M. *Udział społeczności Niżu Środkowoeuropejskiego w poznawanie środowisk biokulturnowych Płyty Nadczarnomorskiej: IV-IV/III tys. BC*. In: Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV-I tys. Przed Chr. (Red. M. Ignaczak, A. Kośko, M. Szmyt), Poznań 2011, pp. 205-221.

KRISTIANSEN, K. *Prehistoric Migrations – the Case of the Single Grave and Corded Ware Culture*. Journal of Danish Archaeology 8, Odense 1989, pp. 211-225, ISSN 0108-464X.

KRUK, J., MILISAUSKAS, S. *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, Woj. Kieleckie*. Archaeologia Polski, t. XXVI, z. 1, 1981, pp. 65-113, PL ISSN 0003-8180.

KRUTS, VL., RYZHOV, S. *Tripolye culture in Volhynia (Gorodsk-Volhynian group)*. Baltic-Pontic Studies, vol. 9, 2000, pp. 86-110, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

LARINA, O., **SÎRBU, GH.** *Rezultatele investigaţiilor arheologice din aşezările Feteşti I şi II (r-nul Edineţ)*. Revista Arheologică, vol. X, nr. 1-2, 2014, pp. 192-202, ISSN 1857-016X.

LAZAROVICI, C.-M. *New data regarding the chronology of the Precucuteni, Cucuteni and Horodiştea-Erbiceni cultures*. În: J. ŠUTEKOVÁ, P. PAVÚK, P. KALÁBKOVÁ, B. KOVÁR (eds), Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of SouthEastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday, Studia Archaeologica et Mediaevalia, Tomus XI, Bratislava, 2010, pp. 71-94.

LAZAROVICI, C.-M., LAZAROVICI, GH. *Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului din România. II. Epoca Cuprului*. Iaşi: Trinitas 2007, 524 p., ISBN 978-973-7834-74-4.

LÁSZLÓ, A. *Despre arhitectura culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Tipuri de case, tehnici de construcţie*. În: Dimensiunea europeană a civilizaţiei eneolitice est-carpatice, Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza" 2007, pp. 103-130, ISBN 978-973-703-217-1.

LEVIŢKI, O. *Investigaţiile arheologice de la Trinca, raionul Edineţ, Republica Moldova*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă I, Bucureşti 1995b, pp. 247-278.

LEVIŢKI, O. *Şantierul arheologic Trinca (Republica Moldova) (Campania 1995)*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă II. Bucureşti 1997a, pp. 213-274.

LEVIŢKI, O., ALAIBA, R., BUBULICI, V. *Raport asupra investigaţiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998, la Trinca-Izvorul lui Luca, r. Edineţ, Republica Moldova*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă III, Bucureşti 1999, pp. 17-116.

LEVIŢKI, O., MANZURA, I., DEMCENKO, T. *Necropola tumulară de la Sărăteni*. Bibliotheca Thracologica, XVII. Bucureşti: Vavila Edinf SRL 1996, 153 p., ISBN 973-9799-64-7.

LEVIŢKI, O., **SÎRBU**, **GH.** *Date preliminare privind rezultatele investigaţiilor arheologice din cadrul aşezării fortificate Trinca-La Şanţ (Campania 2011)*. În: Rezultatele celui de al VII-lea simpozion internaţional „Cucuteni 5000 Redivivus. Ştiinţe exacte şi mai puţin exacte", Chişinău 2012, pp. 21-33.

LEVIŢKI, O., **SÎRBU, GH.**, BAJUREANU, I. *Microzona Trinca în contextul eneoliticului est-carpatic*. În: Interactions, Changes and Meanings. Essays in honour of Igor Manzura on the occasion of his 60th birthday. Edited by Stanislav Ţerna and Blagoje Govedarica. Kishinev: Tipografia Centrală 2016, pp. 255-271, ISBN 978-9975-3148-8-6.

LEVIŢKI, O., **SÎRBU, GH.**, SÎRBU L. *Investigaţiile arheologice din anul 2000 în situl Trinca-Izvorul lui Luca*. Revista Arheologică, 2018, vol. XIV, nr. 2, pp. 80-95, ISSN 1857-016X.

MALLORY, J.P. *The chronology of the Early Kurgan Tradition (Pert 2)*. Journal of Indo-European Studies 5, 1977, pp. 339-368.

MANTU, C.-M. *Câteva consideraţii privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*. Studii și cercetăroi de istorie veche și arheologie, 46, 3-4, 1995, pp. 213-235.

MANTU, C.-M. *Cultura Cucuteni. Evoluţi, Cronologie, Legături*. Piatra-Neamţ: Nona 1998, 324 p., I.S.B.N.: 973-98298-4-8

MANZURA, I. *Manifestări culturale din perioada de tranziţie*. Thraco-Dacica XV, 1-2, Bucureşti 1994, pp. 103-119.

MANZURA, I. *North Pontic steppes at the end of the 4th millennium BC: the epoch of broken borders*. In: Zanoci A., Kaiser E., Kashuba M., Izbitser E., Băţ M. (Hrsg.). Mensch, Kultur und Gesellschaft von der Kupferzeit bis zur frühen Eisenzeit im Nördlichen Eurasien. Beiträge zu Ehren zum 60. Geburtstag von Eugen Sava. Tiragetia International I. Chișinău: Bons Offices 2016, pp. 53-75, ISBN 978-9975-87-100-6.

MARINESCU, Fl. *Aşezări fortificate neolitice din România*. Studii şi comunicări 14, Sibiu 1968, pp. 7-32.

MIHAILESCU-BÎRLIBA, V., SZMYT, M. *Radiocarbon chronology of the Moldavian (Siret) subgroup of the Globular Amphora Culture*. Baltic-Pontic Studies, vol. 12, 2003, pp. 82-112, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

MONAH, D. *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*. Ed. I. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, III, Piatra Neamţ: „Constantin Mătase" 1997, 524 p, ISBN 973-9136-17-6.

MONAH, D., CUCOŞ, ŞT. *Aşezările culturii Cucuteni din România*. Iaşi 1985, 218 p.

MONAH, D., COTIUGĂ, V., COTOI, O. *Construcţii experimentale pentru culturile Precucuteni şi Cucuteni*. Arheologia Moldovei XXVII, Bucureşti 2005, pp. 41-60.

MONAH, D., MONAH, F. *The Last Great Chalcolithic Civilization of the Old Europe*. In: Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe. Thessaloniki 1997, pp. 17-246.

MORINTZ, S., ROMAN, P. *Aspekte des ausgangs de Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im raum det Niederdonau*. Dacia, N.S., XII, 1968, pp. 45-128.

MORINTZ, S., ROMAN, P. *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*. Studii și cercetăroi de istorie veche, 19, 4, 1968a, pp. 553-573.

MORINTZ, S., ROMAN, P. *Cu privire la cronologia perioadei de tranziţie la epoca bronzului în România*. Studii şi cercetăroi de istorie veche, 21, 4, 1970, pp. 557-570.

MOROŞAN, I. *Câteva staţiuni preistorice descoperite în Basarabia de Nord*. Revista Ştiinţifică V. Adamachi, vol. XIV, nr. 3-4, Iaşi 1928, pp. 117-121.

MUNTEANU, M. *Topoare şi alte piese de piatră din epoca bronzului din sud-estul României*. Pontica XXIV, 1991, pp. 407-418.

NÉMETI, J. *Cernavodă III-Boleráz Finds in North-West Romania*. In: Cernavodă III-Boleráz ein vorgheschichtliches Phänomen zwichen dem Oberrhein und der Unteren Donau, Studia Danubiana, series symposia II, Bucureşti 2001, pp. 299-329.

NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. *Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzt'ahov k juhovýchodnej Európe*. Slovenská Archeológia 29, 1981, pp. 261-296.

NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. *Bemerkugen zur Frühbronzezeit in Westbularien und Nordgriechenland (im Licht der „Importe" aus dem Karpatenbecken)*. Slovenská Archeológia 47, 1999, pp. 41-65.

NICOLOVA, L. *The Balcans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennia BC)* (With contributions by Manzura I. and Schuster C.). British Archaeological Records, International Series 791, 1999, 442 p., ISBN 1-84171-108-X.

NIŢU, A. *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie şi Gorodsk-Usatovo (Horodiştea-Folteşti)*. Cercetări Istorice, s.n., VII, 1977, pp. 145-212.

NIŢU, A. *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie*. Arheologia Moldovei VIII, 1978, pp. 15-119.

NIŢU, A. *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii şi periodizarea etapelor culturii cucuteniene*. Cercetări Istorice, s.n., XI, 1980, pp. 135-222.

OLSEN, J., HEINEMEIER, J., HORNSTRUP, K.-M., BENNIKE, P., THRANE, H. *'Old wood' effect in radiocarbon dating of prehistoric cremated bones?*. Journal of Archaeological Science 40, 2013, pp. 30-34, ISSN 0305-4403.

PARZINGER, H. *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mitttlerem Taurus*. Teil 1, Mainz am Rhein 1993, 393 p.

PASSEK, T. *La céramique Tripolienne*. Bulletin de L'Académie de l'histoire de la culture matérielle, Fascicule 122, 1936, 193 p.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA M. *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Covurlui şi Tutova*. Studii şi cercetări de istorie veche, I, 1, 1950, pp. 57-68.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. *Date noi asupra înmormântărilor cu ocru în Moldova*. Studii şi cercetări de istorie veche, II, 1, 1950a, pp. 110-125.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., DINU, M. *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteşti (Dép. de Galaţi)*. Dacia, N.S., XVIII, 1974, pp. 19-72.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., FLORESCU, M., FLORESCU, A.C. *Truşeşti. Monografie arheologică*. Bucureşti-Iaşi: Editura Academiei Române 1999, 812 p., ISBN 973-27-0657-0.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., VĂLEANU, M.-C. *Cucuteni-Cetăţuie. Monografie arheologică*. Biblioteca Memoriae Antiquitatis XIV, Piatra-Neamţ 2004, 405 p.

POGOŠEVA, A.P. *Die Statuetten der Tripolje-Kulture*. Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, Band 7, München 1985, pp. 95-242.

PRZYBYŁA, M., **SÎRBU, GH.**, RYBICKA, M., KRÓL, D., SÎRBU, L. *Some Results of the Geophysical Investigation at the Late Eneolithic Settlement of Gordineşti II-Stînca goală, Edineț district, Republic of Moldova*. Analecta Archaeologica Ressoviensia, volume 12, 2017, pp. 49-58, ISSN 2084-4409.

RASSAMAKIN, JU. *On early elements of the globular amphora culture and other central european cultures in the late eneolithic of the northern black sea region*. Baltic-Pontic Studies, vol. 4, 1996, pp. 112-132, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

RASSAMAKIN, JU. *Die nordpontische Steppe in der Kuprferzeit. Gräber aus der Mitte des 5. Jts. Bis Ende des 4. Jts. v.Chr. Teil I*. Archäologie in Eurasien 17, Meinz 2004, 234 p., ISBN 3-8053-3486-9.

RASSAMAKIN, JU. *Zur absoluten Chronologie des Äneolithikums in den Steppen des Schwarzmeergebietes anhand neuer ^{14}C-Daten*. Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.) BAND 2 Globale entwicklung versus Lokalgeschehen Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianer im Humboldt-Kolleg in

Chişinău, Moldavien (4. – 8. Oktober 2010), Herausgegeben von Eugen Sava, Blagoje Govedarica und Bernhard Hänsel, Rahden/Westf. 2011, pp. 80-100, ISBN 978-3-89646-598-6.

RASSAMAKIN, JU. *Absolute chronology of Ukrainian Tripolian settlements. In: The Tripolye Culture Giant-Settlements in Ukraina. Formation, Development and Decline*. Oxbow Books 2012, pp. 19-69, ISBN: 9781842174838.

RENFREW, C. *Before Civilisation: The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. New York: Cambridge University Press 1979, 306 p., ISBN 0-521-29643-9.

RENFREW, C. *Archaeology introduction*. Radiocarbon, Vol 51, nr. 1, 2009, pp. 221-222, ISSN: 0033-8222.

ROMAN, P. *Cultura Coţofeni*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1976, 217 p.

ROMAN, P., DODD-OPRIŢESCU, A., JÁNOS, P. *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten keramik Südosteuropas*. Monographien Bd. III, Mainz am Rhein: P. von Zabern 1992, 422 p., ISBN 3805312954.

ROMAN, P., NÉMETI, I. *Cultura Baden în România*. Biblioteca de arheologie XXXI, Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1978, 159 p.

RYBICKA, M. *Kultura Trypolska – Kultura Pucharów Leijkowatych natężenie kontaktów i ich chronologia*. Collectia Archaeologica Ressoviensis Tomus XXXVII, Rzeszów: „Zimowit" 2017, 172 p., ISBN 978-83-7996-450-5.

SAVA, E., MANZURA, I., TCACIUC, M., KURCIATOV, S., BUBULICI, V., RABINOVICI, R., GUKIN, V., ALAIBA, R., BĂDĂU-WITTENBERGER, M. *Investigaţii istorico-arheologice efectuate în micro-zona istorico-naturală Rudi-Tătărăuca Nouă-Arioneşti (raionul Donduşeni, R. Moldova)*. Cercetări arheologice în aria nord-tracă I, Bucureşti 1995, pp. 281-357.

SAVA, V. *Eneoliticul târziu în Bazinul Mureşului Inferior*. Minerva II. Fontes archaelogici 14, Cluj-Napoca: Editura Academia Română. Centrul de Studii Transilvane 2015, 404 p., ISBN 978-606-8694-46-7.

SCHELETTE, F. *Die ältesten Haus- und Siedlungsformen des Menschen auf Grund der steinzeitlichen Fundmaterials Europas und ethnologischer Vergleiche*. Ethnographisch-archäologische Forschungen 5, Berlin 1958, pp. 5-185.

SCHMIDT, H. *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferyeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Berlin und Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co 1932, 174 p.

SHERRATT, A. *The Pottery of Phases IV and V: The Early Bronze Age*. In: (ed. Renfrew C., Gimbutas M., Elster E.S.) Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece,

Volume 1. Monumenta Archaeologica, Vol. 13, Los Angeles 1986, pp. 429-474, ISBN 0-917956-51-6.

SOROCHIN, V. *Modalităţi de organizare a aşezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie*. Arheologia Moldovei XVI, 1993, pp. 69-86.

SÎRBU, GH. *Funerary practices during the transition period from the eneolithic to the bronze age in the north-east carpathian area. Gordineşti cultural group*. In: The 12th Internationa Congress of Thracology, 10-14 Sptember 2013, Târgovişte, România, pp. 140-141.

SÎRBU, GH. *Complexele de habitat specifice grupului eneolitic târziu de tip Gordineşti din silvostepa pruto-nistreană*. În: Rezumatele comunicărilor Sesiunii Ştiinţifice a Departamentului Istoria Românilor, Universală şi Arheologie. Chişinău 2015, p. 17

SÎRBU, GH. *Elemente central-europene în ceramica de tip Gordineşti din interfluviul Prut-Nistru*. În: Rezumatele comunicărilor conferinţei ştiinţifice internaţionale „Probleme actuale ale Arheologiei, Etnologiei şi studiul Artelor". Chişinău 2015a, pp. 39-40.

SÎRBU, GH. *Aşezări eneolitice târzii din silvostepa Prut-Nistru. O încercare de analiză spaţială*. În: Conferinței Științifice a Muzeului Național de Istorie a Moldovei - Arheologie, Istorie, Muzeologie (ediția a XXVI-a), Chișinău 2017, p. 25.

SÎRBU, M., ŢERNA, S. *Stolniceni II – o nouă aşezare cu „cenuşare" descoperită în zona de nord a Republicii Moldova*. Tyragetia, s.n., vol. X [XXV], 1, 2017, pp. 93-108, ISSN 1857-0240.

SULIMIRSKI, T. *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*. London: Athlone P. 1968, 305 p., ISBN 0485110911 9780485110913.

SULIMIRSKI, T. *Prehistoric Russia: An Outline*. London: Not Avail 1970, 458 p., ISBN-13: 978-0212998319.

SZMYT, M. *Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Present state of research and possibilities for future studies*. Baltic-Pontic Studies, vol. 4, 1996, pp. 3-27, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

SZMYT, M. *Baden Patterns in the Milieu of Globular Amphorae: Transformation, Incorporation and Long Continuity. A case study from the Kujavia region, Polish Lowland*. In: The Baden Complex and the Outside World. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn 2008, pp. 217-231, ISBN 978-3-7749-3599-0.

SZMYT, M. *Between West and East people of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950-2350 BC*. Baltic-Pontic Studies, vol. 8, 2010, 352 p., ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

ŚCIBIOR, J. *Grób kultury amfor kulistych z Rzeczycy Mokrej k. Sandomierza*. Sprawozdania Archeologiczne, Tom 45, 1993, pp. 73-82, ISSN 0081-3834.

ŚCIBOR, J., KOKOWSKI, A., KOMAN, W. *Zespoły grobowe kultury amfor kulistych części wyżyny Wołyńskiej*. Sprawozdania Archeologiczne, Tom 43, 1991, pp. 79-108, ISSN 0081-3834.

ŞTEFAN, M.-M., ŞTEFAN, D., CAVRUC, V. *Arheologie digitală şi spaţială. Manual teoretic şi explicativ de aplicare*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăila 2012, 180 p., ISBN 978-606-654-031-5.

TKACHUK, T. *Painted ceramics*. Bilcze Złote materials of the Tripolye culture from the Wrteba and the Ogród sites. Biblioteka Muezeum Archeologicznego w Krakowie, Tom V, Kraków: EKODRUK 2013, pp. 29-44, ISBN 978-83-911543-4-2.

TODOROVA, H. *Ein Korrelationsversuch zwischen Klimänderungen und prähistorischen Angaben*. Praehistorica XV-XIV, Praha 1989, pp. 25-28.

TUDOR, E. *Un mormânt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (judeţul Bacău)*. Studii şi cercetări de istorie veche 24, 2, 1973, pp. 283-289.

TUŢULESCU, I. *Perioada de tranziţie spre epoca bronzului în zona deluroasă şi montană a Olteniei*. Târgu-Jiu: Măiastra 2016, 282 p., ISBN 978-606-516-802-2.

ȚERNA, S. *Aspecte ale cronologiei relative a siturilor tripoliene târzii din spaţiul pruto-nistrean în lumina unor noi descoperiri funerare din Republica Moldova*. Peuce, SN, IX, 2011, pp. 359-376, ISSN 0258-8102.

ȚERNA, S., POPOVICI, S., ZABOLOTNÎI, R. *Noi date despre siturile Tripolye BII/CI, CI şi CII din Republica Moldova*. Memoria Antiquitatis XXIX-XXX, 2014, pp. 31-88, ISSN 1222-7528.

ȚURCANU, S. *Consideraţii privind obiectele de podoabă realizate din cochilii de moluşte în cadrul complexului cultural Cucuteni□Tripolie*. În: De hominum primordiis Studia in Honorem Professoris Vasile Chirica (Ed. Bodi G., Danu M, Pîrnău R.), Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza" 2013, pp. 169-194, ISBN: 978-973-703-940-8.

URSULESCU, N. *Contribuţia cercetărilor arheologice din judeţul Suceava la cunoaşterea evoluţiei neo-eneoliticului din Moldova*. Suceava, 13-14, 1986-1987, pp. 69-74.

URSULESCU, N. *Începuturile istoriei pe teritoriul României*. Iaşi: Casa Editorială Demiurg 1998, 200 p.

VIDEIKO, M. *Archaeological characteristics of the Sofievka type cemeteries*. Baltic-Pontic Studies, vol. 3, 1995, pp. 15-96, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

VIDEIKO, M. *Radiocarbon dating chronology of the Late Tripolye culture*. Baltic-Pontic Studies, vol. 7, 1999, pp. 37-71, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

VIDEIKO, M. *Late Trypillya and Baden Cultures: Facts and Character of Interaction*. Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und Ältere Bronzezeit. Gedernkschrift für Viera Němejcová-

Pavúková. Internationale Archäologie 21, Rahden/Westf.: Verlag Maria Leidorf 2004, pp. 355-367, ISSN 1433-4194, ISBN 3-89646-421-3.

VIDEIKO, M. Tripolye and the cultures of Central Europe. Facts and the character of interactions: 4200-2750 BC. Baltic-Pontic Studies, vol. 9, 2000, pp. 13-68, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

VIDEIKO, M. *The 'disappearance' of Trypillia culture*. Documenta Praehistorica XXXVIII, 2011, pp. 373-381, ISSN 1408-967X.

VIDEIKO, M., PETRENKO, V. *Radiocarbon chronology of complexes of the eneolithic - early bronze age in the northern pontic region, a preliminary report*. Baltic-Pontic Studies, vol. 12, 2003, pp. 113-120, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

VULPE, AL. *Depozitul de la Tufa şi topoarele cu ceafa cilindrică*. Studii şi cercetări de istorie veche 10, 2, 1959, pp. 265-276.

VULPE, AL. *Cu privire la unele topoare de aramă şi bronz din Moldova*. Arheologia Moldovei, 2-3, 1964, pp. 127-141.

VULPE, AL. *Die Äxte und Beile in Rumänien I*. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 2, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1970, 207 p.

VULPE, AL. *Probleme actuale privind metalurgia aramei şi a bronzului în epoca bronzului în România*. Revista de Istorie, 27, 2, 1974, pp. 243-255.

VULPE, AL. *Epoca bronzului în spaţiul carpato-dunărean. Privirea generală*. Comori 1995, pp. 17-23.

VULPE, AL. *Spaţiul egeo-anatolian şi Europa sud-estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului*. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, seria IV, t. XXI, Bucureşti: Editura Academiei Române 1996, pp. 33-47, ISSN 1224-1814.

VULPE, AL. *Consideraţii privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*. În: Timpul istoriei (I). Memorie şi patrimoniu. In honorem emeritae Ligiae Bârzu, Bucureşti: Univ., Fac. de Istorie, Centrul de Istorie Comparată a Societăţilor Antice 1997, pp. 37-50.

VULPE, AL. *Epoca bronzului. Consideraţii generale*. Istoria Românilor. Moştenirea timpurilor îndepărtate, Vol. I., Bucureşti: Editura Enciclopedică 2001, pp. 214-237, ISBN 973-45-0382-0.

VULPE, AL. *Considerations upon the Beginning and the Evolution of the Early Bronze Age in Romania*. In: Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann. Internationale Archäologie. Studia honoraria Band 12, Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf 2001a, pp. 419-426, ISSN 1433-4194, ISBN 3-89646-392-6.

VULPE, R. *Izvoare. Săpături din 1936-1948*. Biblioteca de Arheologie I, Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Romîne 1957, 396 p.

WECHLER, K.-P., DERGAČEV, V., LARINA, O. *Neue Forschungen zum Neolithikum Osteuropas. Ergebnisse der moldawisch-deutschen Geländearbeiten 1996 und 1997*. Praehistorische Zeitschrift, Band 73, Heft 2, 1998, pp. 151-167, ISSN 0079-4848.

WENINGER, B., HARPER, TH. *The geographic corridor for rapid climate change in Southeast Europe and Ukraine*. In S. Hansen, P. Raczky, A. Anders and A. Reingruber (eds.), Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea, Archäologie in Eurasien 31, Bonn: Habelt-Verlag 2015, pp. 475-494, ISBN 978-3-7749-3972-1.

WILK, S. *Grób niszowy (nr 2) kultury złockiej ze stan. 2 w Książnicach pow. Busko Zdrój*. Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 59, 2007, pp. 109-134, PLISSN 0081-3834.

WILK, S. *A Złota culture cemetery at Książnice site 2, Świętokrzyskie province*. Sprawozdania Archeologiczne 65, 2013, pp. 311-362, PLISSN 0081-3834.

WILK, S. *Comments on the origins of niche graves in Złota culture*. Baltic-Pontic Studies, vol. 19, 2014, pp. 157-188, ISSN 1231-0344, ISBN 83-86094-20-6.

WILK, S., HADUCH, E., SZCZEPANEK, A., KOSZOWSKA, E., TRĄBSKA, J. *Groby z nadpalonymi szkieletamiz cmentarzyska kultury Złckiejw książnicach, Woj. Świętokrzyskie*. In: Ogień – Żywioł ujarzmionz i nieujarzmionz, Gabricz 2008, pp. 23-54.

WŁODARCZAK, P. *Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych*. In: Idea mefalitityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych, Lublin/Kraków 2006, pp. 27-66.

WŁODARCZAK, P. *Kultura złocka I problem genezy kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce*. In: Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko w 60. roczicę urodzin. Poznań 2008, pp. 555-567.

ZAHARIA, N., PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M., ZAHARIA, Em. *Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1970, 661 p.

АВИЛОВА, Л.И. *К изучению позднетрипольского погребального обряда*. Советская Археология, 3, Москва 1978, с. 58-68.

АЛИХОВА, А.Е. *Выхватинский могилник*. Краткие Сообщения Института Иисторий Материальной Культуры, вып. XXVI, 1949, с. 69-75.

БЕЙЛЕКЧИ, В.С., БЫРНЯ, П.П. *Материалы к археологической карте Попрутья*. Далекое прошлое Молдавии, Кишинев: Штиинца 1969, с. 171-184.

БЕЛАНОВСКАЯ, Т.Д., ШМАГЛИЙ, Н.М. *Позднетрипольское поселение у с. Троянов, Житомирской области*. Краткие Сообщения Института Археологии АН УССР, вып. 8, 1959, с. 125-127.

БИБИКОВ, С.Н. *Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на Юго-Востоке Европы*. Материалы и исследования по археологии 38, Ленинград: Издательство Академии Наук ССР 1953, 460 с.

БИКБАЕВ, В.М. *Данные к ритуалу, связанному с оставлением кукутень-трипольских гончарных печей*. В сб.: I полевой семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов Тальянки-Веселый Кут-Майданецкое. Тальянки: ИА АН УССР 1990, с. 146-152.

БИКБАЕВ, В. *Хронологическая колонка памятников фазы BЗ – этапа CII культуры Кукутунь-Триполья Чудукско-Солонецкой возвышенности (Молдова)*. В сб.: Tracii şi lumea circumpontică. Congresul al IX-lea International de Tracologie, Chişinău: Reclama 2004, с. 28-31, ISBN 9975-937-13-6.

БИКБАЕВ, В., ПОПОВИЧ, С. *Позднетрипольское погребен е у с. Тэура Ноуэ (Сынжерейский р-н, Республика Молдова)*. Старожитності степного Причерномор'я і Криму, XIX, Київ: Видавець Олег Філюк 2016, с. 7-13.

БОРЗИЯК, И.А., ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Раскопки на трипольском поселении Яблона I*. Археологические Открытия в 1977 г., Москва 1978, с. 465.

БОЧКАРЕВ, В.С. *Культурогенез и развитие маталлопроизводства в эпоху поздней бронзы (По материалам южной половины Восточной Европы)*. В сб.: Древние индоиранские культуры Волго-Уралья (II тыс. до н.э.). Межвузовский сборник научных трудов, Самара 1995, с. 114-123.

ВАРЗАРЬ, А., ПЕЖЕМСКИЙ, Д. *Палеоантропологический материал из позднетрипольского комплекса Тэтэрэука Ноуэ XV*. В сб.: Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic, Chişinău: Centrul Ed.-poligr. al USM 2003, с. 81-88, ISBN 9975-9787-0-3.

ВИДЕЙКО, М.Ю. *Вопросы производства и обмена позднетрипольской расписной керамики*. В сб.: Древнее производство, ремесло и торговля по археологическим данным. Тезисы докладов IV конференции молодых учёных ИА АН СССР, Москва 1988, с. 6-7.

ВИДЕЙКО, М.Ю., ЧЕПМЭН, Дж., БУРДО, Н.Б., ГАЙДАРСКА, Б., ЦЕРНА, С.В., РУДЬ, В.С., КИОСАК, Д.В. *Комплексные исследования оборонительных сооружений, производственных комплексов и остатков построек на трипольском поселении у села Небелевка*. Stratum plus, nr. 2, 2015, с. 147-170, ISSN 1608-9057.

ВИНОГРАДОВА, Н.М., БЕЙЛЕКЧИ, В.С., БЫРНЯ, П.П. *Расклпки трипольского поселения в Старом Орхее*. В сб.: Археологические Исследования в Молдовии в 1972 г., Кишинев: Штиинца 1974, с. 67-77.

ДАНИЛЕНКО, В.М., МАКАРЕВИЧ, М.Л. *Червонохутірський могильник мідного віку з трупопаленням*. В сб.: Археологічні Пам'ятки УРСР, том VI, Київ: Видавництво Академіі Наук Українськоі РСР 1956, с. 92-98.

ДЕМЧЕНКО, Т. *Археологические исследования курганов левобережья Среднего Прута (раскопки 1982 и 1984 гг.)*. Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 195-215, ISSN 1857-0240.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Позднетрипольские поселения у с. Гординешты*. В сб.: Археологические Исследования в Молдовии в 1970-1971 гг. Кишинев: Штиинца 1973, с. 90-100.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Памятники эпохи бронзы*. Археологическая карта Молдавии вып. 3, Кишинев: Штиинца 1973a, 126 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Позднетрипольские курганы Тираспольшины (по раскопкам И.Я. и Л.П. Стемпковских)*. В сб.: Археологические Исследования в Молдовии в 1973 г., Кишинев: Штиинца 1974, с. 249-267.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Памятники позднего Триполья (вопросы систематизации)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ленинград 1978, 16 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Пізньотрипільскі могильники Данку в Молдавіі*. Археологія, 28. Київ 1978a, с. 56-65.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Выхватинский могильник*. Кишинев: Штиинца 1978b, 77 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Памятники позднего Триполья*. Кишинев: Штиинца 1980, 206 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Раскопки а Данченах и некоторые вопросы изучения памятников позднего Триполья и катакомбной культуры*. В сб.: Археологические Исследования в Молдовии в 1974-1976 гг., Кишинев: Штиинца 1981, с. 35-45.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.)*. Кишинев: Штиинца 1982, 137 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Курганы у с. Гура-Быкулуй*. В сб.: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца 1984, с. 3-36.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Молдавия и соседние территории в эпоху энеолита-бронзы.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Ленинград 1989, 44 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *О скипетрах, о лошадях, о войне. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас*. Санкт-Петербург: Нестор-История 2007, 486 с., ISBN 5-98187-173-3.

ДЕРГАЧЕВ, В.А., МАНЗУРА, И.В. *Погребальные комплексы позднего Триполья*. Кишинев: Штиинца 1991, 333 с.

ДЕРГАЧЕВ, В.А., МАНЗУРА, И.В. *Европейский компонент майкопской культуры в контексте взаимосвязей Центрально и Восточно-Европейских общностей*. В сб.: Майкопский феномен в древнии Кавказ и Восточной Европы, Ленинград 1991a, с. 55-58.

ДЯЧЕНКО, А.В. *Эвстатические колебания уровня Черного моря и динамика развития населения кукутень-трипольской общности*. Stratum plus, nr. 2, 2010, с. 37-48, ISSN 1608-9057.

ЗАХАРУК, Ю.М. *Софіївсбкий тілопальний могильник*. В сб.: Археологічні Пам'ятки УРСР, том IV, Київ: Видавництво Академіі Наук Українськоі РСР 1952, с. 112-120.

ЗАХАРУК, Ю.М. *До питання про обряд поховання населення трипоіської культури в середньому Подніпров'ї*. Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР, Т.І, Київ 1953, с. 153-162.

ЗАХАРУК, Ю.М. *Пізньотрипільскье поселення у Верхів'ях р. Случі (коротке повідомлення про розвідкові розкопки біля с. Новоїї Чорториї в 1949 р.)*. В сб.: Археологічні Пам'ятки УРСР, т. VI, Київ: Видавництво Академіі Наук Українськоі РСР 1956, с. 130-133.

ЗАХАРУК, Ю.М. *Пам'ятки касперівського типу*. Археологія УРСР. Т.І, Київ: Наукова думка 1971, с. 183-186.

ЗБЕНОВИЧ, В.Г. *Раскопки бескурганного могилника в с. Усатово*. Краткие сообщения Одесского Государственого археологического музея за 1962 г., Одесса 1964, с. 37-45.

ЗБЕНОВИЧ, В.Г. *Поселение усатовского типа у с. Маяки*. Материалы по археологии Северного Причерноморья, выпуск 7, Одесса: Маяк 1971, с. 192-200.

ЗБЕНОВИЧ, В.Г. *Позднетрипольские племена Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка 1974, 175 с.

ЗБЕНОВИЧ, В.Г. *Позднее Триполье и его связь с культурами Прикарпатья и Малопольши*. Acta Archaeologica Carpathica, Tom XVI, Kraków 1976, с. 21-58.

ЗИНЬКОВСКИЙ, К.В. *Жилища племен трипольской культуры. Монография в журнале*. Stratum plus 2, 2013, с. 27-100, ISSN 1608-9057.

ЗИНЬКОВСКИЙ, К.В., ПАТОКОВА, Э.Ф. *Исследования Маякского могилника в 1974 г*. В сб.: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова думка 1978, с. 134-143.

КАДРОВ, С., МАЛЄЄВ, Ю., ШМІТ, М. *Східна група культури кулястих амфор за даними радіовуглецевого датування*. Арзеологія, 1, 2000, с. 17-34, ISSN 0235-3490.

КАНІВЕЦЬ, В.І. *Могильник епохи міді біля с. Чернина на Київщині*. В сб.: Археологічні Пам'ятки УРСР, том VI, Київ: Видавництво Академіі Наук Українськоі РСР 1956, с. 99-109.

КЕТРАРУ, Н.А. *Археологические разведки в долине р. Чугур*. В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР, Кишинев: Штиинца 1964, 255-272.

КОНОПЛЯ, В.М. *Пізньотрипільське поселення Малі Дорогостаі І*. В сб.: І полевой семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов Тальянки-Веселый Кут-Майданецкое. Тальянки: ИА АН УССР 1990, с. 205-213.

КОНОПЛЯ, В., ОНИЩУК, Я., ФЕДОТОВ, В. *Археологічні матеріали з Ізяслава на Хмельниччині*. Археологічні Дослідження Львівського Университету, вип. 6, 2003, с. 102-128.

КРАВЕЦ, В.П. *Изучение позднетрипольских памятников в Верхнем Поднестровье*. Краткие Сообщения Института Археологии АН УССР, вып. 4, 1955, с. 133-135.

КРИЧЕВСЬКИИ, Е.Ю. *Поселення в Городську (Розвідкові розкопки 1937 р.)*. Трипільська Культура, Том 1, Київ: Наукова думка 1940, с. 383-451.

КРУЦ, В.О. *Новий могильник софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі*. Археологія, XXI, 1968, с. 126-130.

КРУЦ, В.А. *Позднетрипольские памятники среднего Поднепровья*. Киев: Наукова думка 1974, 160 с.

ЛАГОДОВСЬКА, О.Ф. *Пам'ятки Усатівського типу*. Археологія, т. VIII, 1953, с. 95-108.

ЛАГОДОВСЬКА, О.Ф. *Піздьотрипільське поселення у с. Сандраках*. В сб.: Археологічні Пам'ятки УРСР, т. VI, Київ: Видавництво Академіі Наук Українськоі РСР 1956, с.118-129.

ЛАРИНА, О. *Позднетрипольское погребение гординештсого типа на Днестре*. В сб.: Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic. Chişinău: Centrul Ed.-poligr. al USM 2003, с. 57-80, ISBN 9975-9787-0-3.

ЛАРИНА, О.В., ВЕХЛЕР, К.-П., ДЕРГАЧЕВ, В.А., КОВАЛЕНКО, С.И., БИКБАЕВ, В.М. *Новые полевые исследования памятников мезолита и неолита Молдовы*. В сб.: Vestigii arheologice din Moldova, Chişinău: Tipografia Academiei de Ştiinţe RM 1997, с. 62-110, ISBN 9975-62-015-9.

ЛАРИНА, О.В., ПОСТИКЭ, Г.И. *Археологические памятники у с. Бурсучены*. В сб.: Археологические исследованя в Молдавии в 1985 г. Кишинев: Штиинца 1990, с. 256-266.

МАНЗУРА, И.В. *Гординештская локальная группа и ее роль в распространении позднетрипольских культурных элементов в Северном Причерноморье*. В сб.: Актуальные проблемы историко-археологических исследований, Тезисы докладов VI Республиканской конференции молодых археологов, Киев: Наукова думка 1987, с. 108-109.

МАНЗУРА, И.В. *О распространении гординештских культурных элементов в Северном Причерноморье*. В сб.: Археологические исследования молодых ученых Молдавии. Кишинев: Штиинца 1990, с. 25-39.

МАНЗУРА, И.В. *О генезисе памятников усатовского типа*. В сб.: I полевой семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов Тальянки-Веселый Кут-Майданецкое. Тальянки: ИА АН УССР 1990а, с. 183-187.

МАНЗУРА, И.В., ТЕЛЬНОВб Н.П. *Проблема позднетрипольского погребального обряда лесостепной зоны Днестровско-Карпатских земель. Некоторые итоги и перспективы изучения*. В сб.: Материалы и исследование по археологии и этнографии. Кишинев: Штиинца 1992, с. 118-130.

МАРКЕВИЧ, В.И. *Археологические памятники в бассейне нижнего течения реки Черна*. В сб.: Известия Молдавского филиала АН СССР №5 (25), Кишинев: Штиинца 1955, с. 131-145.

МАРКЕВИЧ, В.И. *Памятники эпох неолита и энеолита*. Археологическая карта Молдавии вып. 2, Кишинев: Штиинца 1973, 161 с.

МАРКЕВИЧ, В.И. *Исследования позднетрипольских памятников в Днестровско-Прутском междуречья*. Археологические Ооткрытие в 1974 г. Москва 1975, с. 441-442.

МАРКЕВИЧ, В.И. *Позднетрипольские племена Северной Молдавии*. Кишинев: Штиинца 1981, 194 с.

МЕРПЕРТ, Н.Я. *Ранние скотоводы Восточной Европы и судьбы древнейших цивилизаций*. Studia Praehistorica 3, 1980, с. 65-90.

МОВША, Т.Г. *Трипільське поховання в с. Цвіклівці на Дністрі*. Археологія, 16, 1964, с. 213-222.

МОВША, Т.Г. *Позднетрипольское поселение Жванец*. Краткие Сообщения Института Археологии, вып. 123, 1970, с. 84-93.

МОВША, Т.Г. *Пізньотрипільське житло-мастерня в с. Цвіклівці*. Археологія, 23, 1970а, с. 129-141.

МОВША, Т.Г. *О северной группе позднетрипольсих памятников*. Советская Археология 1, 1971, с. 31-54.

МОВША, Т.Г. *Гончарный центр трипольской культуры на Днестре*. Советская Археология 3, 1971а, с. 228-234.

МОВША, Т.Г. *Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля*. Археологія, 5, 1972, с. 3-24

МОВША, Т.Г. *Городище трипольской культуры Жванец-Шовб*. Археологические Открытие в 1973 года. Москва 1974, с. 310-311.

МОВША, Т.Г. *Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе*. В сб.: Проблемы археологии Поднепровья III-I тыс. до н.э. Межвузовский сборник научных трудов, Днепропетровск 1984, с. 60-83.

МОВША, Т.Г. *Взаємовідносини Трипілля-Кукутені з синхронними культурами Центральної Європи*. Археологія, вип. 51, 1985, с. 22-31.

МОВША, Т.Г. *Поздний этап трипольской культуры*. Археология Украинской ССР, т.I, Киев: Наукова думка 1985а, с. 223-263.

НИКОЛАЕВА, Н.А., САФРОНОВ, В.А. *Курганы у с. Думяны рышканского района*. Археологическе Открытие в 1975 года. Москова 1976, с. 472-437.

ОВЧІННІКОВ, Е., ВИНОГРОДСЬКА, Л., БОЛТАНЮК, П. *Кераміка Кукутень-Трипілля з території Старого замку (Північний бастіон), м. Кам'янець-Подільський*. В сб.: Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Кам'янець-Подільський: Медобори-2006 2013, с. 10-17.

ОХРІМЕНКО, Г., КУЧИНКО, М., СКЛЯРЕНКО, Н., СОБУЦЬКИЙ, М., ОХРІМЕНКО, В. *Вивчення багатошарової пам'ятки Голишів на Волині*. В сб.: Олександр Цинкаловський та Праісторія Волині, Луцьк: Выдавництво обласноі друкарні 2007, с. 319-402, ISBN 978-966-361-171-6.

ОХРІМЕНКО, Г.В., СКЛЯРЕНКО, Н.В. *Вивчення глиняної пластики та інших керамічних виробів пізньотрипільського поселення Голишів*. В сб.: Земледельцы и скотоводы древней Европы. Проблемы, новые открытия, гипотезы. Киев-Санкт-Петербург: Институт истории материальной культуры РАН 2012, с. 127-139.

ПАССЕК, Т.С. *Периодизация трипольских поселений (III-II тыс. до н.э.)*. В сб.: Материалы и Исследование по Археологии 10, Москва: Издательство Академии Наук ССР 1949, 247 с.

ПАССЕК, Т.С. *Итоги работ Трипольской (Днестровской) экспедиции*. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной Культуры, XLV, 1952, с. 3-18.

ПАССЕК, Т.С. *Итоги работ в Молдавии в области первобытной археологии*. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной Культуры, вып. 56, 1954, с. 76-97

ПАССЕК, Т.С. *Новые данные о позднетрипольских поселениях на Днестре*. В сб.: Известия Молдавского филиала АН СССР №5 (25), Кишинев: Штиинца 1955, с. 15-29.

ПАССЕК, Т.С. *Некоторые итоги раскопок в Молдавии в 1955 г*. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной Культуры, вып. 70, 1957, 78-93.

ПАТОКОВА, Э.Ф. *Раскопки Усатовского бескурганнго могилника в 1964 г*. Материалы по археологии Североного Причерномория, вып. 7, 1971, 201-210.

ПАТОКОВА, Э.Ф. *Усатовское поселение и могильники*. Киев: Наукова Думка 1979, 185 с.

ПАТОКОВА, Э.Ф., ПЕТРЕНКО, В.Г., БУРДО, Н.Б., ПОЛИЩУК, Л.Ю. *Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморья*. Киев: Наукова Думка 1989, 141 с.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Стародавні племена Прикарпаття і Західної Волині за доби неоліту та енеоліту*. В сб.: Стародавне населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу), Київ: Наукова думка 1974, с. 96-167.

ПЕЛЕЩИШИН, Н.А. *Население западной Волыни и его этнокультурные связи (середина V – середина III тыс. до н.э.)*. Диссертация на сомискание ученой степени доктора исторических наук, Львов 1989.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Розкопки на горі Жупан у Винниках*. Археологічні Дослідження Львівського Университету у 1995 р., Львів 1996, с. 4-26.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Розкопки на горі Жупан у м. Винники*. Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р., Львів 1996а, с. 63-67.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Поселення мідного віку біля сіл Костянець і Лисвин у Західній Волині*. Львів: Ред. видавничий відділ Львівського державнрго универсітету 1997, 122 с.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Археологічні роботи у Винниках*. Археологічні Дослідження Львівського Университету, вип. 2, Львів 1997а, с. 5-21.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А. *Археологічні роботи у Винниках*. Археологічні Дослідження Львівського Университету, вип. 3, Львів 1998, с. 5-23.

ПЕЛЕЩИШИН, М. *Повідомлення про разкопки у Винниках на горі Жупан у 1998 р*. Археологічні Дослідження Львівського Университету, вип. 4, Львів 2000, с. 5-26.

ПЕЛЕЩИШИН, М.А., ПОЗІХОВСЬКИЙ, О.Л. *Поселення лендельської культурі біля с. Хорова у Середньому Погоринні*. Археологічні Дослідження Львівського Университету, вип. 3, Львів 1998, с. 73-81.

ПЕТРЕНКО, В.Г. *Относительно систематизации памятников позднего периода культуры Триполье-Кукутень*. Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н.э. – V в. н.э., Тирасполь: Штиинца 1994, с. 61-64.

ПЕТРЕНКО, В., КАЙЗЕР, Э. *Комплексный памятник Маяки: новые изотопные даты и вопросы хронологии наличных культур*. Материалы по археологии Северного Причерноморья, выпуск 12, Одесса: Маяк 2011, с. 31-61.

ПЕТРЕНКО, В.Г., КОВАЛЮХ. Н.Н. *Новые данные по радиоуглеродной хронологии энеолита Северо-Западного Причерноморья*. В сб.: Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції, Київ: Корвин-прес 2003, с. 101-110.

ПЕТРОВ, В.П. *Поселення в Городську (Розвідкові розкопки 1936 р.)*. Трипільська Культура, Том 1, Київ: Наукова думка 1940, с. 339-392.

ПОГОЖЕВА, А.П. *Антропоморфная пластика Триполья*. Новосибирск: Наука 1983, 145 с.

ПОЗІХОВСКИЙ, О., ОХРІМЕНКО, Г. *Пізньотрипільске поселення біля с Голишів на Західній Волині*. В сб.: Археологічна спадщина Яна Фітцке, Луцьк: Выдавництво обласної друкарні 2005, с. 216-278, ISBN 966-361-023-9.

ПОПОВА, Т.А. *Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье*. Санкт-Петербург: Кунсткамера 2003, 238 с., ISBN 5-88431-092-7.

РАССАМАКИН, Ю.А. *Относительная хронология позднеэнеолитических погребений бассейна р. Молочная*. В сб.: Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины, Киев 1988, 14-25.

РАССАМАКИН, Ю.Я. *Энеолитические погребения степного днепровского Левобережья*. В сб.: Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V в. н. э.), Киев 1991, с. 67-69.

РАССАМАКИН, Ю.Я. *Энеолит степного Причерноморья и Приазовья (по погребальным памятникам)*. В сб.: The Fourth Millennium BC. Proceedings of the International Symposium, Sofia 1993, с. 5-28.

РАССАМАКІН, Ю.Я. *Між Трипіллям, Кавказом та східною Анатоліею: проблемі хронології степових пізньоенеолітичних пам'яток*. В сб.: Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції, Київ: Корвин-прес 2003, с. 132-139.

РИКМАН, Э.А. *Памятники сарматов и племен черняховской культуры*. Археологическая Карта Молдавии, вып. 5, Кишинев: Штиинца 1975, 169 с.

РИЖОВ, С.М. *Гончарство племен Трипільської культури*. В сб.: Давня кераміка України. Частина перша. Київ 2002, с. 5-60.

РОЗЕНФЕЛЬДТ, И.Г. *Выхватинский могильник по раскопкам 1951 г*. Краткие сообшения института истории и матреиальной культуры, вып. 56, 1954, с. 76-97.

СВЕШНИКОВ, И.К. *Культура Шаровидных Амфор*. Археология СССР, Свод археологических источников, выпуск В1-27, Москва: Наука 1983, 86 с.

СОРОКИН, В.Я. *Трипольское погребение на многослойном поселении Мерешовка-Четэцуе*. В сб.: Первобытные древности Молдавии. Кишинев: Штиинца 1983, с. 217-217.

СОРОКИН, В.Я. *Трипольское погребение на многослойном поселении Мерешовка-Четэцуе*. В сб.: Первобытные древности Молдавии, Кишинев: Штиинца 1983, с. 213-217.

СЫРБУ, Г.В. *Погребальные комплексы позднего энеолита Северо-Восточного Карпатского региона*. В сб.: Новые исследования по археологии стран СНГ и Балтии. Материалы школы молодых археологов (Кирилов, 3-12 сентября 2011 года), Москва: ИА РАН 2011, с. 65-73, ISBN 978-5-94375-129-5.

СЫРБУ, Г. *Гончарные комплексы позднего энеолита (этап Триполье CII) Прутo-Днестровского междуречья (по материалам из многослойного поселения Тринка-Изворул луи Лука)*. Stratum plus, 2, 2015, 171-178.

СЫРБУ, Г. *Некоторые идеи относительно хронологии позднеэнеолитической группы Гординешть в прутo-днестровском междуречье*. Наукові студії, Випуск 9, Виники-Жешів-Львів: Апріорі 2016, с. 108-121, ISBN 978-617-629-279-1.

СЫРБУ, Г.В., БИКБАЕВ, В.М. *Гончарное ремесло в позднем энеолите Прутo-Днестровского междуречья (горн из поселения Костешть IX)*. Stratum plus, nr. 2, 2017, с. 331-344, ISSN 1608-9057.

ТОПАЛ, Д.А., ЦЕРНА, С.В. *Позднетрипольский могильник и поселения у с. Кунича (Флорештский р-н, Республика Молдова)*. Stratum plus, nr. 2, 2010, с. 281-298, ISSN 1608-9057.

ФЛОРЕСКУ, А. *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*. Dacia, N.S., 3, 1959, с. 79-102.

ЧЕРНЫШ, Е.К. *Многослойный памятник у с. Печеры на Юном Буге*. Археологический сборник, выпуск 1, Ленинград 1959, с. 166-201.

ЧЕРНЫШ, Е.К. *Памятники позднего периода культуры Триполье-Кукутени*. Энеолит СССР, Москва: Наука 1982, с. 213-231.

ЧЕРНЯКОВ, И.Т., ТОЩЕВ, Г.Н. *Культурно-хронологические особенности курганых погребениях эпохи бронзы Нижнего Дуная*. Новые метериалы по археологии Северо-Западного Причерноморья, Киев: Наукова думка 1985, с. 5-31.

ШМАГЛИЙ, Н.М. *О планировке позднетрипольских поселений восточной Волыни*. Краткие Сообщение Института Археологии АН УССР, вып. 9, Киев: Наукова думка 1959, с. 52-55.

ШМАГЛІЙ, М.М. *Городсько-Волінський варіант пізньотрипільскої культури*. Археологія, XX, 1966, с. 15-37.

ЩІБЬОР, Й. *Культури пізнього Трипілля та лійчастого посулу на Волині*. Археологія, 4, 1994, с. 30-48

ШМИТ, М. *Из исследований контактов между культурами шаровидных амфор и позднего Триполья*. Stratum plus, nr. 2, 2001-2002, с. 246-259, ISSN 1608-9057.

ШТЕРН фон Э.Р. *Доисторическая греческая культура на юге России (раскопки в Петренах, Бельцевского уезда, Бессарабской губернии, 1902-1903 гг.)*. Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославле (1905 г.). Т. I. Москва 1907, с. 9-95.

ЯКУБЕНКО, О.О. *Нове пізньотрипільске песелення Шебутинці в середньому Подністров'ї*. Археологічні дослідження в Україні 1994-1996 років, Київ: Прайм 2000, с. 195-192.

ЯРОВОЙ, Е.В. *Охранные раскопки кургана у с. Бурсучены*. Археологические Открытие в 1978 года, Москва 1979, с. 491-492.

ЯРОВОЙ, Е.В. *Погребальный обряд некоторых скотоводческих племен Среднего Прута (по материалам раскопок курганов у с. Корпач)*. В сб.: Курганы в зонах новостроек Молдавии, Кишинев: Штиинца 1984, с. 37-75.

ЯРОВОЙ, Е.В. *Новый позднетрипольский могилник у с. Оксентия на Днестре*. В сб.: Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья, чясть I, Херсон 1990, с. 36-37.

ЯРОВОЙ, Е.В., ЦЕРНА, С.В., ПОПОВИЧ, С.С. *Позднетрипольский могилник у с. Оксентя (Дубэсарский район, Республика Молдова)*. Stratum plus, nr. 2, 2012, с. 287-302, ISSN 1608-9057.

B. Rapoarte ştiinţifice

BIKBAEV, V. *Investigaţiile arheologice de suprafaţă din anul 1991 (raport ştiinţific)*. Chişinău 1992, Arhiva MNIM, nr. inv. 343.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în aşezarea pluristratigrafică „Izvorul lui Luca" şi necropola tumulară din perioada hallstattiană târzie „Drumul Feteştilor" din Trinca, r-l Edineţ, RM în anul 1994*. Chişinău 1995, Arhiva MNIM, nr. inv. 348.

LEVIŢKI, O. *Raport privind investigaţiile arheologice efectuate în aşezarea pluristratigrafică „Izvorul lui Luca" şi necropola tumulară din perioada hallştattiană târzie „Drumul Feteştilor"*

din preajma satului Trinca, r-ul: Edineţ, în anul 1995. Chişinău 1995a, Arhiva MNIM, nr. inv. 498.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, r-l Edineţ RM în anul 1996*. Chişinău 1997, Arhiva MNIM, nr. inv. 353.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectele arheologice de la Trinca, r-l Edineţ, RM în anul 1997*. Chişinău 1998, Arhiva MNIM, nr. inv. 361.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, jud. Edineţ, R.M., campania 2000*. Chişinău 2001, Arhiva MNIM, nr. inv. 418.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, jud. Edineţ, R.M., campania 2001*. Chişinău 2002, Arhiva MNIM, nr. inv. 419.

LEVIŢKI, O. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, jud. Edineţ, R.M., campania 2002*. Chişinău 2002a, Arhiva MNIM, nr. inv. 421.

LEVIŢKI, O., BUBULICI, V. *Raport despre investigaţiile arheologice efectuate în obiectivele arheologice de la Trinca, r-l Edineţ, în anul 1998*. Chişinău 1999, Arhiva MNIM, nr. inv. 365.

SAVA, E., MANZURA, I., TCACIUC, M., KURCIATOV, S., BUBULIC,I V., RABINOVICI, R., MIHĂILESCU, C., MOTOC, V., MEDEANIC, S. *Raport ştiinţific despre investigaţiile istorico-arheologice efectuate în 1993 în microzona istorico-naturală Rudi-Tatareuca Noua-Arioneşti (raionul Donduşeni)*. Chişinău 1994. Arhiva MNIM, nr. inv. 346.

SÎRBU, GH., SÎRBU, L., LEVIŢKI, O., RYBICKA, M., KRÓL, D. *Raport despre investigaţiile arheologice din aşezarea Gordineşti II – Stînca goală. (campania 2016).* Chişinău 2017, Arhiva MNIM, nr. inv. 589.

VORNIC, V., CIOBANU, L., TELNOV, N. *Raport privind investigaţiile arheologice din anii 2008 şi 2009 de la Pruteni (r. Făleşti)*. Chişinău 2011, Arhiva MNIM, nr. inv. 527.

БИБИКОВ, С.Н., ДОВЖЕНКО, В.И., ЕВДОКИМОВ, Г.Л., ЗБЕНОВИЧ, В.Г., ПРИХОДНЮК, О.М. *Отчет о работе разведочной Среднеднестровской экпедиции в 1969 году*. Киев 1970, НАІА АН УРСР, инв. №5393.

БИКБАЕВ, В.М. *Отчет Ханкауцкой археологической экспедиции об исследованиях на многослойном поселении Ханкауцы-I в полевой сезон 1986 г*. Кишинев 1987, Архив НМИМ, инв. №258.

ВЛАСЕНКО, И.Г., СОРОКИН, В.Я. *Отчет древнерусской археологической экспедиции о раскопках многослойного поселения Мерешовка-Четэцуе в 1980 г.* Кишинев 1981, Архив НМИМ, инв. №157.

ДЕМЧЕНКО, Т.И. *Отчет о полевых исследованиях Котовской новостроечной археологической экспедиции за 1988 г. у сел Саратены и Обилены Котовского района МССР*. Кишинев 1989, Архив НМИМ, инв. №278.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Отчет об археологических исследованиях Припрутской экспедиции в 1975 г.* Кишинёв 1976, Архив НМИМ, инв. №101.

ДЕРГАЧЕВ, В.А. *Отчет о работах Северо-Молдавской археологической экспедиции в 1981 г.* Кишинев 1982а, Архив НМИМ, инв. №171.

ЗИНЬКОВСКНЙ, К.В., ПАТОКОВА, Э.Ф. *Отчет об охранных раскопках ОАМ АН УССР у с. Маяки в 1974-1975 гг*. Одесса 1975, Архив ОАМ НАНУ, инв. №86181.

КЕТРАРУ, Н.А. *Молдавская археологическая экспедиция 1959 года. Отчет о раскопках палеолитической стоянки в гроте Траые Друиторы*. Кишинев 1960, Архив НМИМ, инв. №436.

КЕТРАРУ, Н.А. *Молдавская археологическая экспедиция 1960 года. Отчет о работе палеолитического отряда*. Кишинев 1961, Архив НМИМ, инв. №400.

КУРЧАТОВ, С.И., ЩУКИНА, М.Б., ШАРОВА, О.В. *Отчет о раскопках поселения черняховской культуры у с. Покровка Дондюшанского р-на*. Кишинев-Сант-Петербург 1998, Архив НМИМ, инв. №356.

ЛАРИНА, О.В. *Отчет Молдавской неолитической экспедиции о работе 1985 г. на поселениях Фетешть I и Фетешть II Единецкого р-на*. Кишинёв 1986, Архив НМИМ, инв. №228.

МАКАРЕВИЧ, М.Л. *Отчет о раскопках и разведках в с.с. Стена и Кислицком Томашпольского р-на Виницкой области*. Киев 1962, НАІА АН УРСР, инв. №3862.

МАРКЕВИЧ, В.И. *Раскопки на поселении Брынзены IV (яма этапа В I) в 1981 г*. Кишинёв 1982, Архив НМИМ, инв. №188 II.

МАРКЕВИЧ, В.И., ЧЕРНЫШ, Е.К., КОРОБКОВА, Г.Ф., МАКАРОВА, Л.Н. *Отчёт Молдавской неолитической экспедиции Института истории АН МССР и Молдавской археологической экспедиции Института археологии АН СССР за 1974 г*. Кишинёв1975.

МОВША, Т.Г. *Отчет о раскопках и разведках Киевского Исторического Мезея на левом берегу Днестра в 1960 г*. Киев 1960, НАІА АН УРСР, инв. №3589.

РИКМАН, Э.А., ГРОСУ, В.И. *Отчет об археологических работах 1974 г. Костештской Черняховской экспедиции у с. Костешты*. Кишинев 1975, Архив НМИМ, инв. №93.

ТКАЧУК, М., РАБИНОВИЧ, Р., ЩУКИН, М., ШАРОВ, О. *Отчет об археологических исследованиях на городище Рудь-Ла Шанцурь и поселении черняховской культуры*

Покровка V в 1998 году. Часть II, Кишинёв-Сант-Петербург 1999, Архив НМИМ инв. №367 «а».

ЩУКИН, М.Б., БЕЙЛЕКЧИ, В.В., СОКОЛОВА, Л.А., ТКАЧУК, М.Е., ШАРОВ, О.В., ШУВАЛОВ, П.В. *Отчет о раскопках поселения черняховской культуры у с. Покровка Дондюшанского р-на, Республика Молдова*. Кишинёв-Сант-Петербург 2000, Архив НМИМ, инв. №366.

ЩУКИН, М.Б., ХАВРИН, С.В., ТКАЧУК, М.Е., ШАРОВ, О.В., ШУВАЛОВ, П.В. *Отчет о раскопках поселения черняховской культуры у с. Покровка Дондюшанского р-на, Республика Молдова*. Сант-Петербург 2001, Архив НМИМ, инв. №425.

ЩУКИН, М.Б., ТКАЧУК, М.Е., ШАРОВ, О.В., ШУВАЛОВ, П.В. *Отчет о раскопках поселения черняховской культуры у с. Покровка Дондюшанского р-на, Республика Молдова*. Сант-Петербург 2002, Архив НМИМ, инв. №424.

ЯРОВОЙ, Е.В. *Отчет о полевых исследованиях энеолитической археологической экспедиции в 1977 г*. Кишинёв 1978, Архив МНИМ, инв. №124.

ЯРОВОЙ, Е.В., ЧИРКОВ, А.Ю., БУБУЛИЧ, В.Г. *Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1990 г*. Кишинёв 1990, Архив НМИМ, инв. №323.

C. Repertorii de monumente

BICBAEV, V. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Sângerei, Republica Moldova*. Chisinau 1993. Arhiva MNIM, nr. inv. 34.

BICBAEV, V. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Rîşcani, Republica Moldova*. Chisinau 1993a. Arhiva MNIM, nr. inv. 32.

BORZIAC, I. *Repertoriul arheologic al raionului Camenca, Republica Moldova*. Chişinău 1993, Arhiva MNIM, nr.inv. 7.

CERETEU, I. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Drochia, Republica Moldova*. Chişinău 1993, Arhiva MNIM, nr. inv. 18.

CORMAN, I. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Teleneşti, Republica Moldova*. Chişinău 1993, Arhiva MNIM.

GUCHIN, V. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Briceni, Republica Moldova*. Chisinau 1993. Arhiva MNIM, nr. inv. 5.

LEVIŢKI, O. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Edineţ, Republica Moldova*. Chişinău 2006.

LEVIŢKI, O. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Briceni, Republica Moldova*. Chişinău 2006a.
ROŞCA, A., VÂLCU, V. *Repertoriul monumentelor arheologice din raionul Edineţ, Republica Moldova.* Chişinău 1993, Arhiva MNIM, nr. inv. 20.

КОВАЛЕНКО, С.И., СИНИКА, В.С., ТАЩИ, Е.Ф., ТЕЛЬНОВ, Н.П., ФИДЕЛЬСКИЙ, С.А., ЧЕТВЕРИКОВ, И.А., ЩЕРБАКОВА, Т.А. *Свод археологических памятников Каменского района Приднестровской Молавской Республики.* Тирасполь 2006, 111 с.
МАКЕТ, *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*. (от. ред. Демченко Н.А.), Кишинев: Штиинца 1987, 886 с.

ANEXE

Anexa 1. Lista aşezărilor de tip Gordineşti din interfluviul Prut-Nistru (numărul corespunde cu cifra pe hartă)

Nr.	Nume sit	Raionul	Suprafaţa estimată cu aproximaţie	cca ha	Supr. săpată cca m^2
1	Bahrineşti VI-*La movila din hotarul Prajilei*	Floreşti	250x150 m	3,75	0
2	Berlinţî II-*La monument*	Briceni	500x200 m	10	0
3	Bilicenii Vechi VI-*La bostan*	Sîngerei	0	0	0
4	Bilicenii Vechi VI-*Rîpa Degusărenilor*	Sîngerei	60x10 m	0,06	0
5	Bilicenii Vechi VIIIa	Sîngerei	250x350 m	8,75	0
6	Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan*	Edineţ	250x150 m	17	0
7	Bursuc I	Floreşti	250x100 m	2,5	0
8	Bursuc II	Floreşti	0	0	0
9	Bursuceni VI	Sîngerei	200x400 m	8	0
10	Bursuceni X	Sîngerei	200x300 m	6	0
11	Chirileni IIIb	Sîngerei	100x70 m	0,7	0
12	Chişcăreni (Lazo) XI	Sîngerei	250x300 m	7,5	0
13	Chişcăreni (Lazo) XVIII a/Iezărenii Vechi X	Sîngerei	300x150 m	4,5	0
14	Climăuţii de Jos	Şoldăneşti	0	0	0
15	Costeşti IV-*Stînca Costeşti*	Rîşcani	50x100 m	0,5	266
16	Costeşti IX	Rîşcani	0	0	80
17	Coşcodeni I-*Măhălaua Flămînzeni*	Sîngerei	200x350 m	7	0
18	Cremenciug I-*La grădină*	Soroca	120x50 m	0,6	450
19	Cremenciug II-*Casca*	Soroca	200x300 m	6	0
20	Drăgăneşti IV-*Starîi deal*	Sîngerei	700x150 m	10,5	0
21	Duruitoarea Veche-*Grota*	Rîşcani	49x12 m	0,05	53
22	Feteşti II	Edineţ	150x200 m	3	148
23	Feteşti IV-*Husa*	Edineţ	0	0	0
24	Gălăşeni	Rîşcani	0	0	0
25	Gordineşti I-*Cariera veche*	Edineţ	0	0	0
26	Gordineşti II-*Stînca goală*	Edineţ	3467x147 m	5,07	321
27	Gordineşti III-*Cariera*	Edineţ	200x180 m	3,6	0
28	Hancăuţi I-*La Frasin*	Edineţ	280x300 m	8,4	868
29	Mana	Orhei	0	0	0
30	Mereşeuca I-*Cetăţuia*	Ocniţa	560x190 m	10,64	208
31	Mihailovca (VII)II-*La Hîrtop*	Sîngerei	250x70 m	1,75	0
32	Mihuleni III (VII)	Şoldăneşti	200x300m	6	0
33	Mîndreşti-*Fabrica de vinuri*	Teleneşti	0	0	0
34	Nicolaievca I	Glodeni	0	0	0
35	Nicoreni VI	Drochia	0	0	0
36	Pepeni II-*Pe Podiş*	Sîngerei	650x250 m	16,25	0
37	Pererîta III-*Zamca*	Briceni	1,5x2 km	40	0
38	Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*	Donduşeni	600 m	0,06	900
39	Proscureni II	Rîşcani	200x200 m	4	0
40	Pruteni I-*Budăi*	Făleşti	100 x 50 m	0,5	0

41	Rezina II-*Pe Şes*	Ungheni	150x300 m	4,5	0
42	Rezina IV	Ungheni	100x70 m	0,7	0
43	Ruseni I-*Valea Satului*	Edineţ	800x200 m	16	0
44	Sîngerei VI (XXXI)-*La Cazacu*	Sîngerei	1000x100 m	10	0
45	Sîngerei XXXII-*Iazul lui Alecu*	Sîngerei	0	0	0
46	Sloveanca II	Sîngerei	0	0	0
47	Socola II (III-*Stânca Mătuşii Mărioara*)	Şoldăneşti	400x350 m	15,75	0
48	Sofia II (IV)-*La havana*	Drochia	150x400 m	6	0
49	Sofia XII-*La şcoală*	Drochia	0	0	0
50	Şoldăneşti V-*La regie*	Şoldăneşti	400x500 m	20	0
51	Tarasova	Rezina	0	0	0
52	Tătărăuca Nouă V-*Piscul gol*	Donduşeni	0	0	156
53	Tătărăuca Nouă XV	Donduşeni	100x150 m	1,5	150
54	Tăura Nouă II	Sîngerei	150x600 m	9	0
55	Trinca-*Izvorul lui Luca*	Edineţ	470x160 m	7,52	6250
56	Trinca-*La biserica veche*	Edineţ	200x300 m	6	0
57	Valea Adîncă III	Camenca	120x60	0,72	0
58	Vertiujeni IV	Camenca	120x100 m	1,2	0
59	Volodeni III	Edineţ	0	0	0
60	Zastînca II	Soroca	350x500 m	17,5	250

Anexa 2.
Lista datelor radiocarbon C14 (BP) şi a celor corectate 1σ şi 2σ
cu programele OxCal v4.3.2 Bronk Ramsez (2017) şi CalPal v1.5 (Monrepos 2016.3)

Nr.	Sit	Nr. lab.	Locul descoperirii	Probă	BP/error	cal BC (OxCal v4.3.2)		cal BC (CalPal v1.5)
						68,2%	95.4 %	
1	Gordineşti II-*Stînca goală*	Poz-83728	Secţiunea III, sectorul E, Locuinţa I	os de animal	4430 ±35	3308-3301 (1.7%) 3283-3276 (1.4%) 3264-3240 (9.0%) 3105-3010 (48.1%) 2980-2959 (4.9%) 2954-2940 (3.1%)	3328-3218 (24.4%) 3178-3158 (2.8%) 3122-2924 (68.2%)	3131 ±126
2	Gordineşti II-*Stînca goală*	Poz-83658	Secţiunea III, Sectorul A, Locuinţa I	grâu calcinat	4480 ±35	3330-3214 (46.0%) 3185-3156 (10.5%) 3126-3096 (11.6%)	3342-3086 (89.4%) 3061-3029 (6.0%)	3208 ±96
3	Gordineşti II-*Stînca goală*	Poz-83659	Secţiunea III, Sectorul C	grâu calcinat	4480 ±35	3330-3214 (46.0%) 3185-3156 (10.5%) 3126-3096 (11.6%)	3342-3086 (89.4%) 3061-3029 (6.0%)	3208 ±96
4	Gordineşti II-*Stînca goală*	Poz-83660	Secţiunea III, Sectorul E	grâu calcinat	4475 ±35	3330-3214 (45.7%) 3185-3156 (10.0%) 3126-3092 (12.5%)	3341-3083 (87.1%) 3067-3027 (8.3%)	3204 ±98
5	Gordineşti II-*Stînca goală*	PLD-36215	Secţiunea III	os de animal	4425 ±20	3094-3022 (68.2%)	3307-3304 (0.2%) 3266-3241 (6.1%) 3106-3002 (79.1%) 2992-2928 (10.0%)	3059 ±32
6	Hancăuţi I-*La Frasin*	Hd-17959	Secţiunea IV, Cuptor de ars ceramică	cărbune de lemn	4621 ±95	3626-3598 (4.4%) 3526-3328 (50.3%) 3218-3177 (7.1%) 3160-3122 (6.4%)	3636-3092 (95.4%)	3348 ±166

7	Hancăuţi I-*La Frasin*	Poz-81806	-	os de animal	4445 ±35	3321-3272 (14.8%) 3267-3235 (12.9%) 3170-3164 (1.7%) 3114-3022 (38.8%)	3335-3211 (36.6%) 3192-3152 (7.3%) 3138-3006 (45.4%) 2988-2931 (6.2%)	3161 ±122
8	Gordineşti-*La izvor*	Poz-81804	Mormântul 1	dinte de om	4460 ±35	3326-3232 (38.2%) 3224-3220 (1.1%) 3174-3161 (4.4%) 3118-3086 (12.9%) 3061-3030 (11.6%)	3340-3016 (95.4%)	3179 ±116
9	Gordineşti-*La izvor*	MAMS-35079	Mormântul 1	dinte de om	4511 ±25	3342-3321 (10.0%) 3272-3266 (2.3%) 3236-3170 (31.7%) 3163-3114 (24.1%)	3350-3263 (31.6%) 3245-3101 (63.8%)	3229 ±88
10	Obileni T4/M8	Lu-2455	Mormântul 8	-	4410 ±50	3261-3256 (1.4%) 3097-2925 (66.8%)	3330-3214 (18.9%) 3185-3156 (3.3%) 3126-2908 (73.2%)	3103 ±139
11	Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*	MAMS-35076	Gr. 98 mormânt	Oase de om	4579 ±25	3484-3474 (6.0%) 3371-3339 (57.2%) 3204-3196 (5.0%)	3494-3467 (11.3%) 3376-3331 (63.1%) 3215-3183 (11.6%) 3158-3124 (9.4%)	3292 ±80
12	Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*	MAMS-35077	Gr. 98 mormânt	Oase de om	4560 ±25	3365-3334 (39.4%) 3211-3191 (16.8%) 3152-3136 (12.0%)	3484-3475 (0.8%) 3370-3321 (45.7%) 3272-3270 (0.2%) 3234-3169 (26.9%) 3164-3114 (21.8%)	3257 ±102
13	Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*	MAMS-35078	Gr. 98 mormânt	Oase de om	4562 ±28	3366-3334 (39.3%) 3211-3191 (16.7%) 3152-3136 (12.1%)	3487-3472 (2.1%) 3372-3319 (43.6%) 3273-3268 (0.6%) 3263-3110 (49.2%)	3257 ±102
14	Gordineşti II-*Stînca goală*	PLD-36214	Secţiunea III	Os de animal	4315 ±20	2921-2897 (68.2%)	3011-2975 (8.8%) 2943-2888 (86.8%)	2915 ±9

HĂRŢI

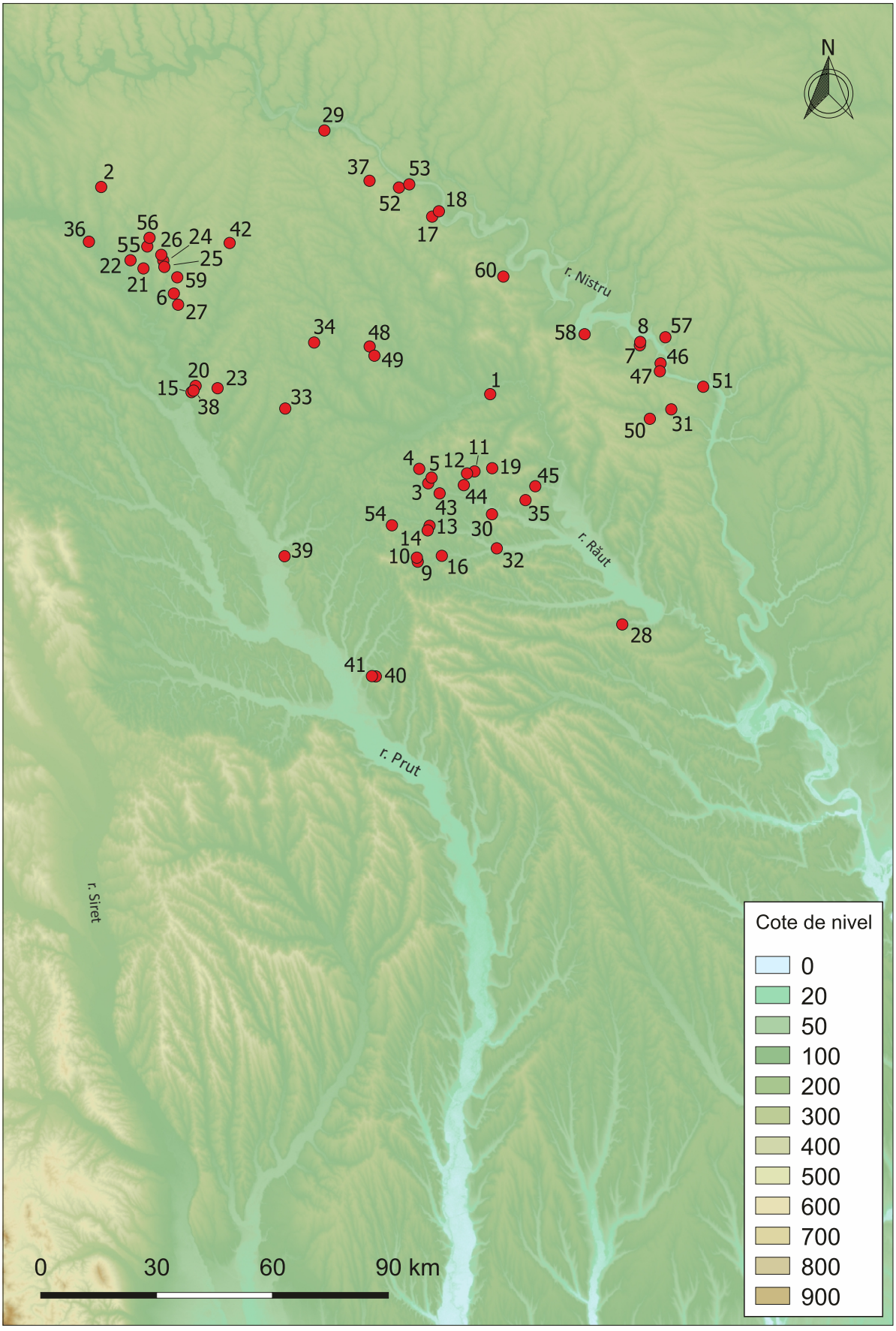

Harta 1. Distribuirea aşezărilor de tip Gordineşti pe harta RM
(cifrele corespund cu cele din lista adusă în *Anexa 1*)

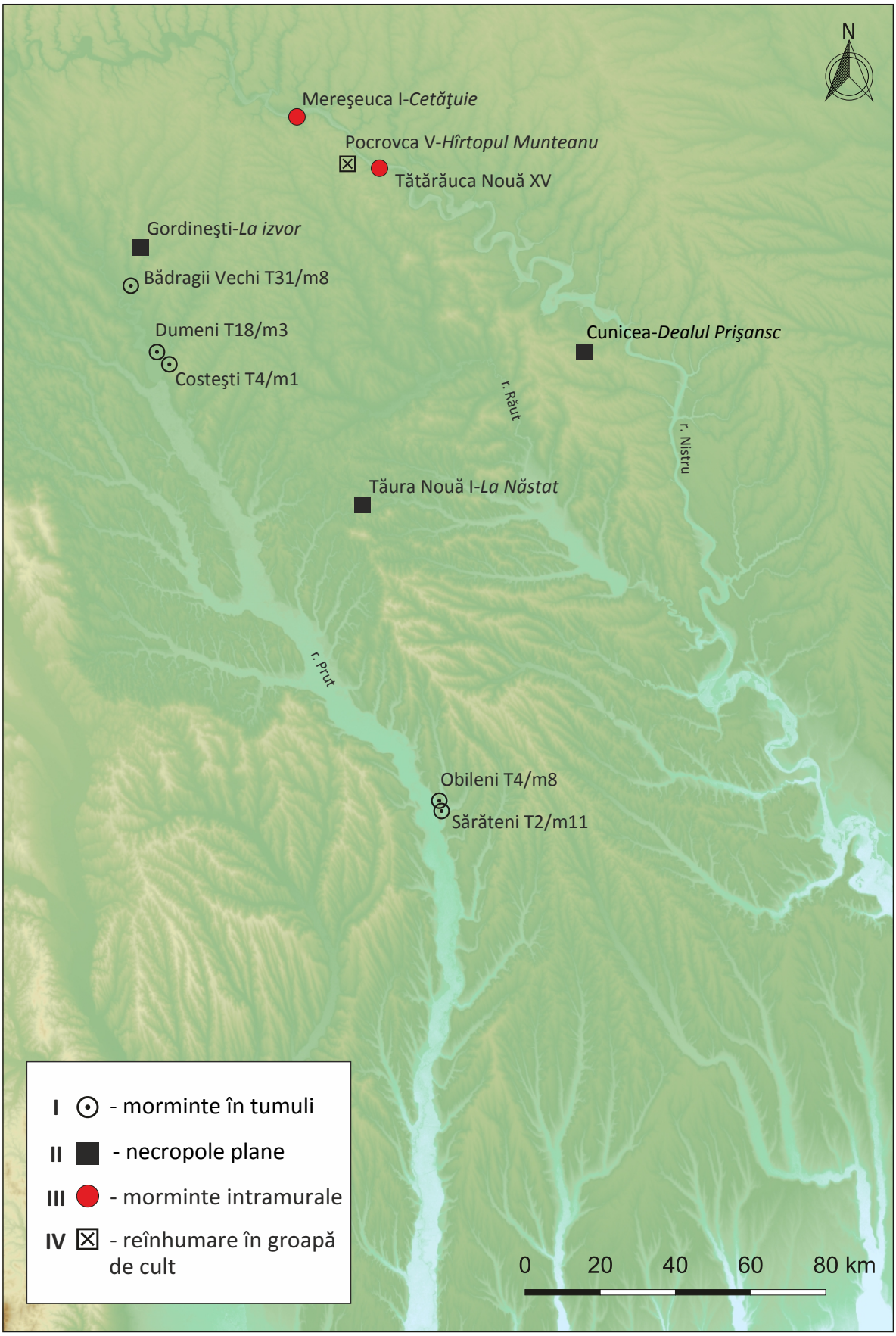

Harta 2. Distribuția complexelor funerare de tip Gordinești pe harta RM

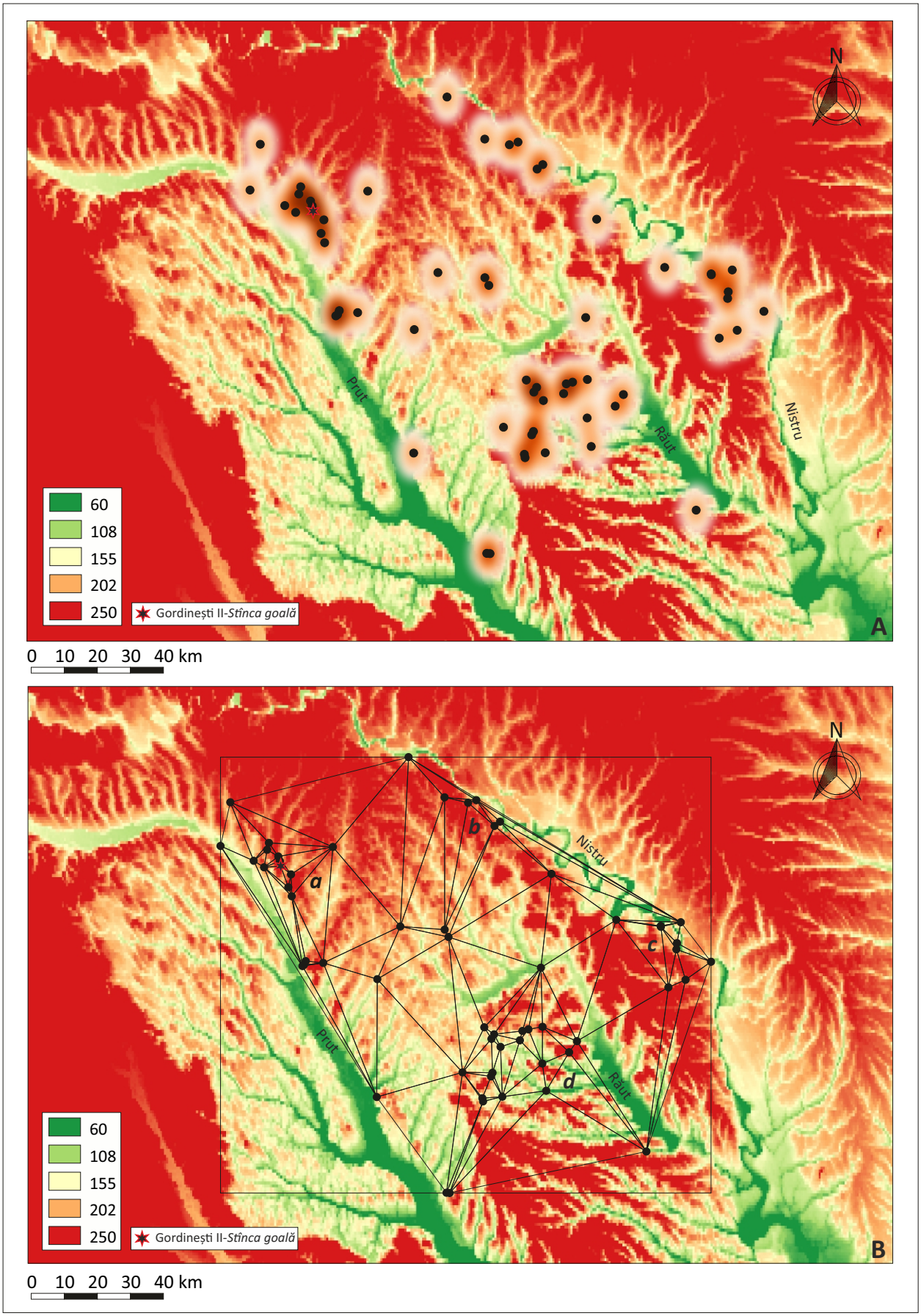

Harta 3. Interpolare spațială în QGIS prin utilizarea a doi algoritmi:
A - harta calorică și **B** - Triangularea Dealauny.

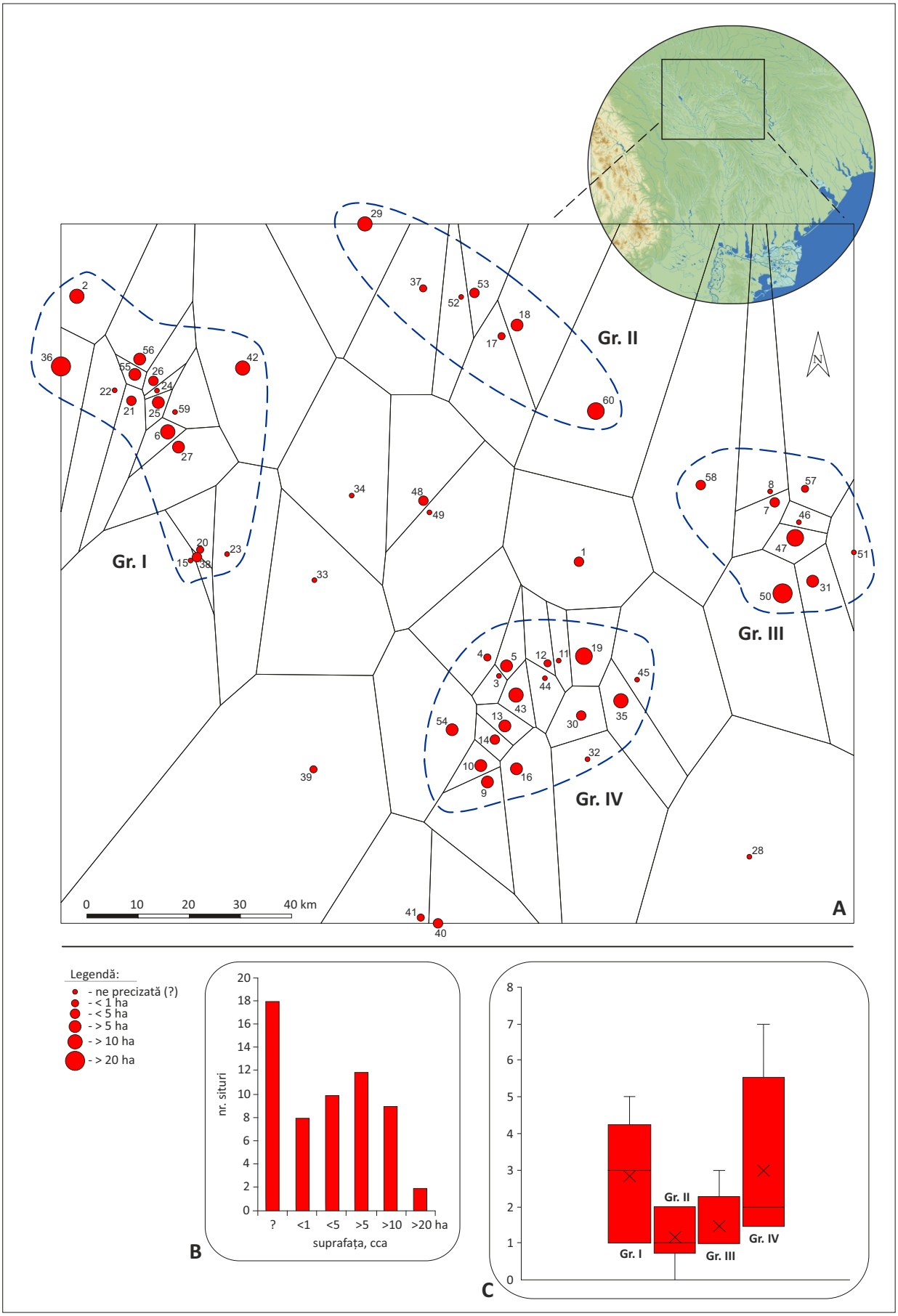

Harta 4. A - delimitarea grupelor de aşezări în QGIS cu utilizarea modelului Poligoane Theissen; **B-C** - analiza statistică tip Histogramă şi Boxplot în baza dimensiunei siturilor (numerele de pe hartă corespund cu cele din *Anexa 1*)

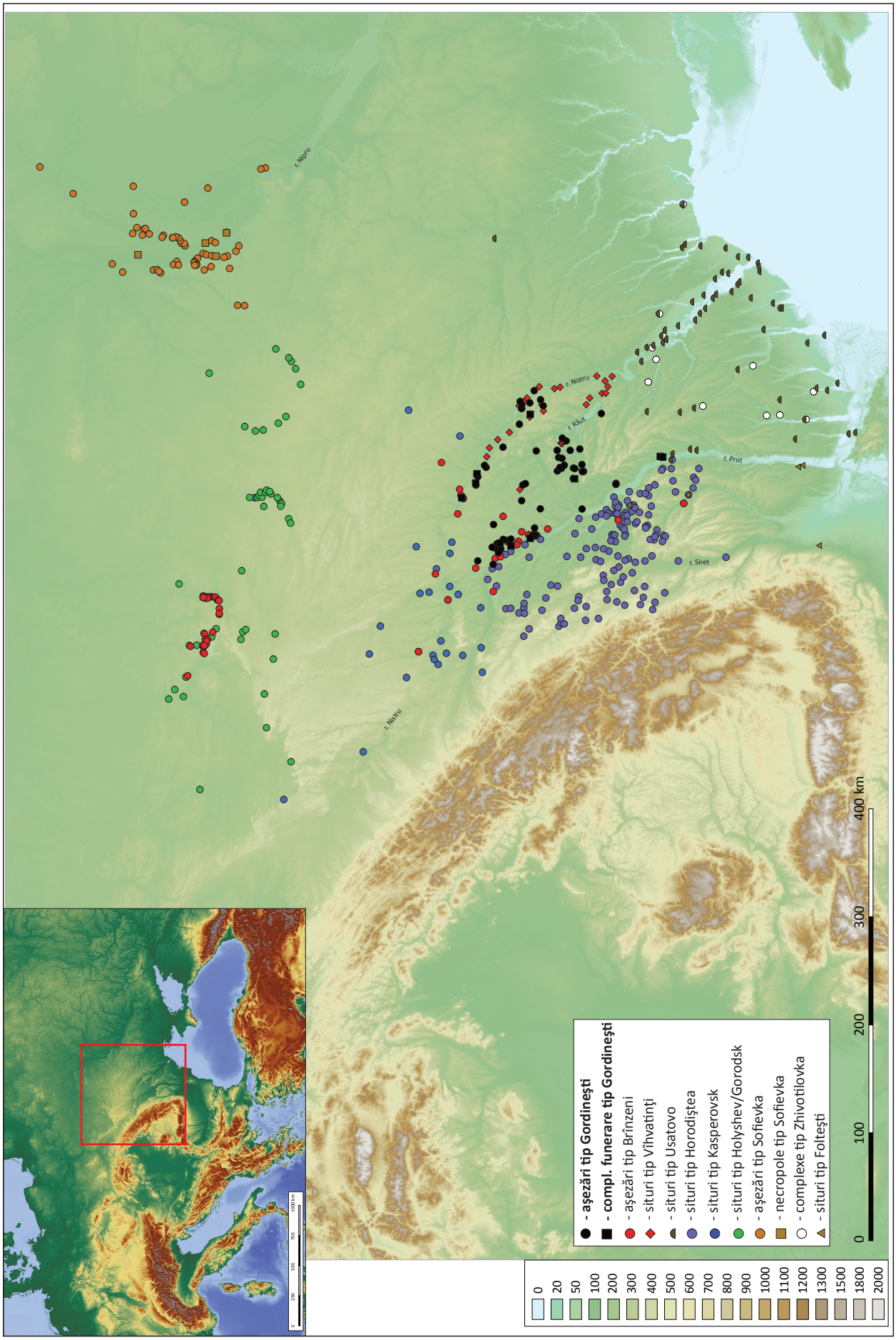

Harta 5. Situri eneolitice târzii (Tripolie CII) (după autor; Dinu 1977; Дергачев 1980; Manzura 2016; Кириленко 2017; Verteletsky inedit).

PLANŞE
cu tipuri de vase

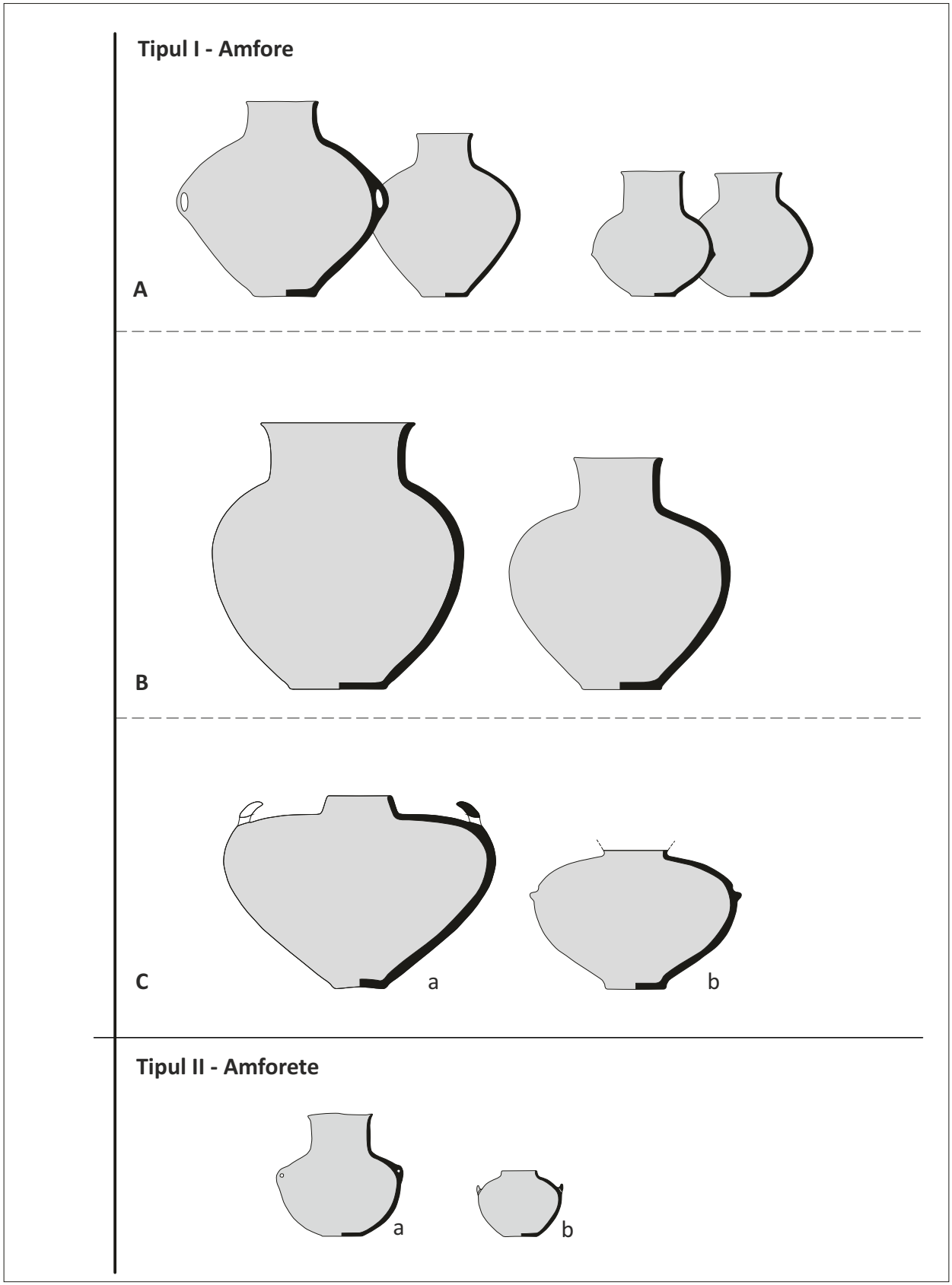

Planșa 1. Fome de vase caracteristice categoriei fine pictate.

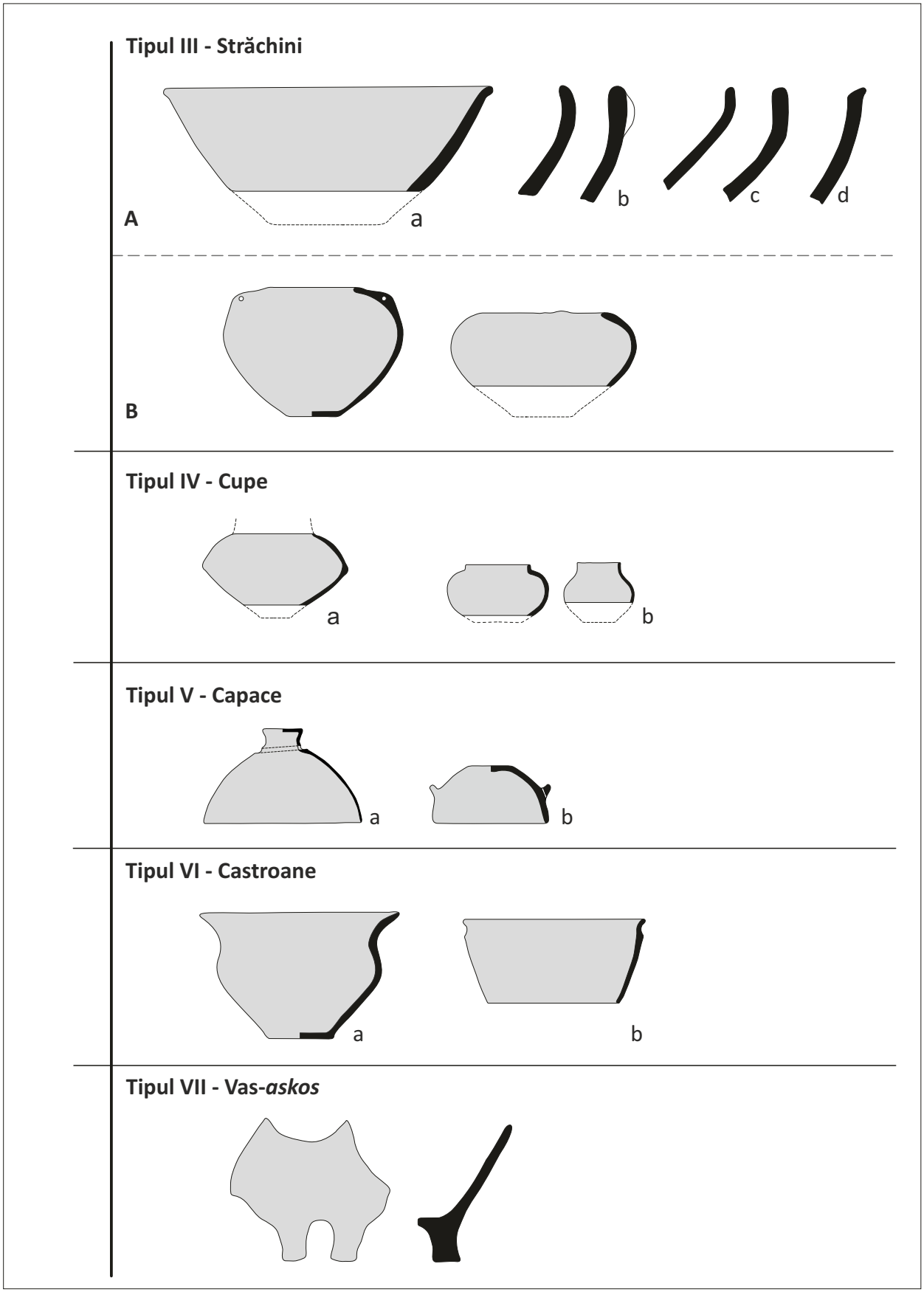

Planșa 2. Forme de vase caracteristice categoriei fine pictate.

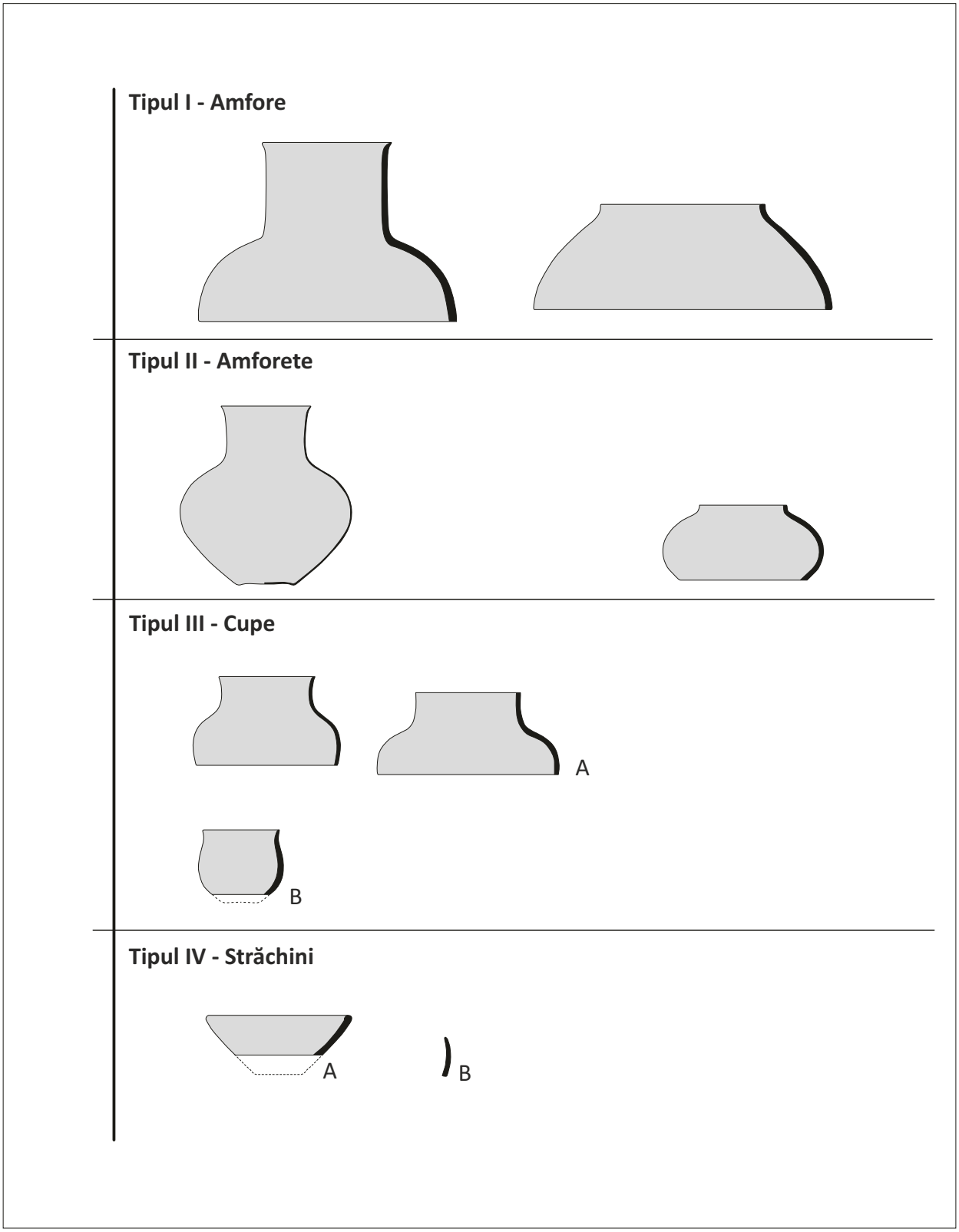

Planșa 3. Forme de vase caracteristice cetegoriei fine incizate.

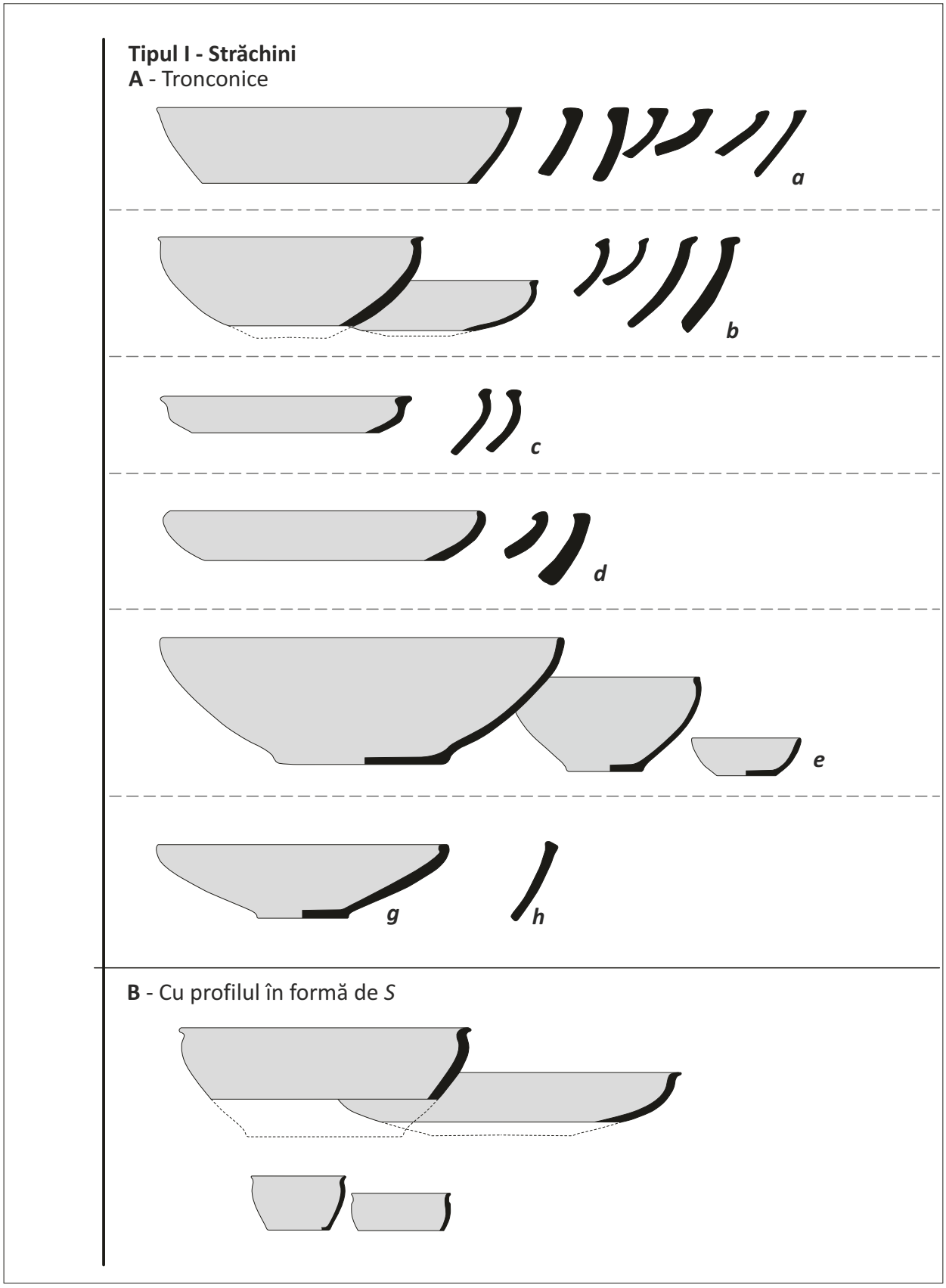

Planșa 4. Forme de vase caracteristice categoriei grosiere.

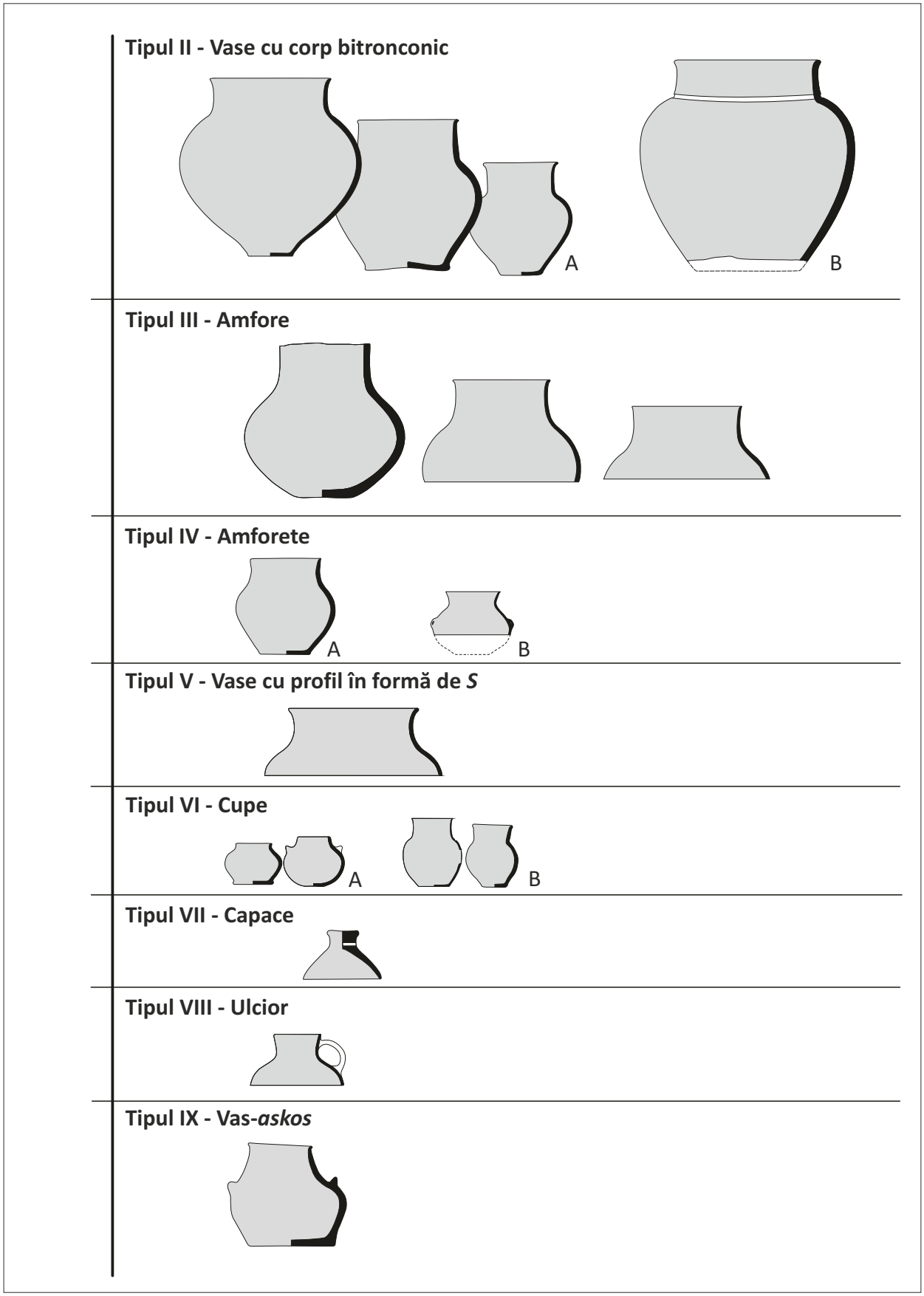

Planșa 5. Forme de vase caracteristice categoriei grosiere.

FIGURI

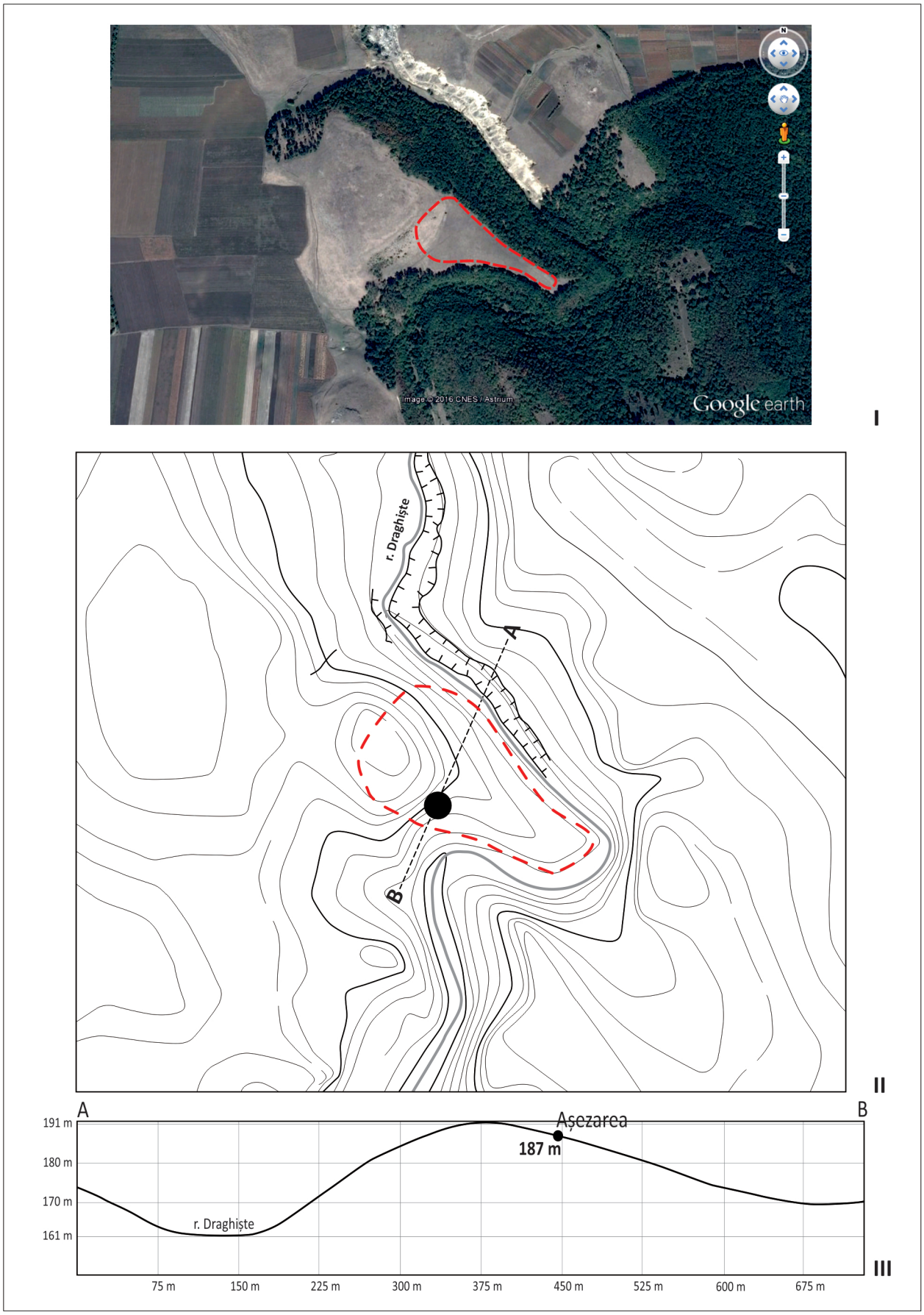

Fig. 1. Așezarea Trinca-*Izvorul lui Luca*. **I** - ortofotoplan; **II** - schiță topografică; **III** - profil de elevație.

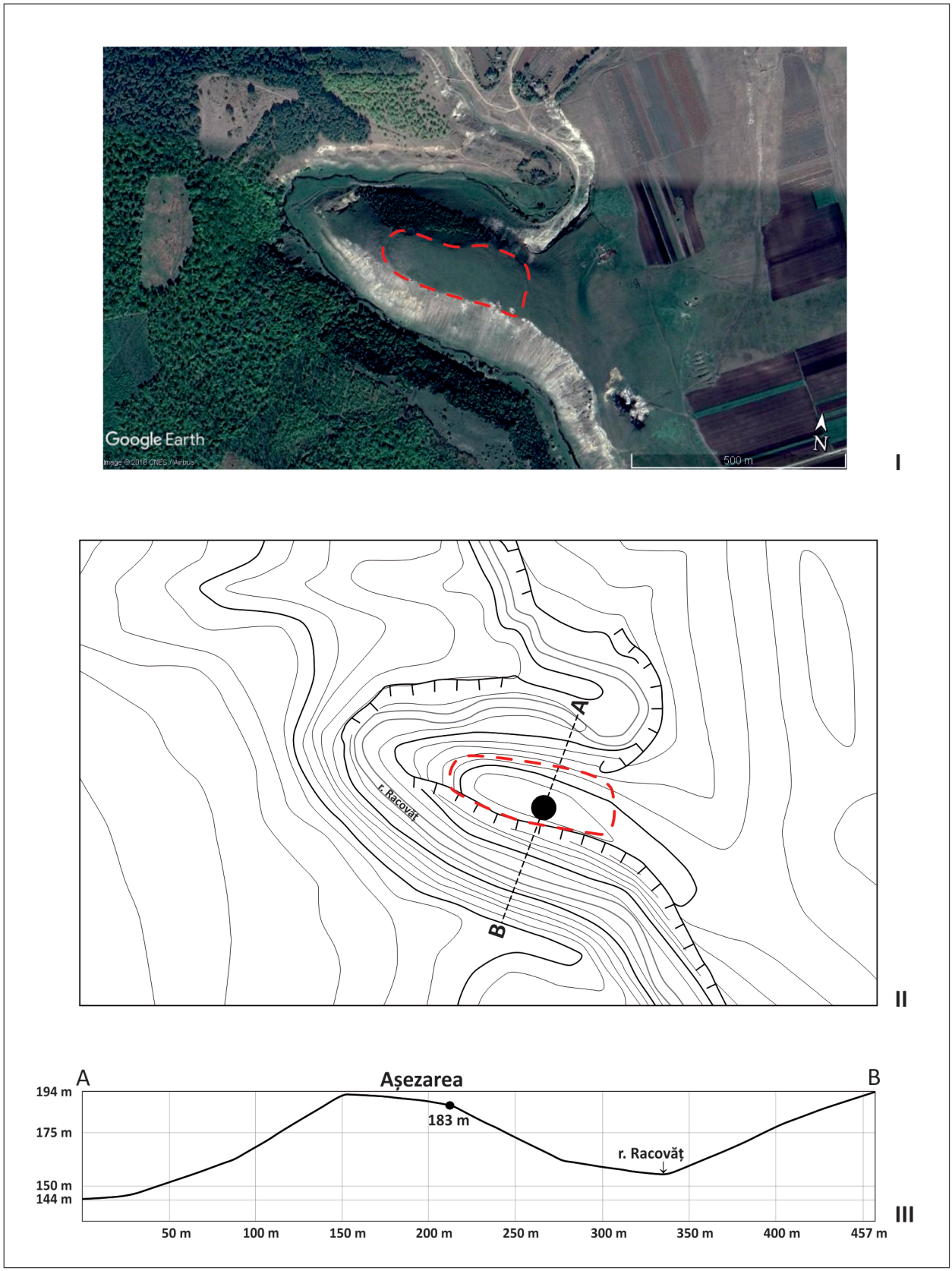

Fig. 2. Așezarea Gordinești II-*Stînca goală*. **I** - ortofotoplan; **II** - schiță topografică; **III** - profil de elevație.

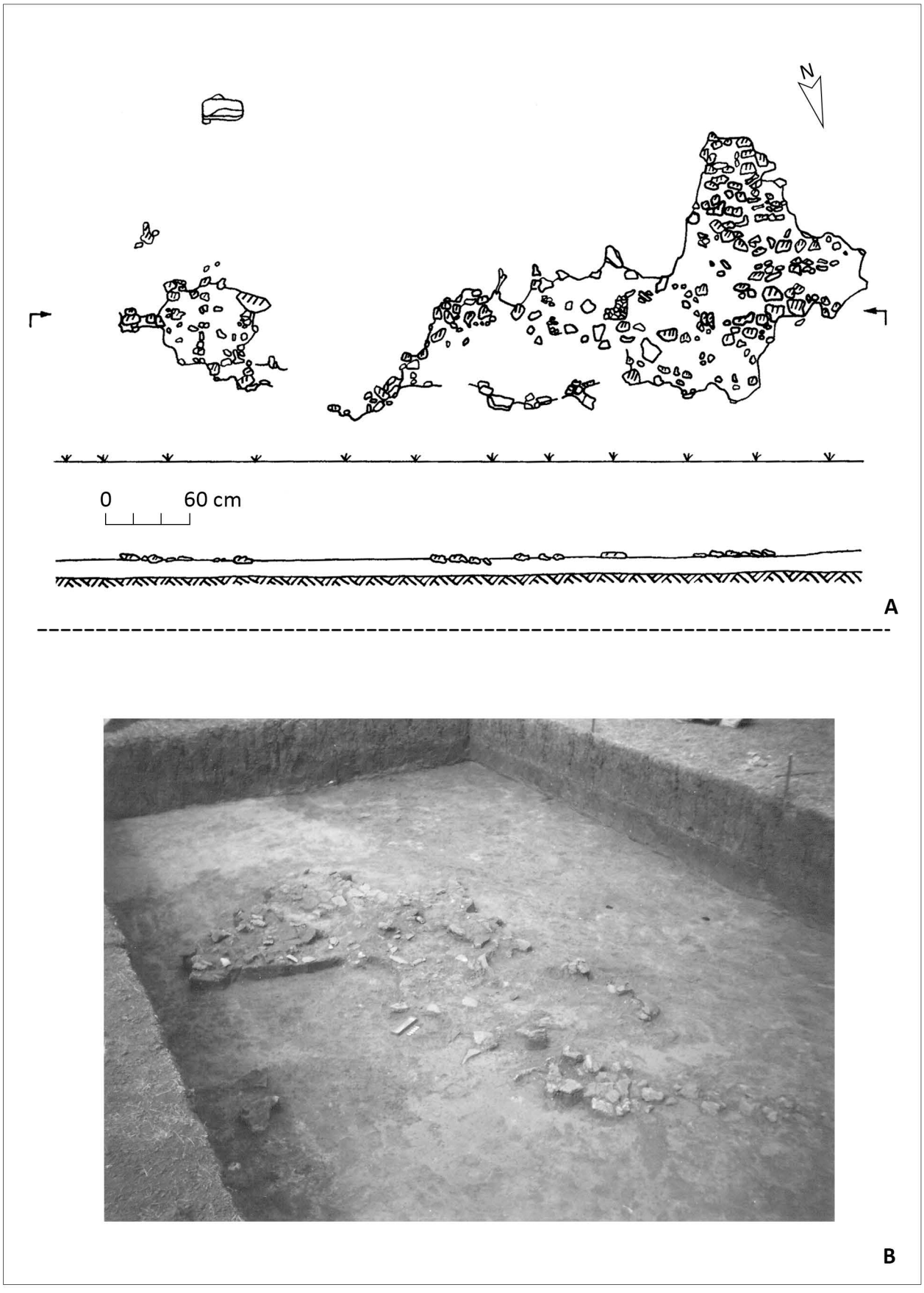

Fig. 3. Locuinţa de suprafaţă nr. 1 din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*.
A - planul şi profilul; **B** - foto cu resturi de chirpic ars *in situ* (după Leviţki 2000).

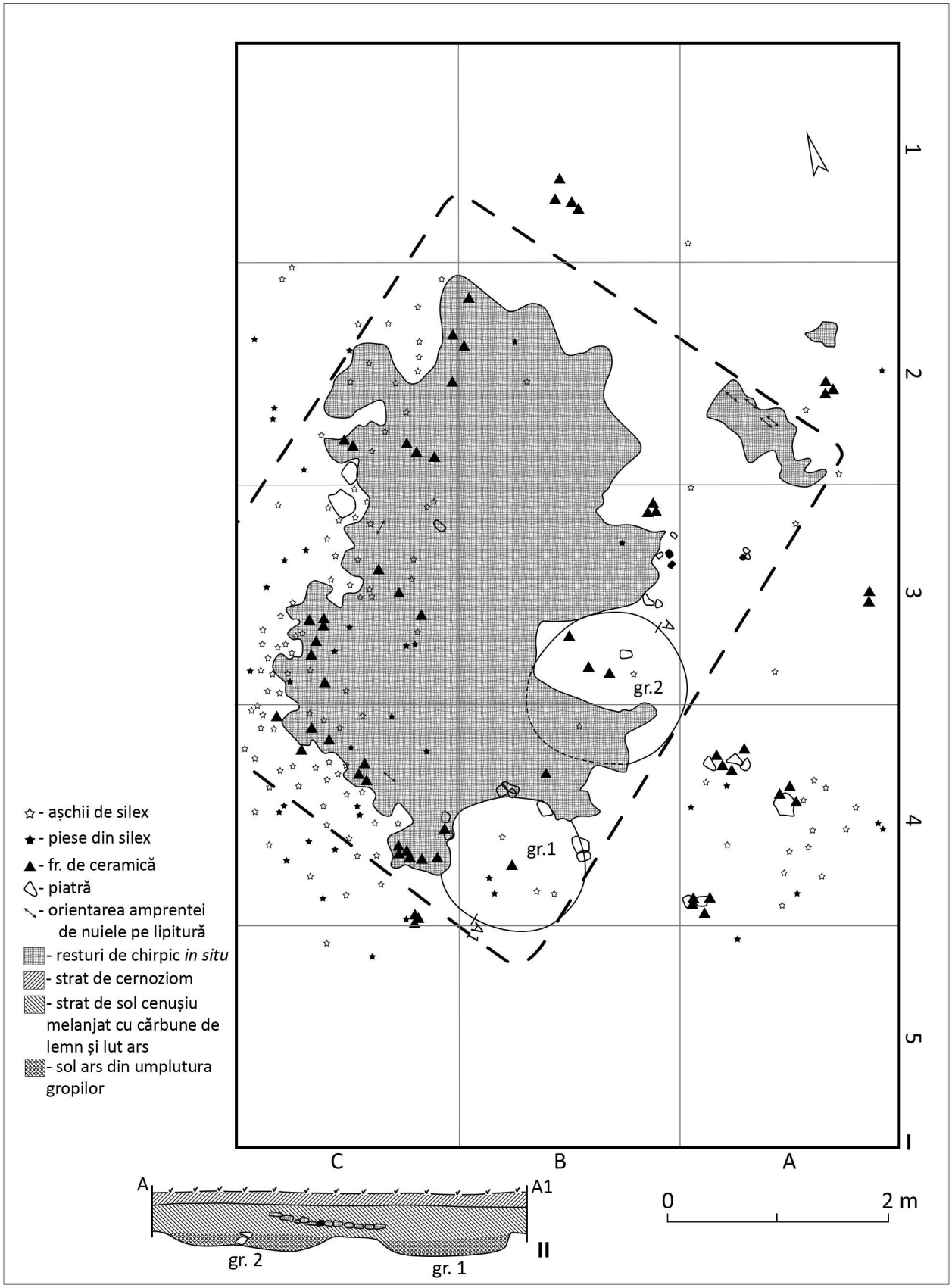

Fig. 4. Locuinţă de suprafaţă din situl Feteşti II. I - planul complexului; **II** - profilul gropilir 1 şi 2 (după Ларина 1985, redesenat de autor).

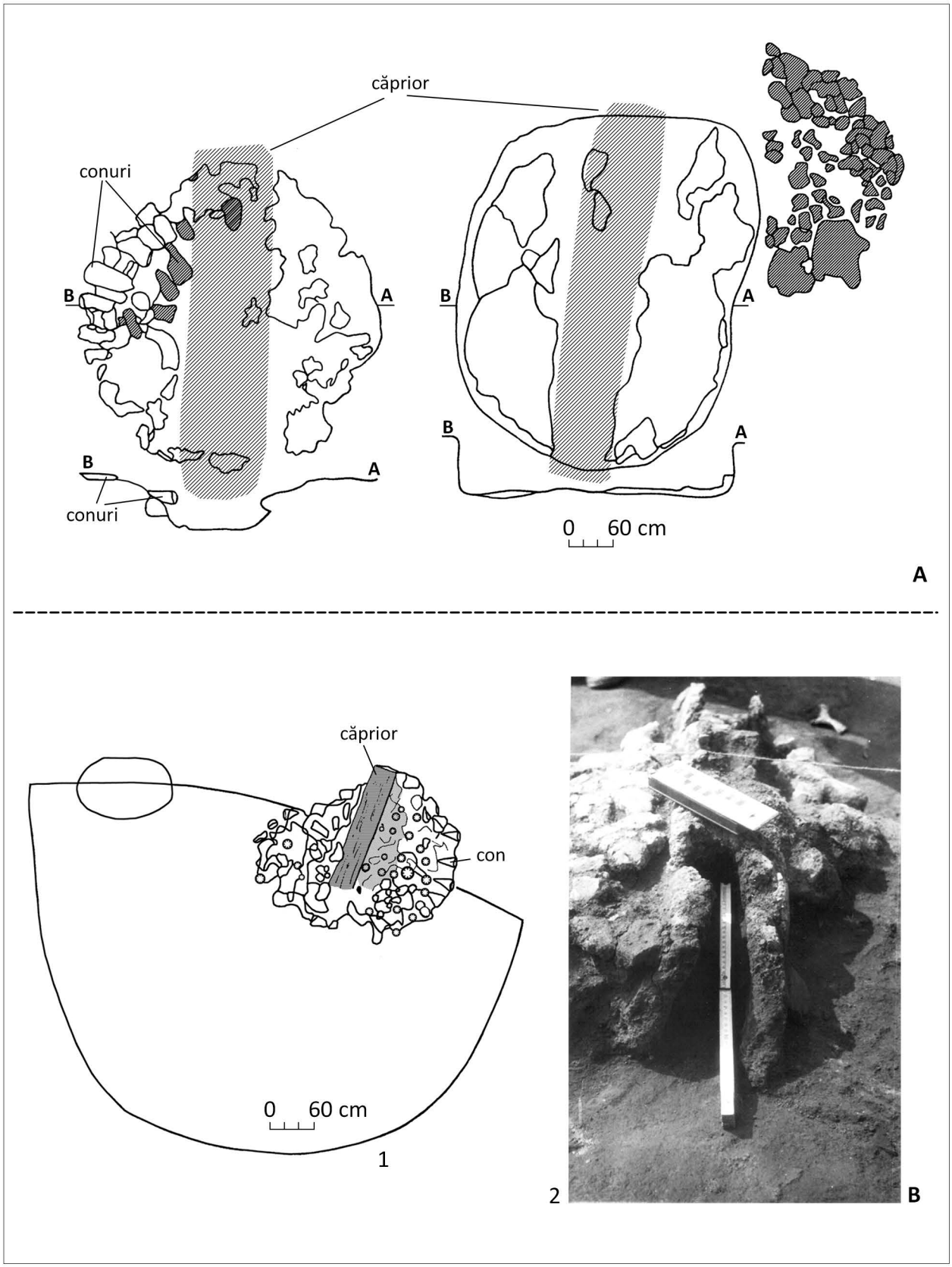

Fig. 5. Cuptoare de ars ceramică din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*. **A** - planul schematic al cuptorului nr. 1; **B** - cuptorul nr. 2, 1 - planul schematic, 2 - foto cu peretele median (după Alaiba 1997).

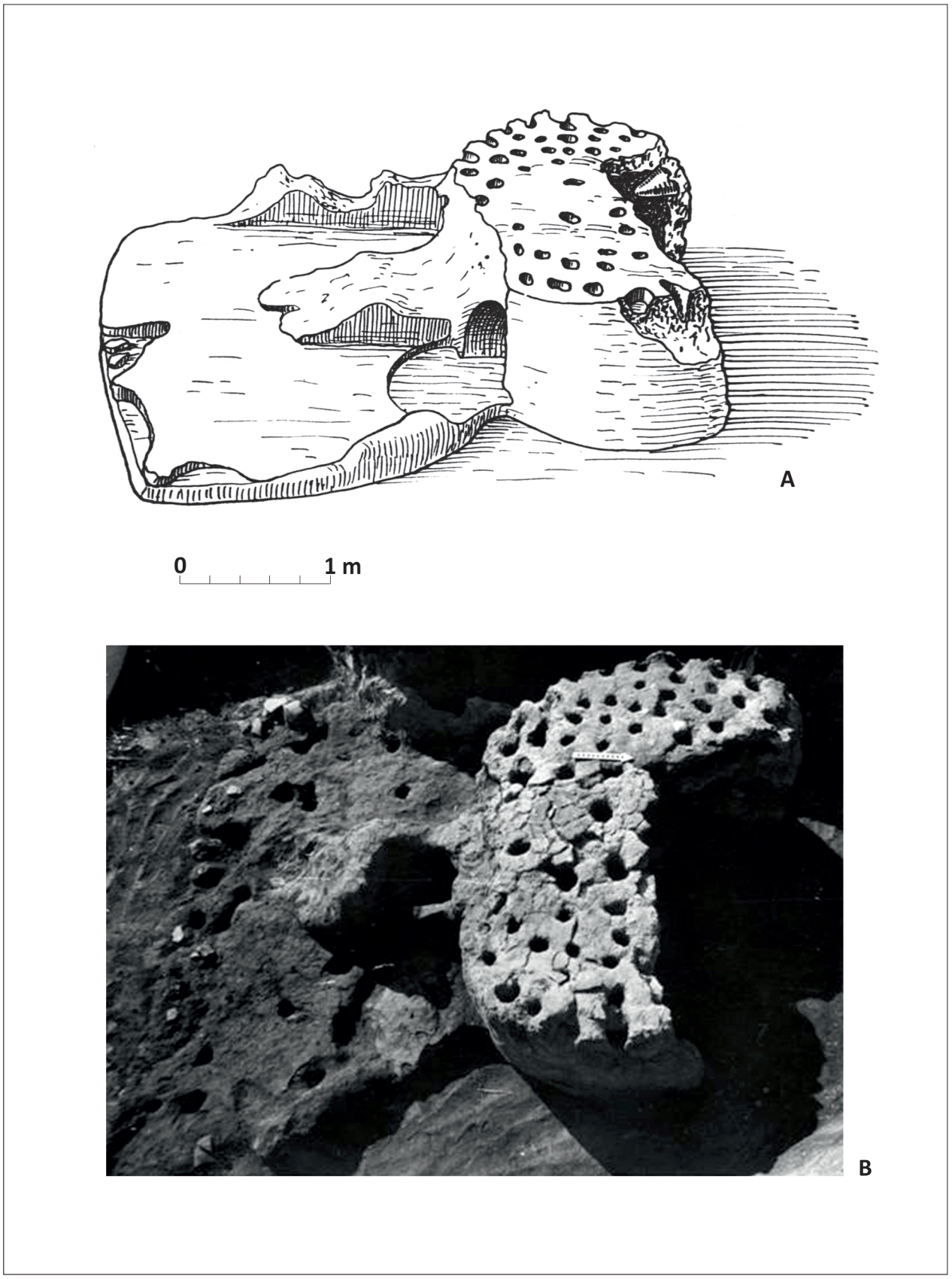

Fig. 6. Cuptorul de ars ceramică din situl Costești IX. **A** - schiță în creion a cuptorului *in situ*; **B** - foto cu vedere de sus asupra cuptorului (după Маркевич 1975).

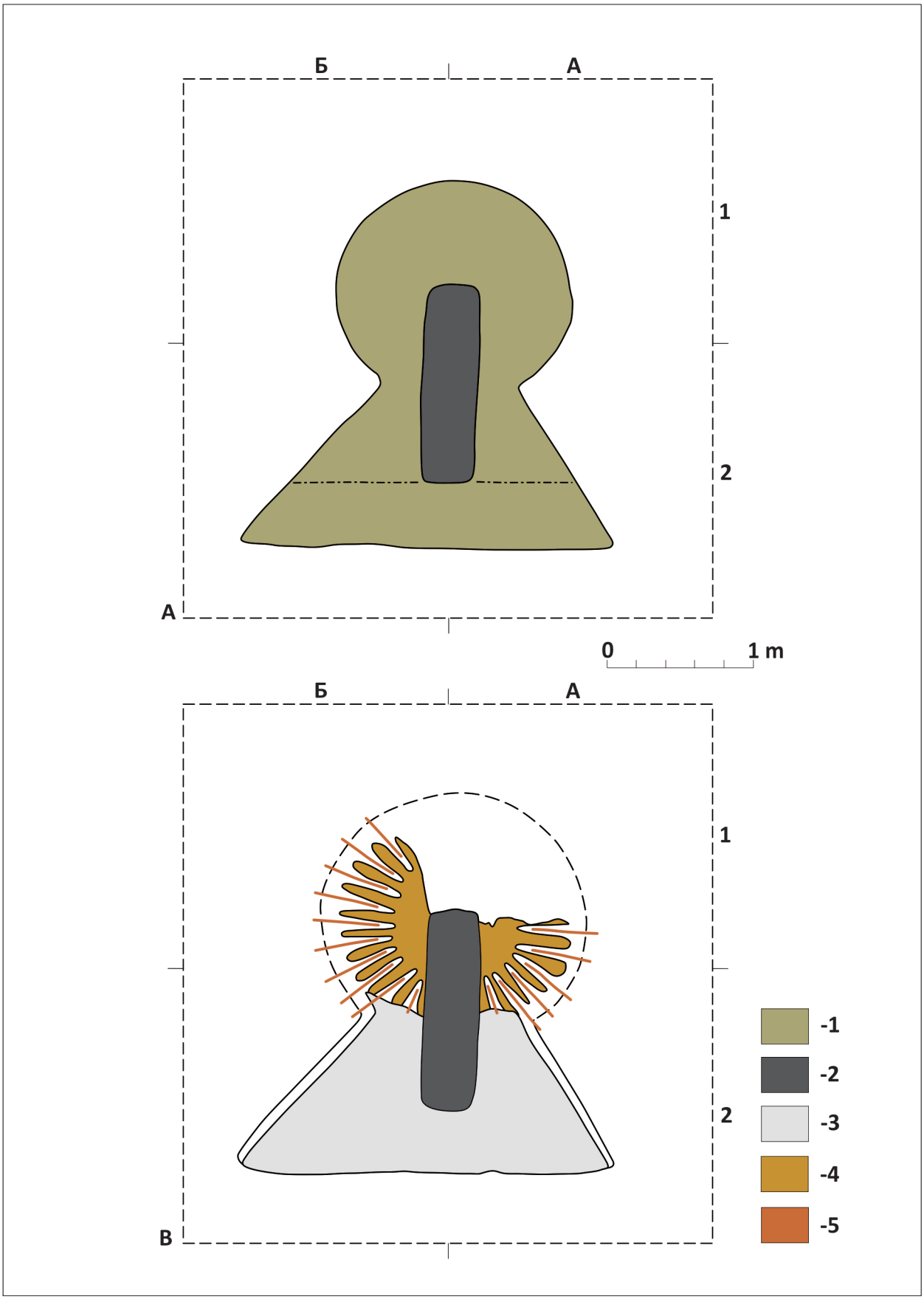

Fig. 7. Cuptorul de ars ceramică din situl Costești IX, reconstituire grafică.
A - planul gropii cuptorului; **B** - vedere cu amplasarea conurilor de lut; 1 - umplutura de sub cuptor; 2 - perete median; 3 - prefurnium; 4 - grătarul cuptorului; 5 - conurile de lut (după Маркевич 1975, redesenat de autor).

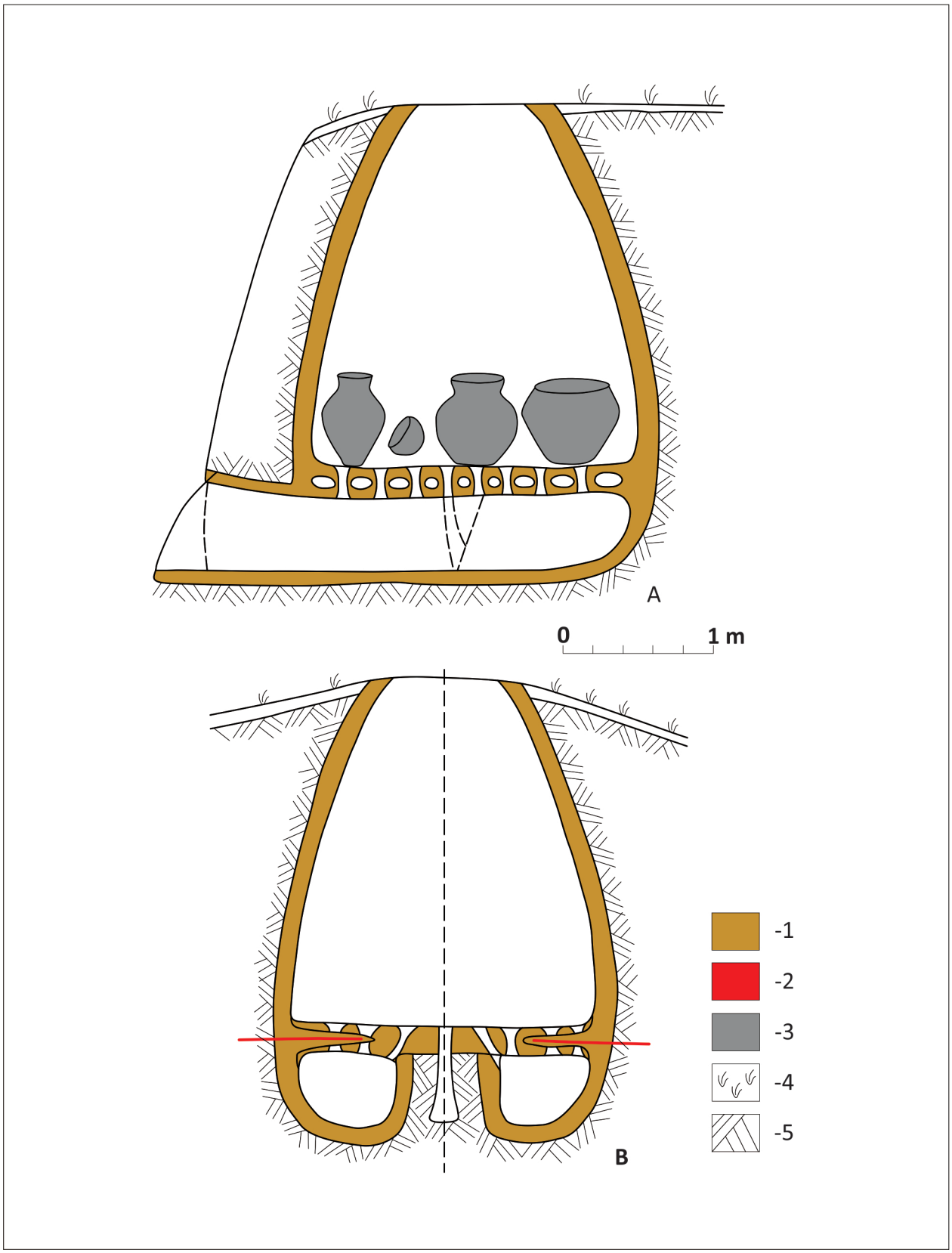

Fig. 8. Cuptorul de ars ceramică din situl Costești IX, reconstituire grafică.
A - profilul longitudinală; **B** - profilul transversal;
1 - strat de lut din baza cuptorului; 2 - conuri; 3- ceramică; 4 - strat vegetal; 5 - sol steril
(după Маркевич 1975, redesenat de autor.)

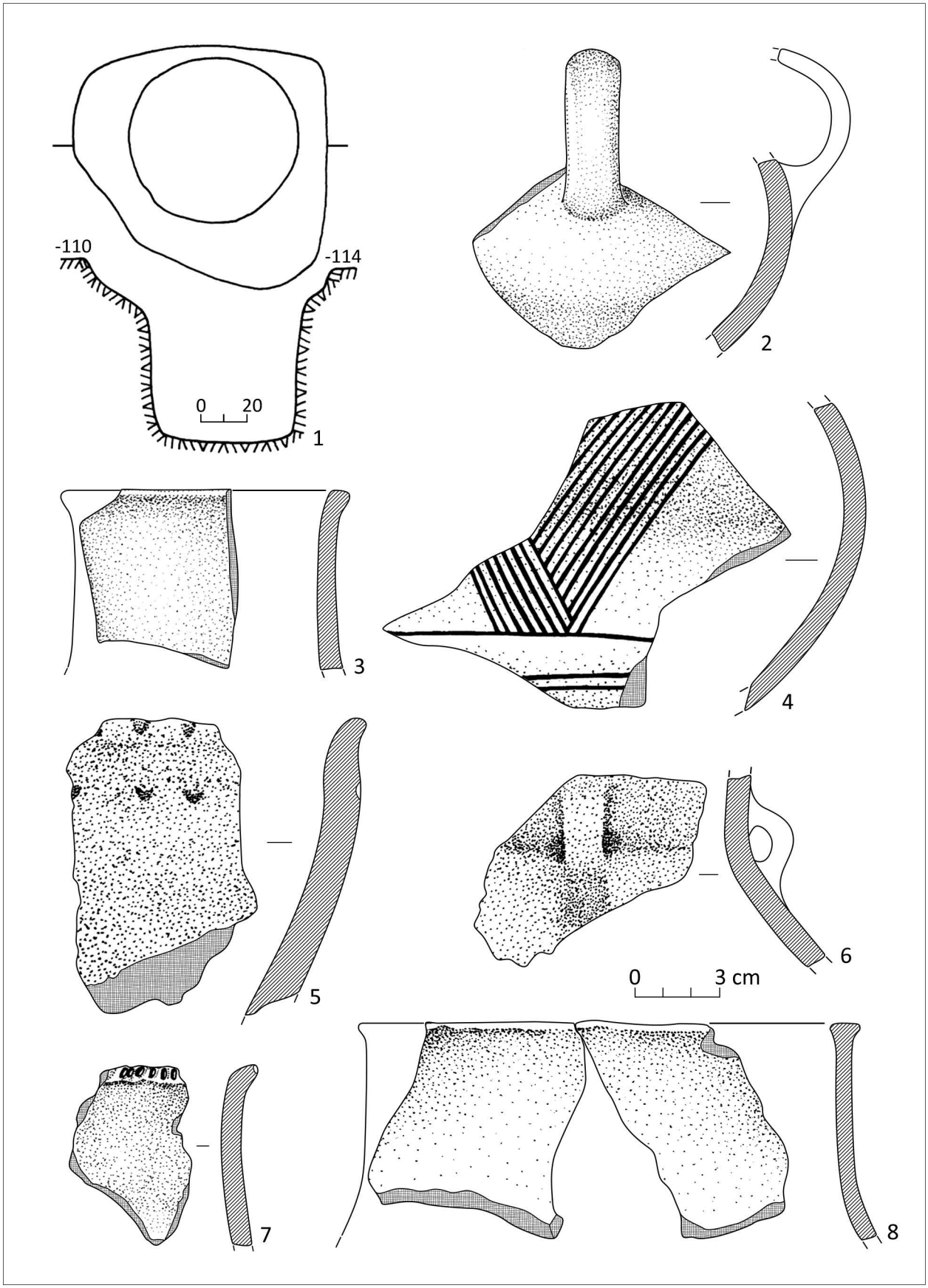

Fig. 9. Descoperiri din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*. 1 - planul şi profilul gropii nr 6; 2-4 ceramică fină; 5-8 - ceramică grosieră. (după Leviţki 1997, redesenate de autor).

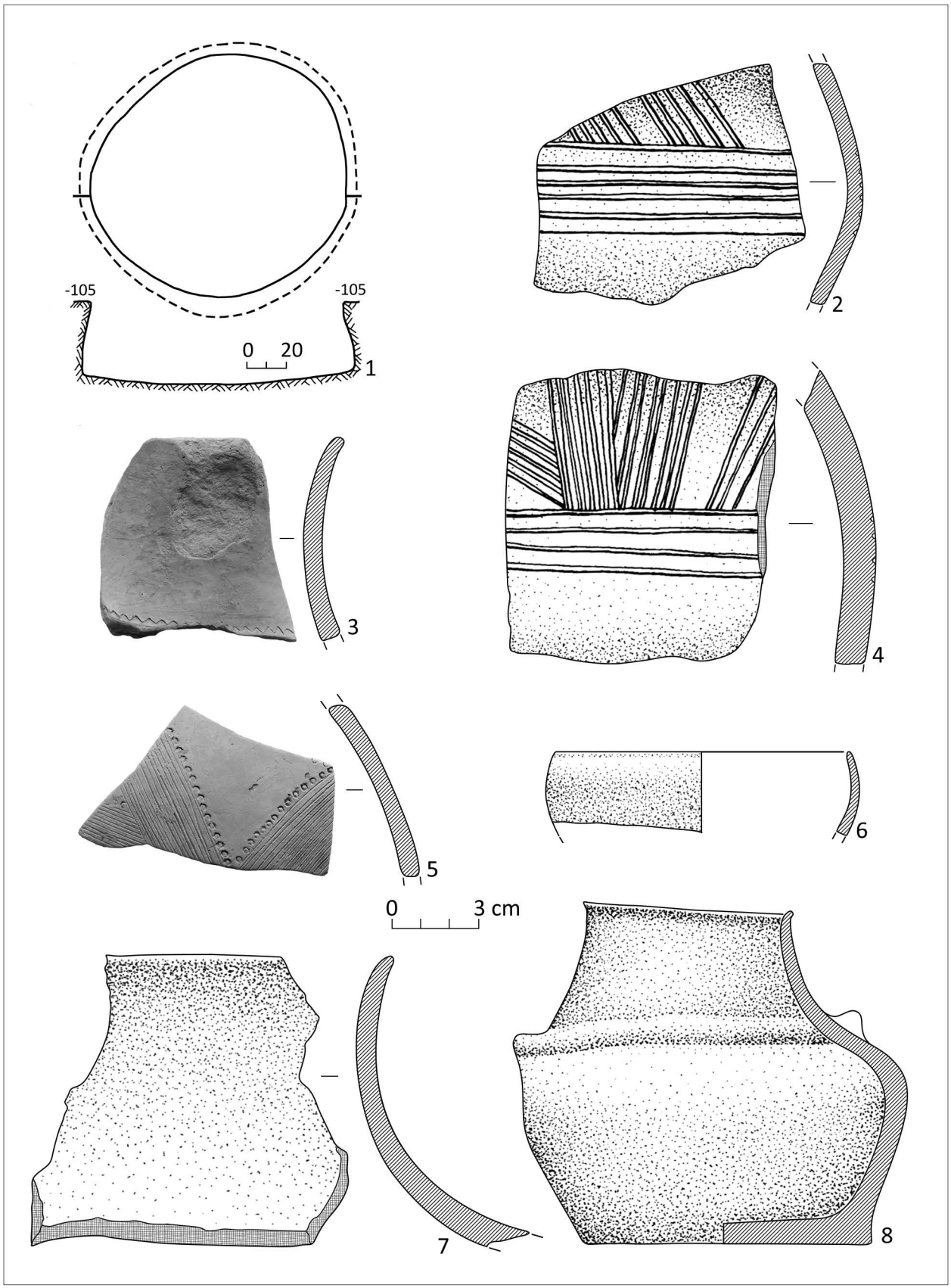

Fig. 10. Descoperiri din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*.
1 - planu şi profilul gropii nr. 2; 2-7 - ceramică fină; 8 - ceramică grosieră.
(după Leviţki 1998, redesenate de autor).

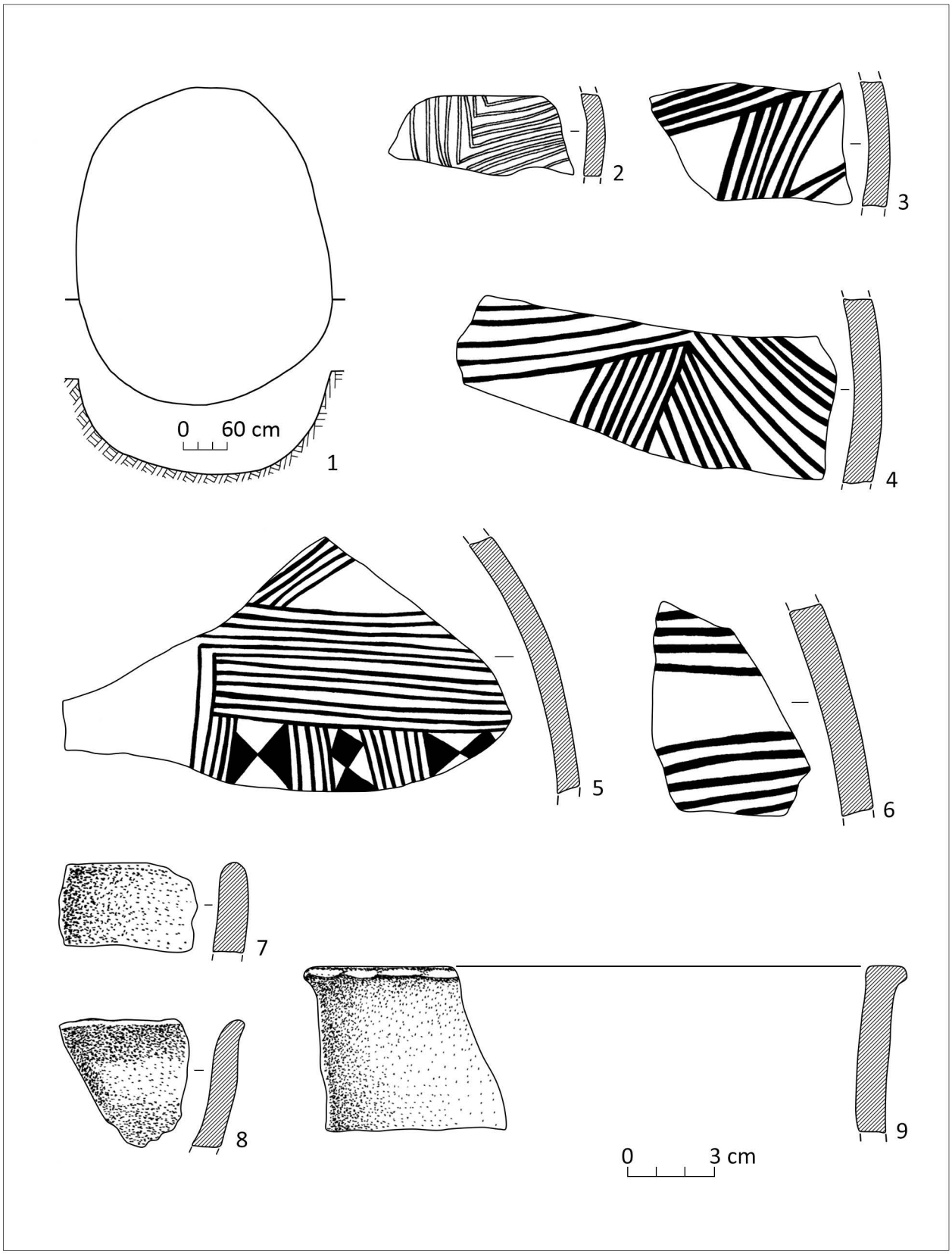

Fig. 11. Descoperiri din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*.
1 - planul şi profilul gropii nr. 1; 2-6 - ceramică fină; 7-9 - ceramică grosieră.
(după Leviţki, Bubulici 1999, redesenate de autor).

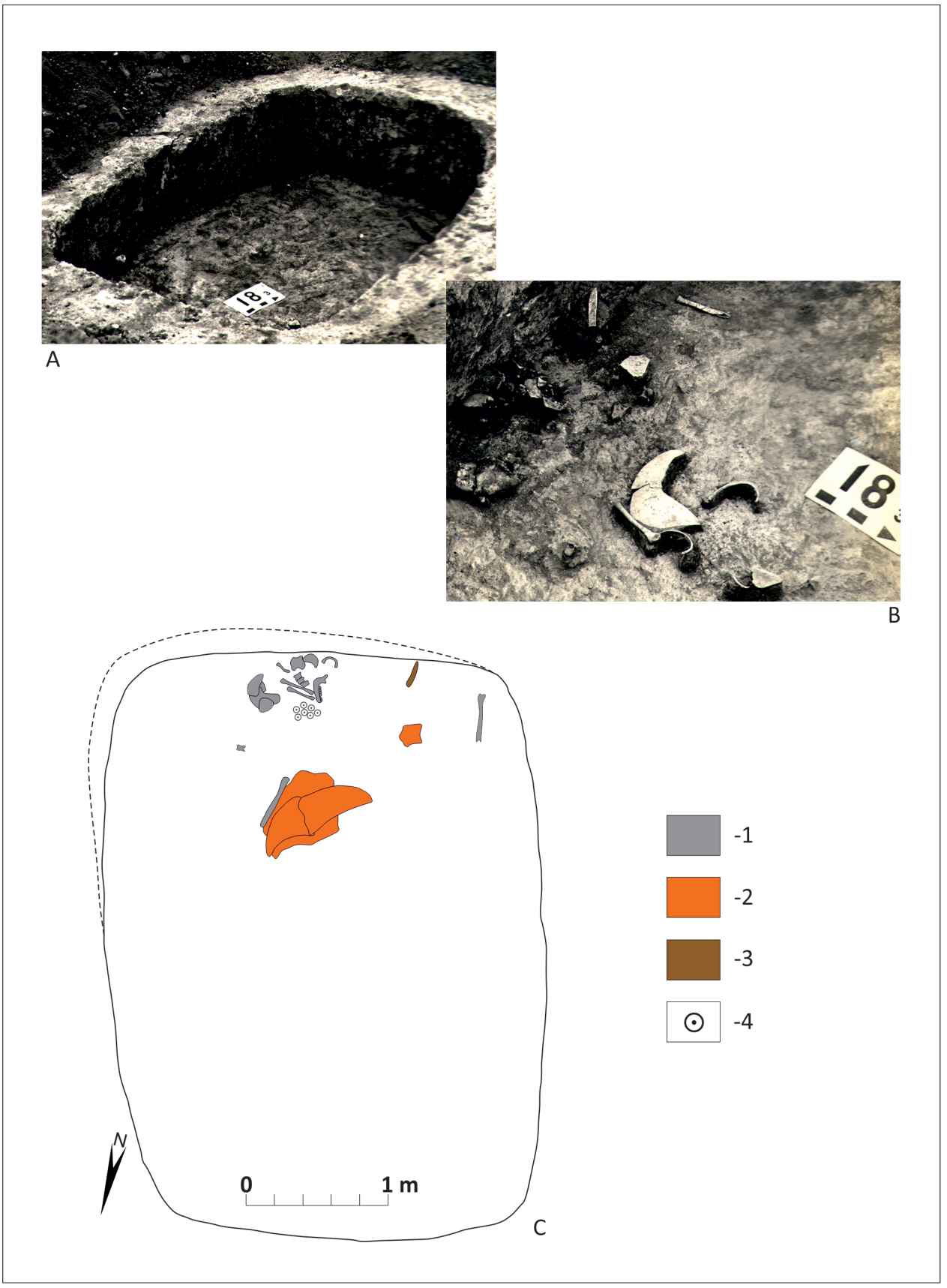

Fig. 12. Mormântul 3 din tumulul 18 de la Dumeni. A - foto cu groapa mormântului; B - foto cu vestigii *in situ*; C - planul mormântului 3; 1 - oase de om; 2 - ceramică; 3 - teslă din silex; 4 - mergele din os (din arhiva lui V. Dergacev, redeseant de autor).

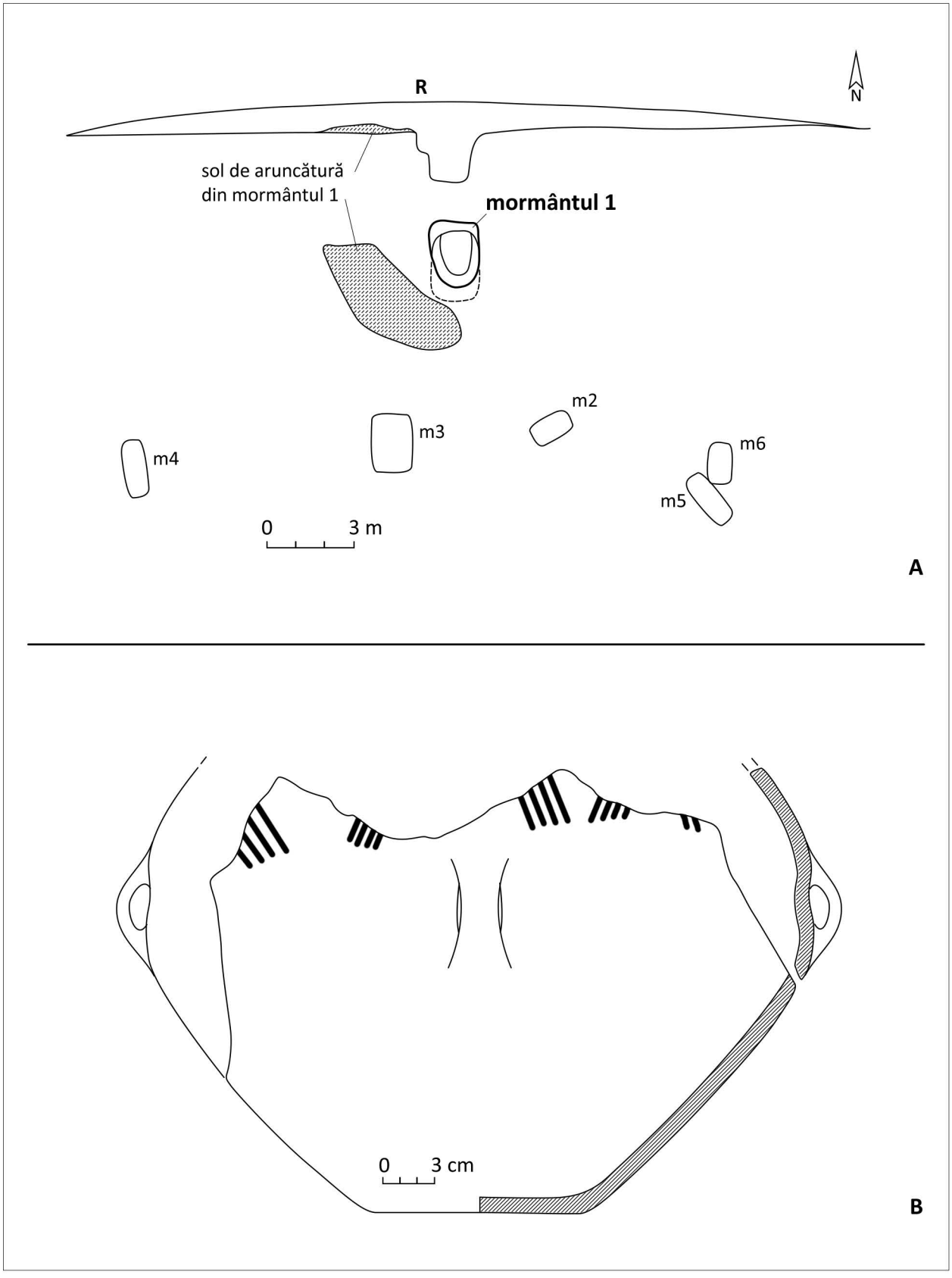

Fig. 12a. **Tumulul 1 şi mormântul 1 de la Costeşti**.
A - profilul şi poziţia schematică a mormintelor în tumulul 1 de la Costeşti;
B - vas tip amforă din mormântul 1 (după Дерачев 1982, redesenat de autor).

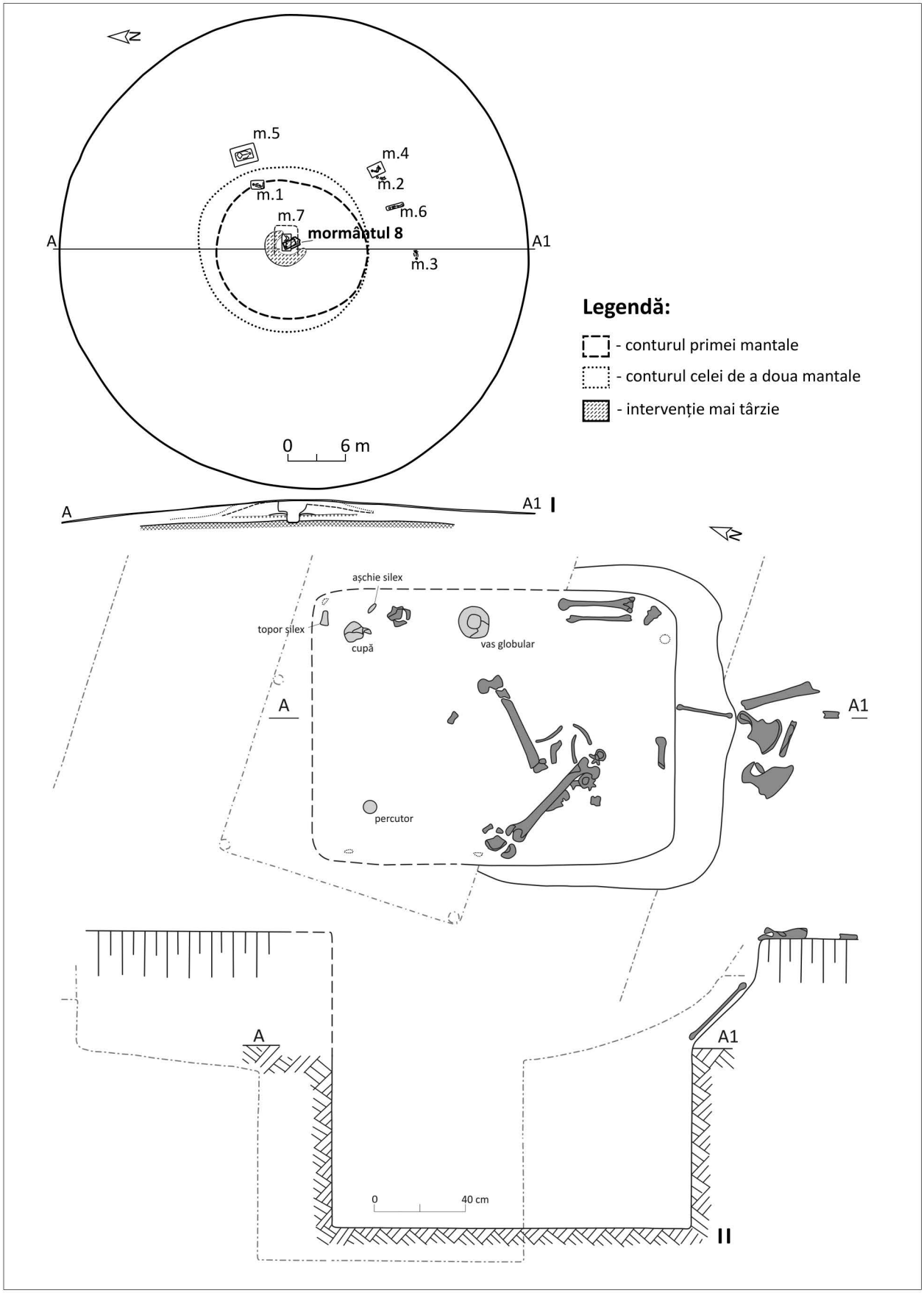

Fig. 13. Mormântul 8 din tumulul 31 de la Bădragii Vechi.
I - planul şi profilul tumulului 31; **II** - planul și profilul mormântului 8
(după Яровой et all. 1990, redesenat de autor).

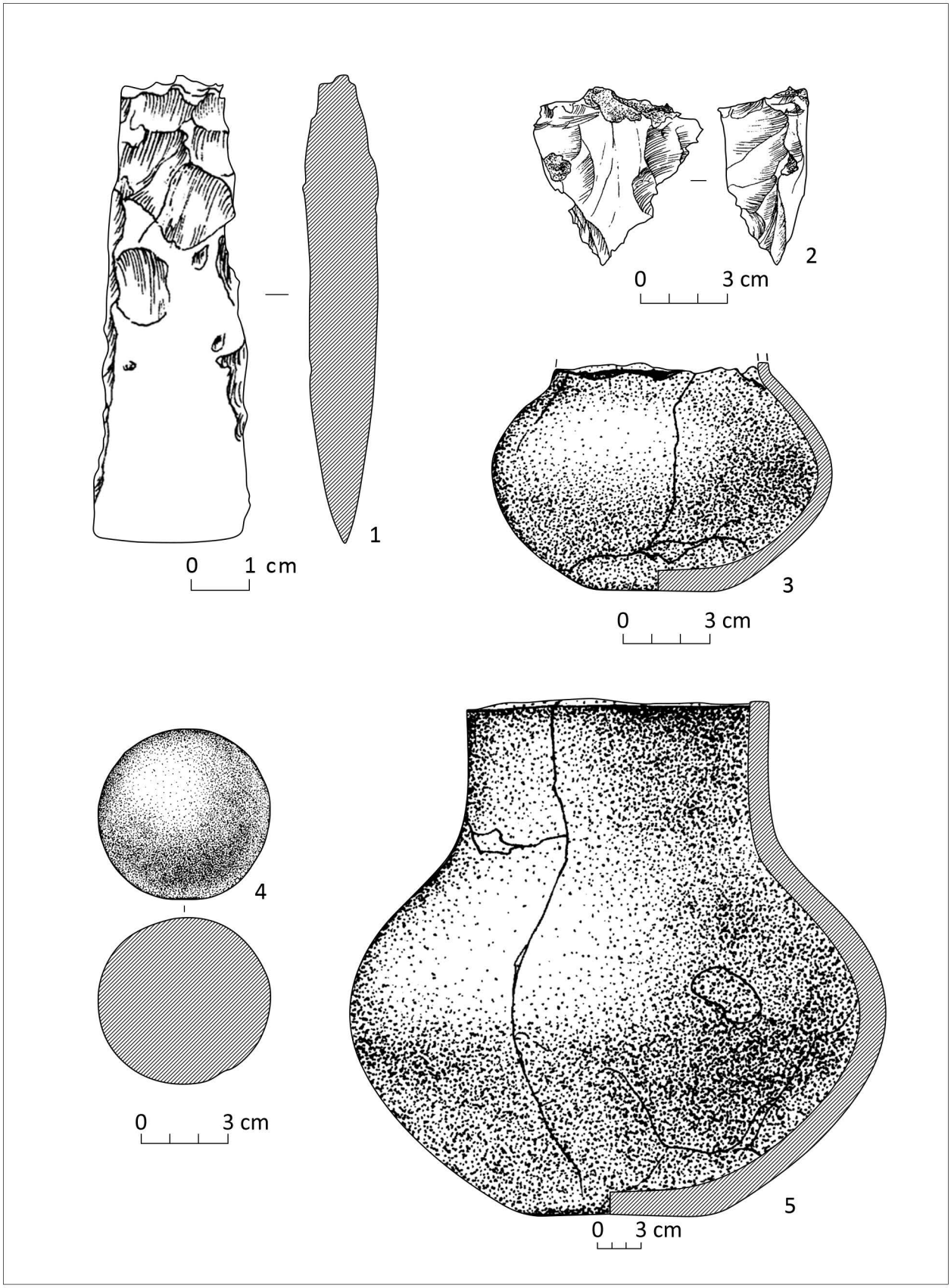

Fig. 14. Piese din mormântul 8, tumulul 31 de la Bădragii Vechi.
1- topor din silex, 2 - așchie de silex; 3-5 - ceramică; 4 - percutor
(după Яровой et all 1990, redeseant de autor).

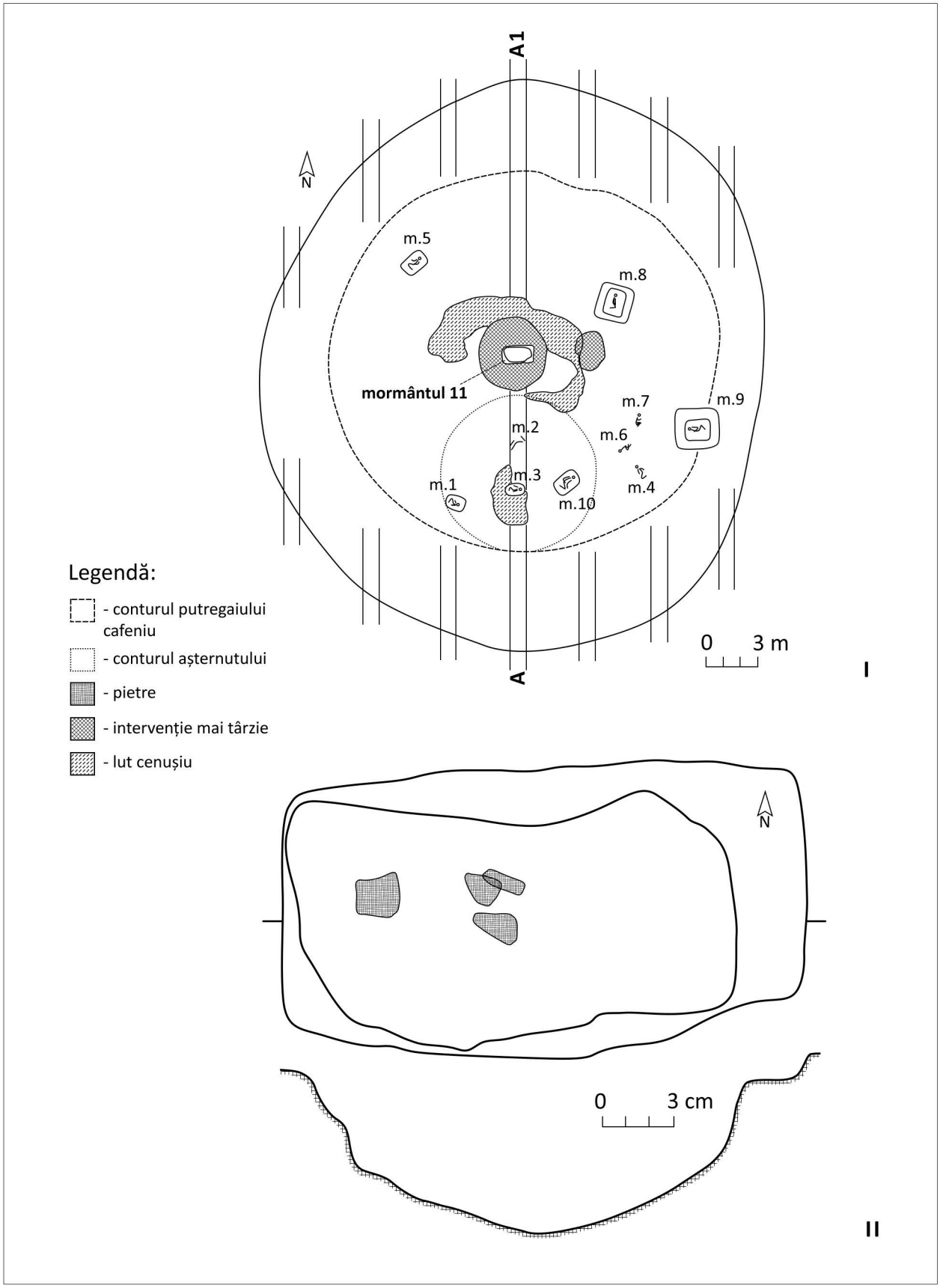

Fig. 15. Mormântul 11 din tumulul 2 de la Sărăteni.
I - planul tumulului; **II** - planul și profilul mormântului
(după Демченко 1989, redesenat de autor).

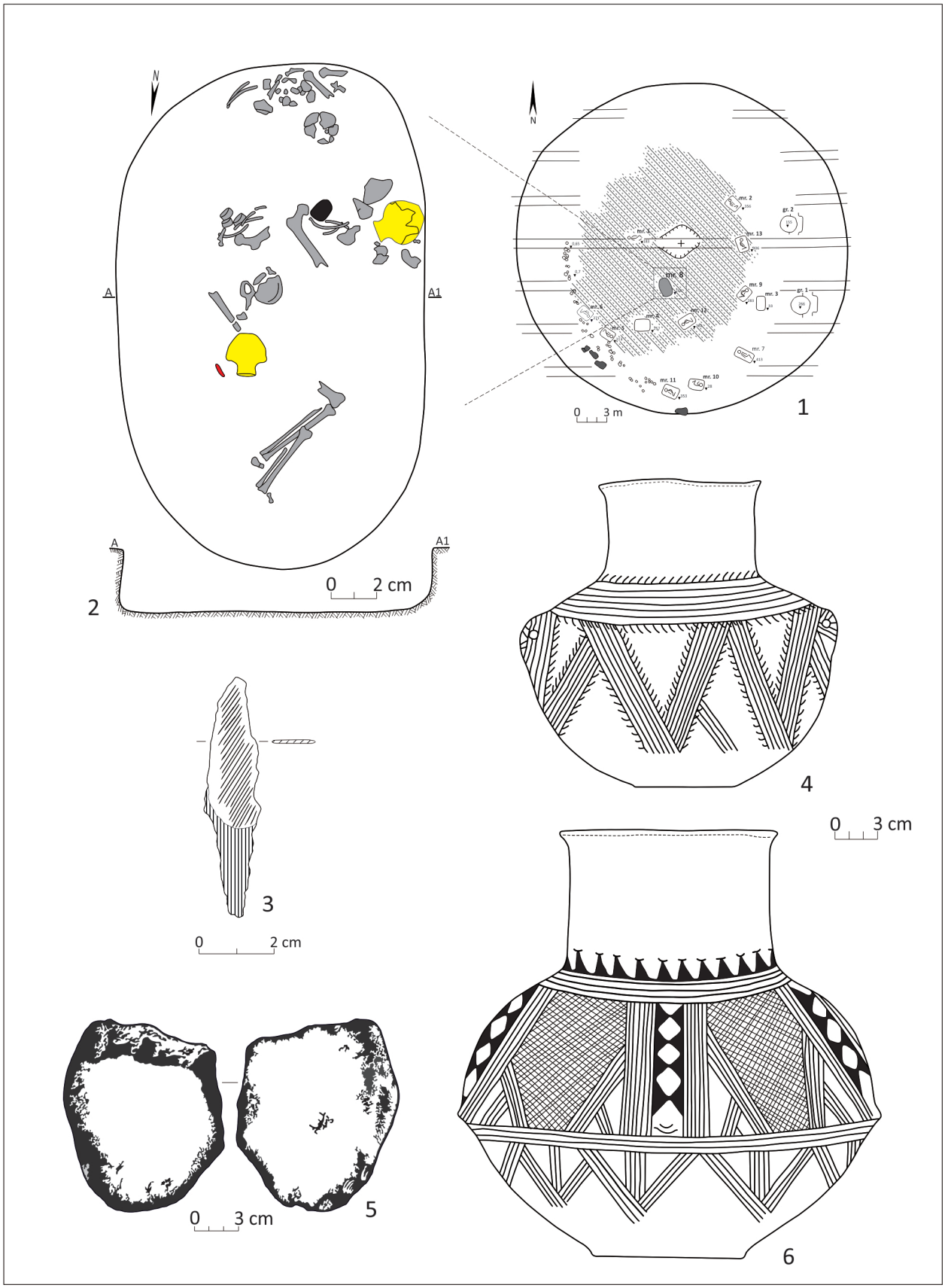

Fig. 16. Mormântul 8 din tumulul 4 de la Obileni. 1 - planul tumulului; 2 - planul și profilul mormântului; 3 - cuțit din cupru; 4, 6 - ceramică fină; 5 - percutor (după Демченко 1989, redesenat de autor).

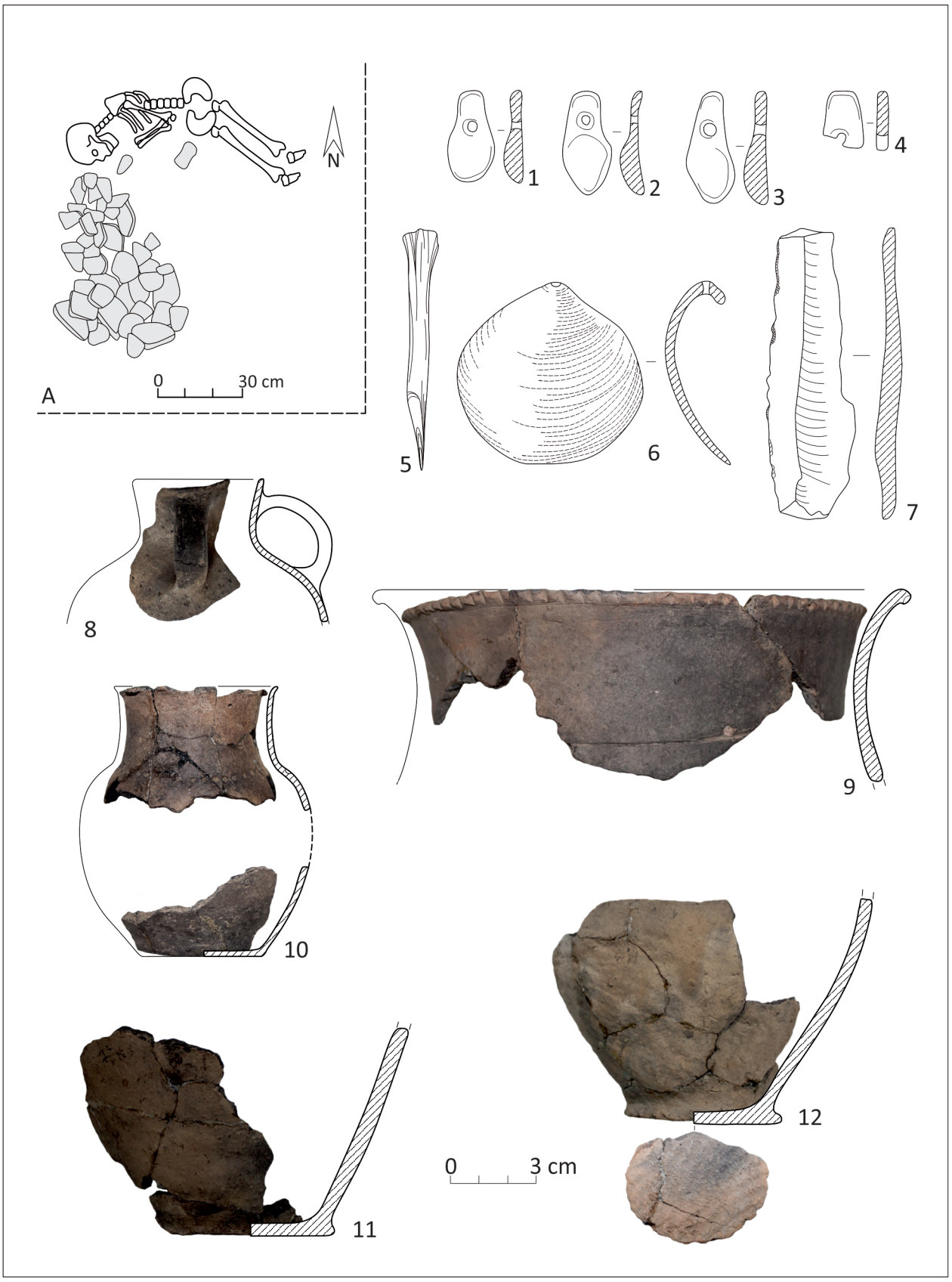

Fig. 17. Mormântul 1 din necropola plană Gordinești-La izvor. A - planul mormântului 1 păstrat *in situ*; 1-3 - mărgele din canini de cerb; 4 - imitație de canin din os ; 5 - străpungător; 6 - pandantiv din scoică; 7 - lamă de silex; 8-12 - ceramică grosieră (după Манзура, Тельнов 1992, redesenat de autor).

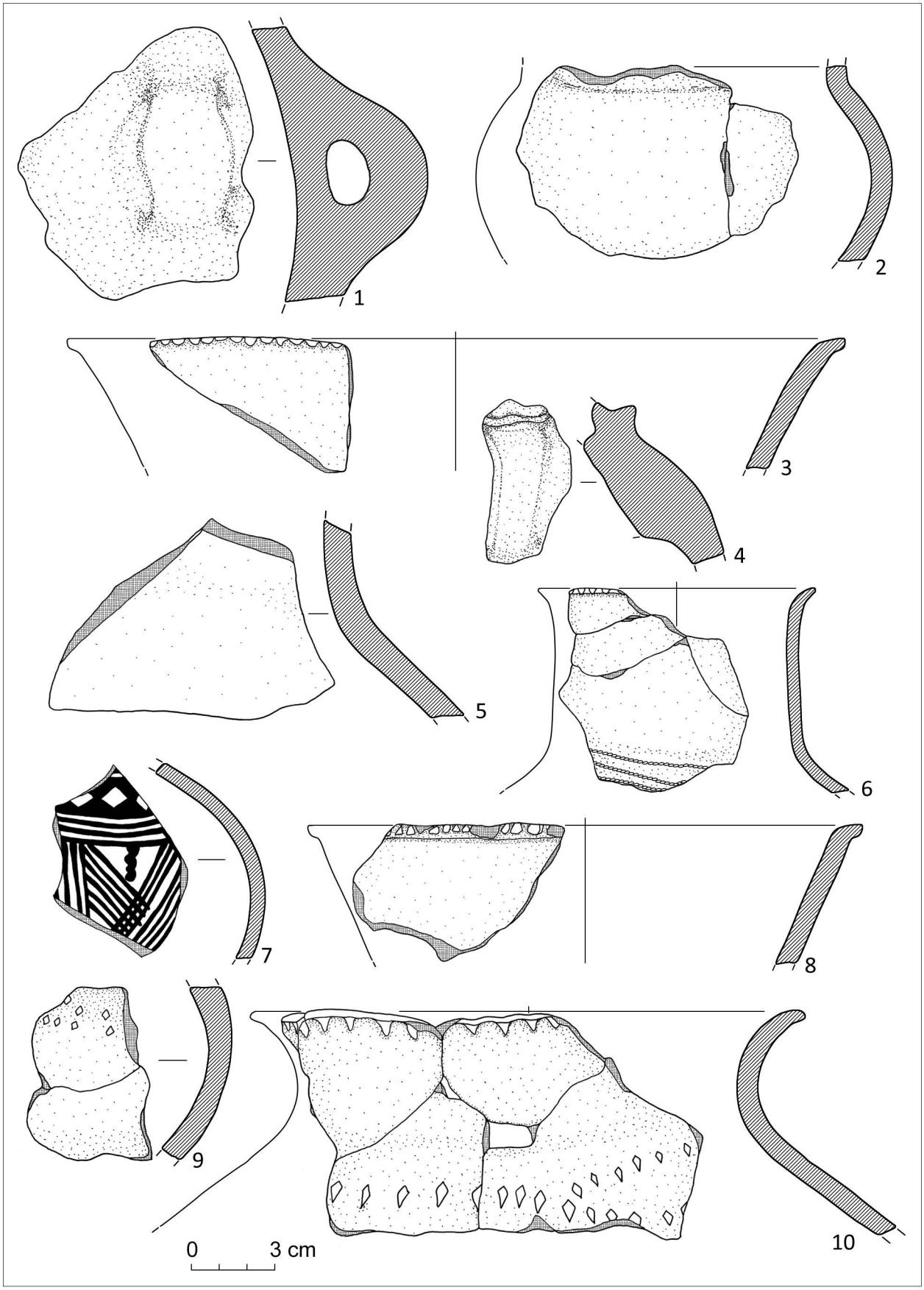

Fig. 18. Inventar din mormintele 2 și 3 din necropola plană Gordinești-*La izvor*.
1-5, 7 - ceramică fină; 6, 8-10 - ceramică grosieră.

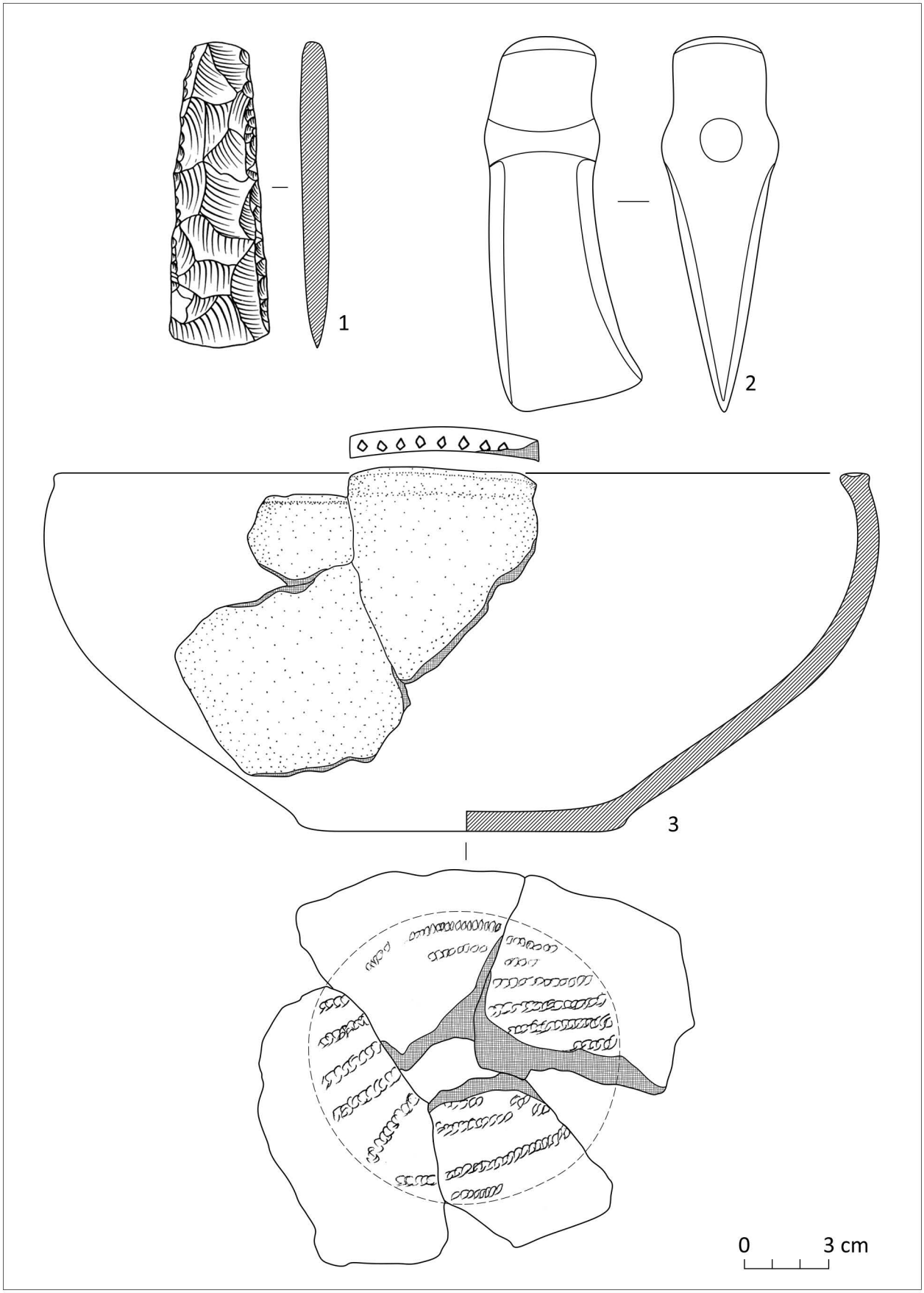

Fig. 19. Mormântul 1 din necropola plană Tăura Nouă I-*La Năstas*.
1 - topor din silex; 2- topor din piatră; 3 - ceramică grosieră
(desene de autor).

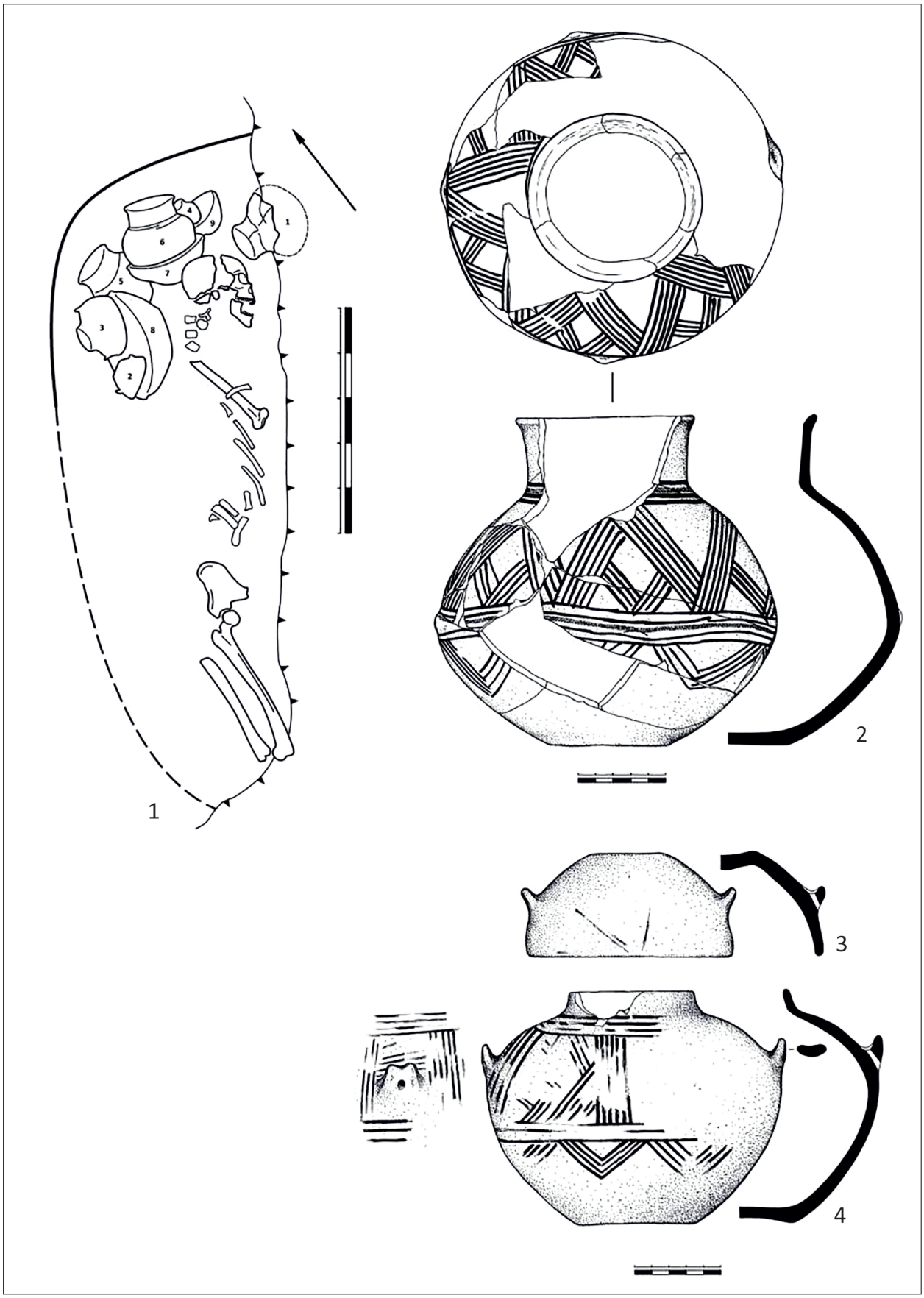

Fig. 20. Mormântul 1 din necropola plană Cunicea-*Dealul Prișansk*.
1 - planul mormântului 1; 2-4 - ceramică fină (după Топал, Черна 2010).

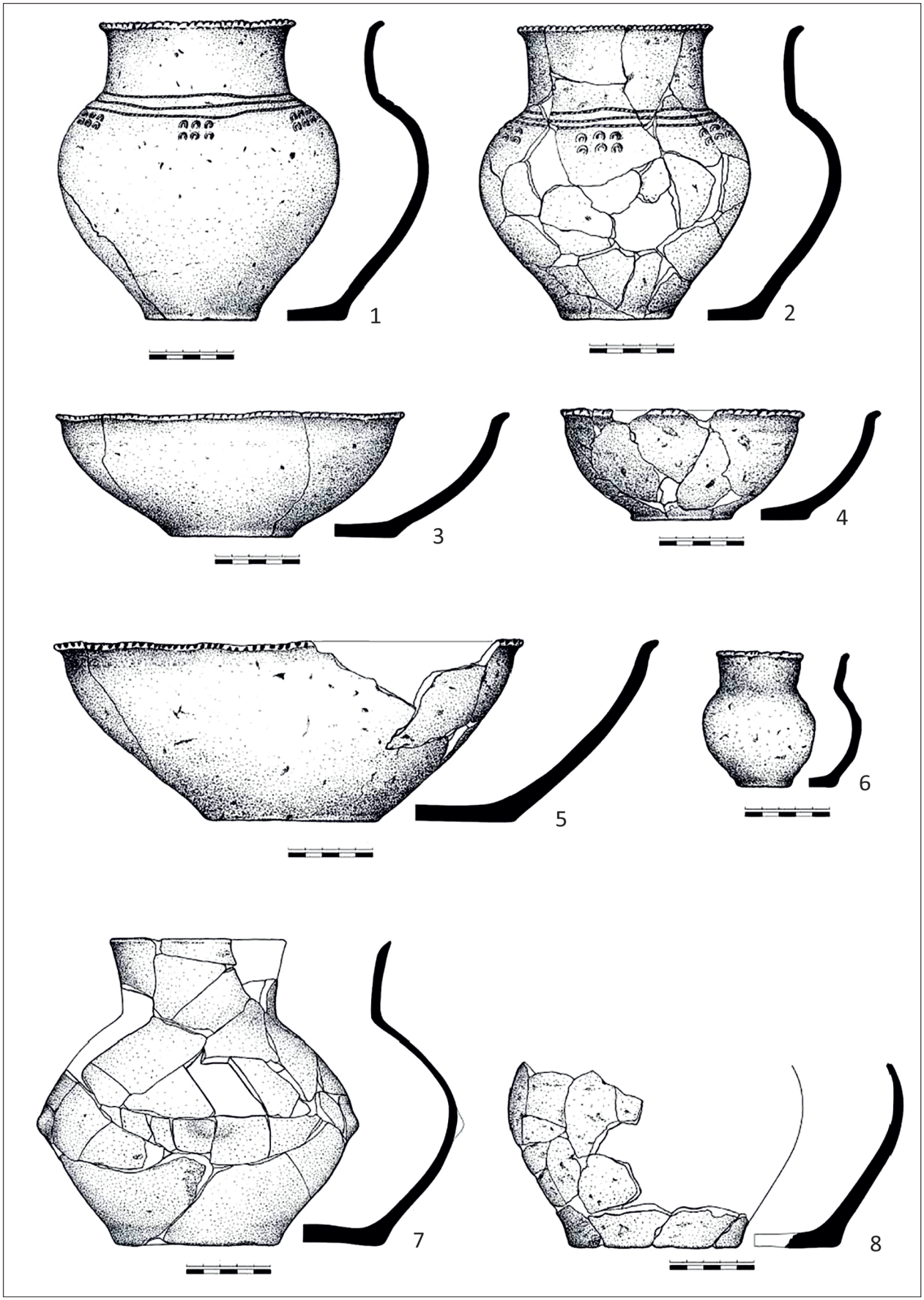

Fig. 21. Necropola plană Cunicea-*Dealul Prișansk*. 1-6 - ceramică grosieră din mormântul 1; 7-8 - ceramică din mormântul 2 (după Топал, Черна 2010).

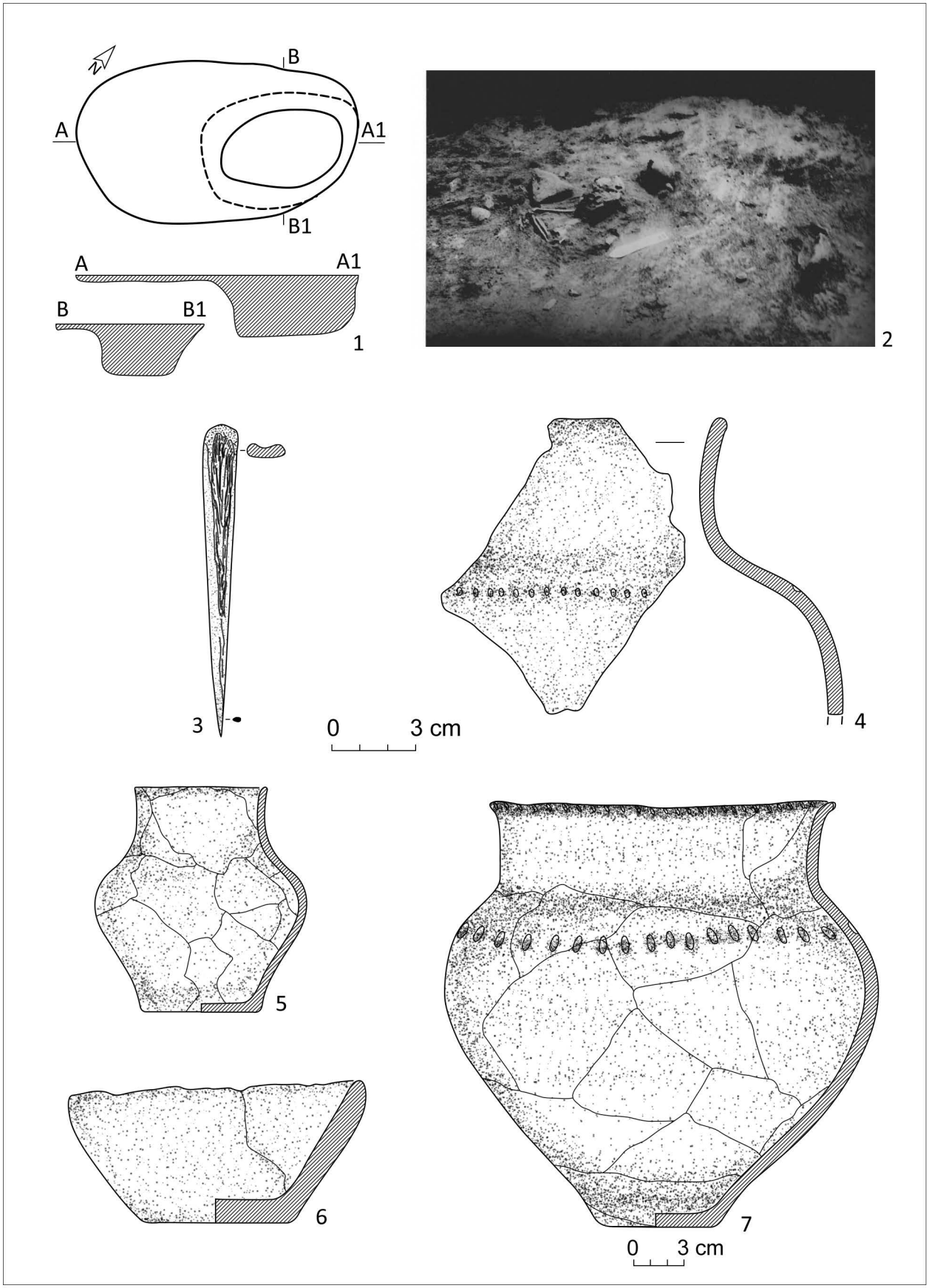

Fig. 22. Mormântul intramural din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*.
1 - planul și profilele greopii; 2 - foto cu resturi *in situ*; 3 - stăpungător din os; 4-7 - ceramică grosieră (după Власенко, Сорокин 1981, redesenat de autor).

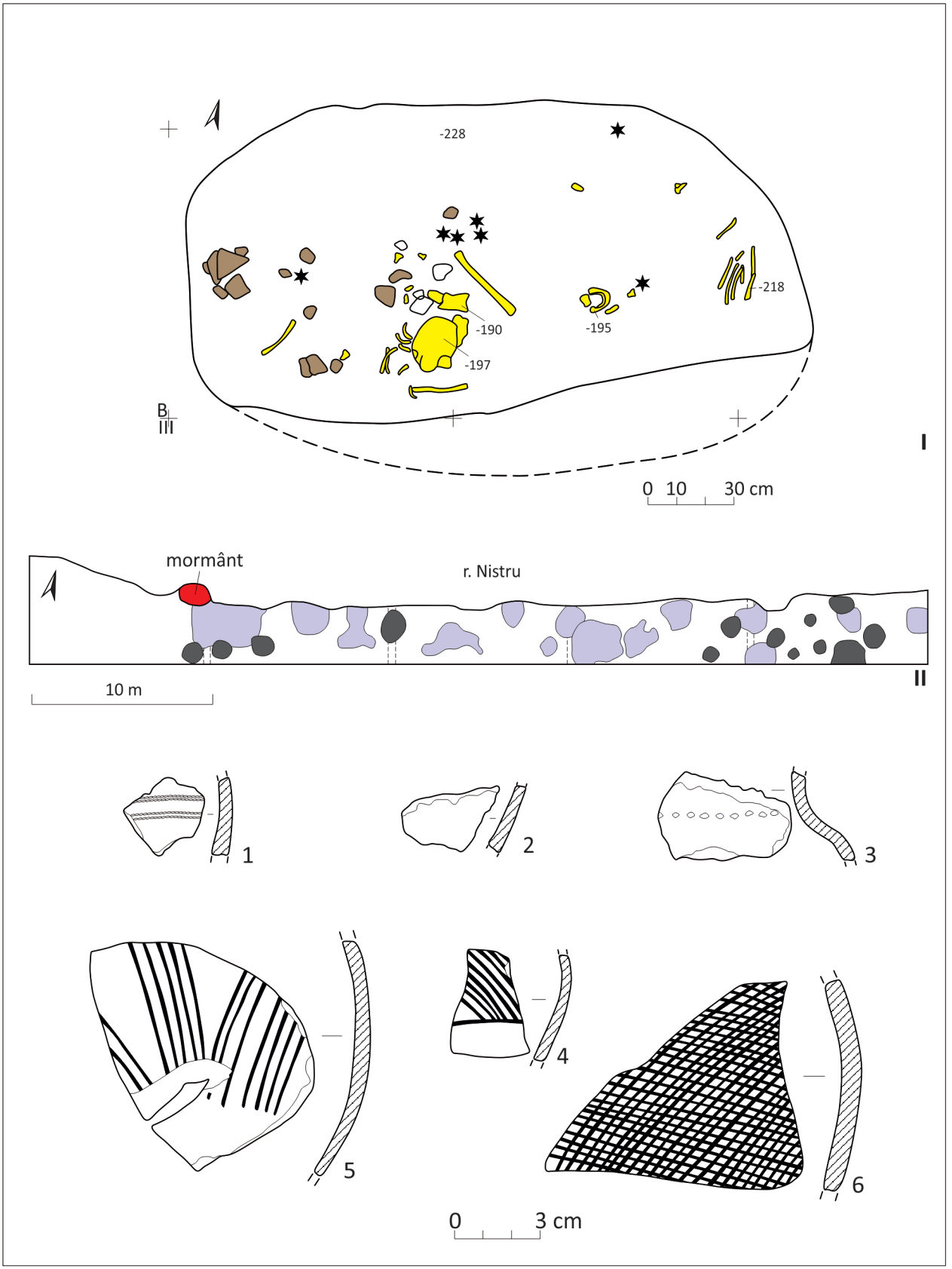

Fig. 23. Mormântul intramural din situl Tătărăuca Nouă XV.
I - planul mormântului; II - planul secțiunii; 1-3 - ceramică grosieră; 4-6 - ceramică fină (după Wechler et all. 1998, redesenat de autor).

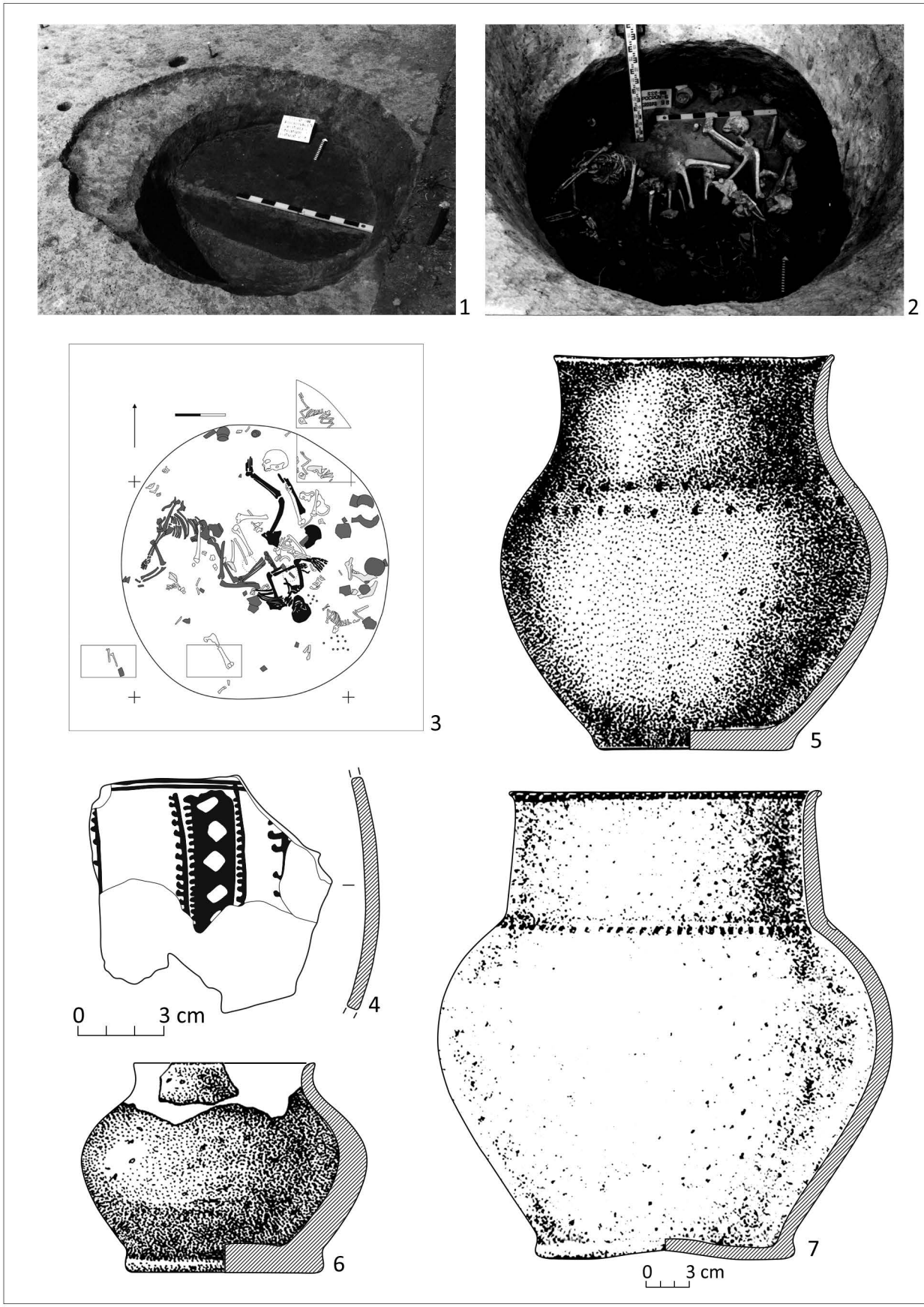

Fig. 24. Groapă de cult cu resturi umane reînhumate de la Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*.
1-2 - foto cu goapa nr. 98; 3 - planu schematic al complexului; 4 - ceramică fină;
5-7 - ceramică grosieră (după Ткачюк et all. 1999, redesenat de autor).

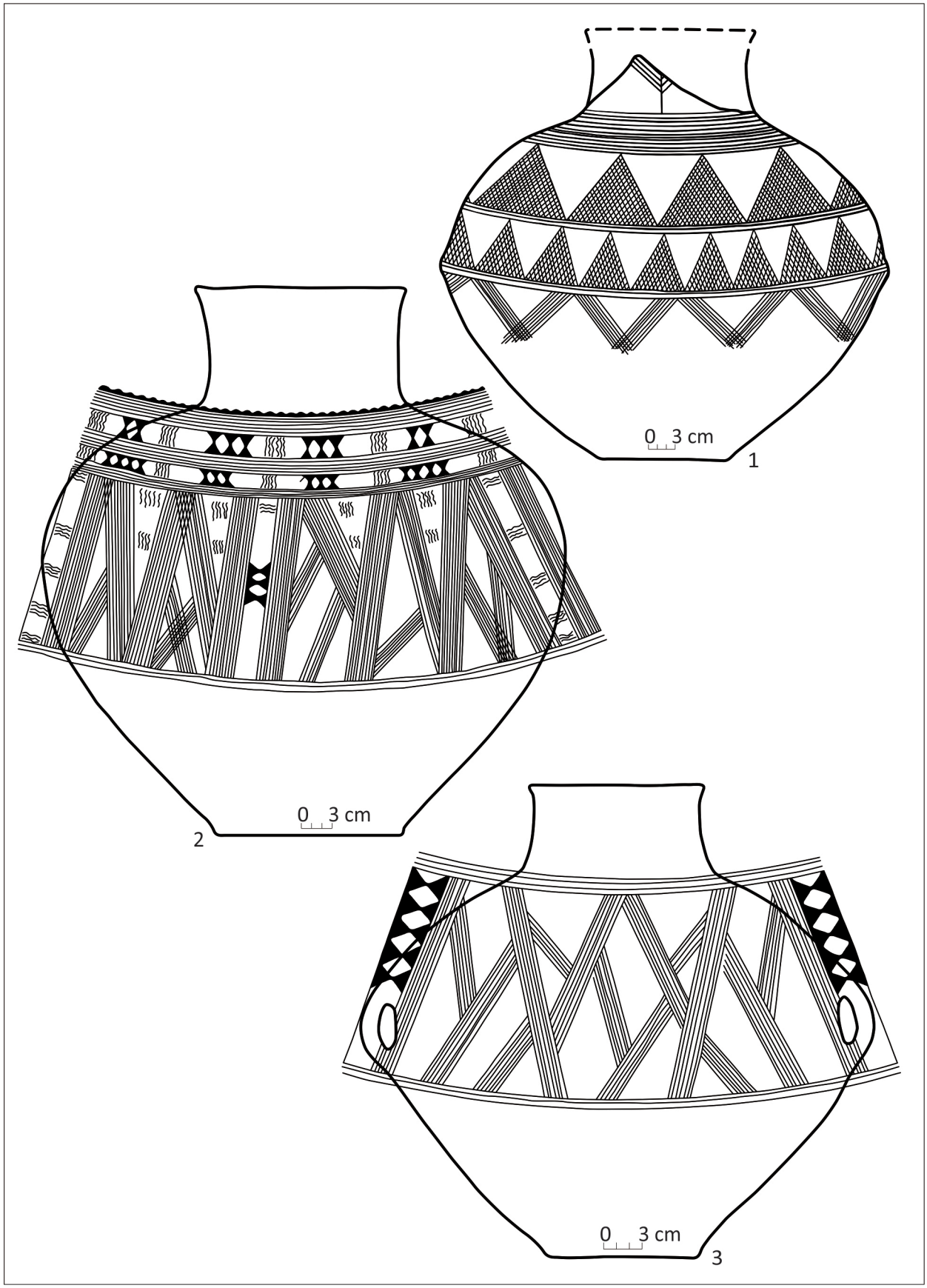

Fig. 25. Ceramică fină din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(după Дергачев 1973, redesenat de autor).

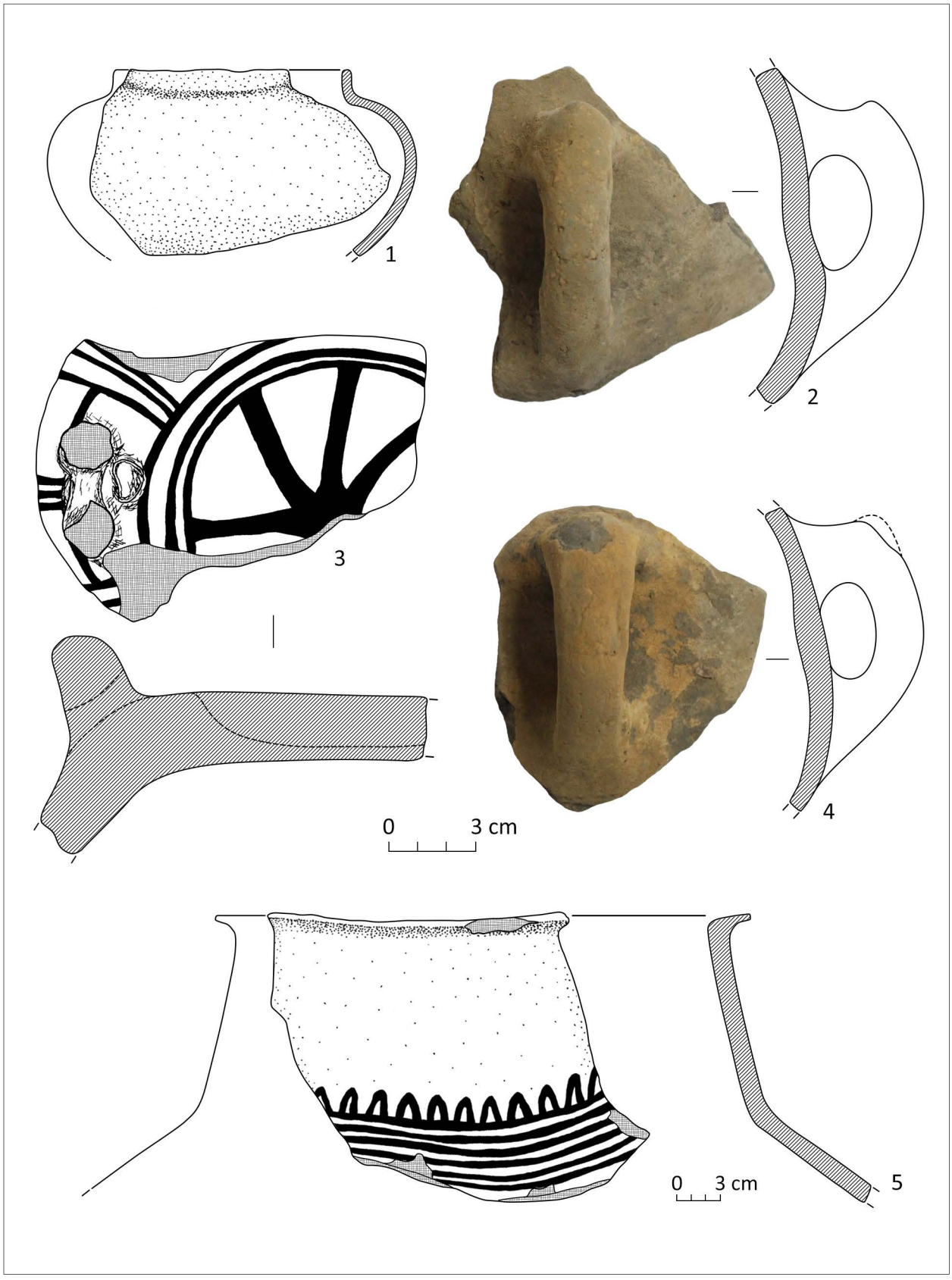

Fig. 26. Ceramică fină din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecția MNIM).

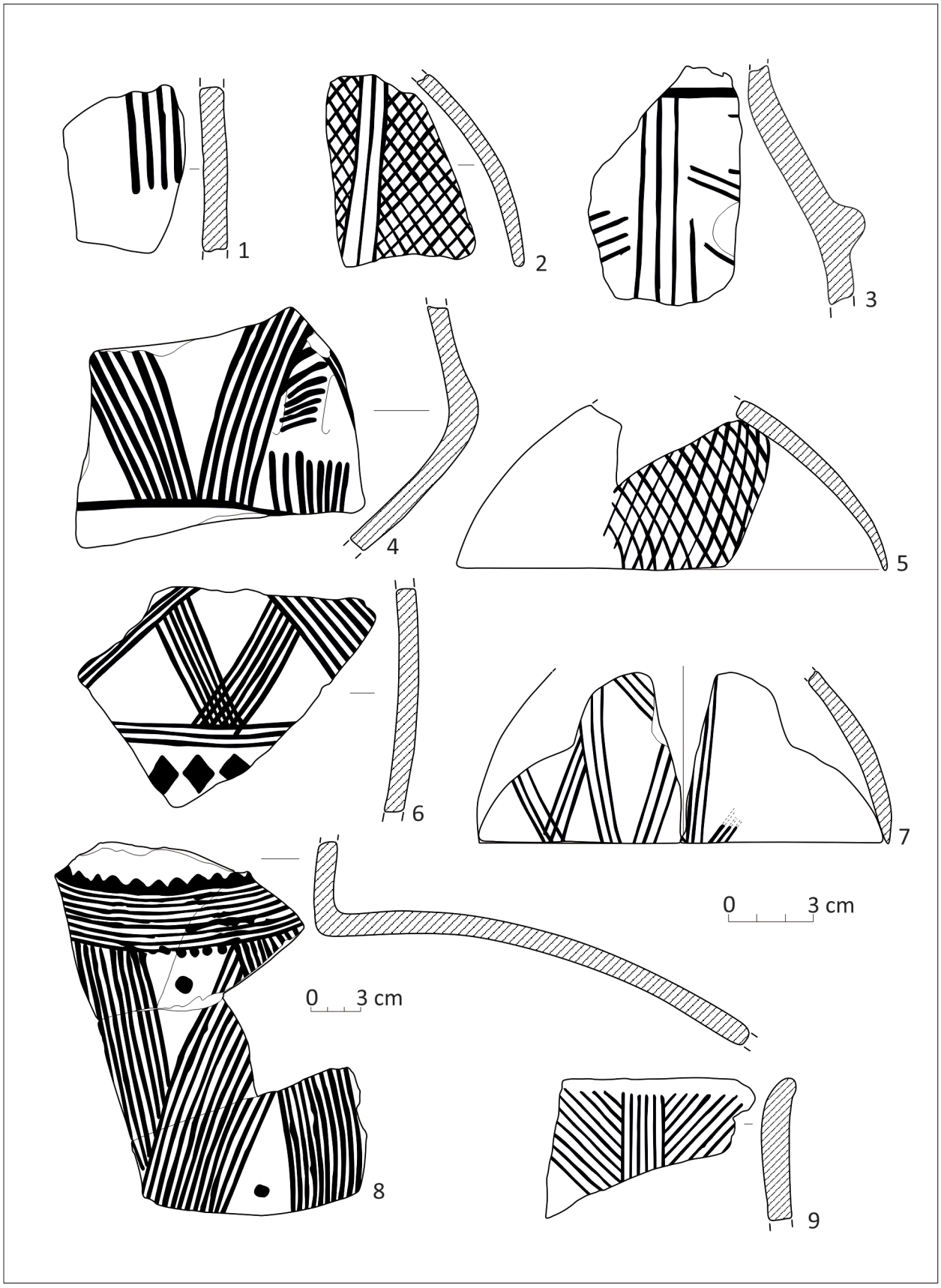

Fig. 27. Ceramică fină din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din arhiva V. Dergacev 1971, redesenat de autor).

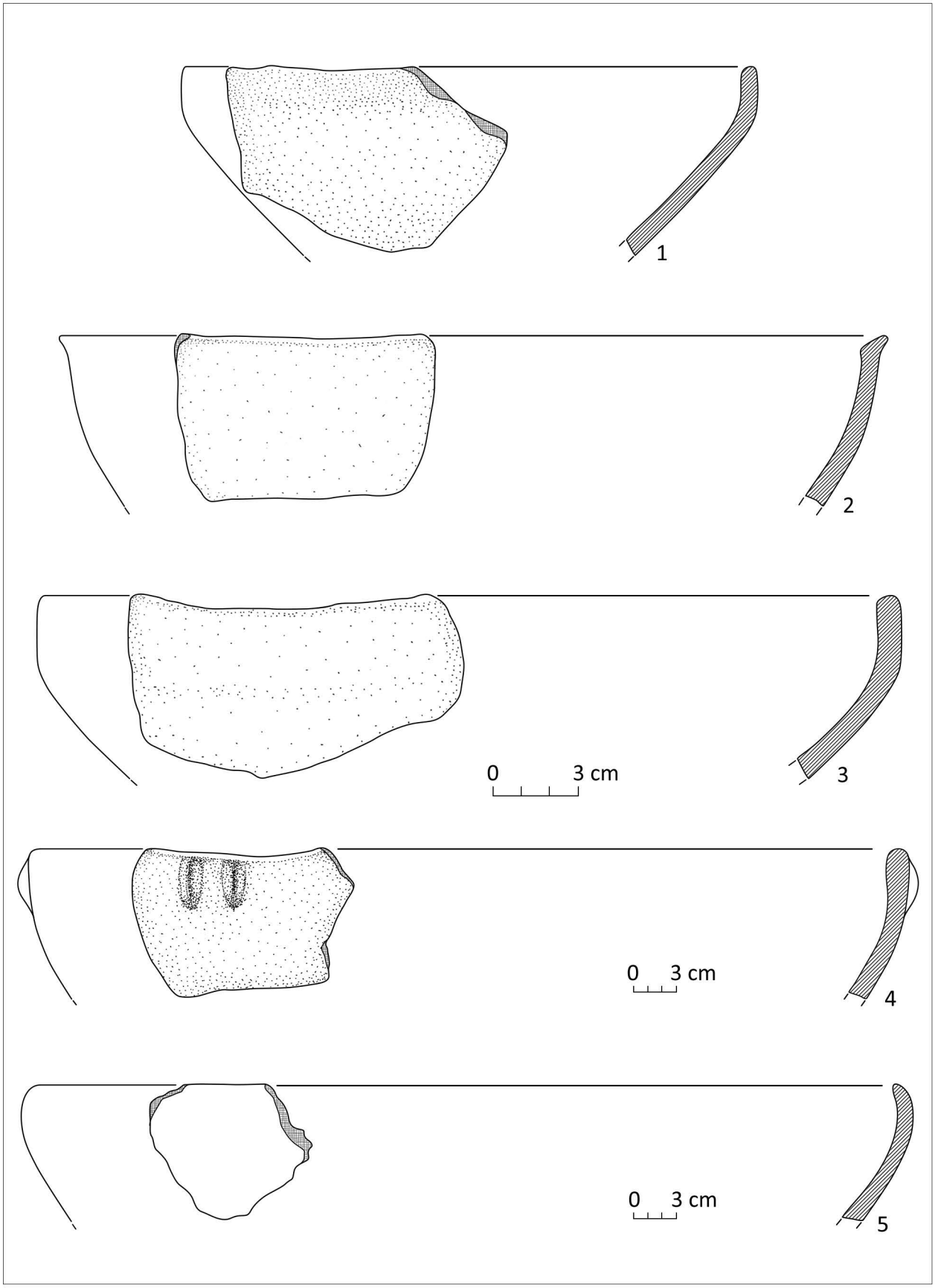

Fig. 28. Ceracmică fină din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM).

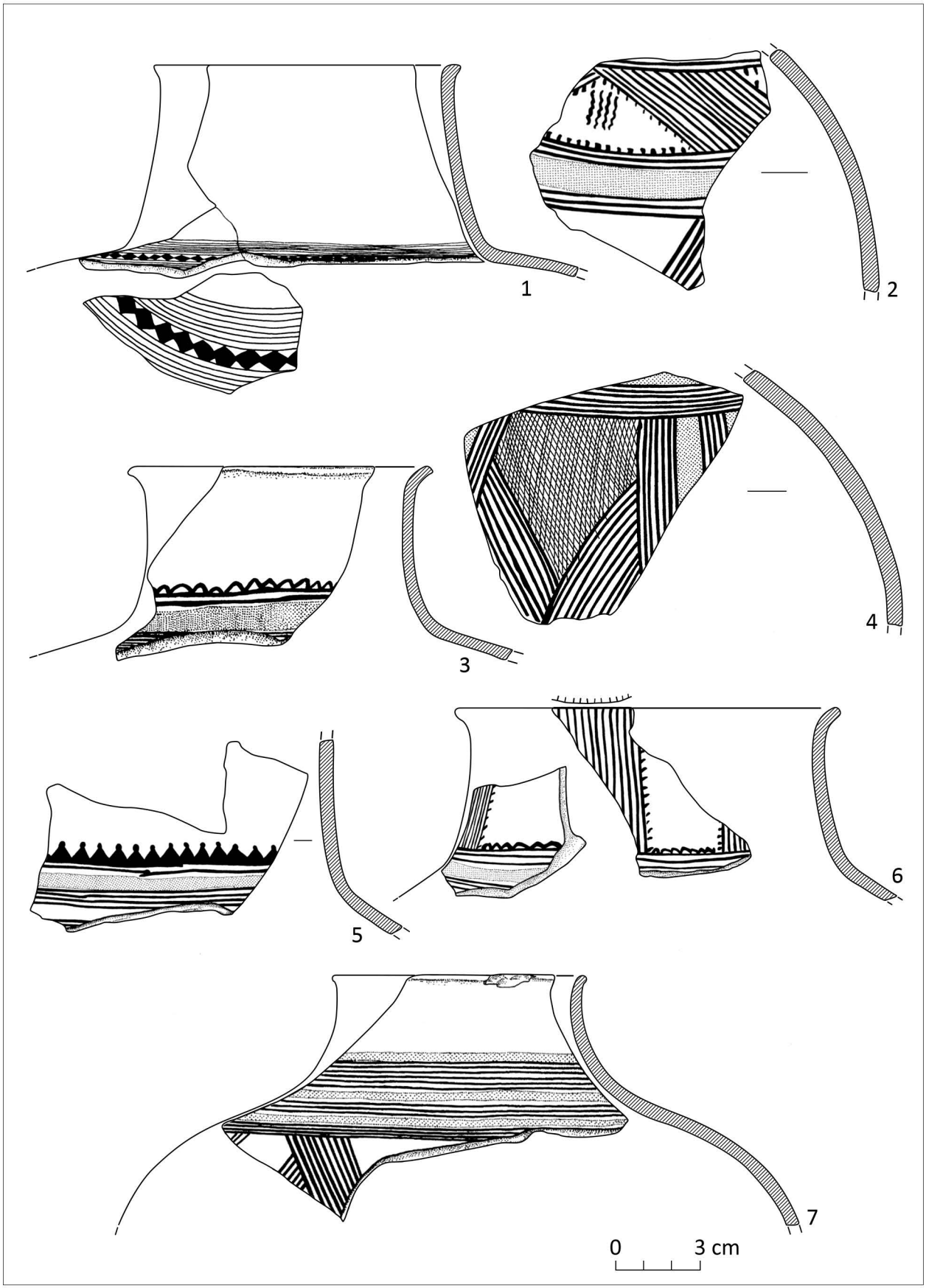

Fig. 29. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenate de autor).

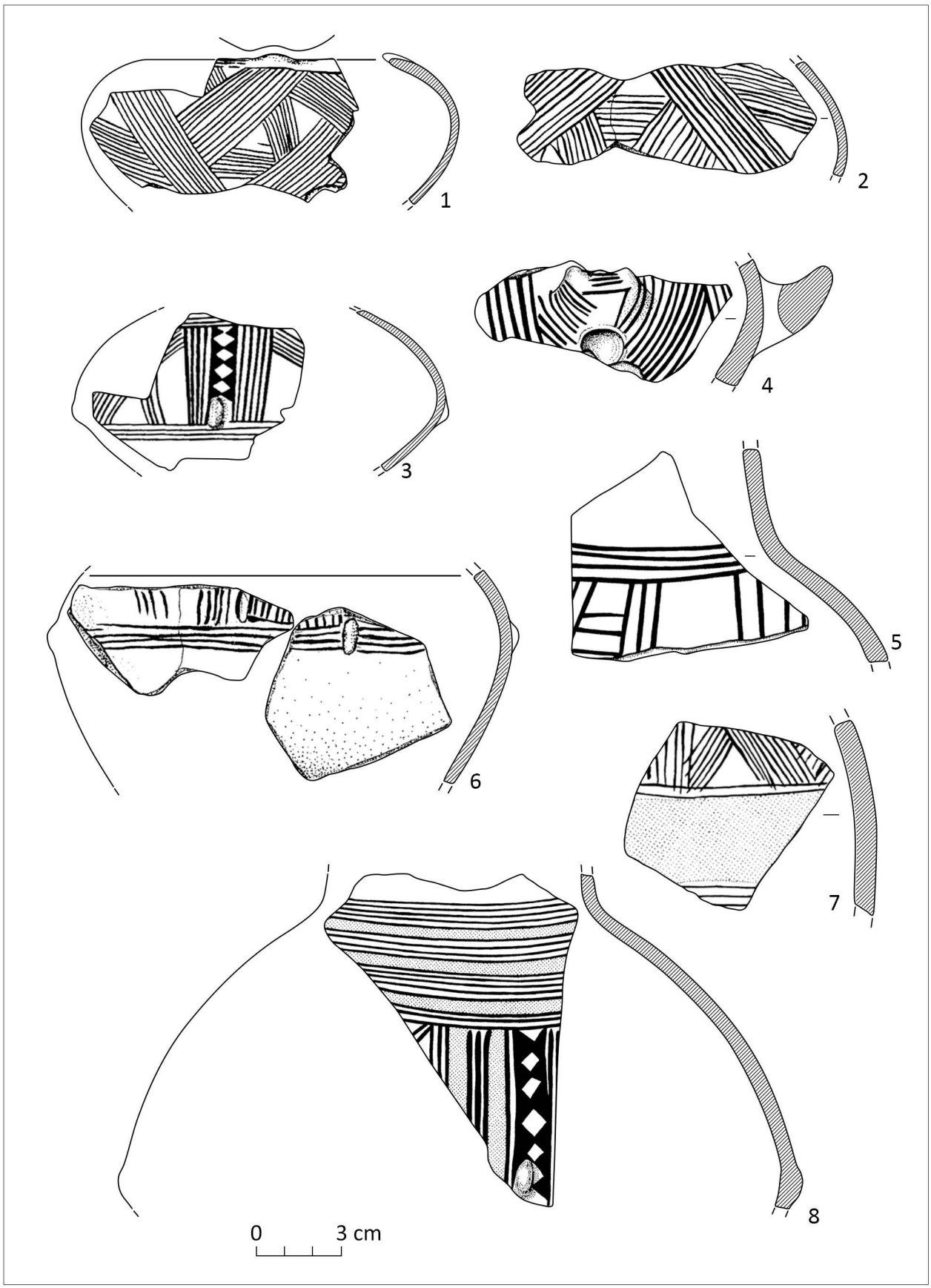

Fig. 30. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

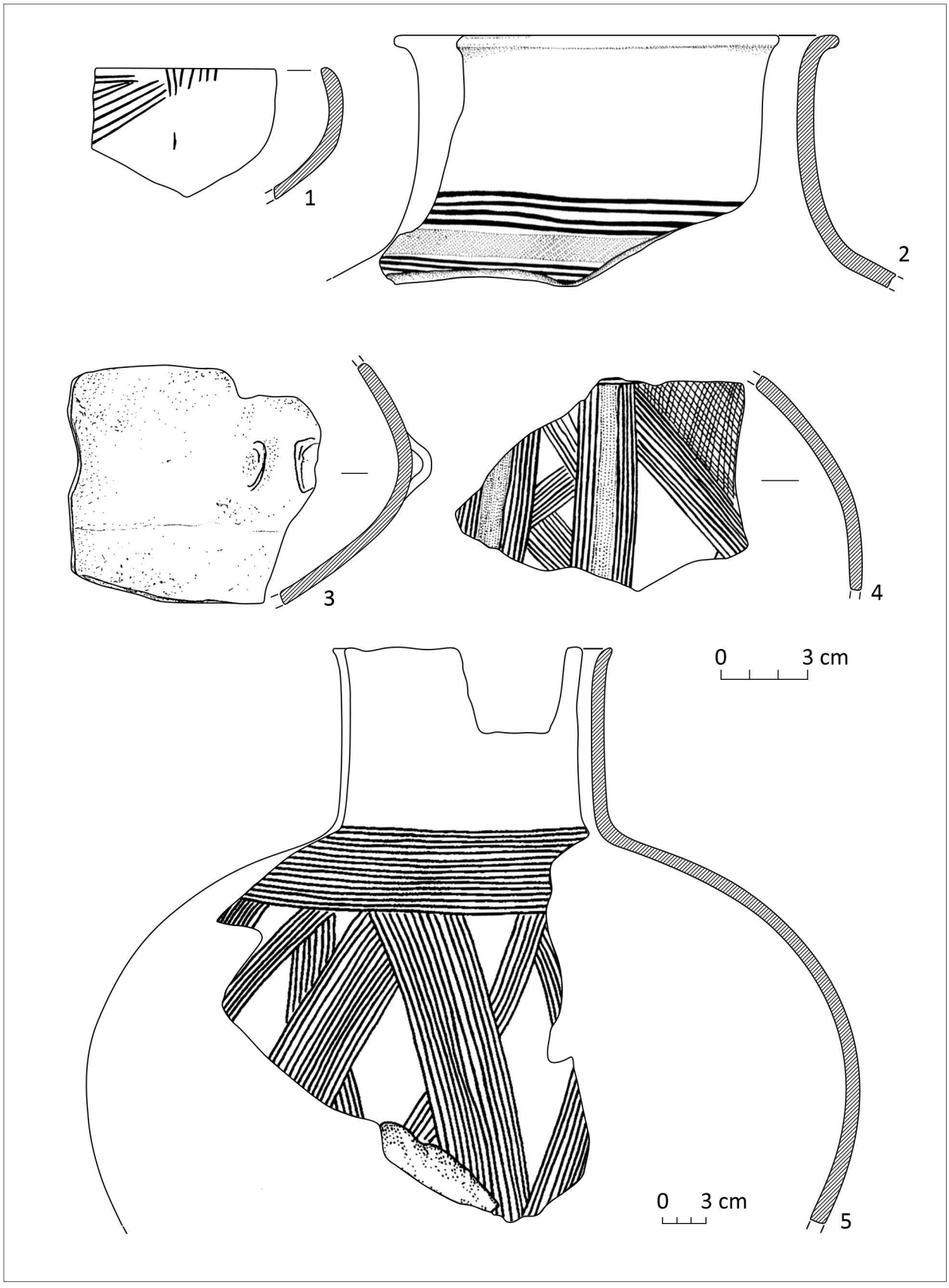

Fig. 31. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Leviţki, redesenat de autor).

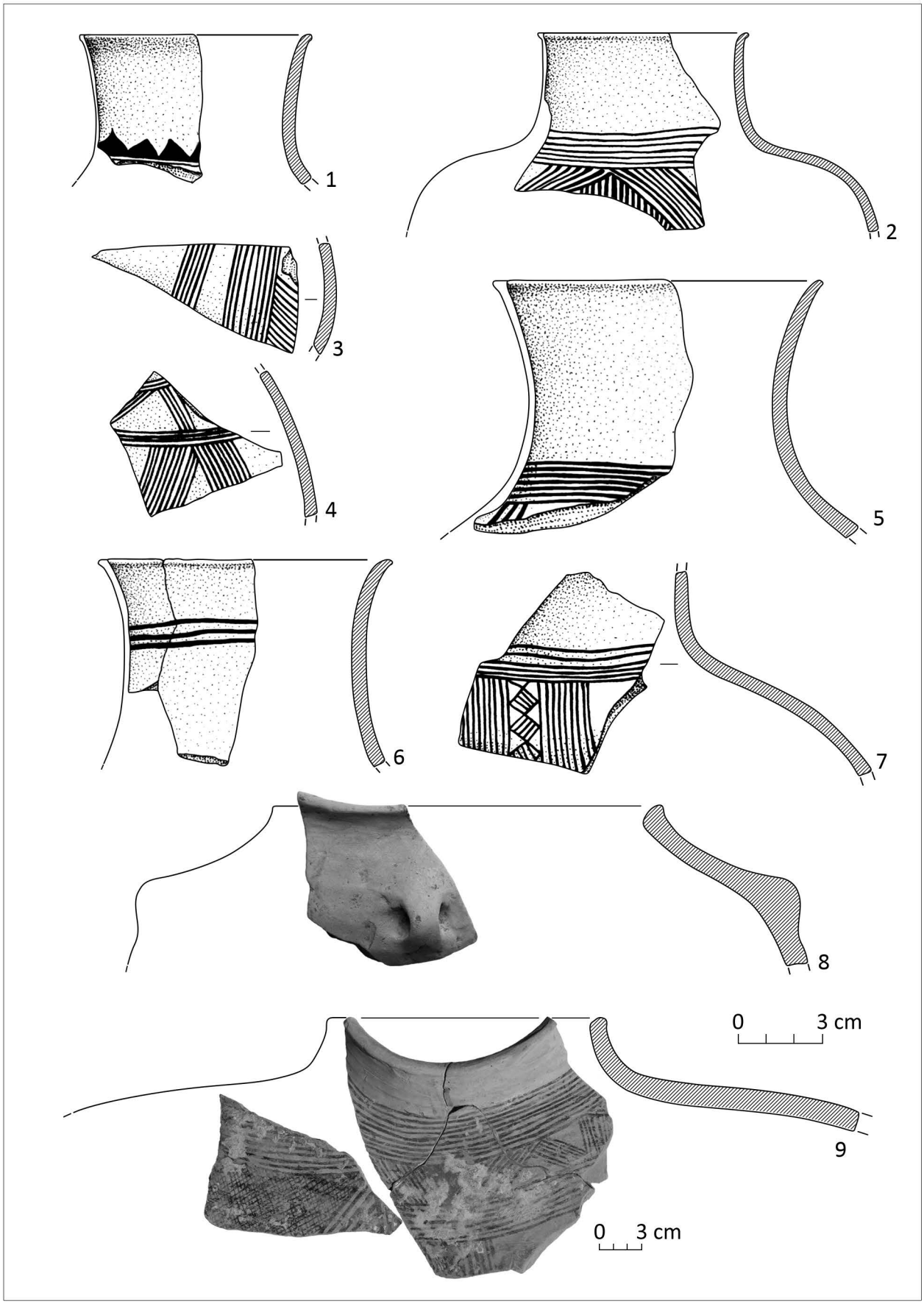

Fig. 32. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

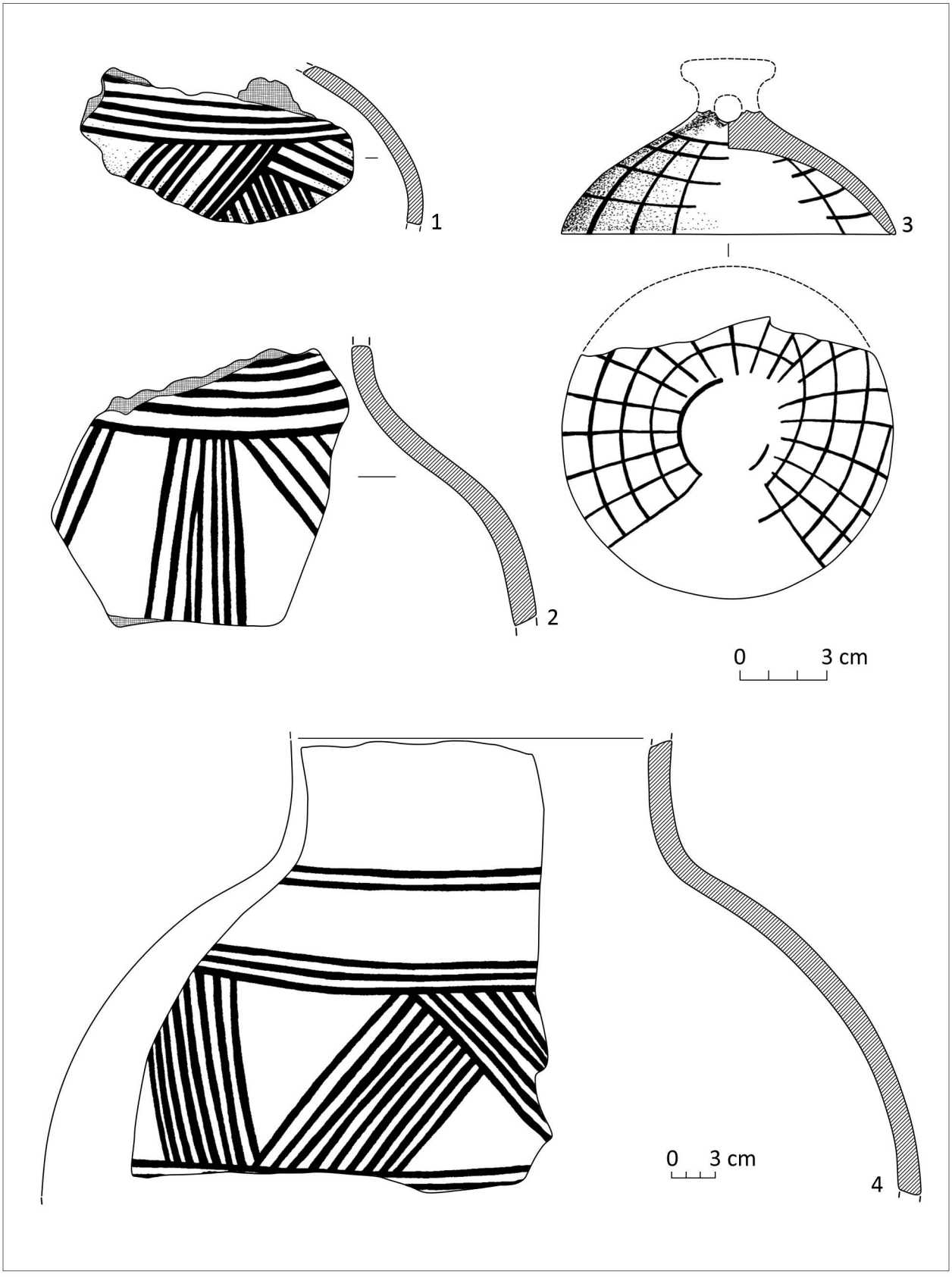

Fig. 33. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvor ul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

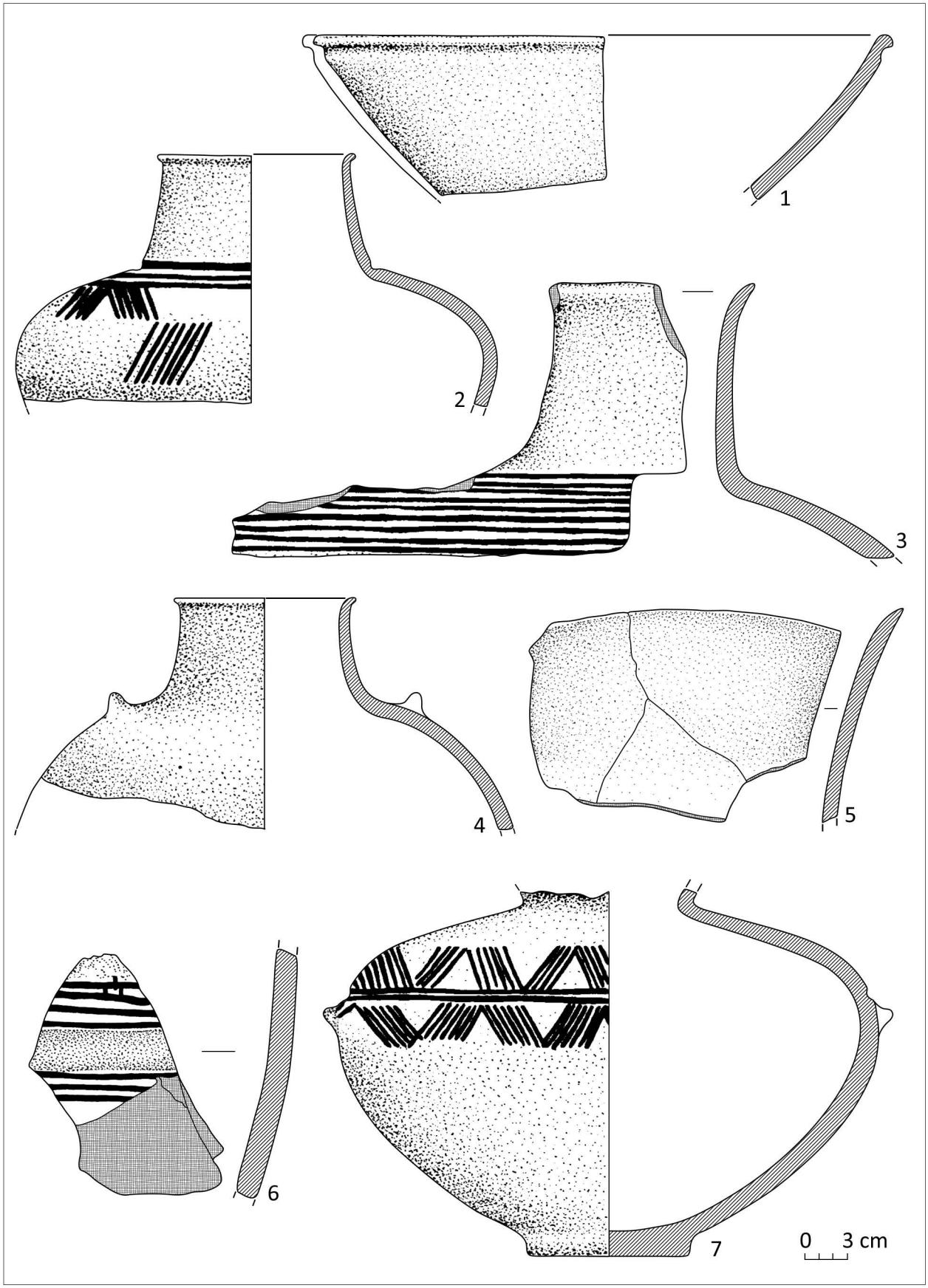

Fig. 34. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Leviţki, redesenat de autor).

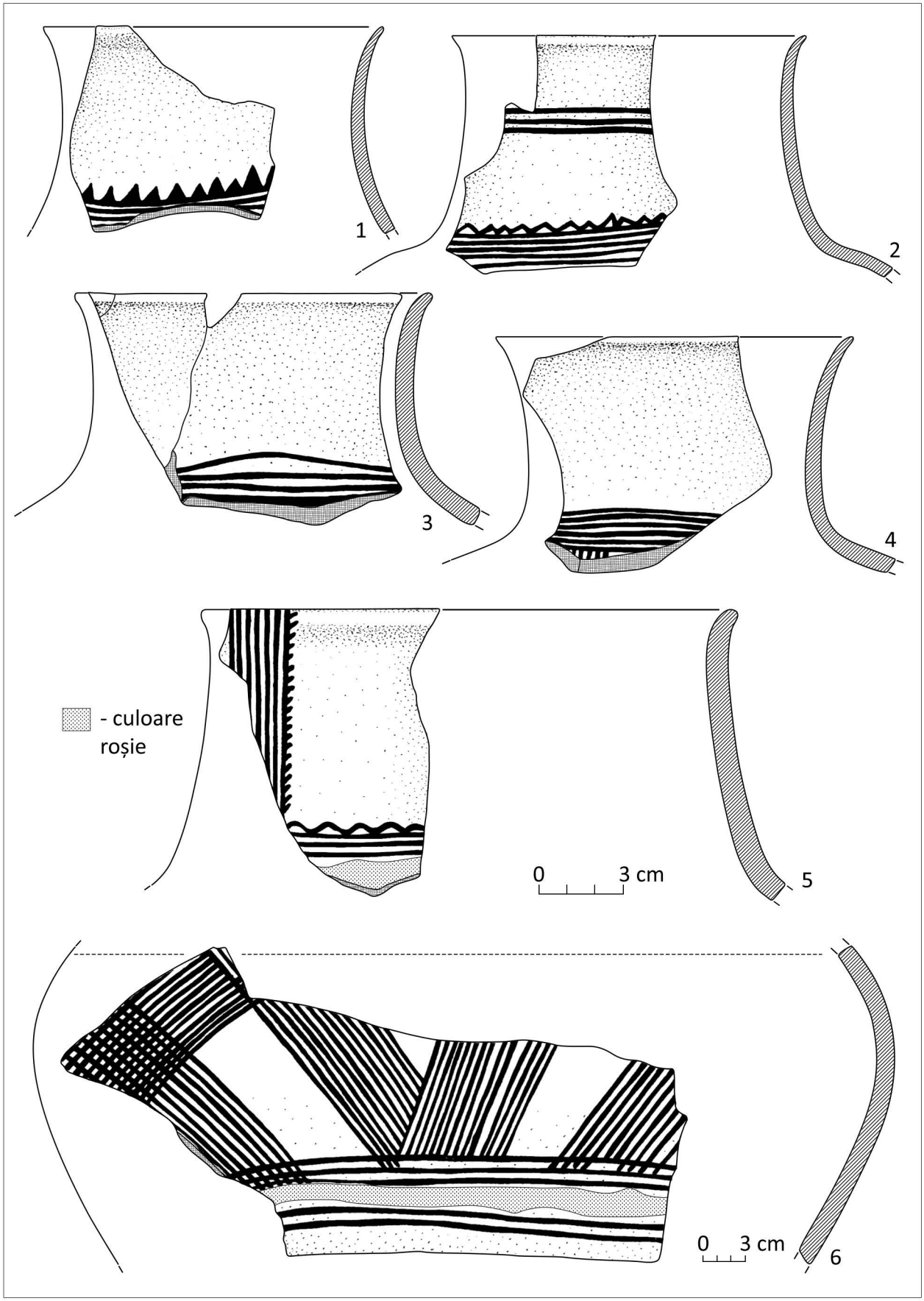

Fig. 35. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

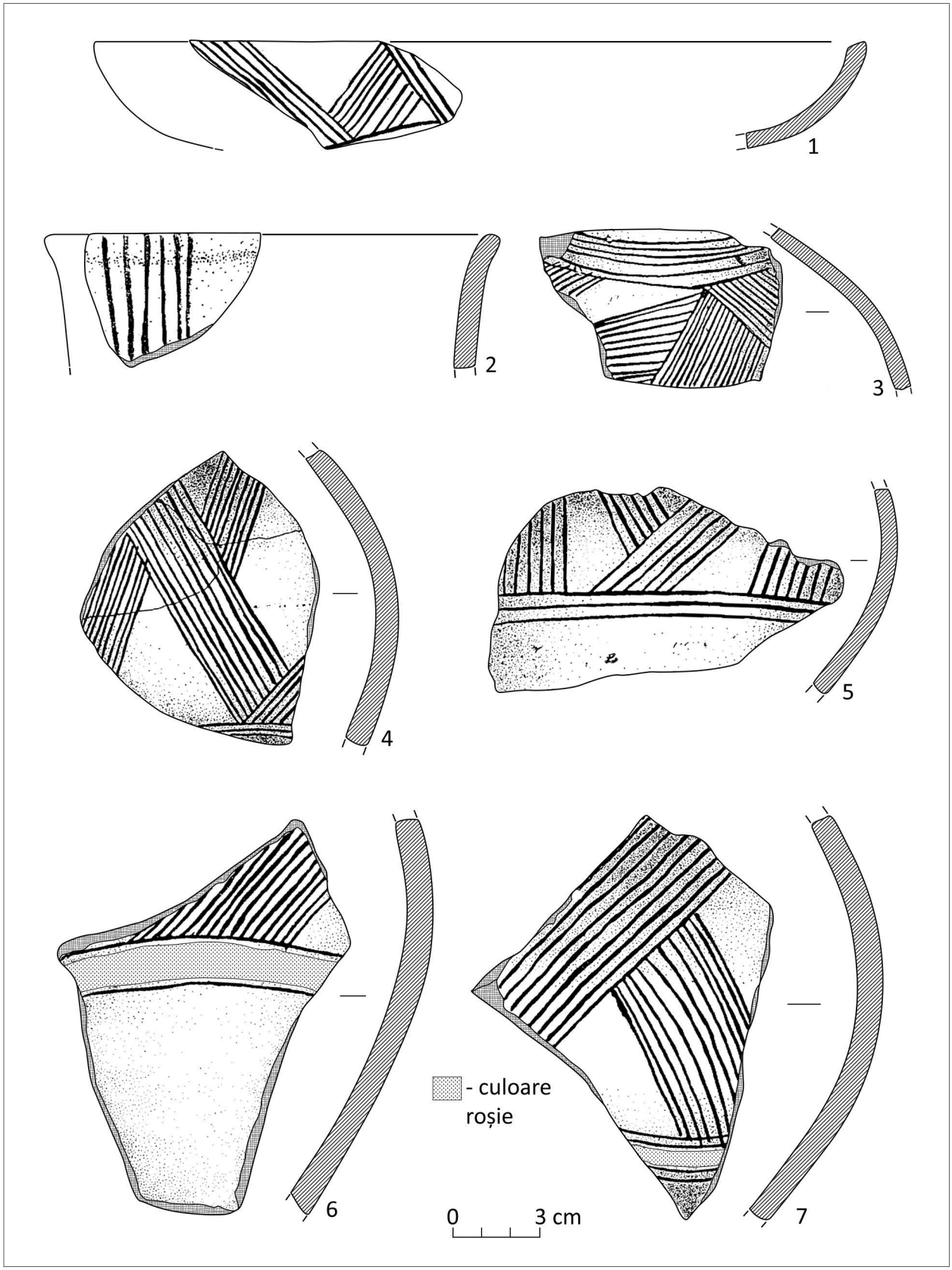

Fig. 36. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

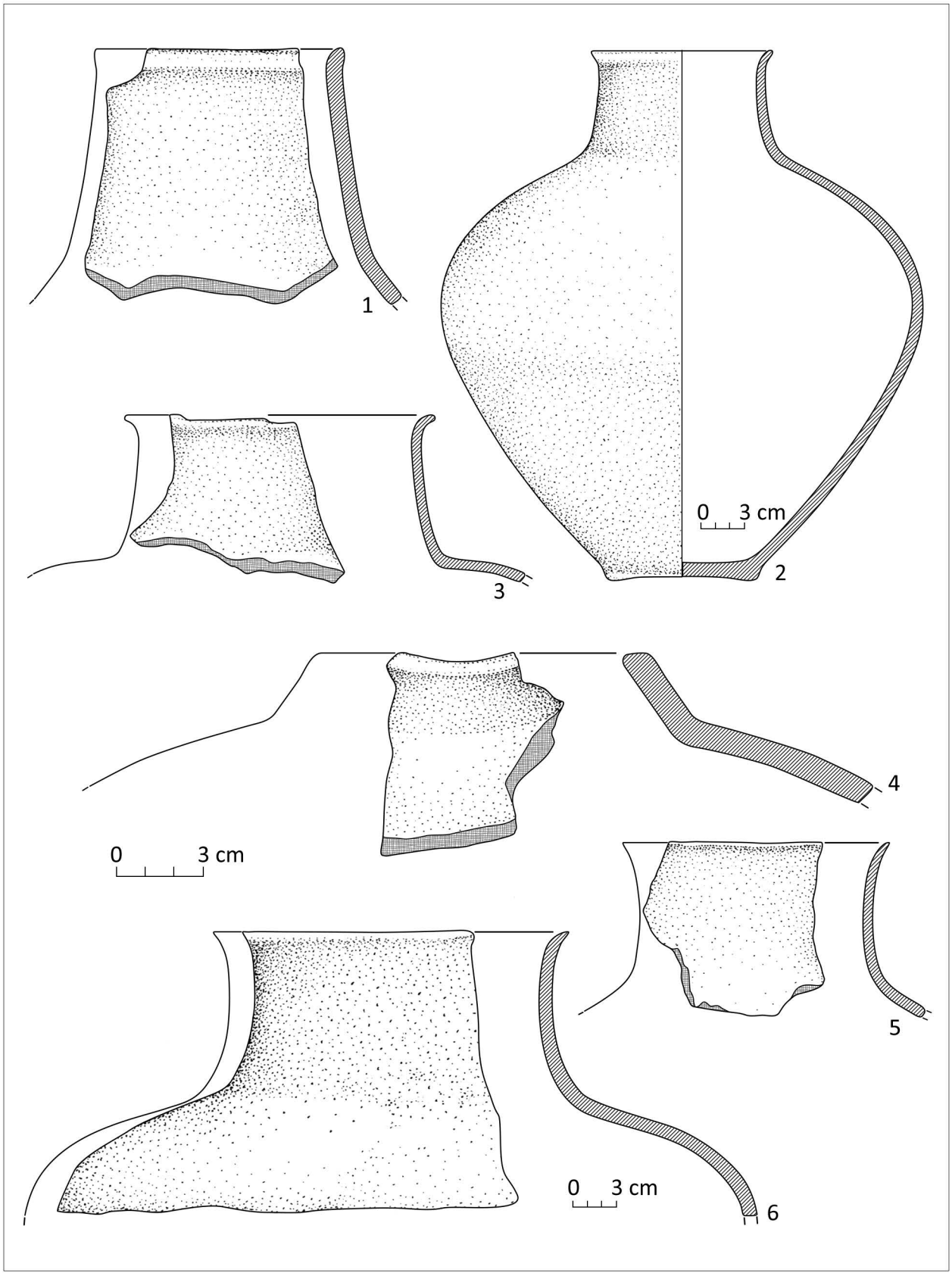

Fig. 37. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

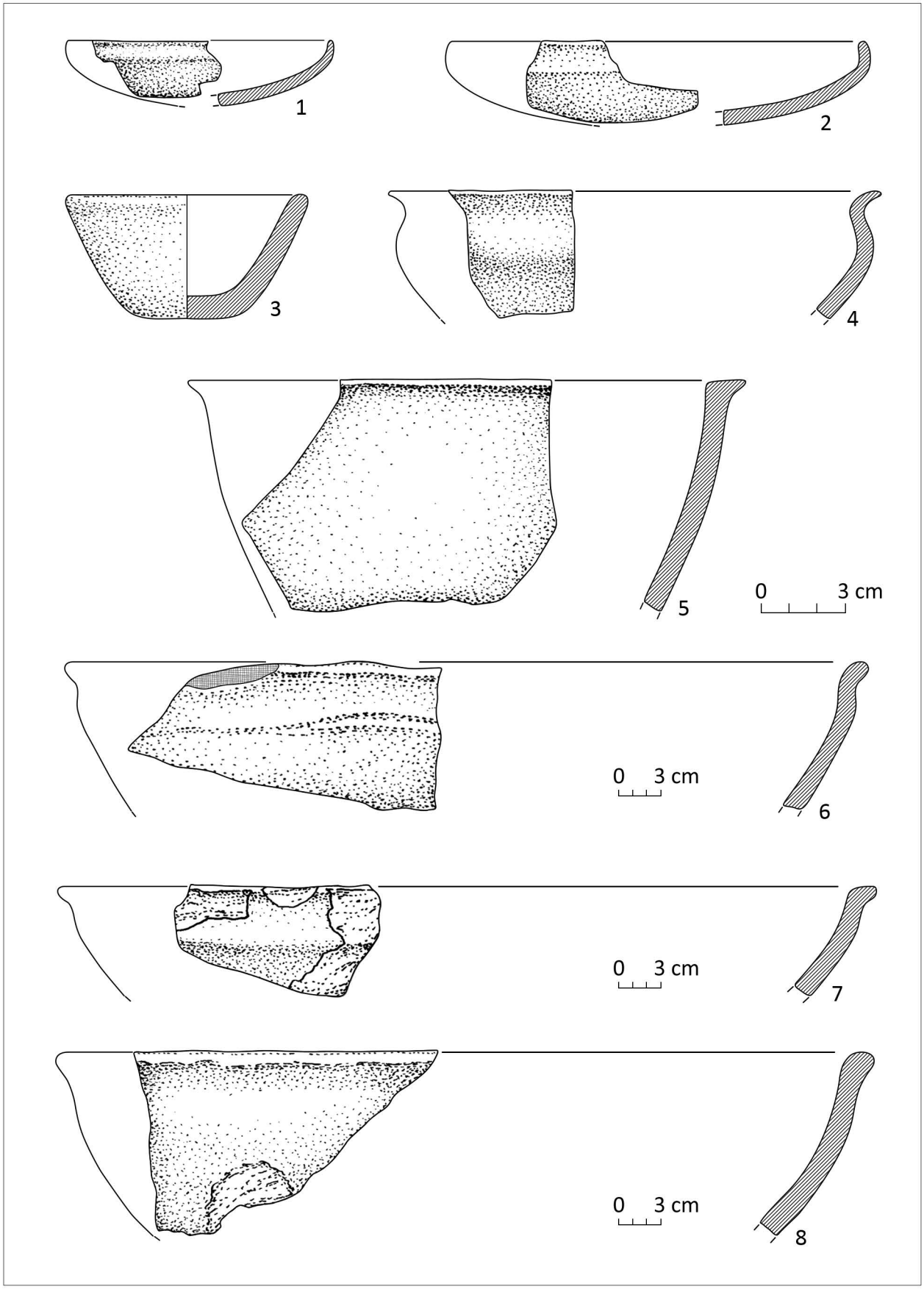

Fig. 38. Ceramică fină din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

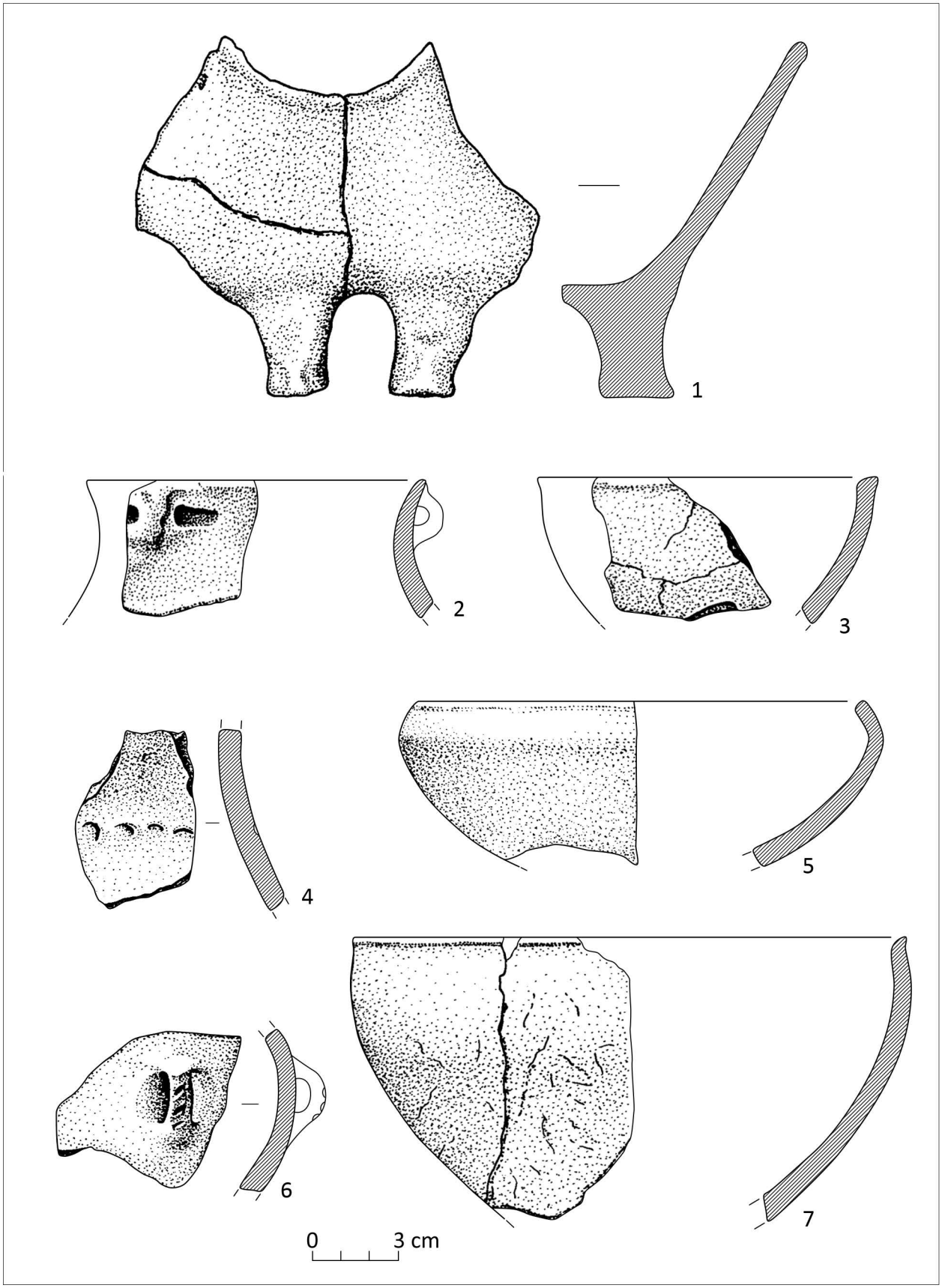

Fig. 39. Vestigii din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*.
1, 3, 5-7 - ceramică fină; 2, 4 - ceramică grosieră
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

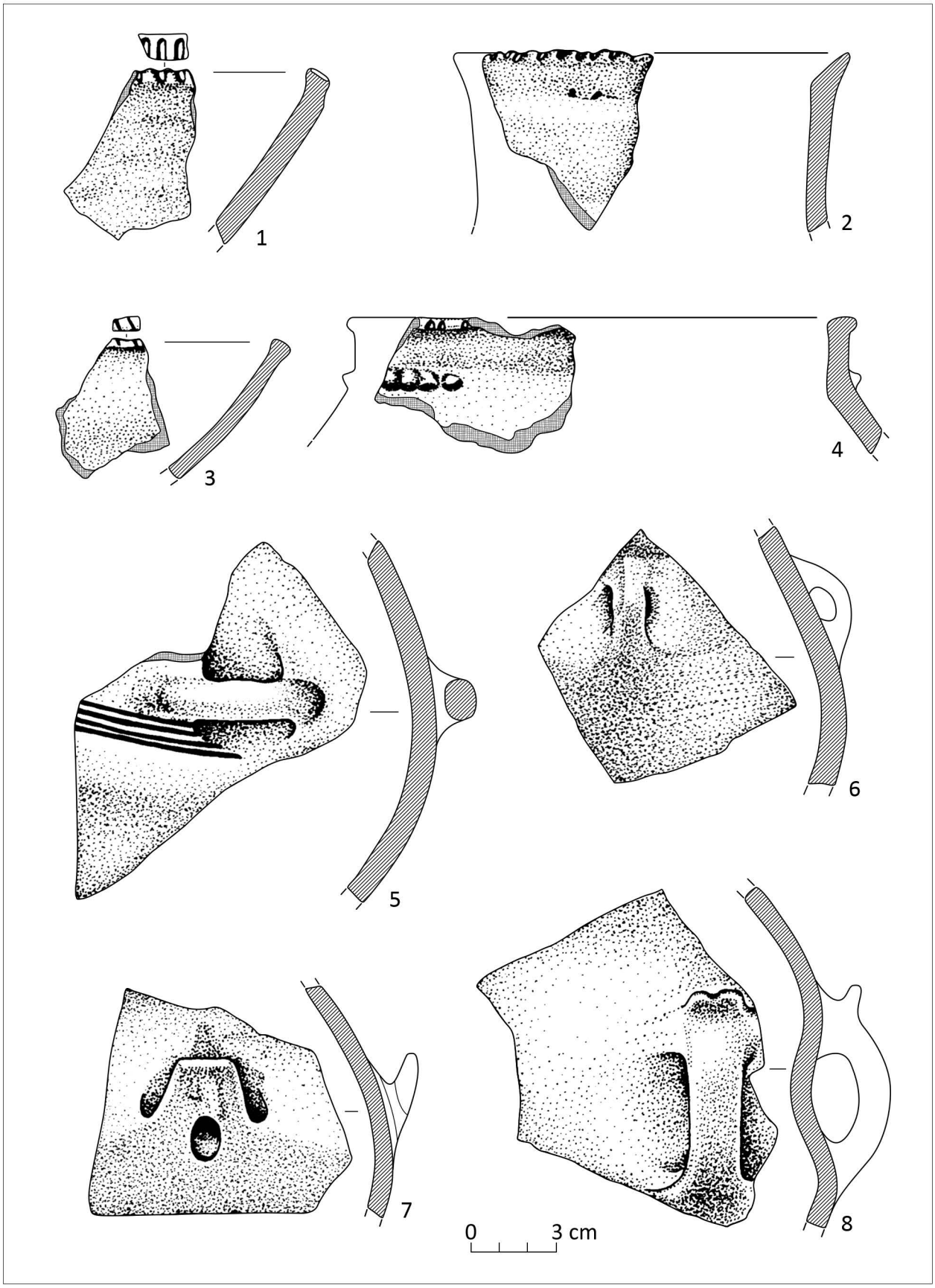

Fig. 40. Vestigii din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
1-4 - ceramică grosieră; 5-8 - ceramică fină
(din arhiva O. Levițki, redesenat de autor).

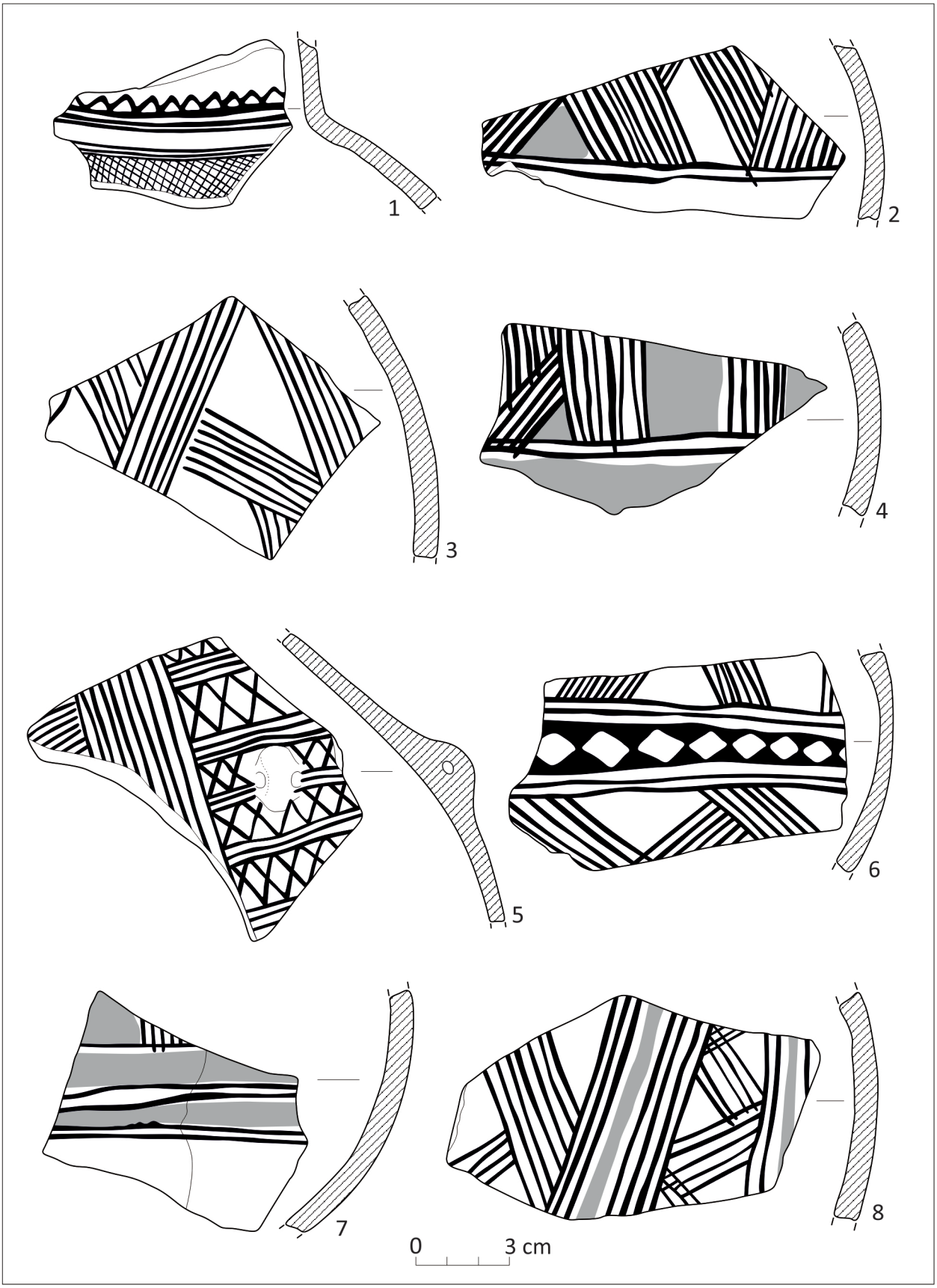

Fig. 41. Ceramică fină din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(după Бикбаев 1989, redesenat de autor).

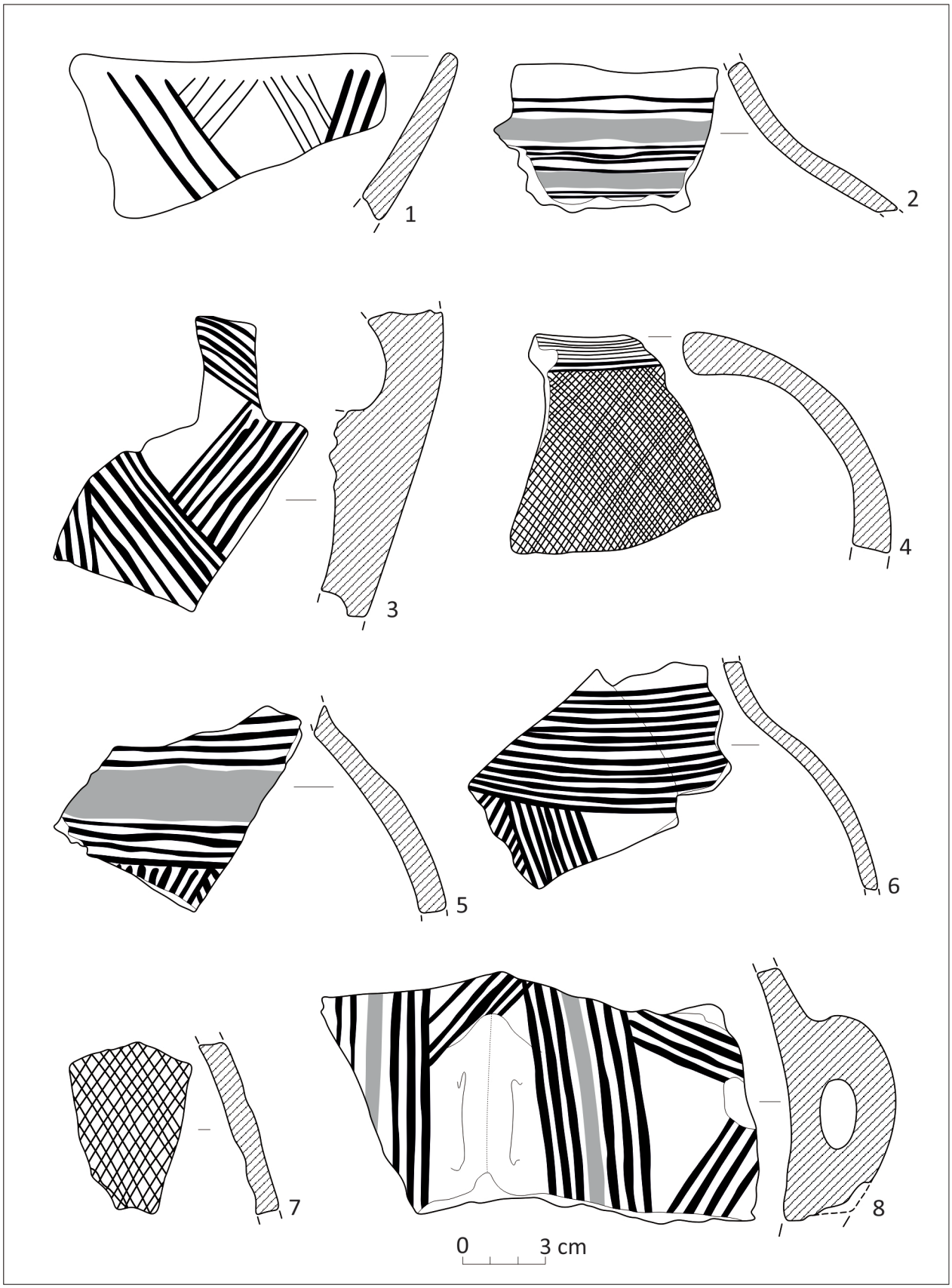

Fig. 42. Ceramică fină din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(după Бикбаев 1989, redesenat de autor).

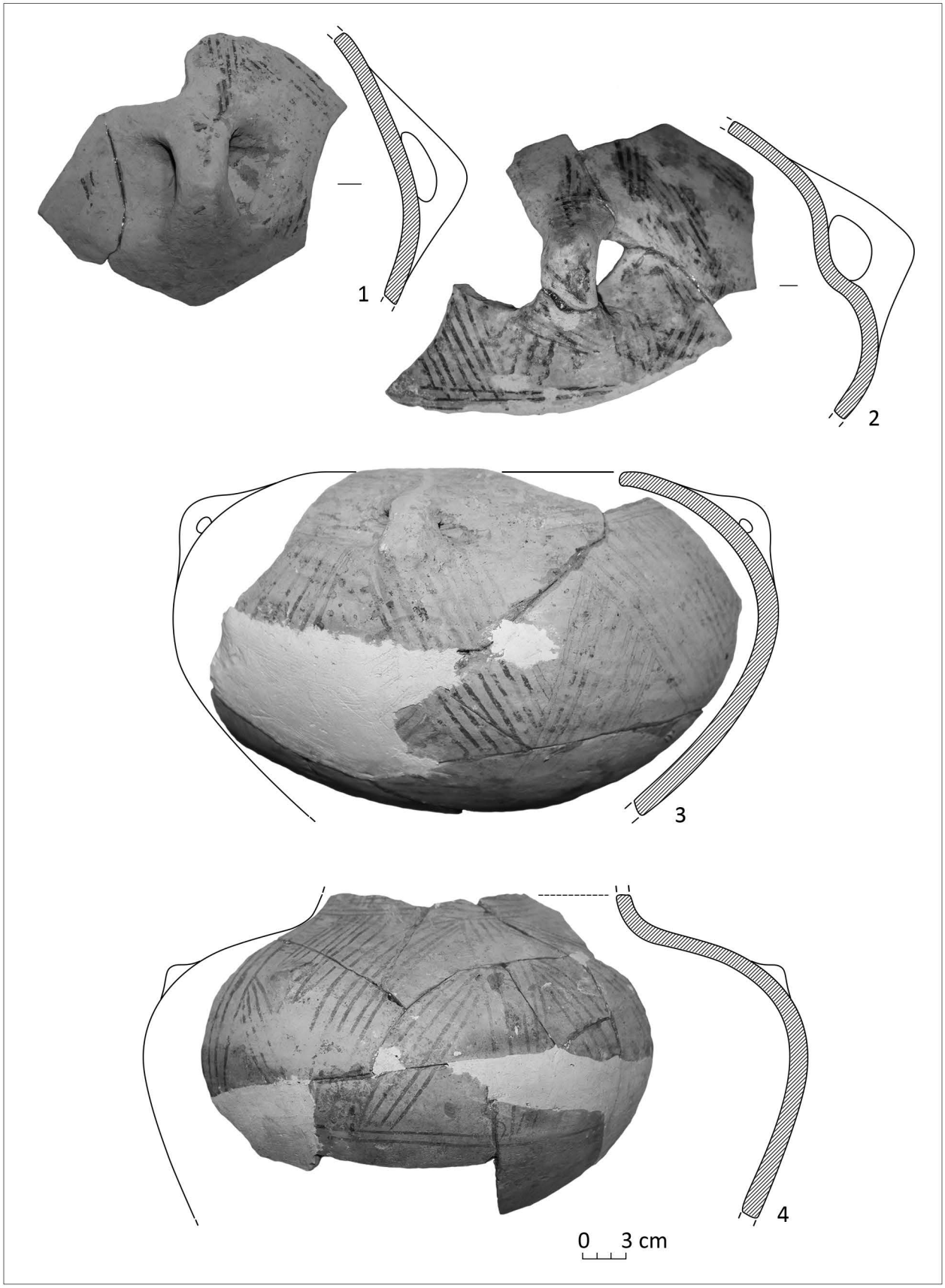

Fig. 43. Ceramică fină din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(după Бикбаев 1989, reconstituire grafică de autor).

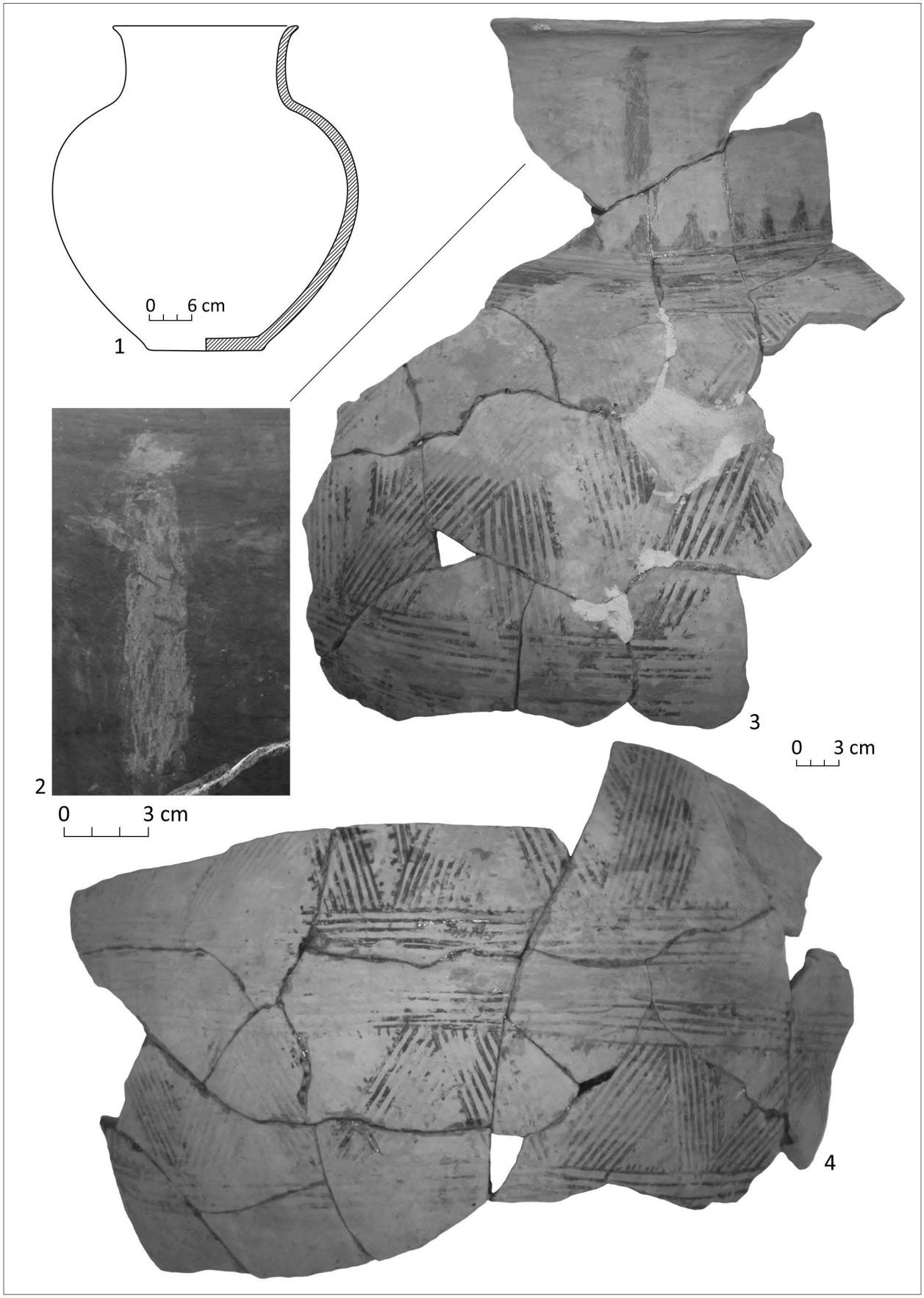

Fig. 44. Ceramică fină din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(după Бикбаев 1989, reconstituire grafică de autor).

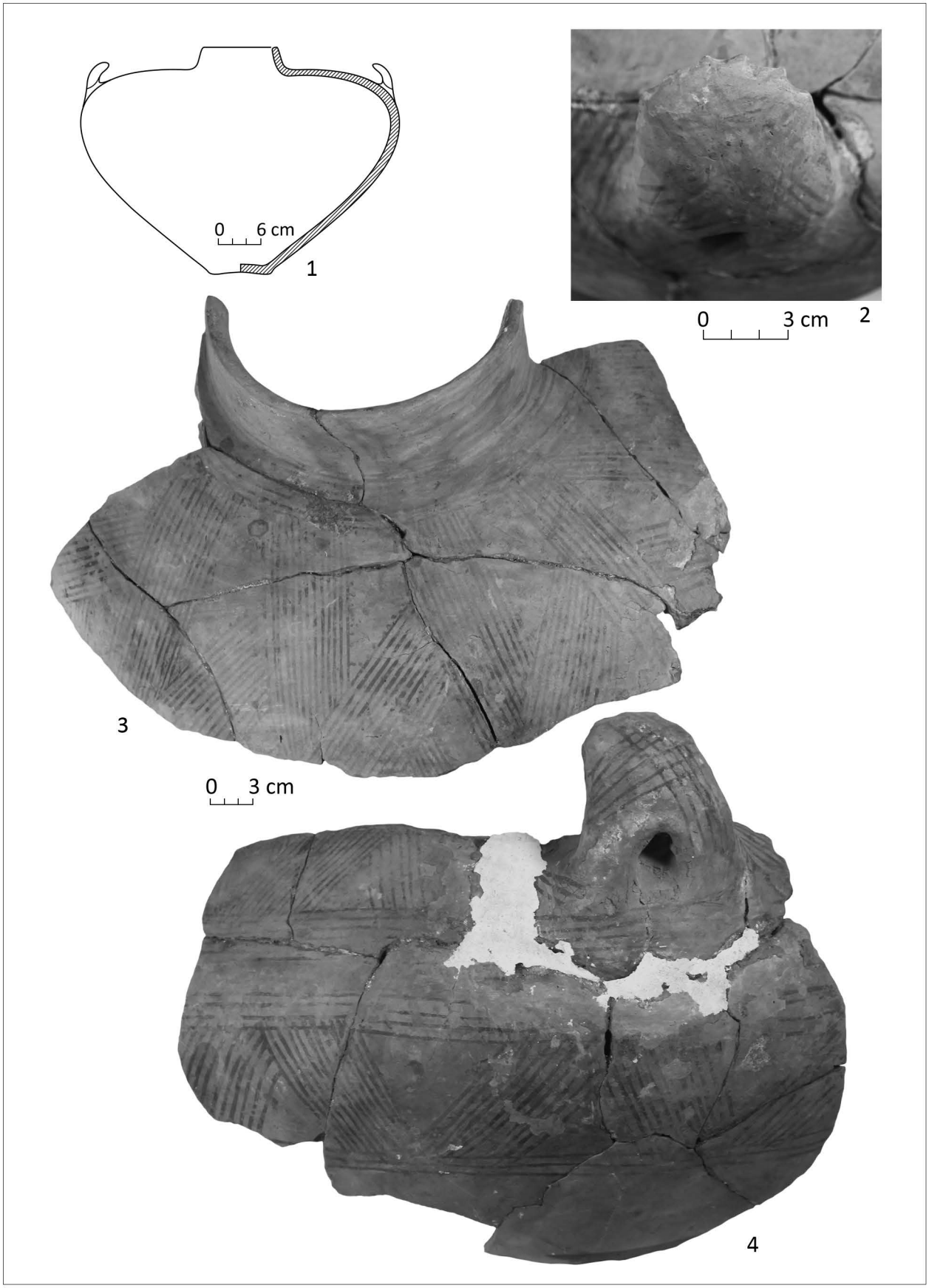

Fig. 45. Ceramică fină din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(după Бикбаев 1989, reconstituire grafică de autor).

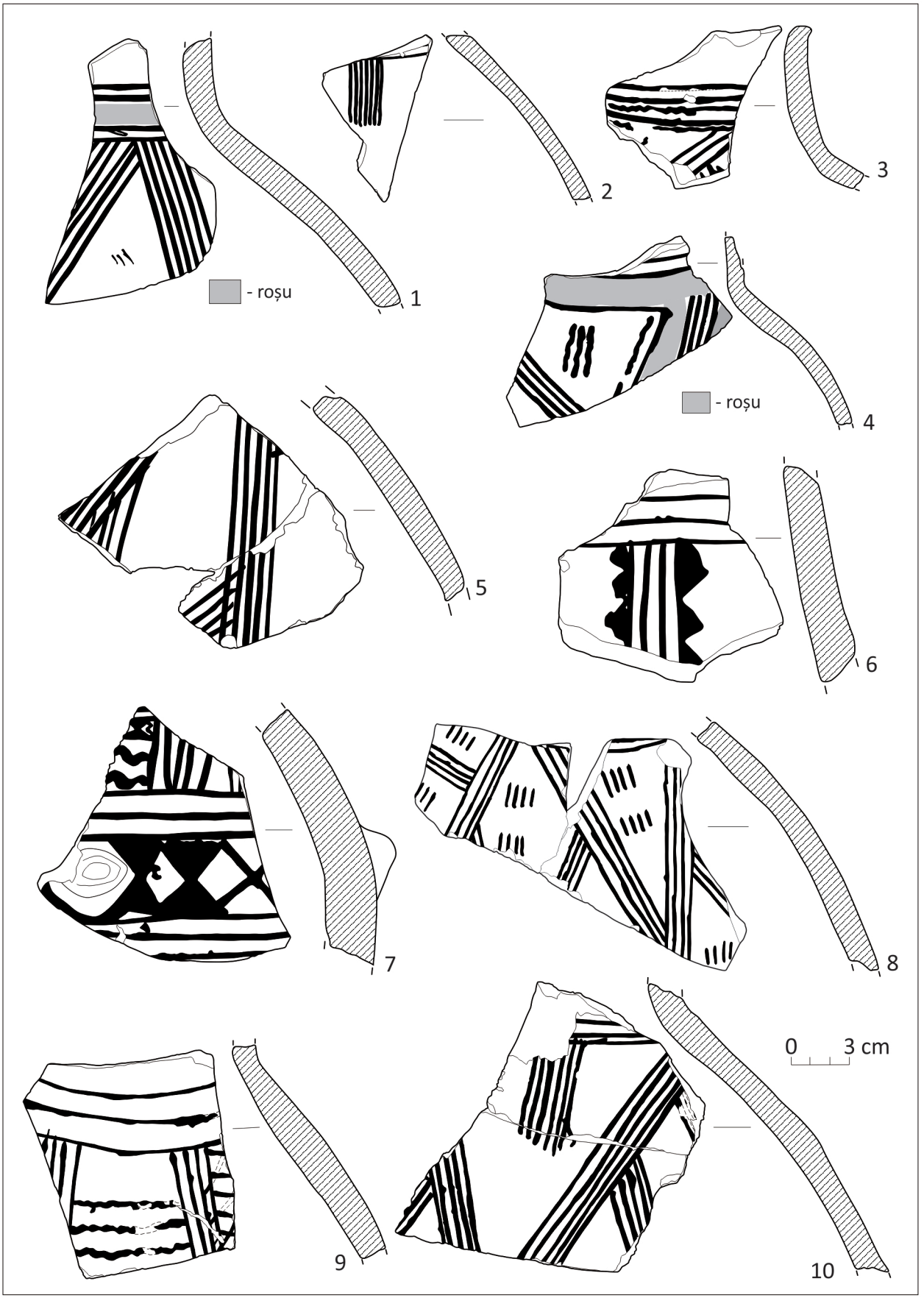

Fig. 46. Ceramică fină din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecția MNIM, desenate de autor).

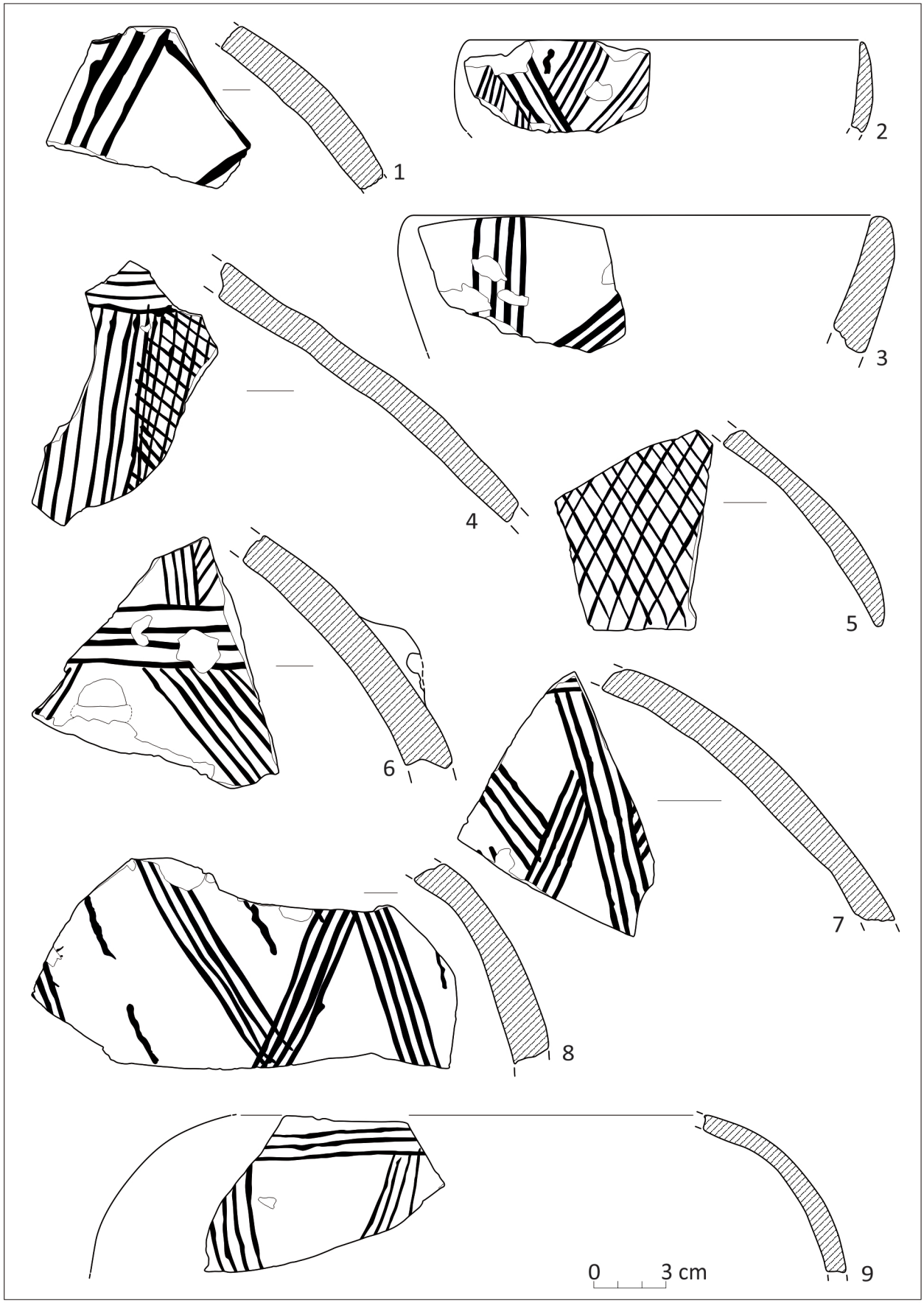

Fig. 47. Ceramică fină din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecția MNIM, desenate de autor).

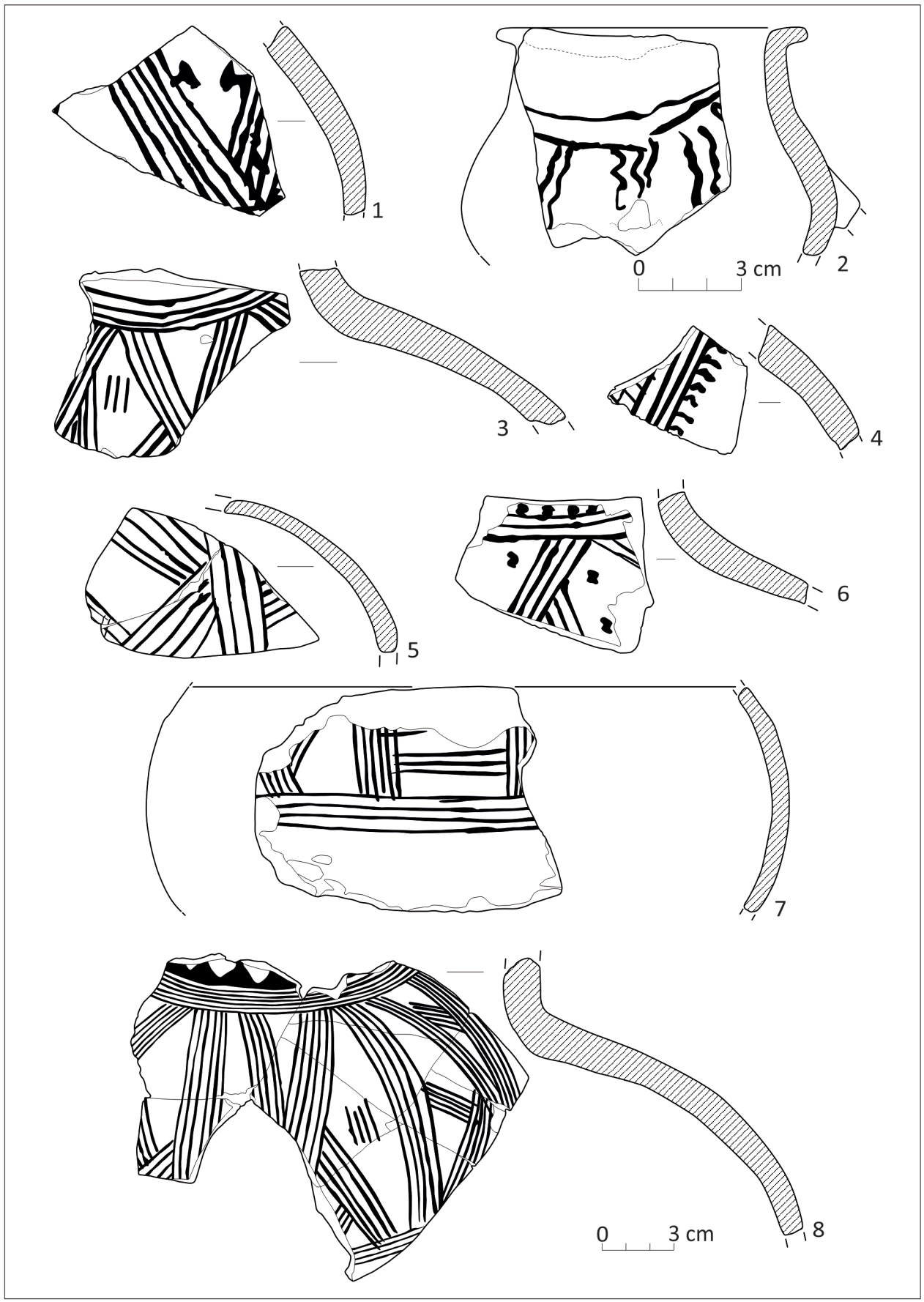

Fig. 48. Ceramică fină din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecția MNIM, desenate de autor).

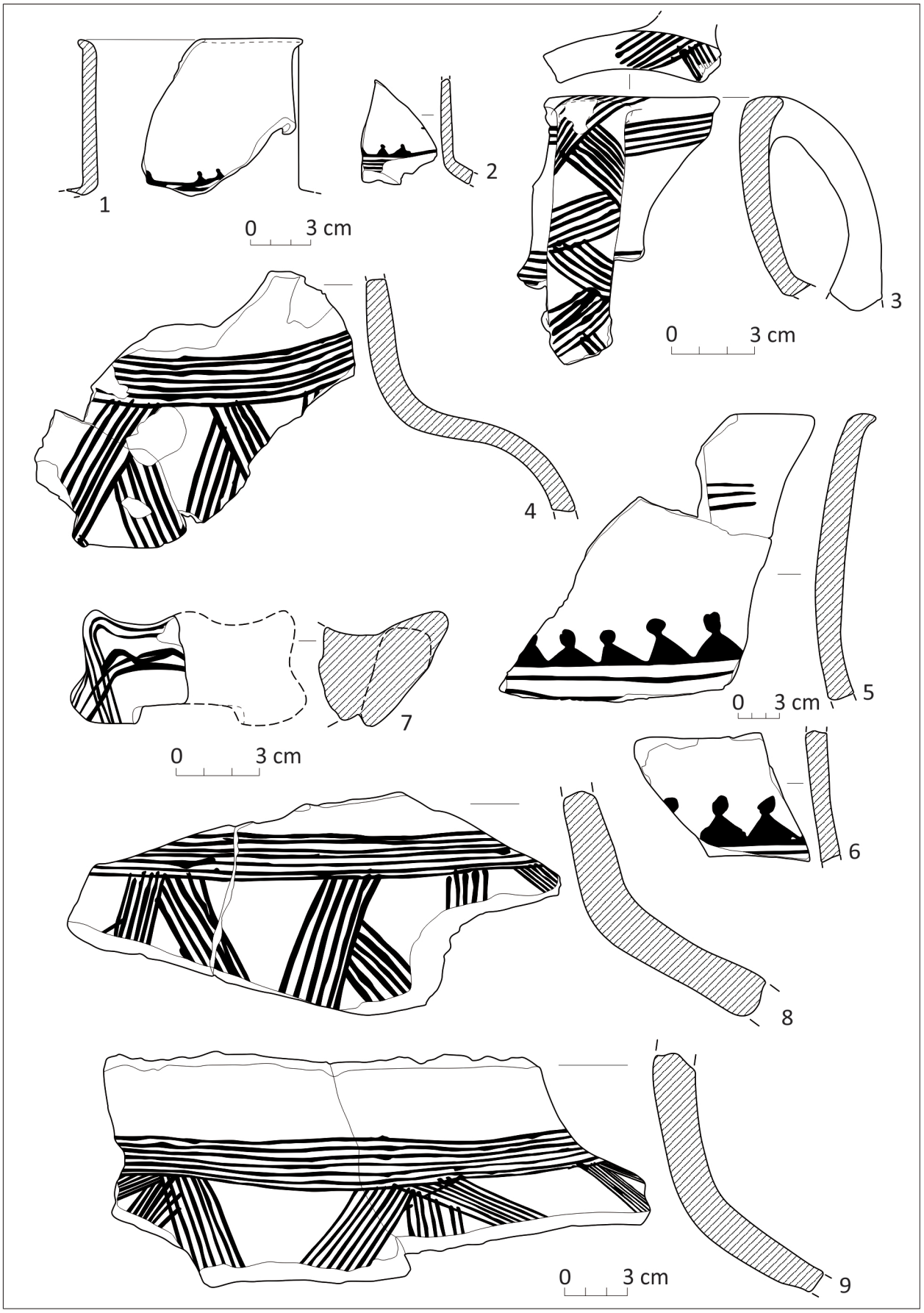

Fig. 49. Ceramică fină din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecția MNIM, desenate de autor).

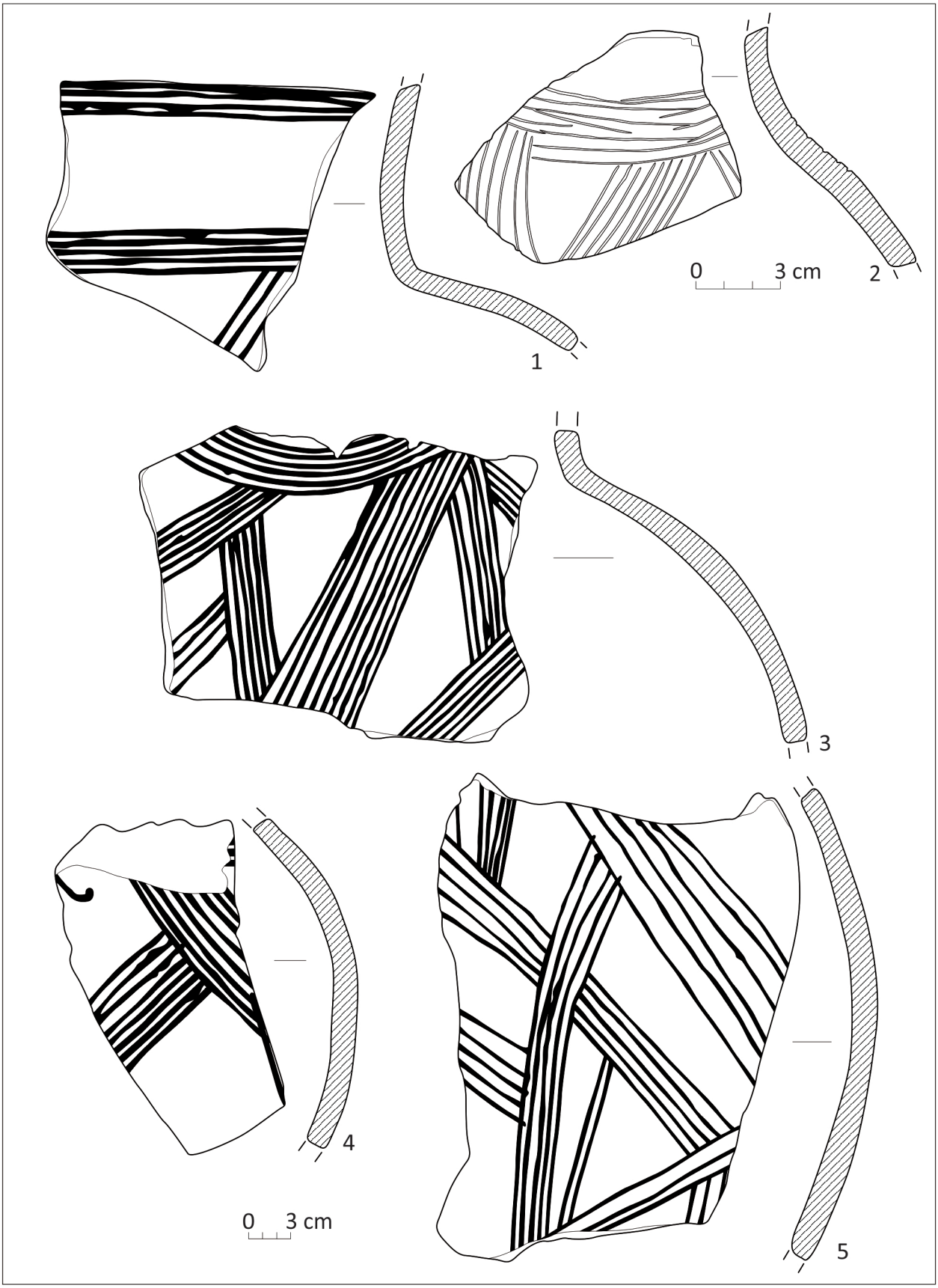

Fig. 50. Vestigii din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*.
1, 3-5 - ceramică fină pictată; 2 - ceramică fină incizată
(din colecția MNIM, desenate de autor).

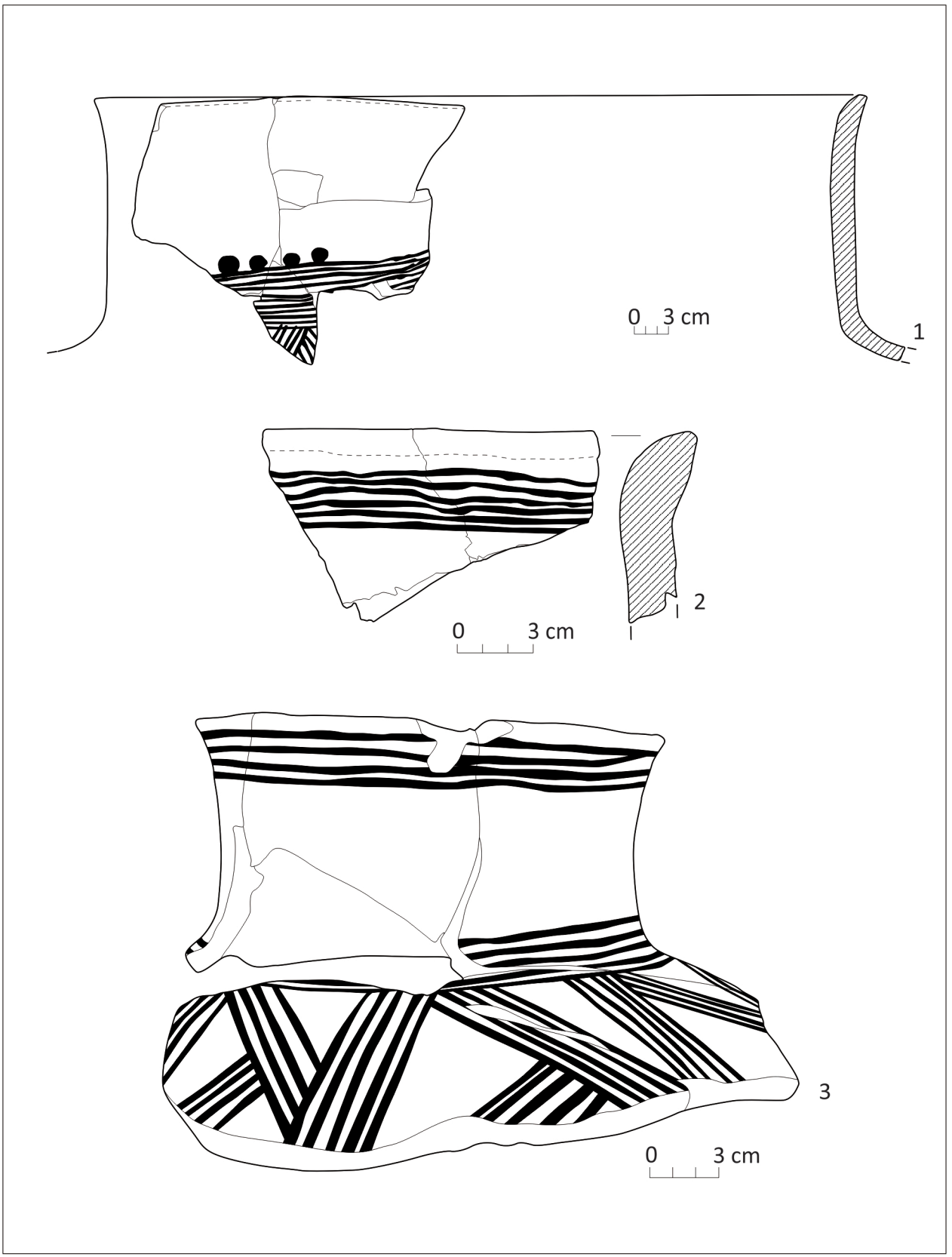

Fig. 51. Ceramică fină din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecția MNIM, desenate de autor).

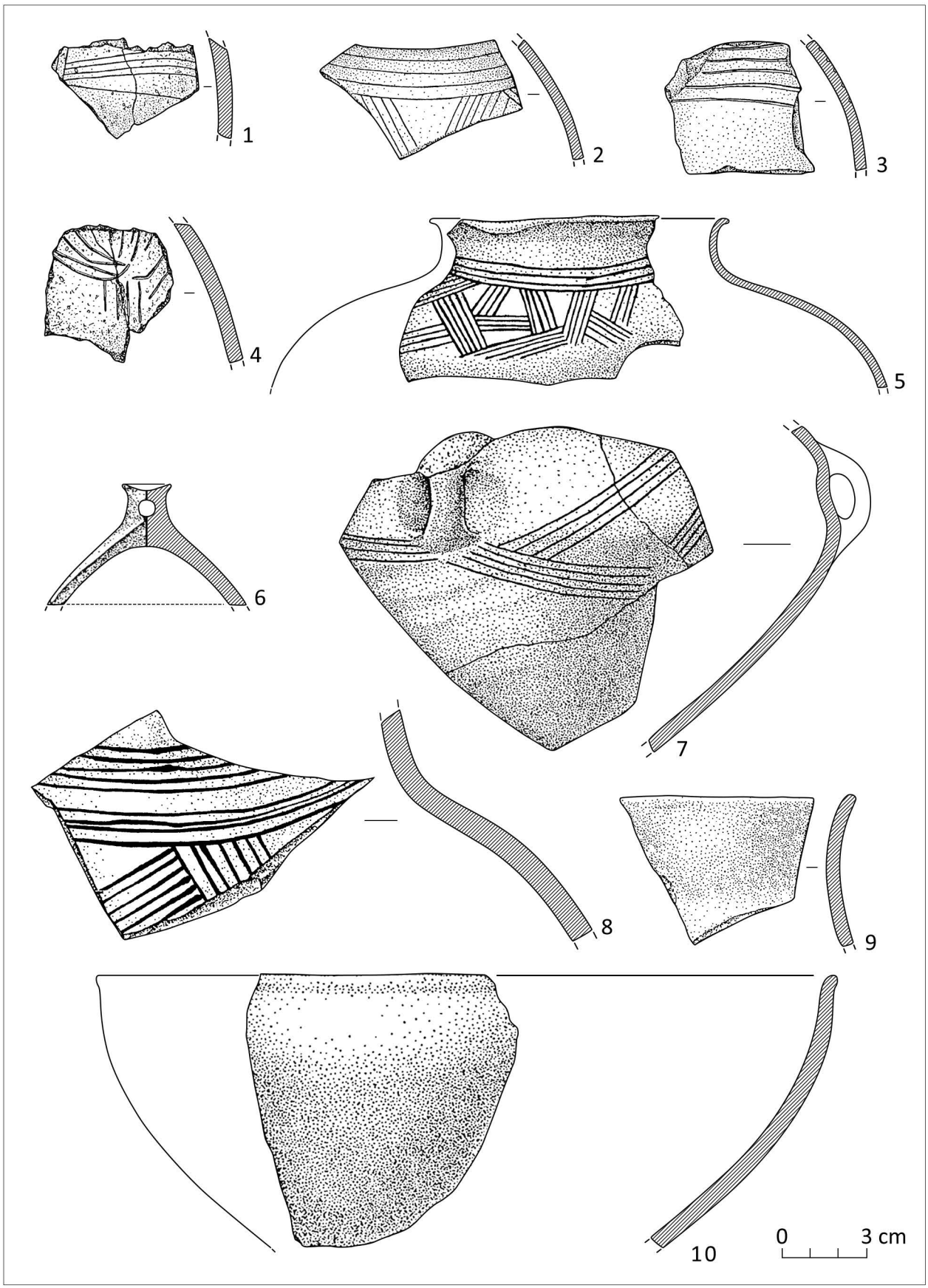

Fig. 52. Vestigii din situl Tătătăruca Nouă V-*Piscul gol*.
1-4 - ceramică fină incizată; 5-10 - ceramică fină pictată
(după Sava et all. 1994, corectată grafic de autor).

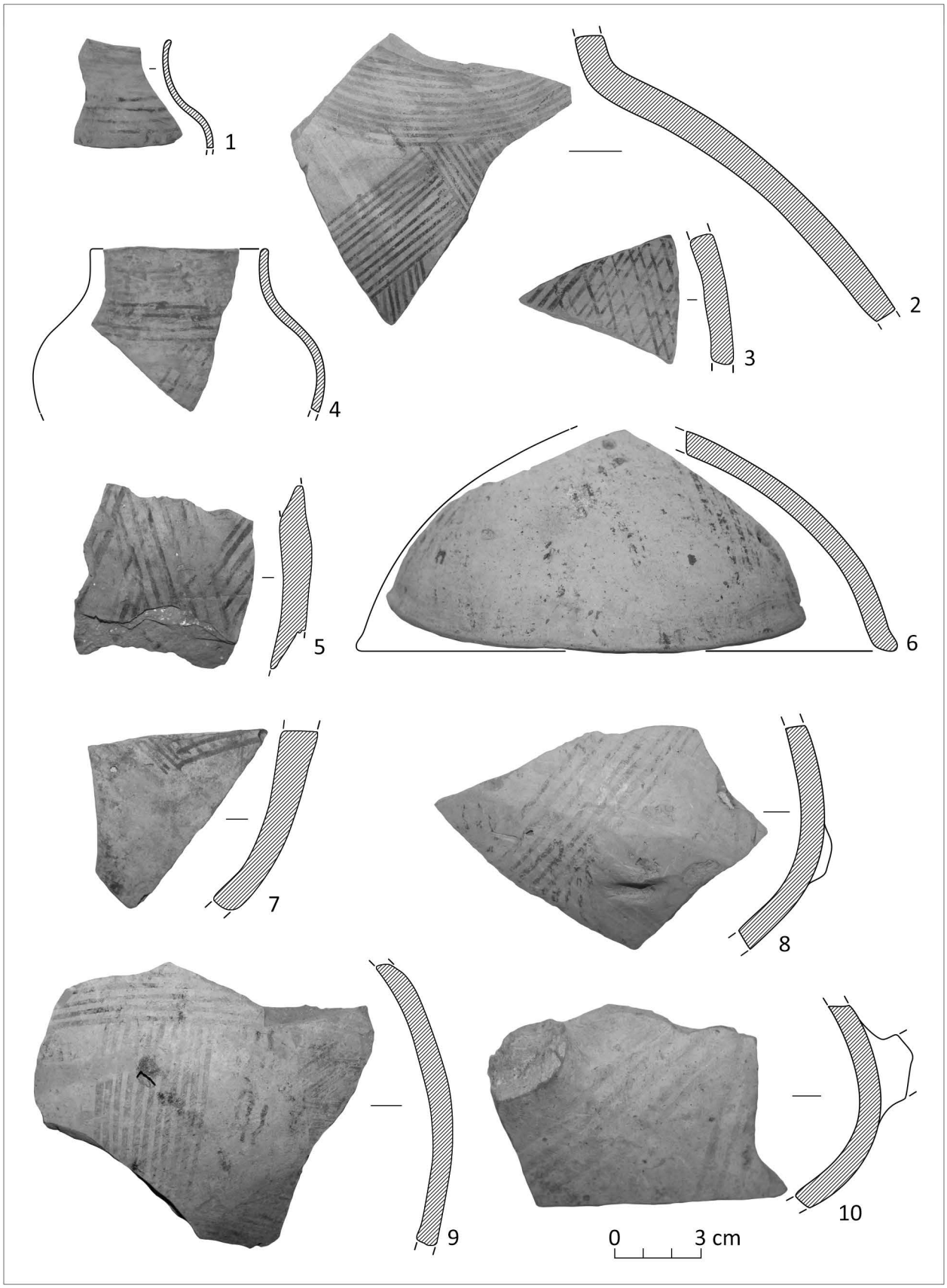

Fig. 53. Ceramică fină din situl Bursuc I
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

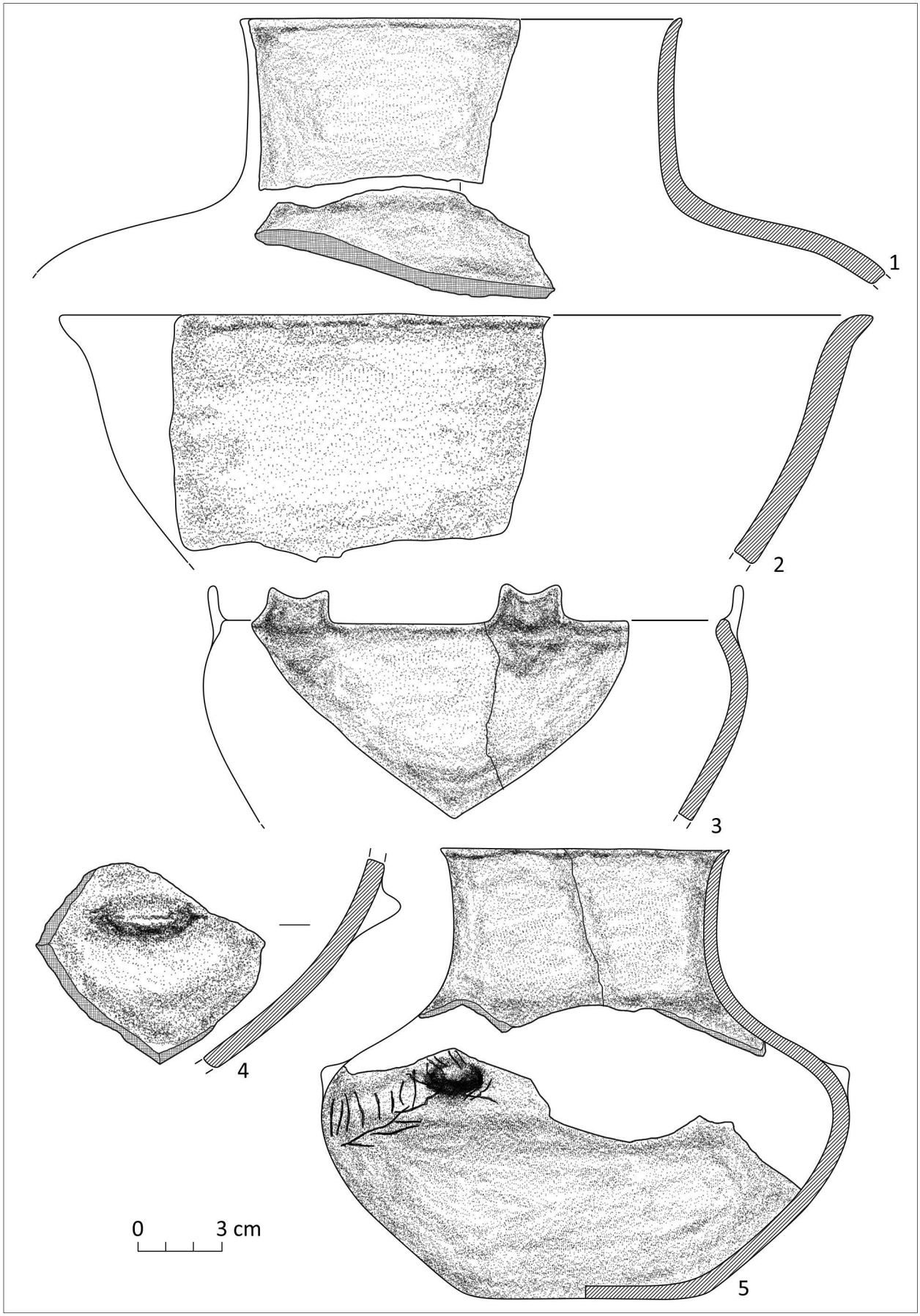

Fig. 54. Ceramică fină din situl Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*
(după Ткачюк et all. 1999, redesenat de autor).

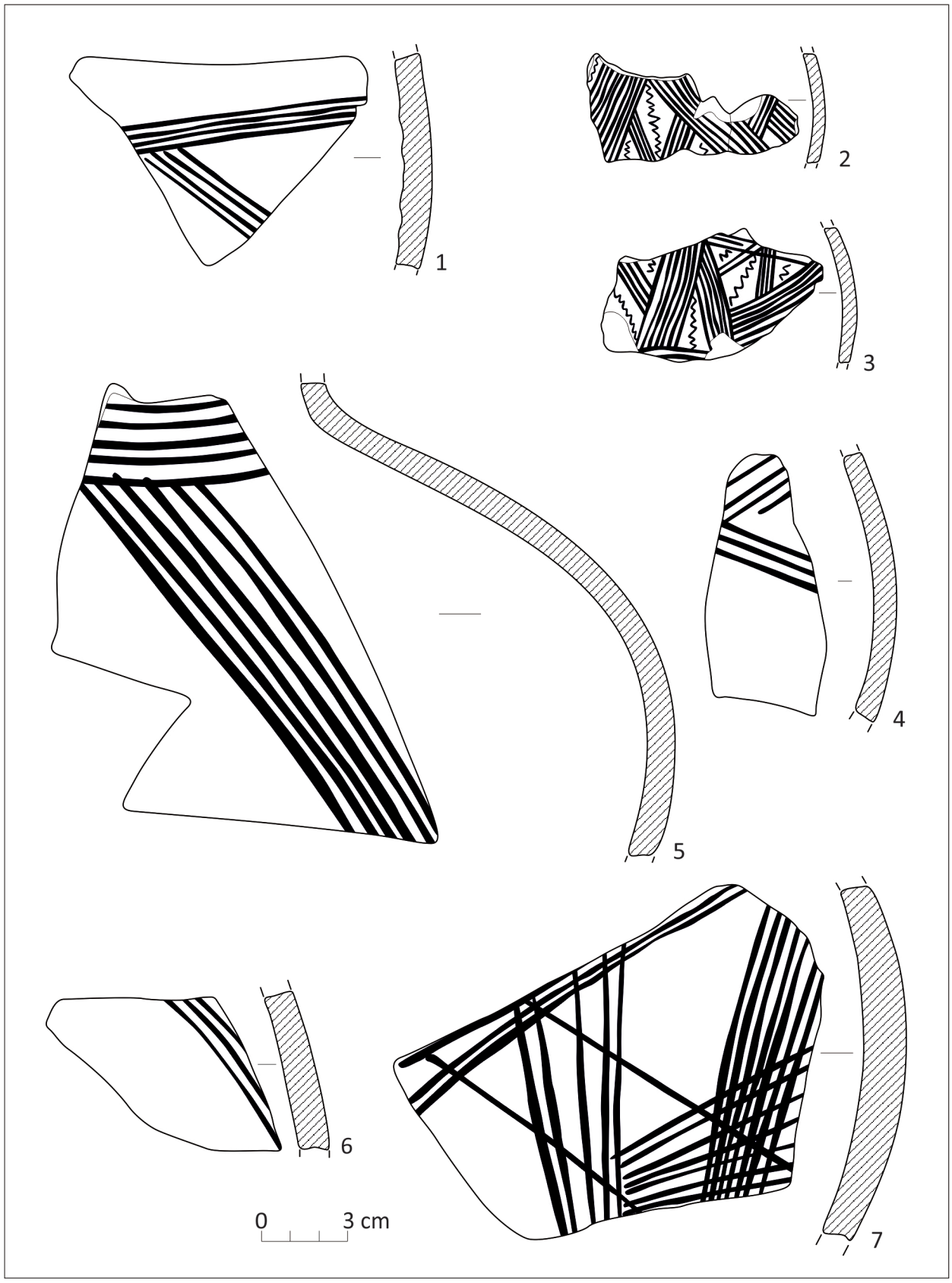

Fig. 55. Ceramică fină din situl Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*
(după Ткачук et all. 1999, redesenat de autor).

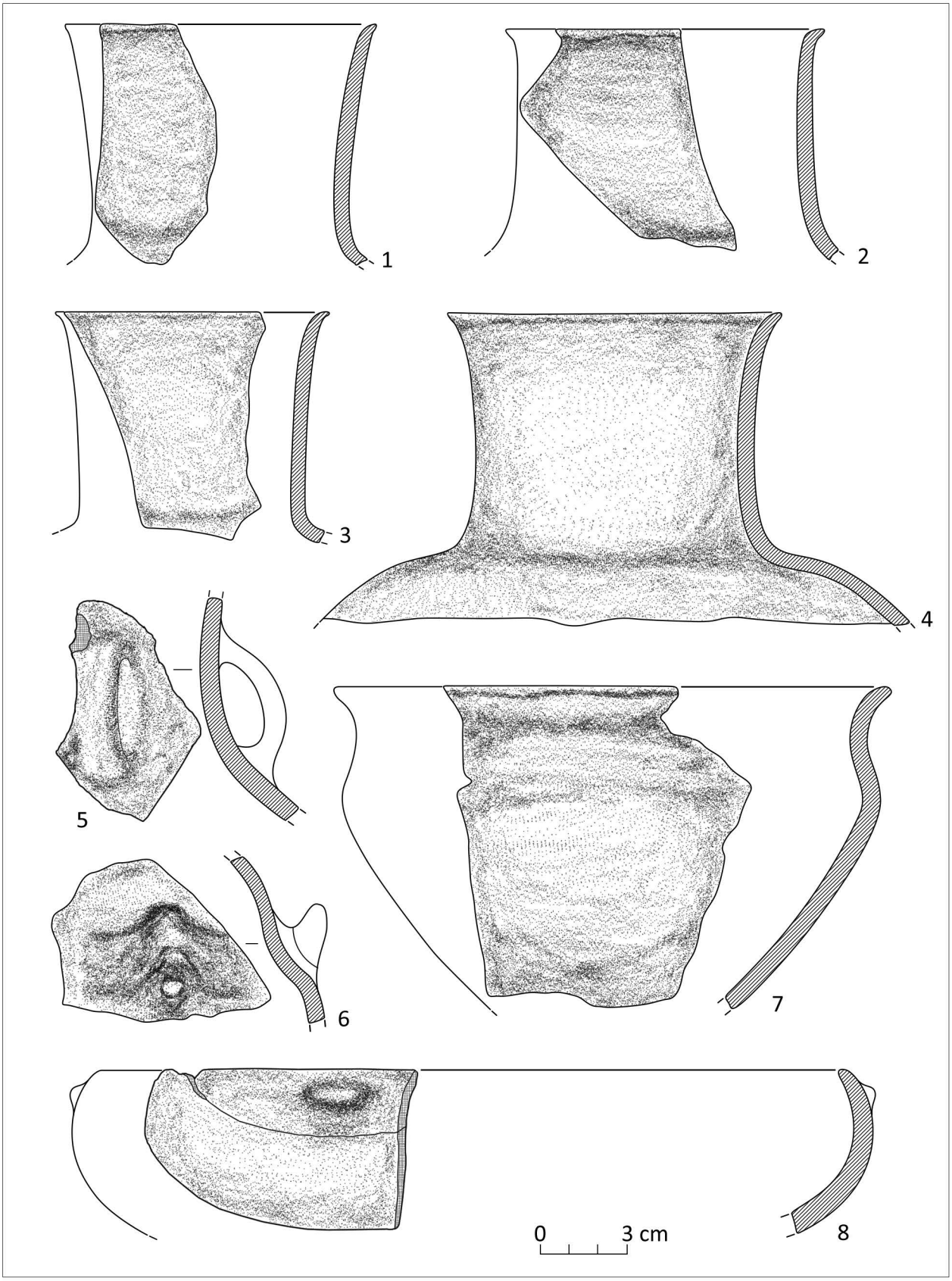

Fig. 56. Ceramică fină din situl Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*
(după Ткачюк et all. 1999, redesenat de autor).

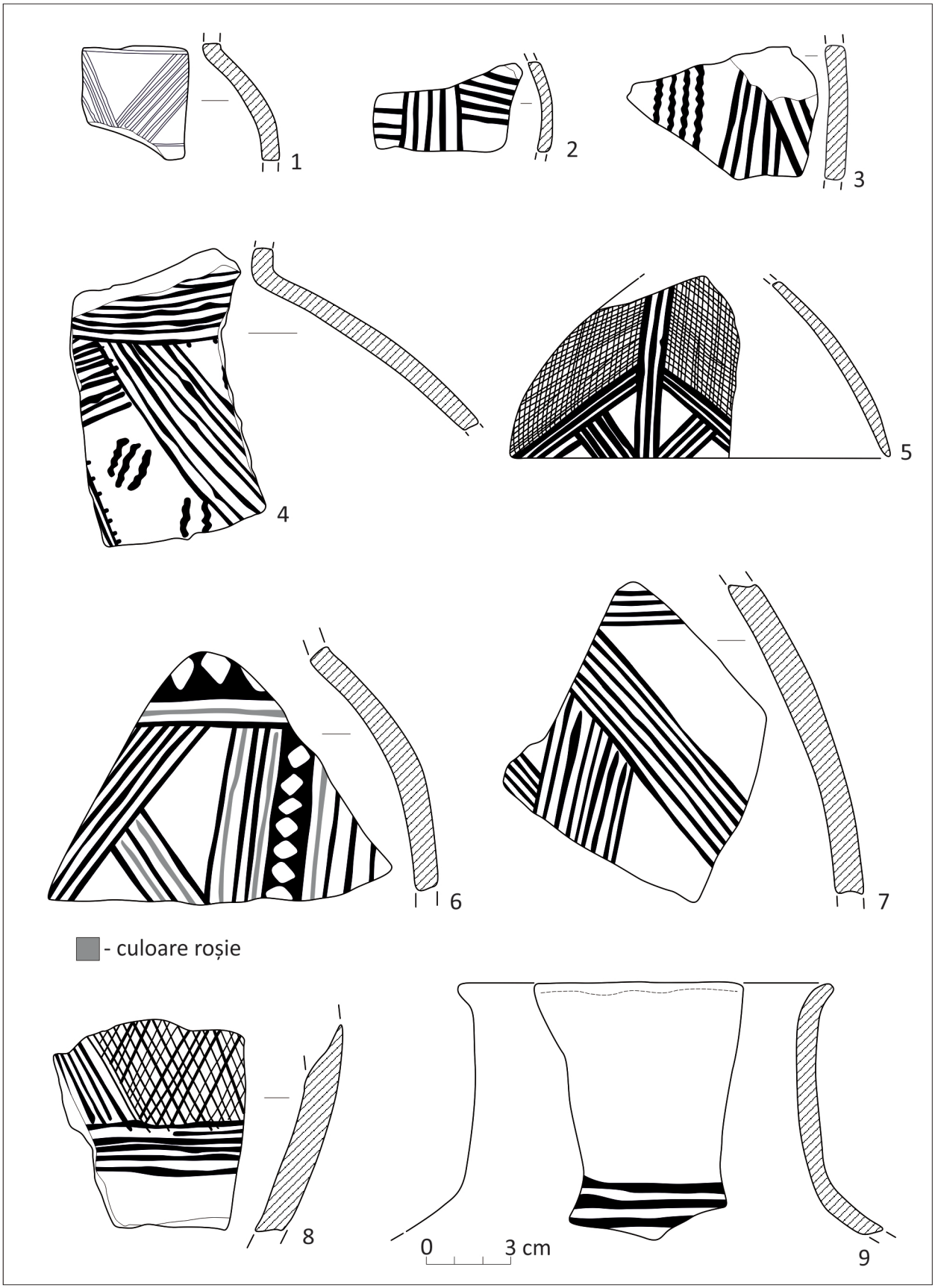

Fig. 57. Ceramică fină cu decor incizat (1) și **pictat** (2-9).
1-5 - **Cremenciug I-*La grădină***, 6-9 - **Pererîta III-*Zamca***
(după Дергачев 1982 și din colecția MNIM, redesenate de autor).

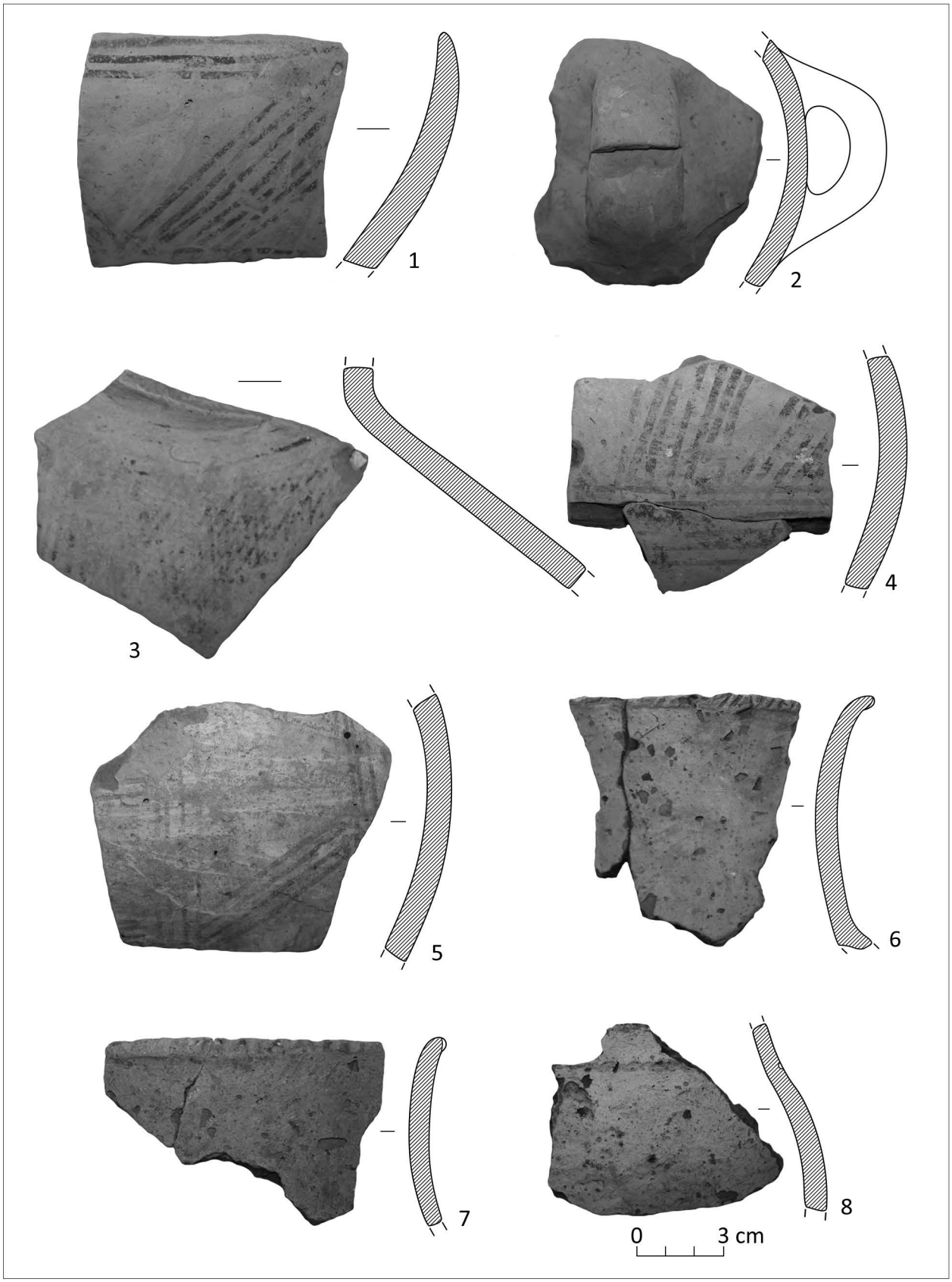

Fig. 58. Vestigii din situl Cremenciug-*Casca*.
1-5 - ceramică fină; 6-8 - ceramică grosieră
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

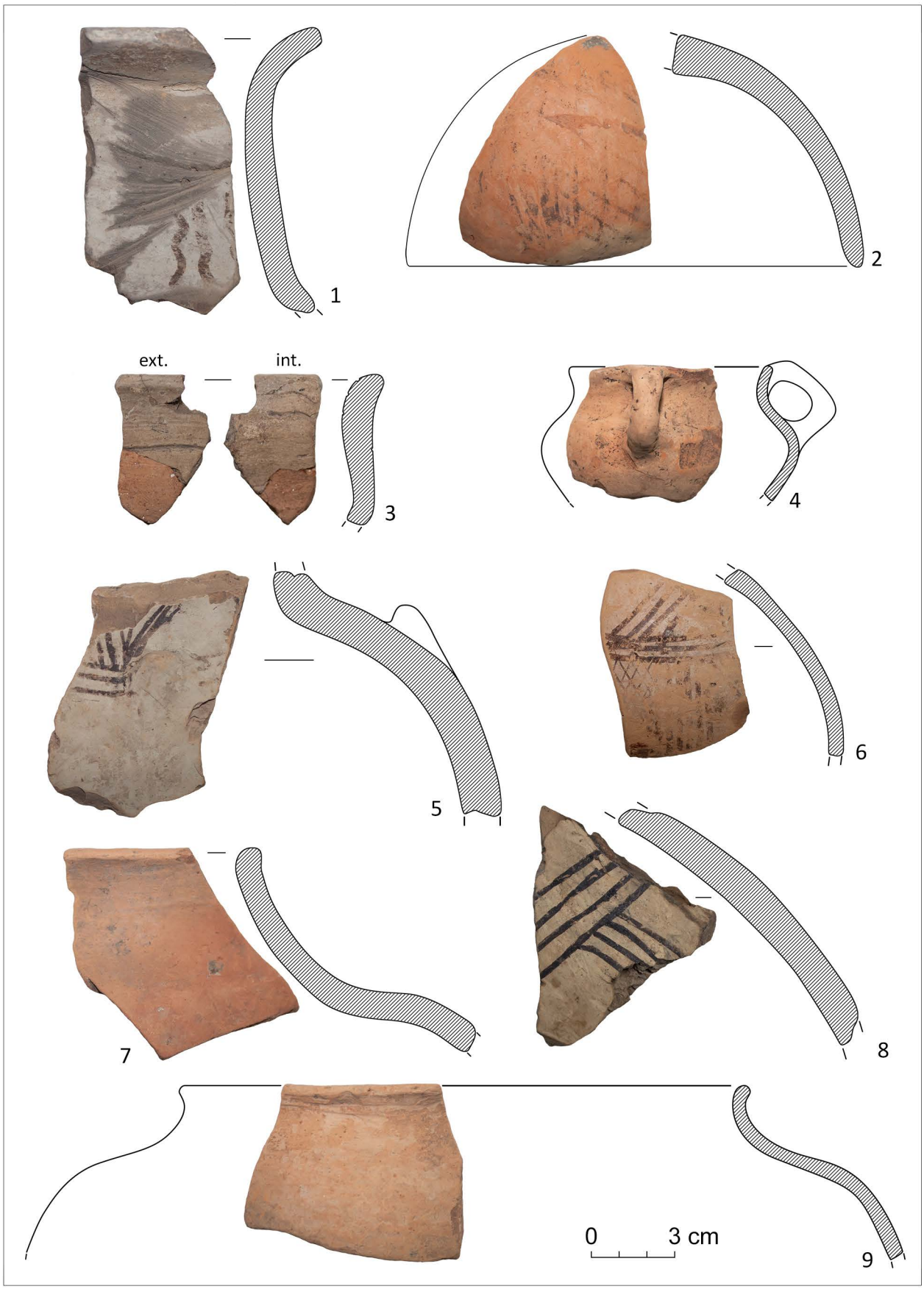

Fig. 59. Vestigii din situl Coșcodeni I-*Măhălaua Flămînzeni*.
1-2, 4-9 - ceramică fină pictată; 3 - ceramică fină incizată
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

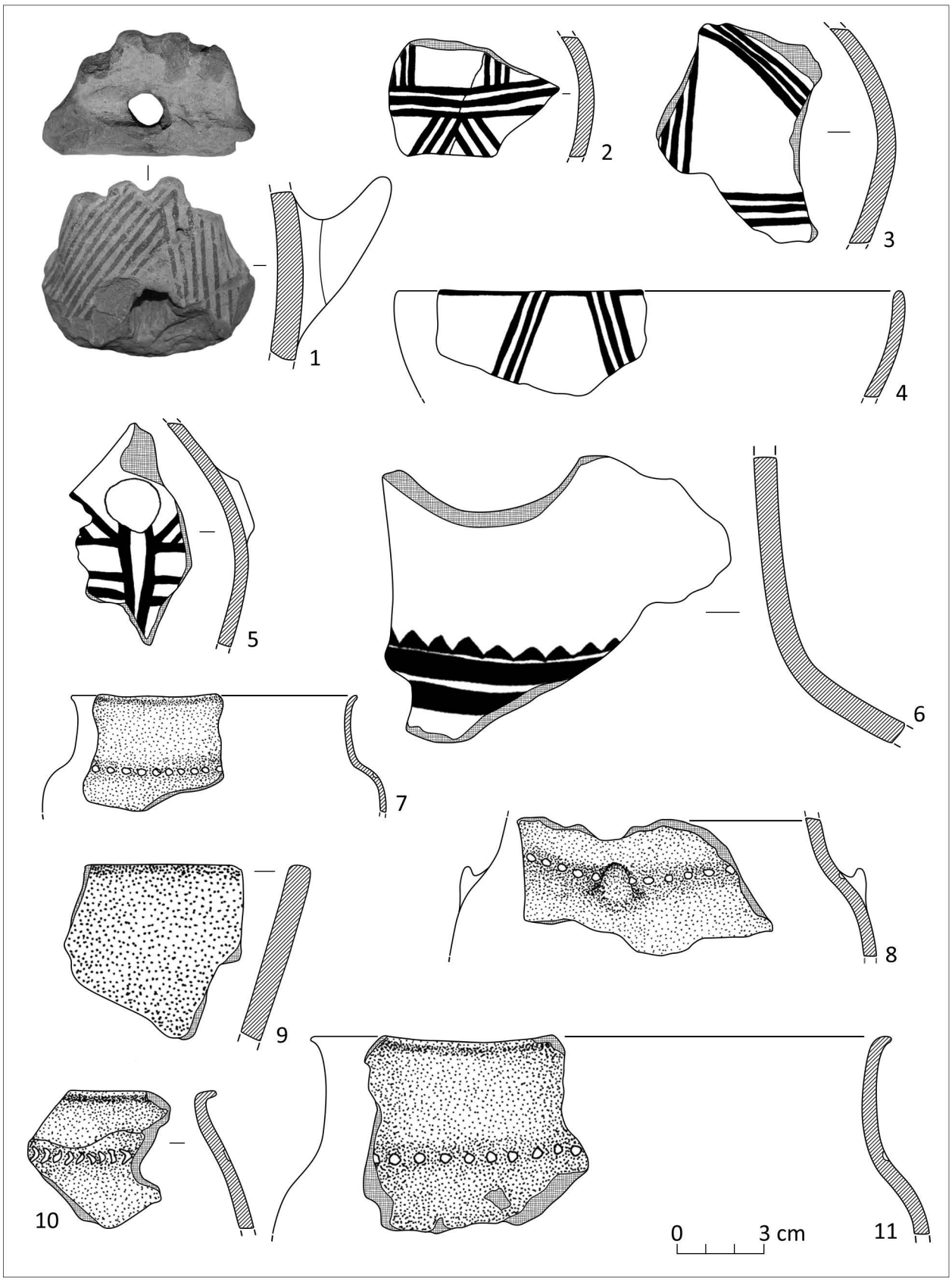

Fig. 60. Ceramică fină (1-6) și grosieră (7-11) din **siturile Fetești II** (2-11) și **Fetești IV-*Husa*** (1) (după Ларина 1985, redesenat de autor).

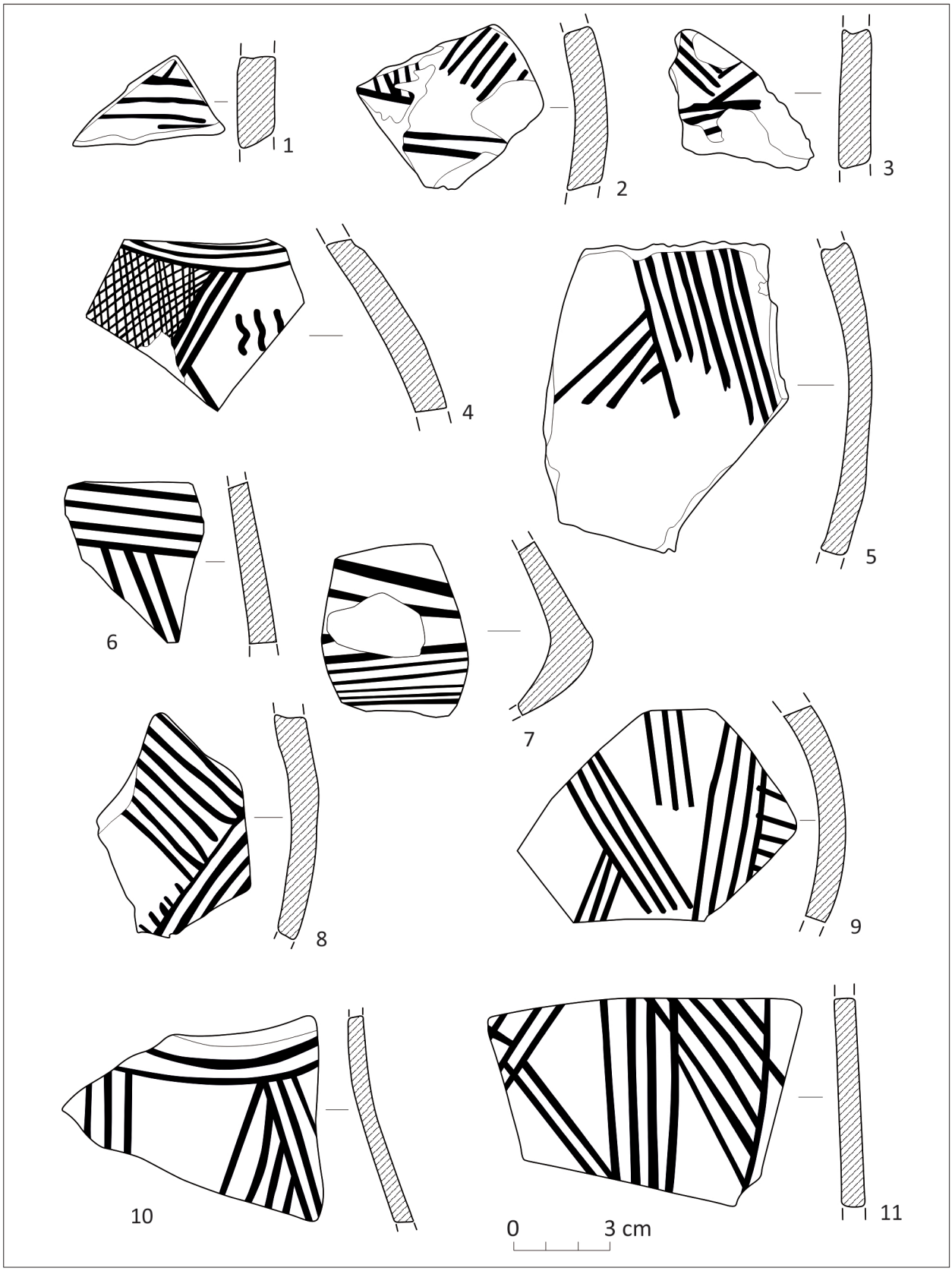

Fig. 61. Ceramică fină. 4, 6-7, 7 - **Socola III-*Stînca Mătușeii Mărioara***;
10-11 - **Pruteni I-Budăi** (după Țerna et all. 2014);
1-3, 5, 8 - **Socola II** (după Bodean, Ursu 2012).

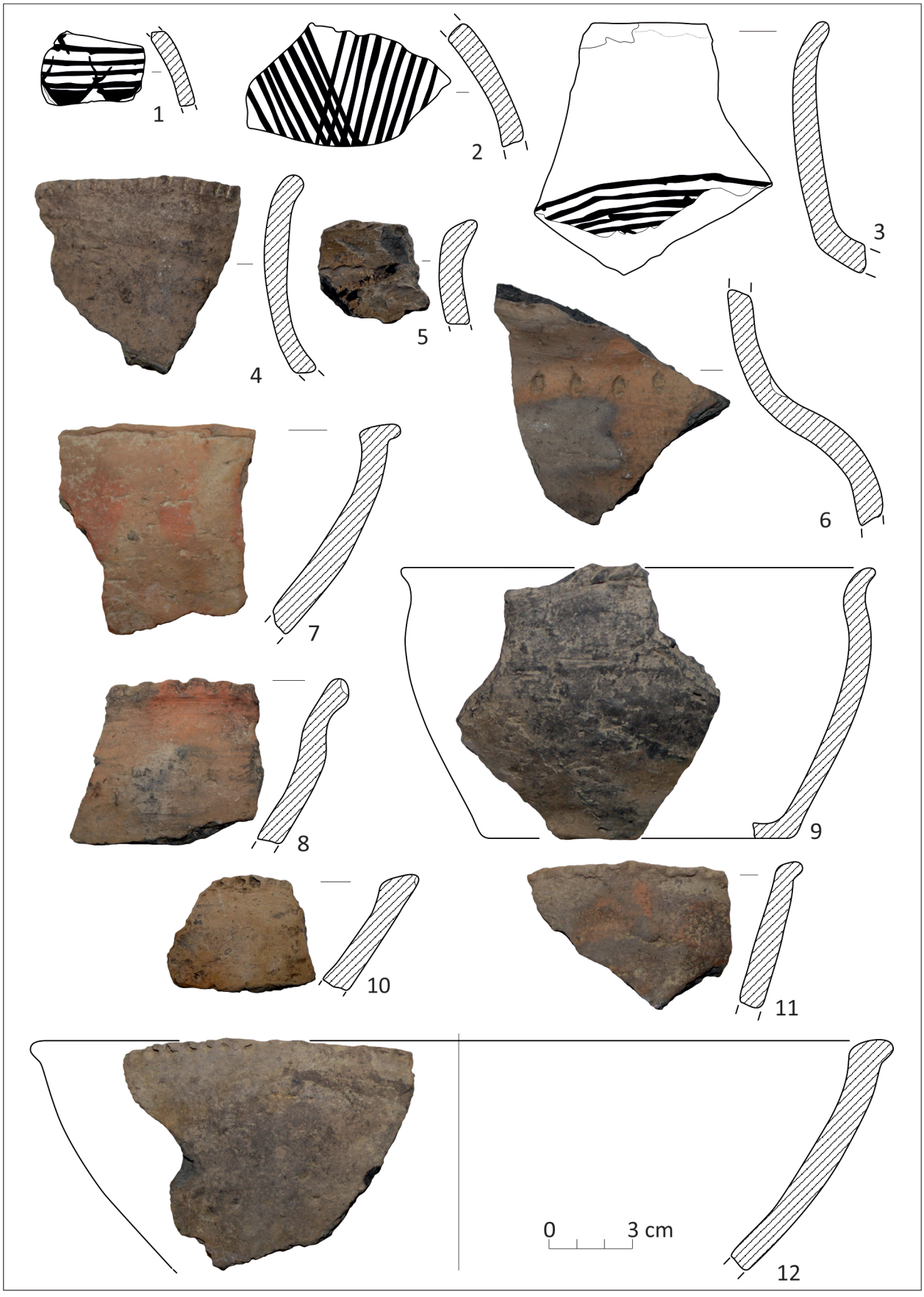

Fig. 62. Vestigii din situl Bilicenii Vechi VIIIa. 1-3 - ceramică fină; 4-12 - ceramică grosieră (din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

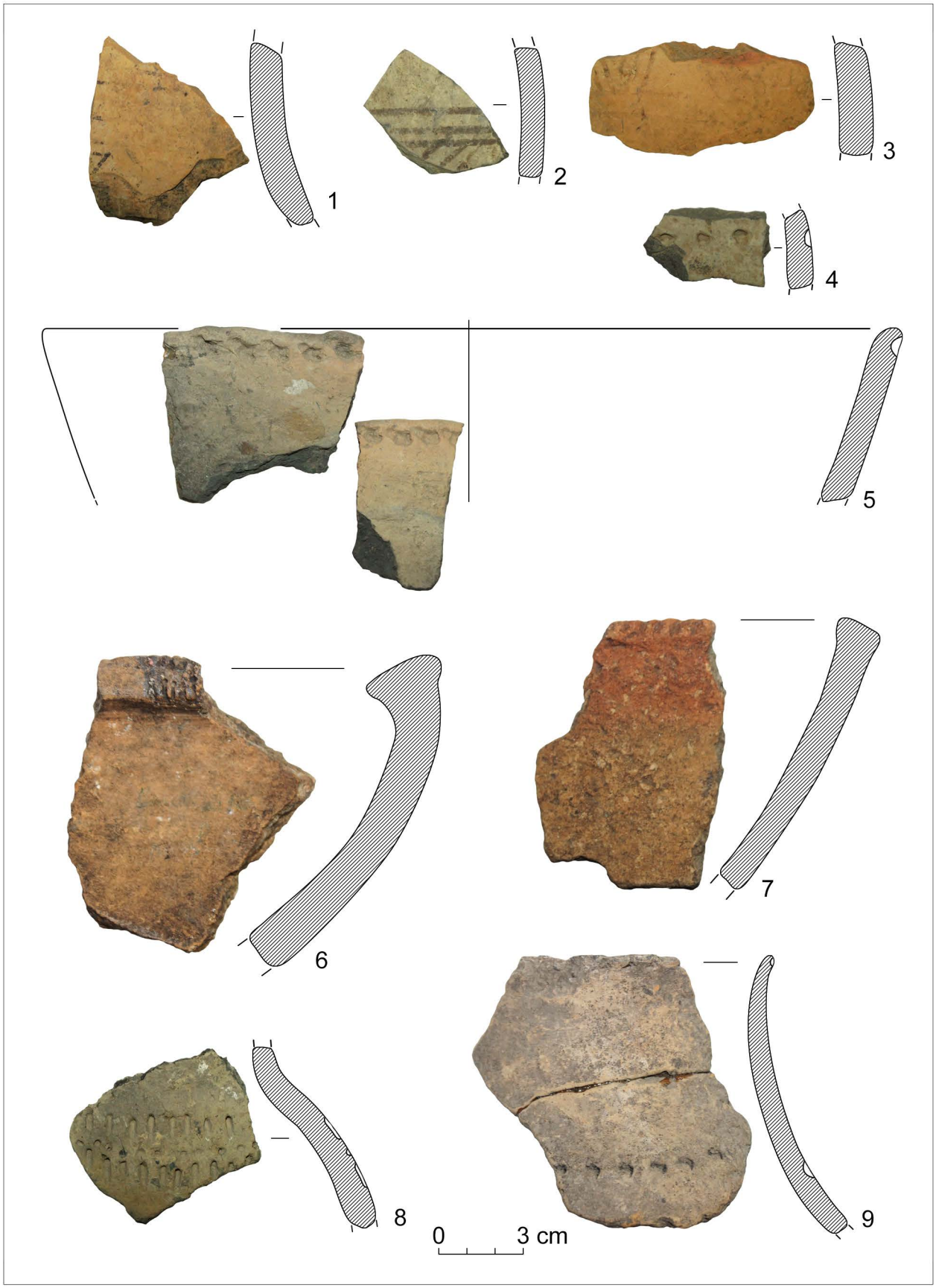

Fig. 63. Ceramică fină (1-3) și grosieră (4-9). (1-3 - **Chișcăreni XVIII**; 4 - **Chirileni IIIb**; 5 - **Brînzeni IV-*Tîrla lui Ştefan***; 6, 8-9 - **Duruitoarea Veche-*Grota***; 7 - **Volodeni III**) (din arhiva lui V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

Fig. 64. Ceramică fină (1-2, 4-7) și grosieră (3).
(1-2, 5, 7 - **Mihailovca II-*La Hîrtop***; 3 - **Mihailovca IV**; 4, 6 - **Mihuleni III**)
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

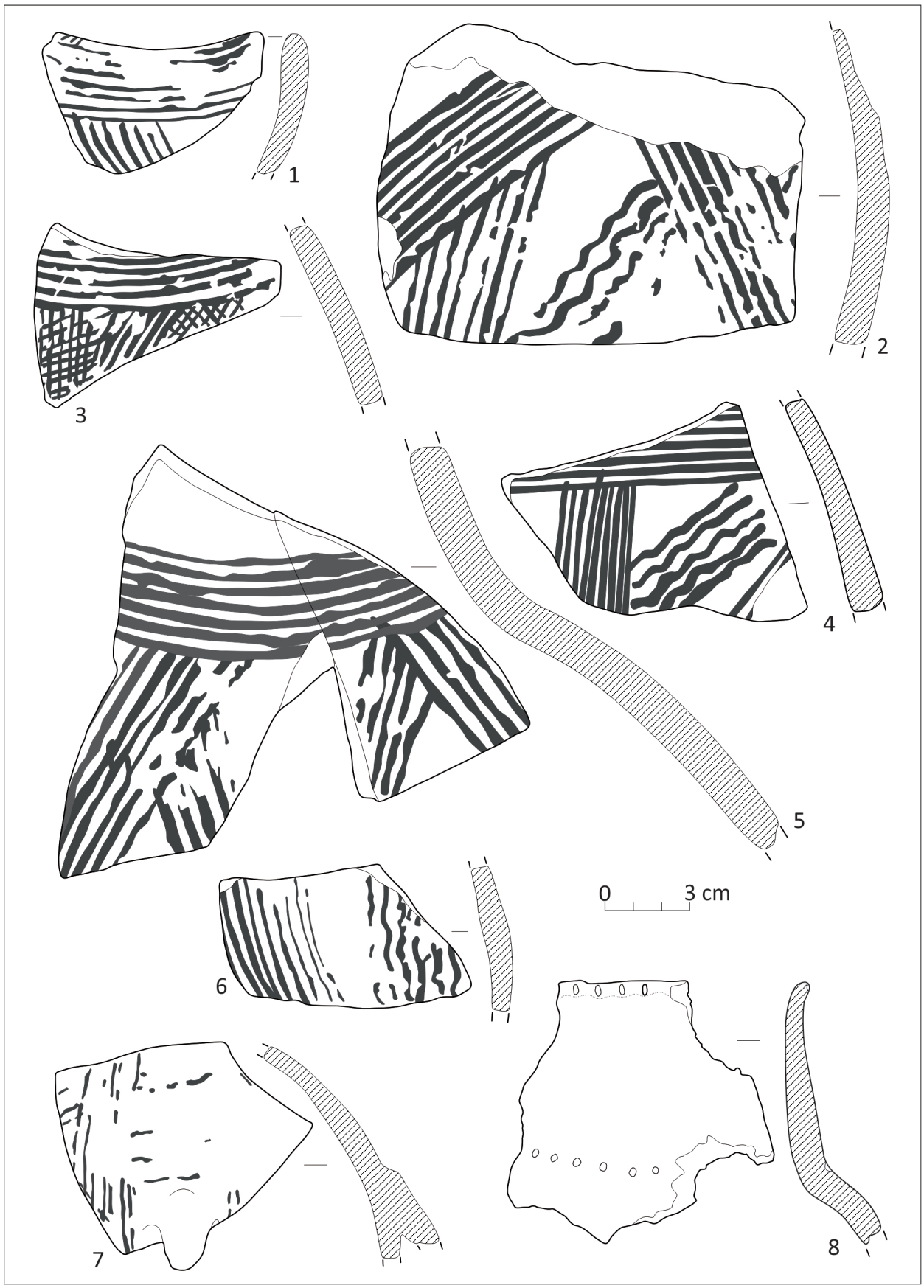

Fig. 65. Ceramică fină (1-7) **și grosieră din situl Nicolaevca I**
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

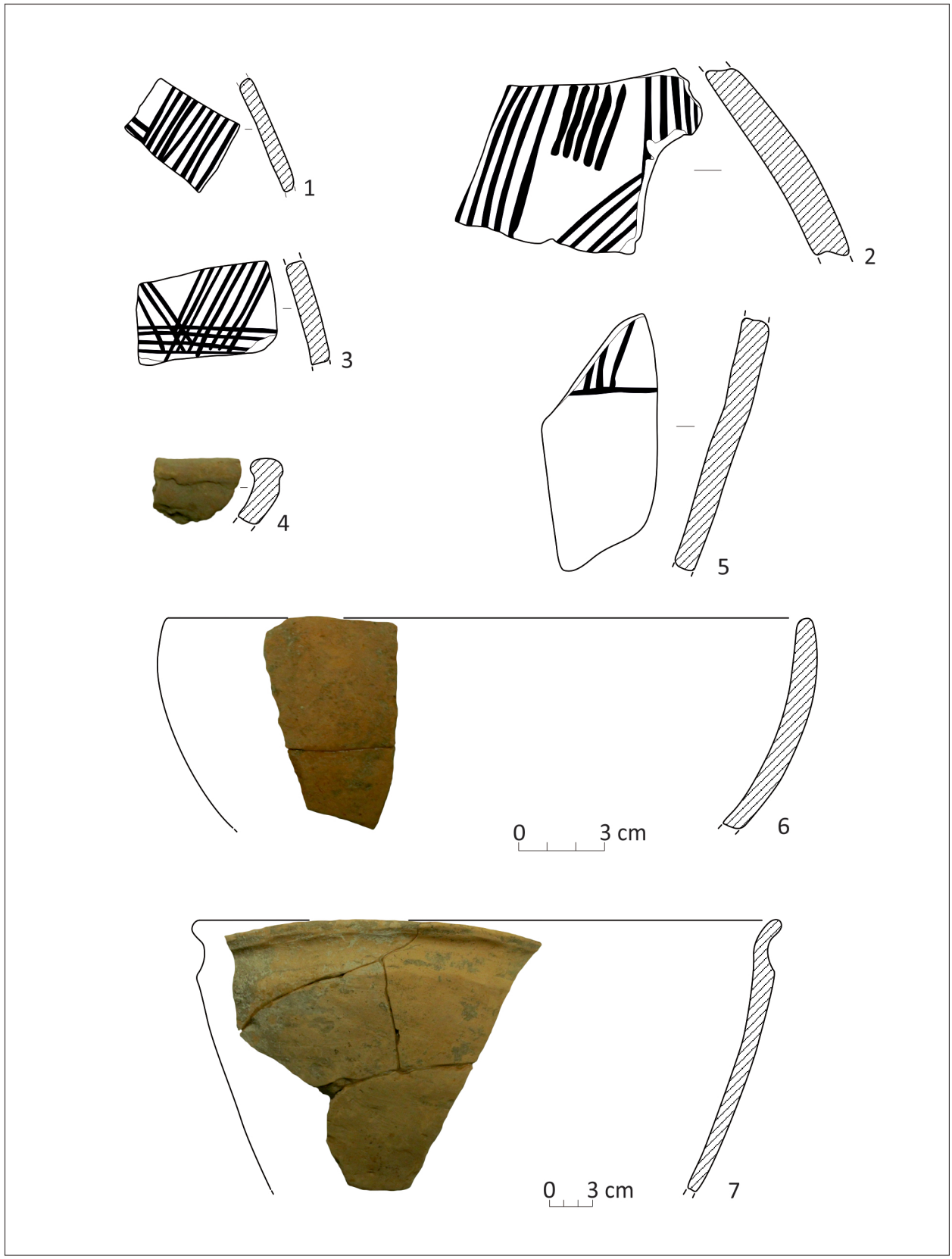

Fig. 66. Ceramică fină din situl Tătărăuca Nouă XV
(din colecția MNIM, reconstituire grafică de autor).

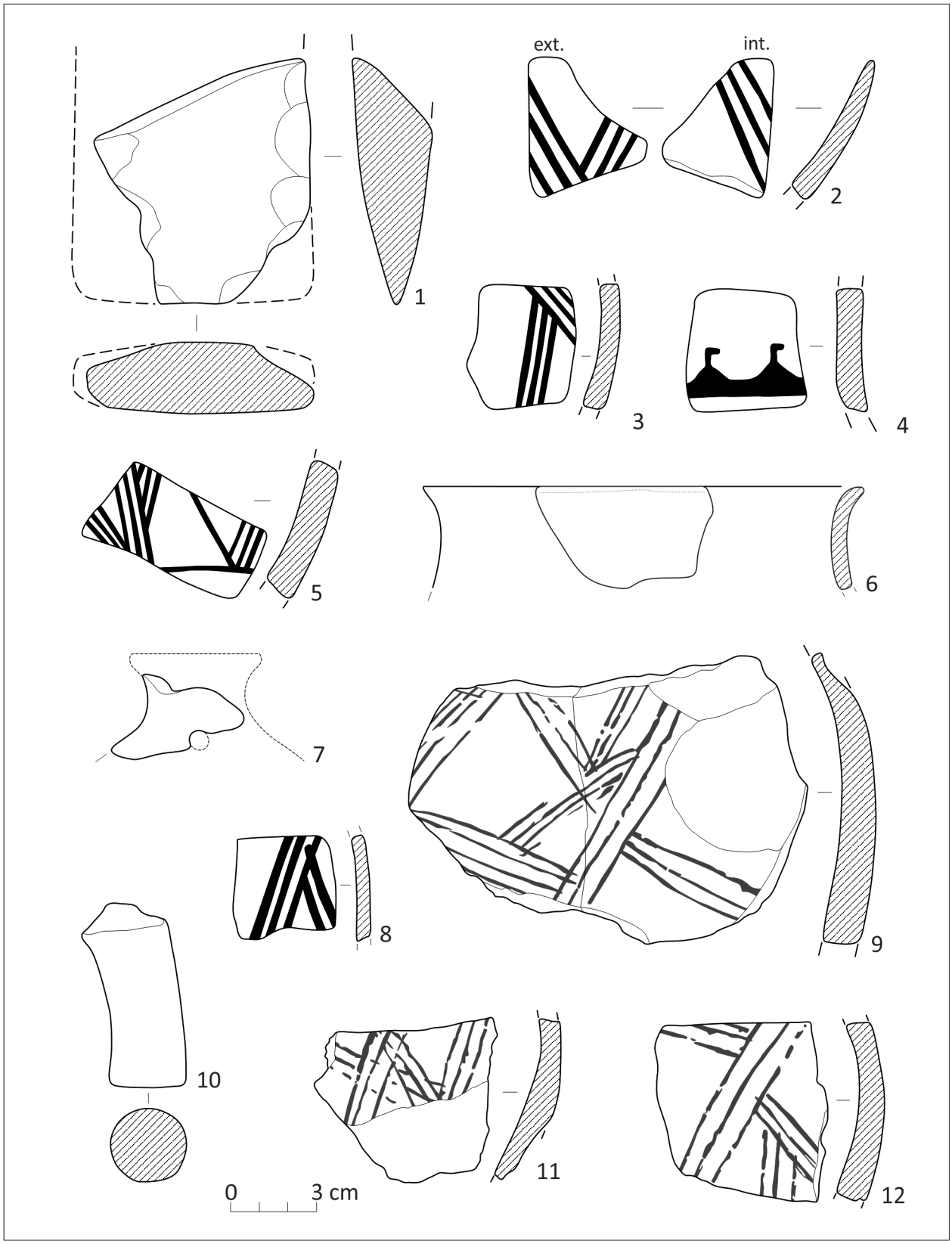

Fig. 67. Topor din silex (1) și ceramică fină (2-12).
(1-6 - **Bahrinești VI**; 7-8 - **Sloveanca II**; 9-12 - **Nicoreni VI**)
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

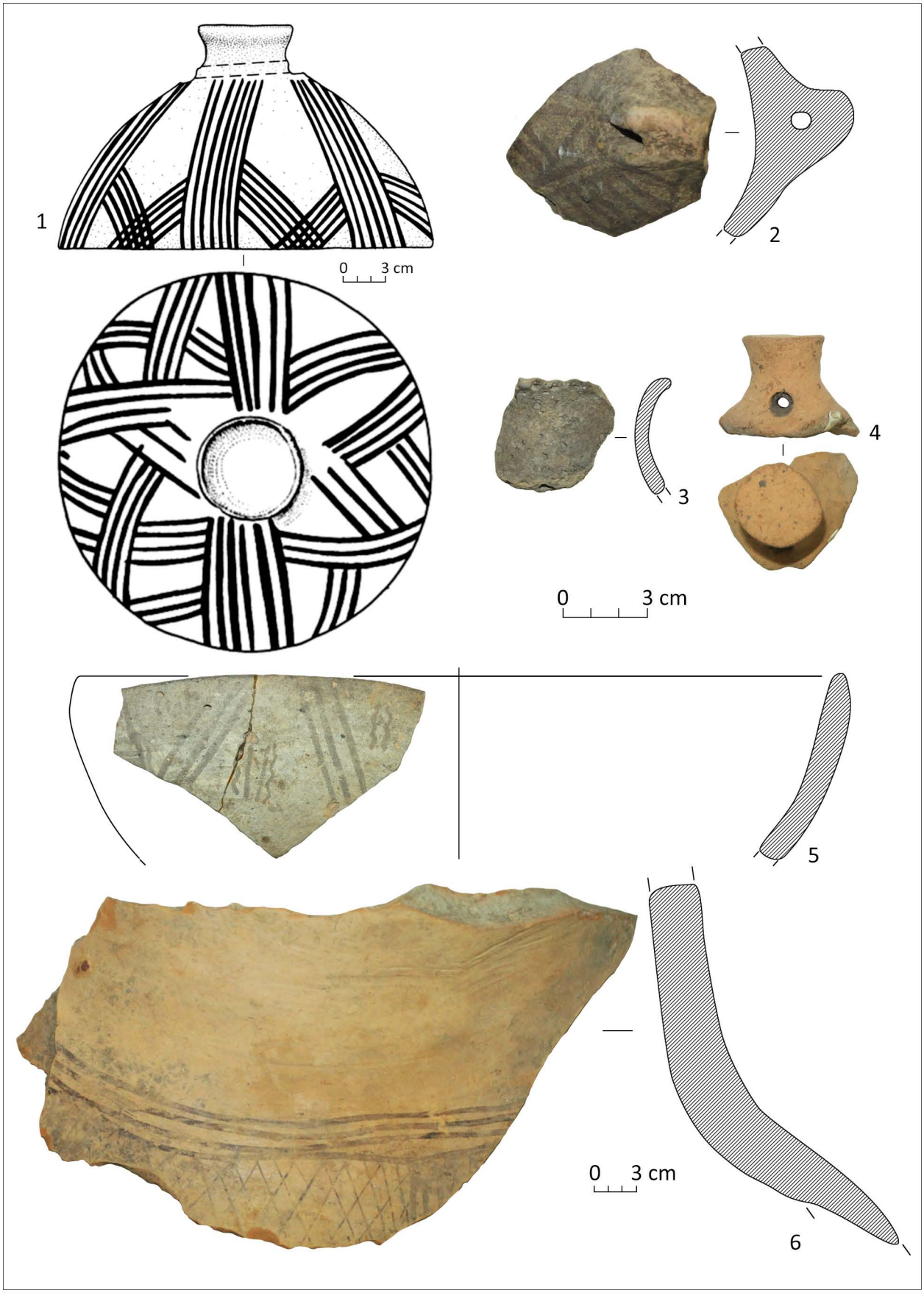

Fig. 68. Ceramică fină (1 - **Vertiujeni IV**; 2, 4-6 - **Zastînca II**) și grosieră (3 - **Zastînca II**) (din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

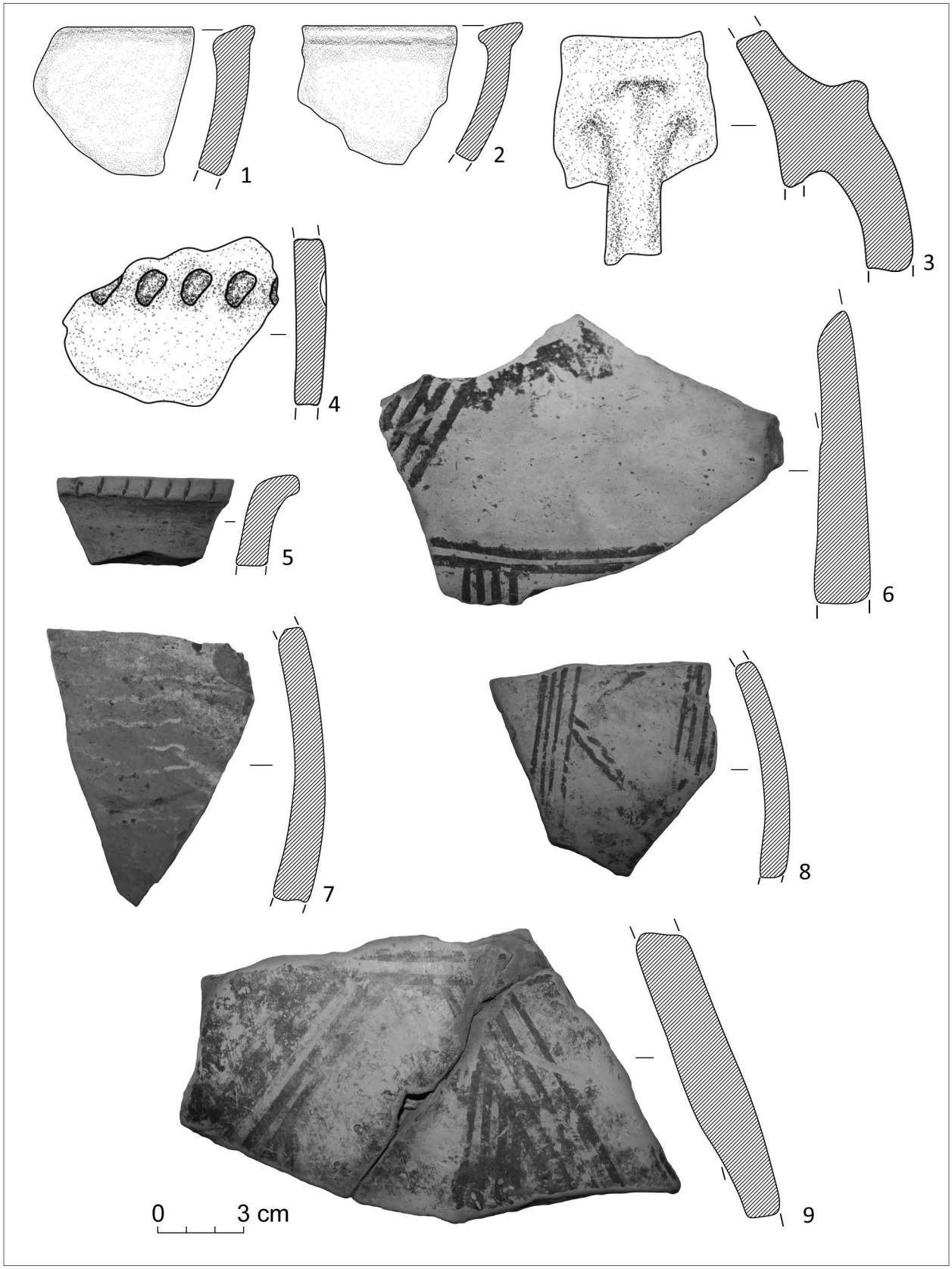

Fig. 69. 1-4 - ceramică grosieră din situl **Mana** (din arhiva V. Dergacev); ceramică fină din siturile **Sofia IV-*La Găvan*** (6, 8, 9) și **Sofia XII-*La școală*** (din arhiva V. Bicbaev)

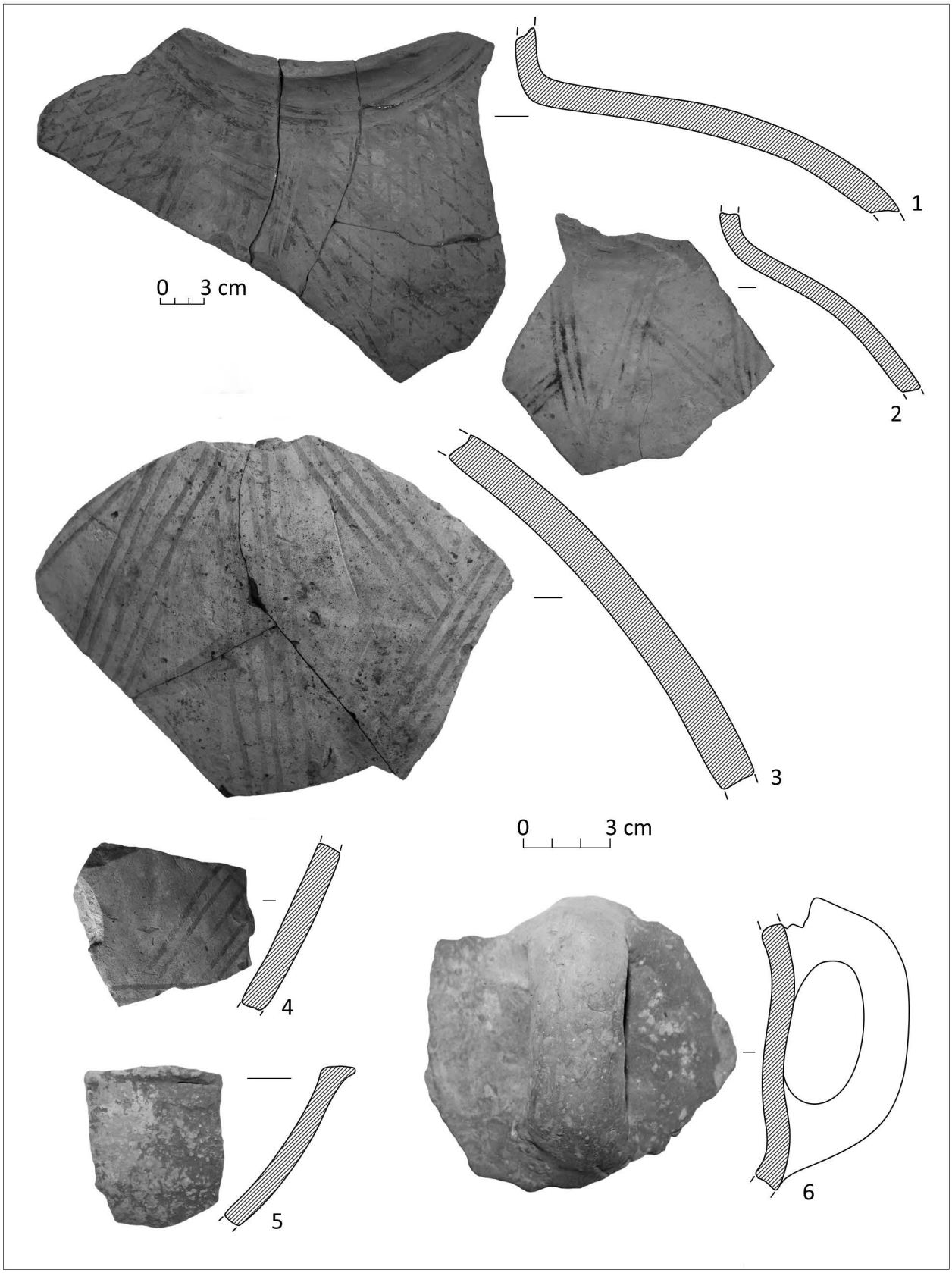

Fig. 70. Ceramică fină (1-4) și grosieră (5-6). (1-2 - **Chișcăreni XI**;
3-4 -**Trinca-*La biserica veche***; 5-6 - **Proscureni II**) (din colecţia MNIM şi indedite).

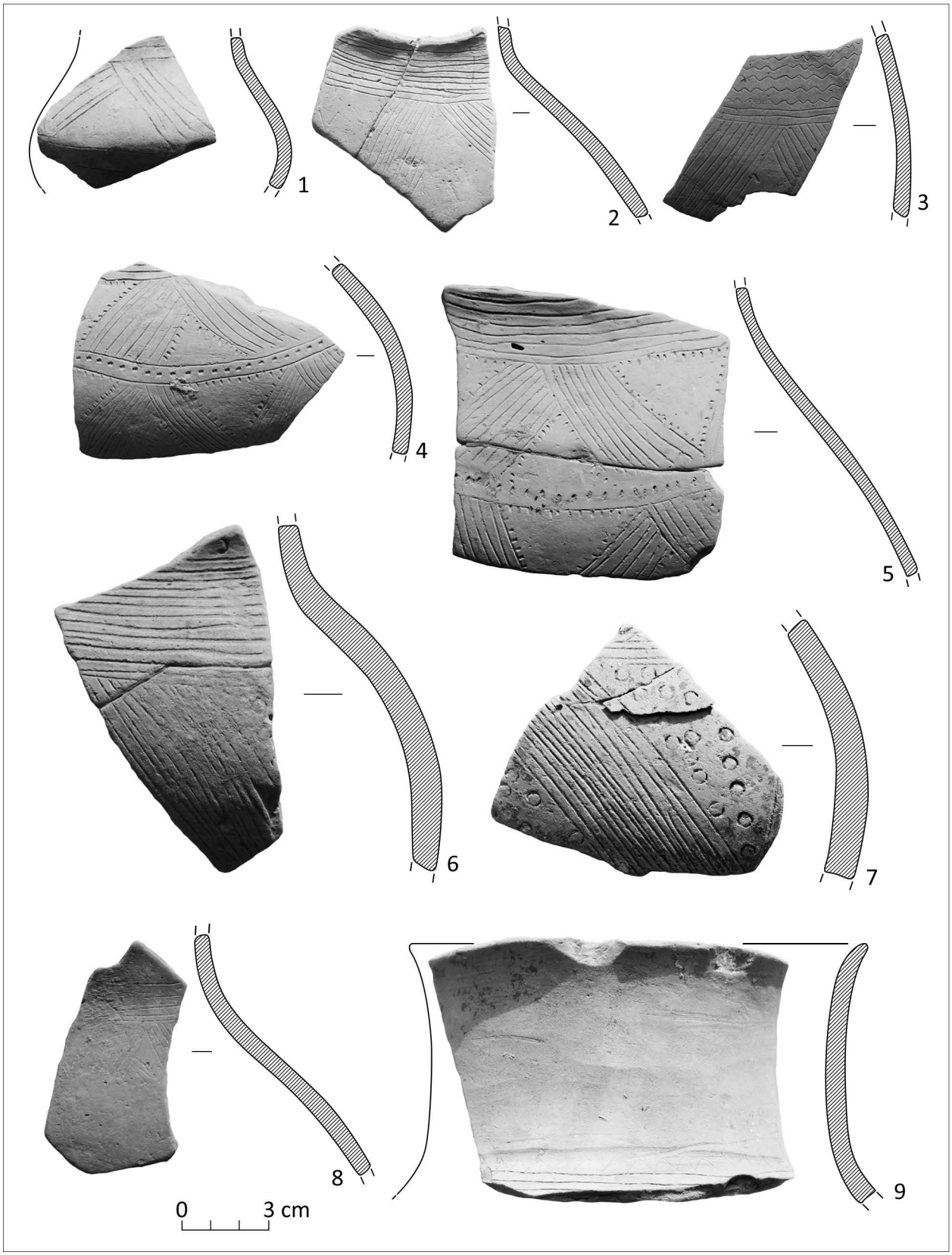

Fig. 71. Ceramică fină cu decor incizată din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

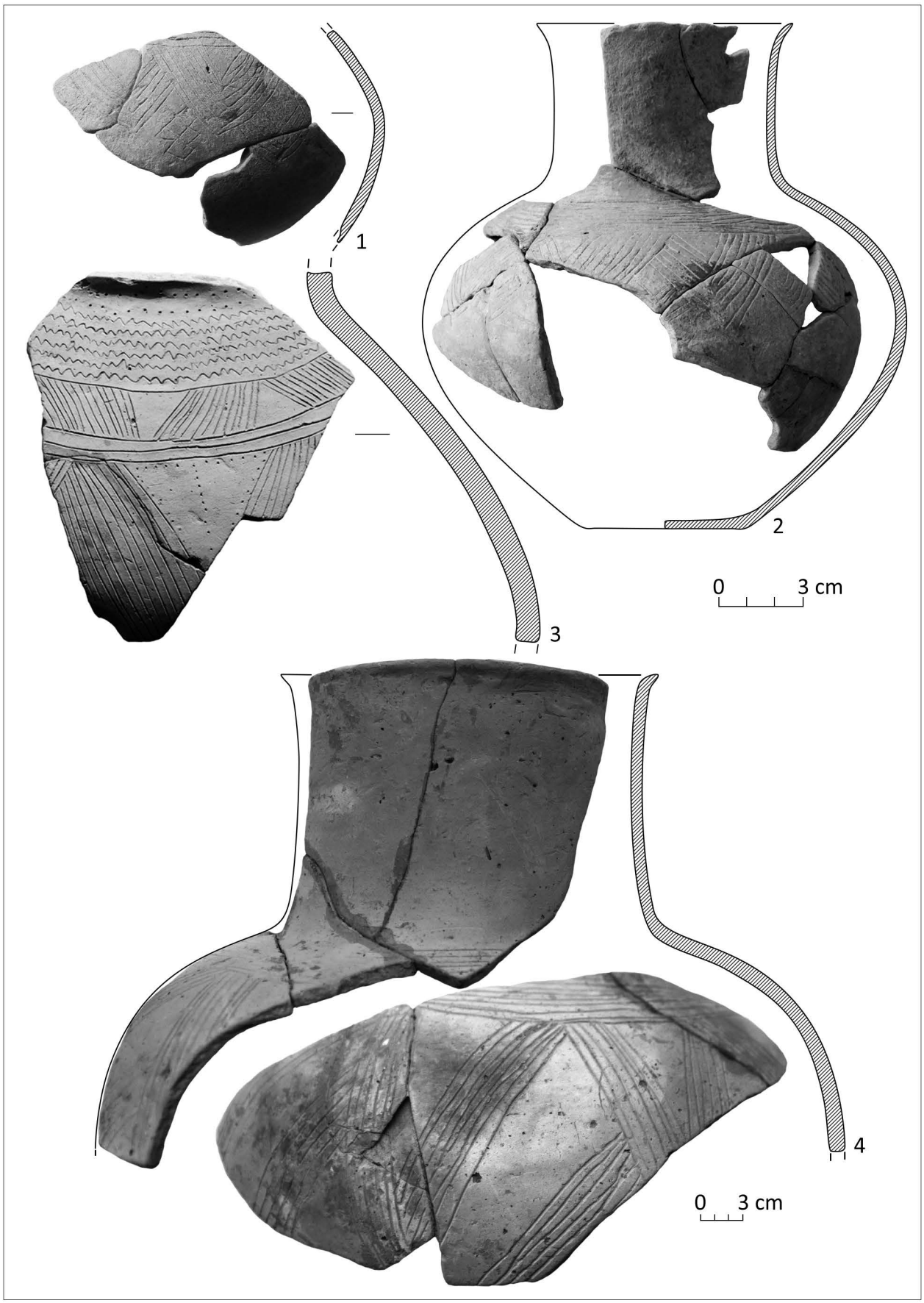

Fig. 72. Ceramică fină incizată din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

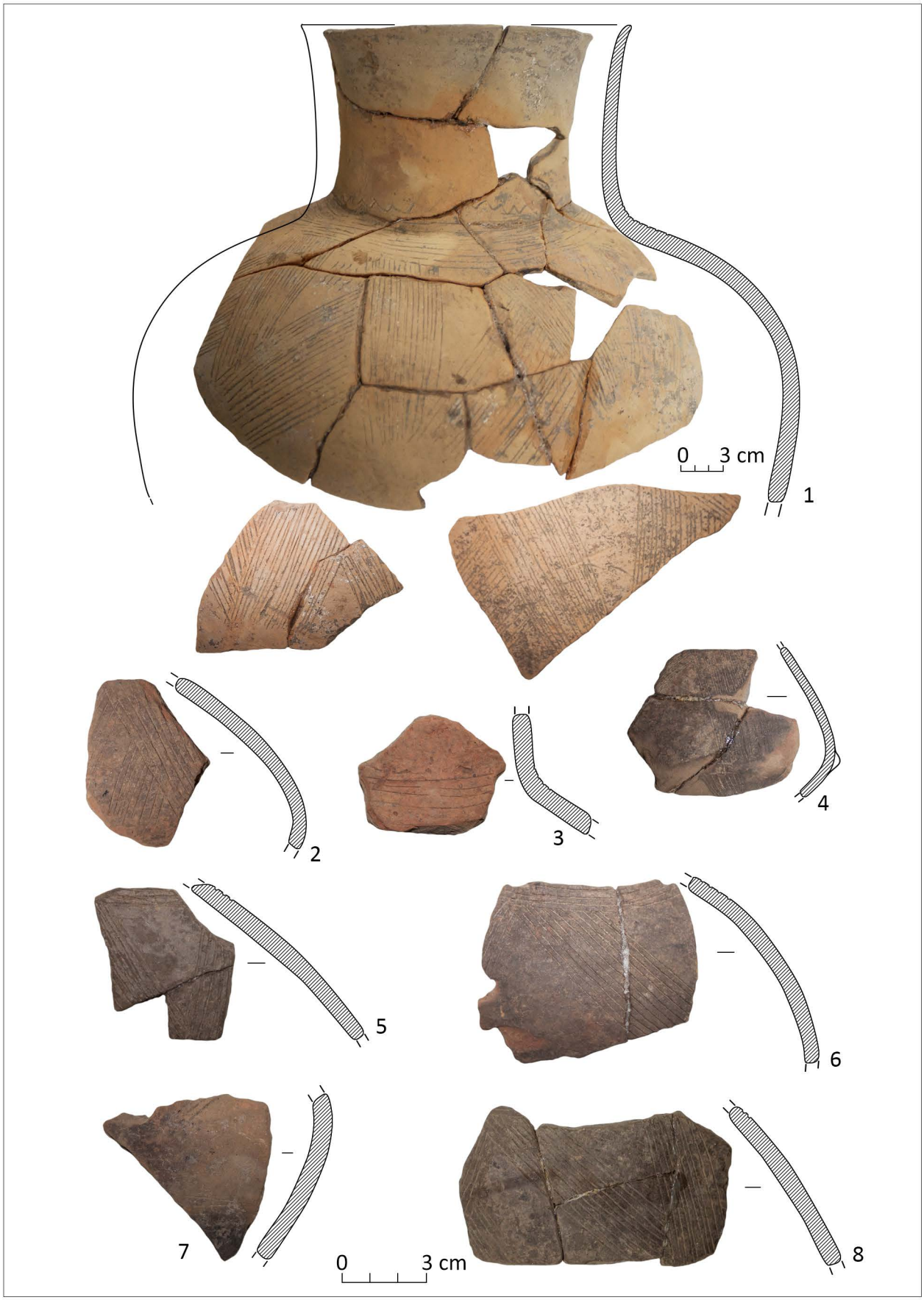

Fig. 73. Ceramică fină cu decor incizat din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

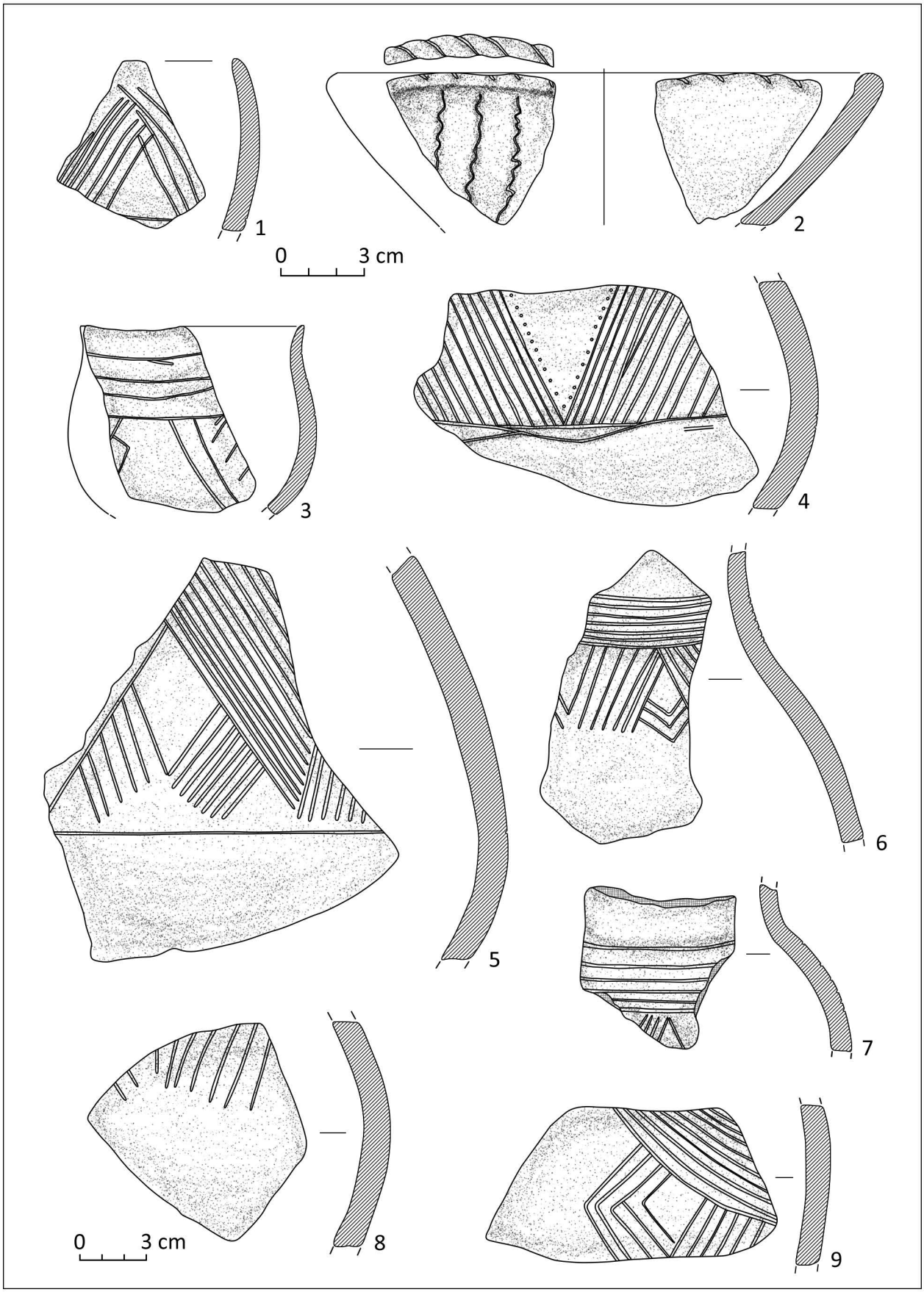

Fig. 74. Ceramică fină cu decor incizat din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Leviţki, redesenat de autor).

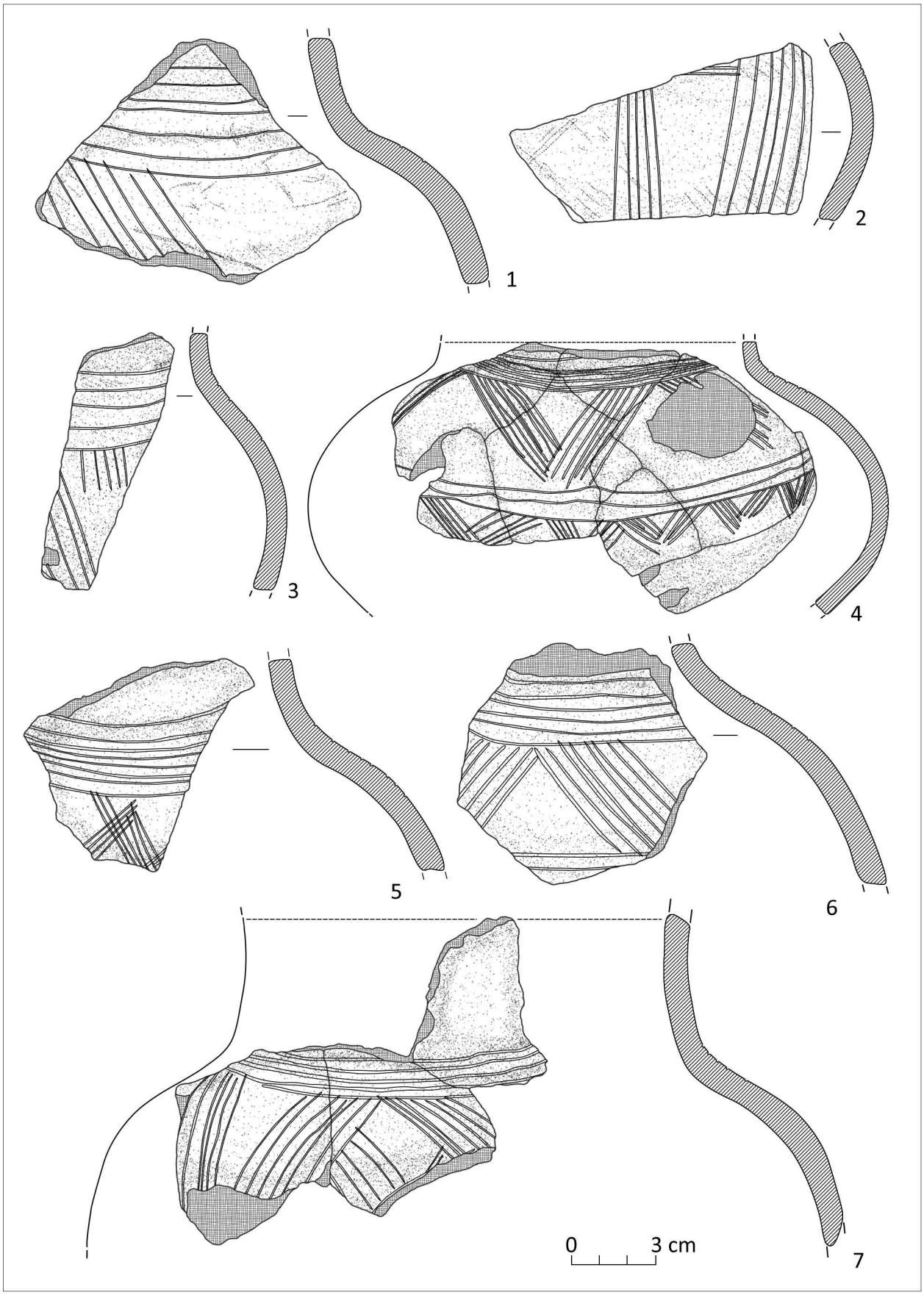

Fig. 75. Ceramică fină cu decor incizat din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, redesenat de autor).

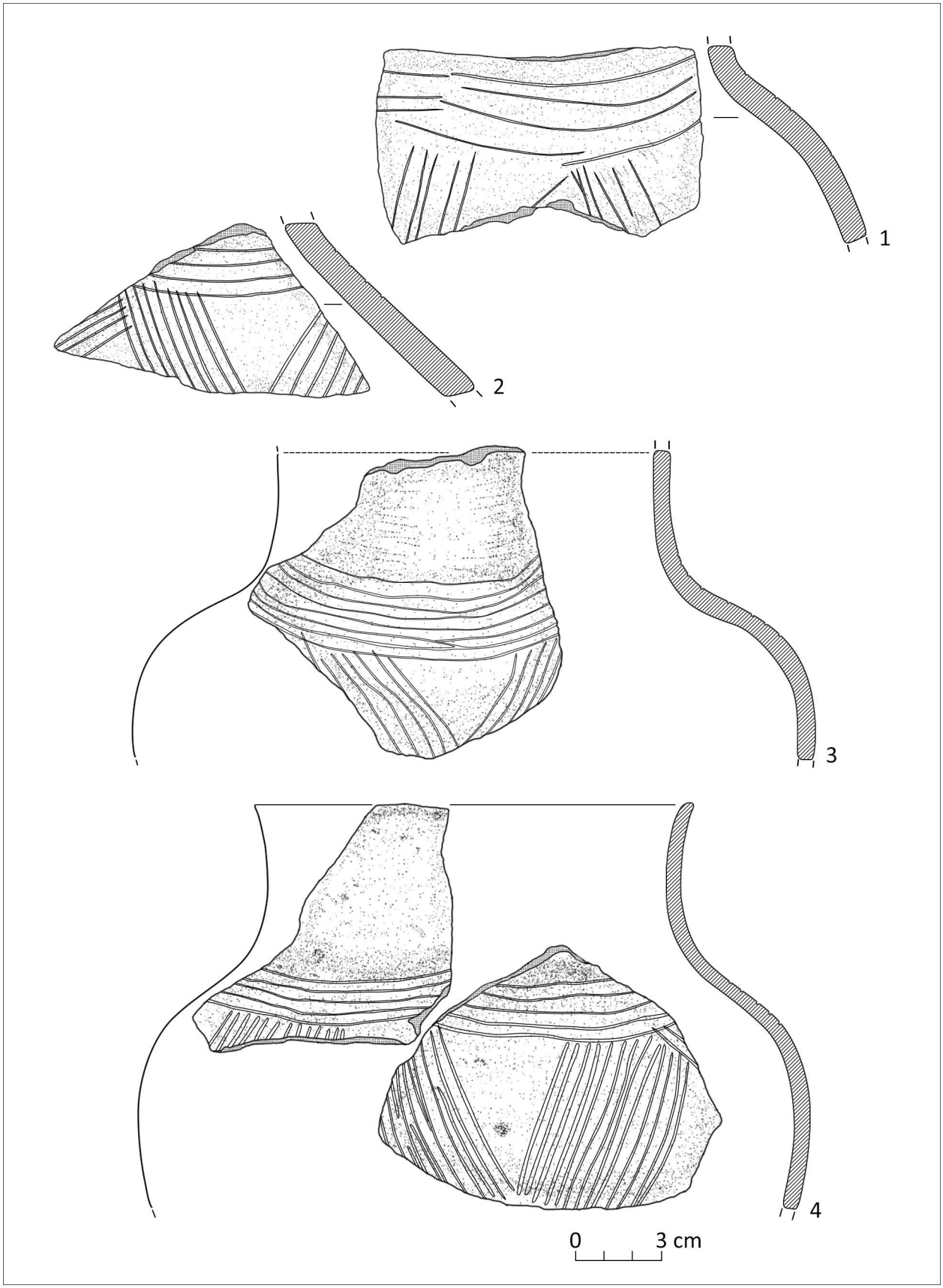

Fig. 76. Ceramică fină cu decor incizat din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

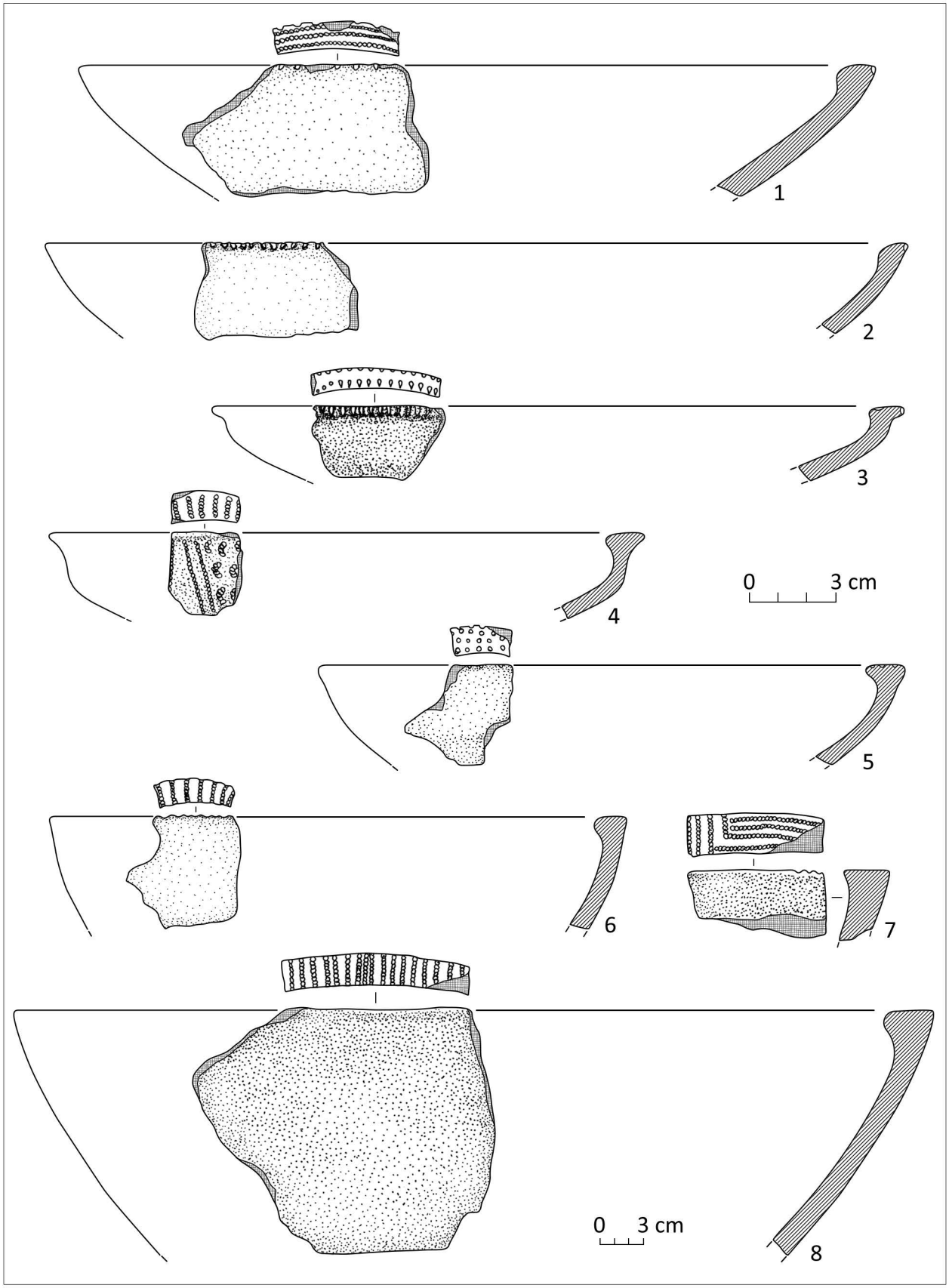

Fig. 77. Ceramică grosieră din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din arhiva V. Dergacev şi colecţiile MNIM, reconstituire grafică de autor).

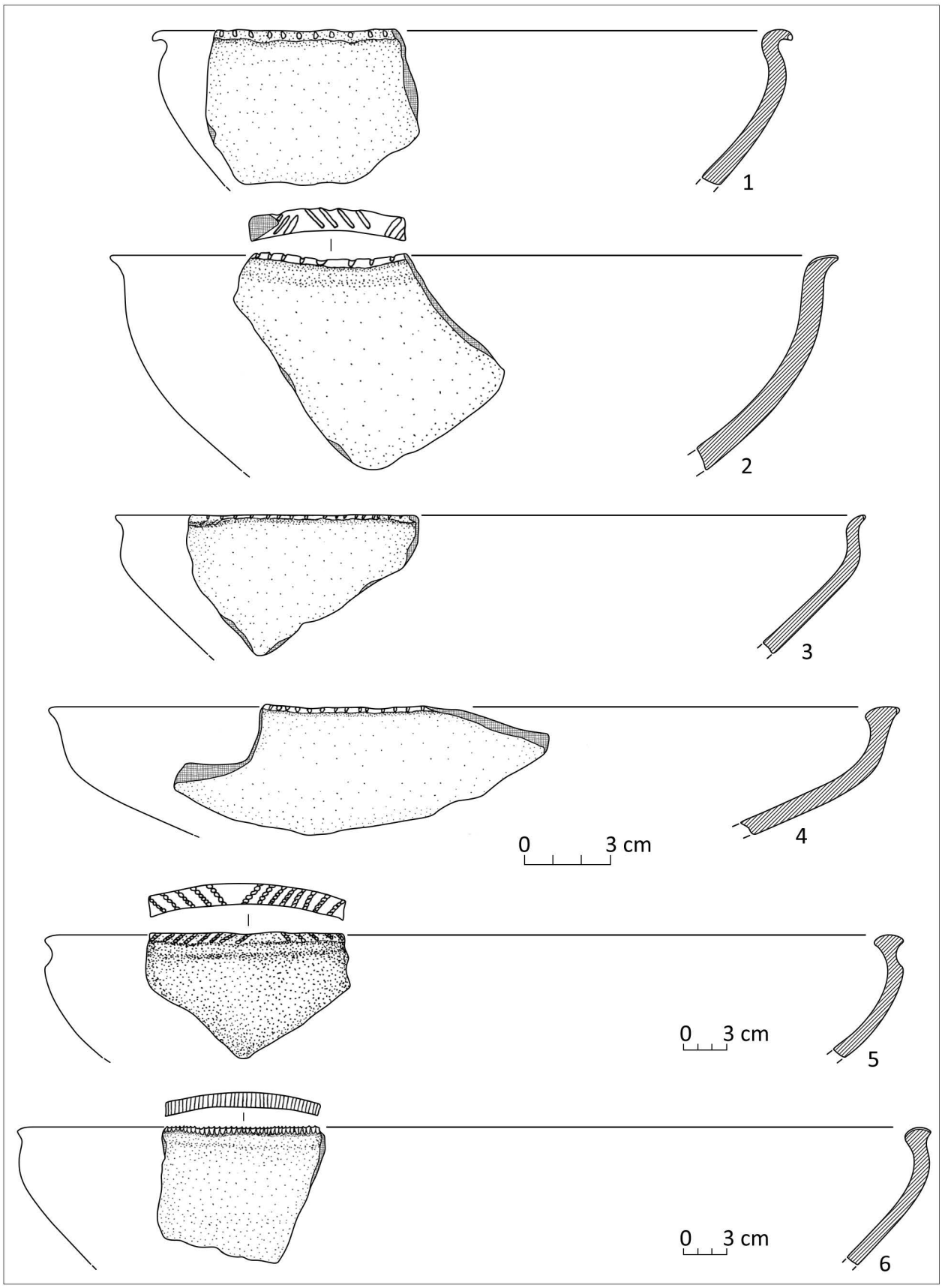

Fig. 78. Ceramică fină din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din arhiva V. Dergacev și colecţia MNIM, redesenat de autor).

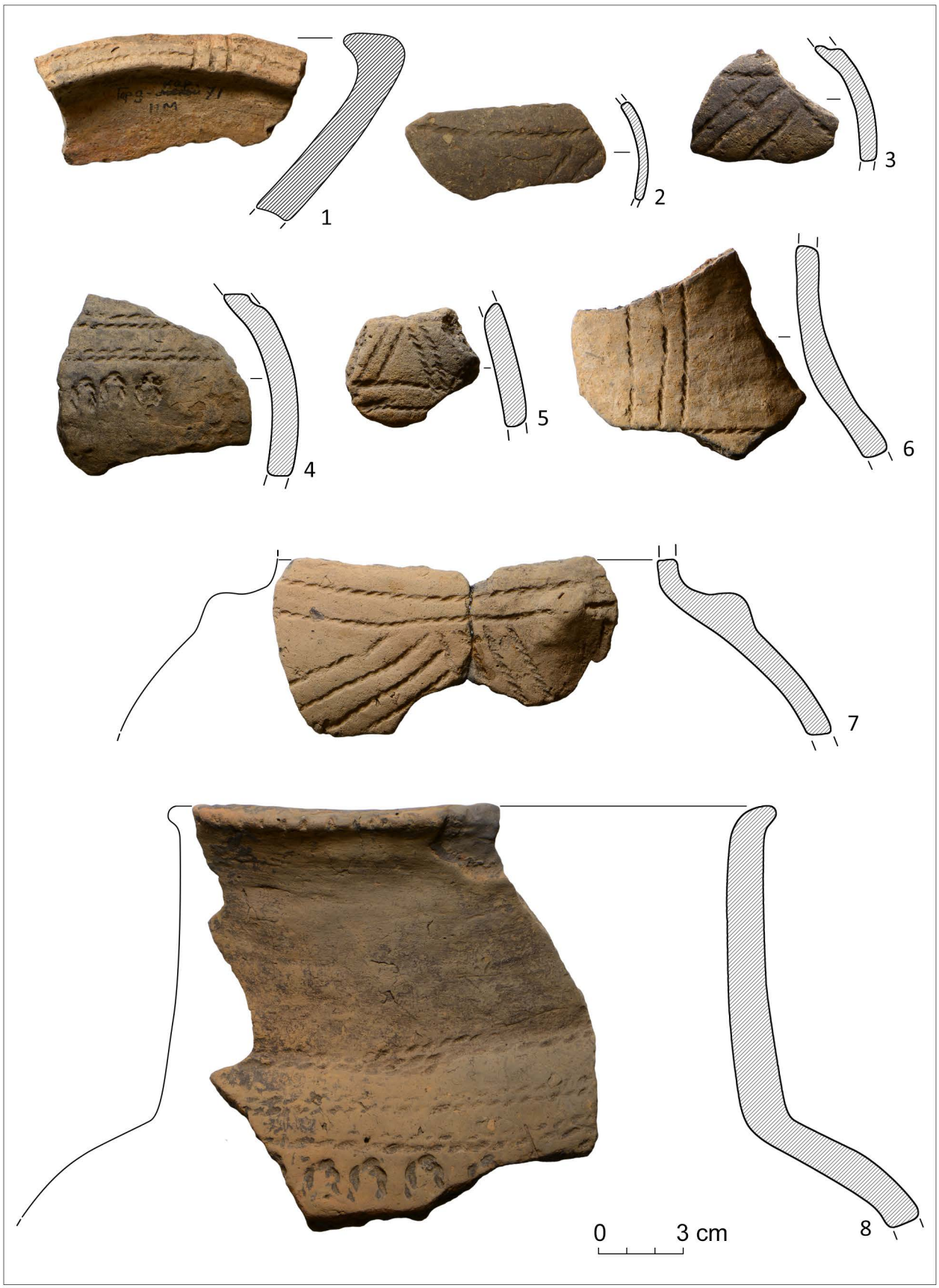

Fig. 79. Ceramică grosieră din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din arhiva V. Dergavcev și colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

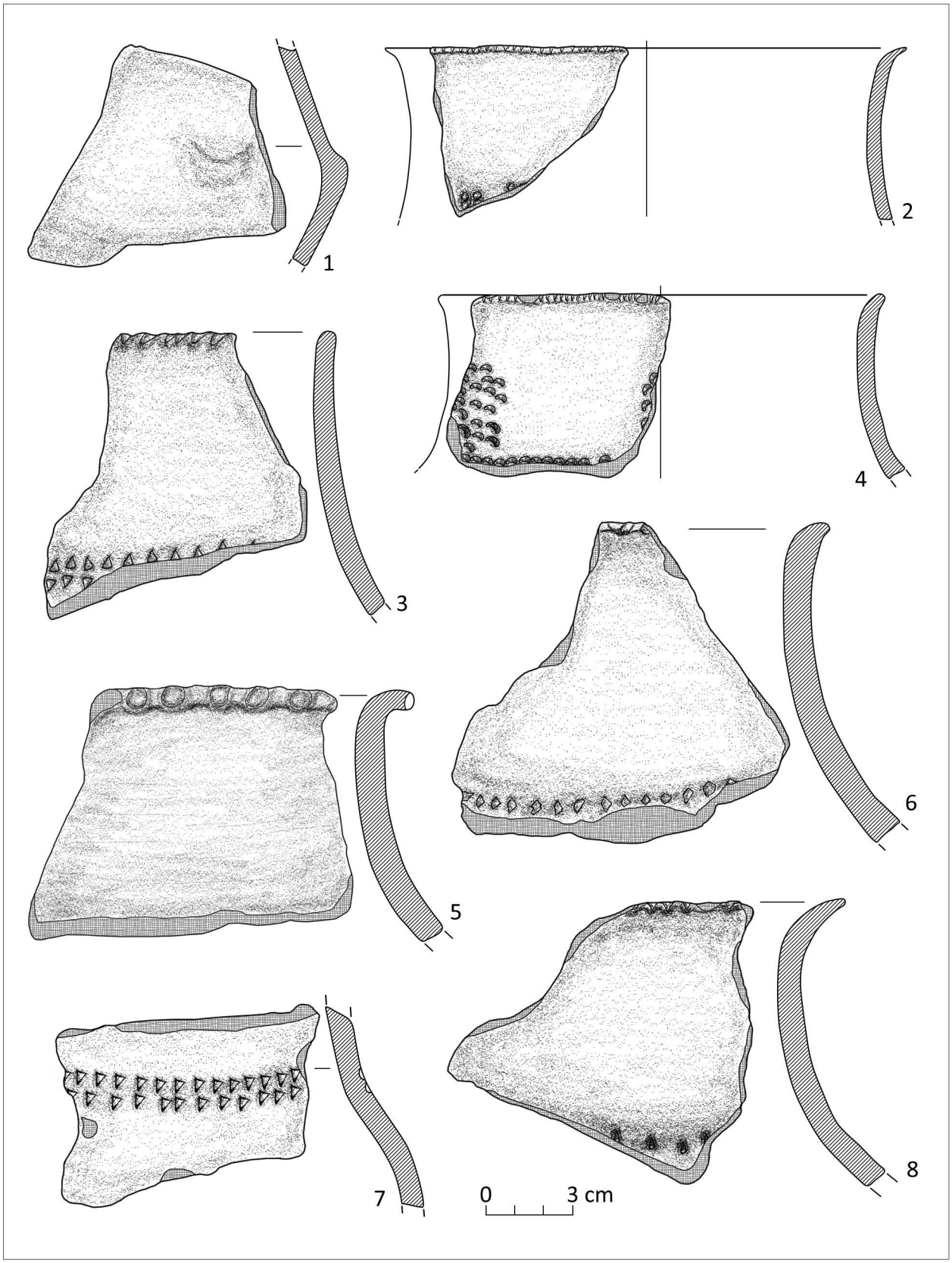

Fig. 80. Ceramică grosieră din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

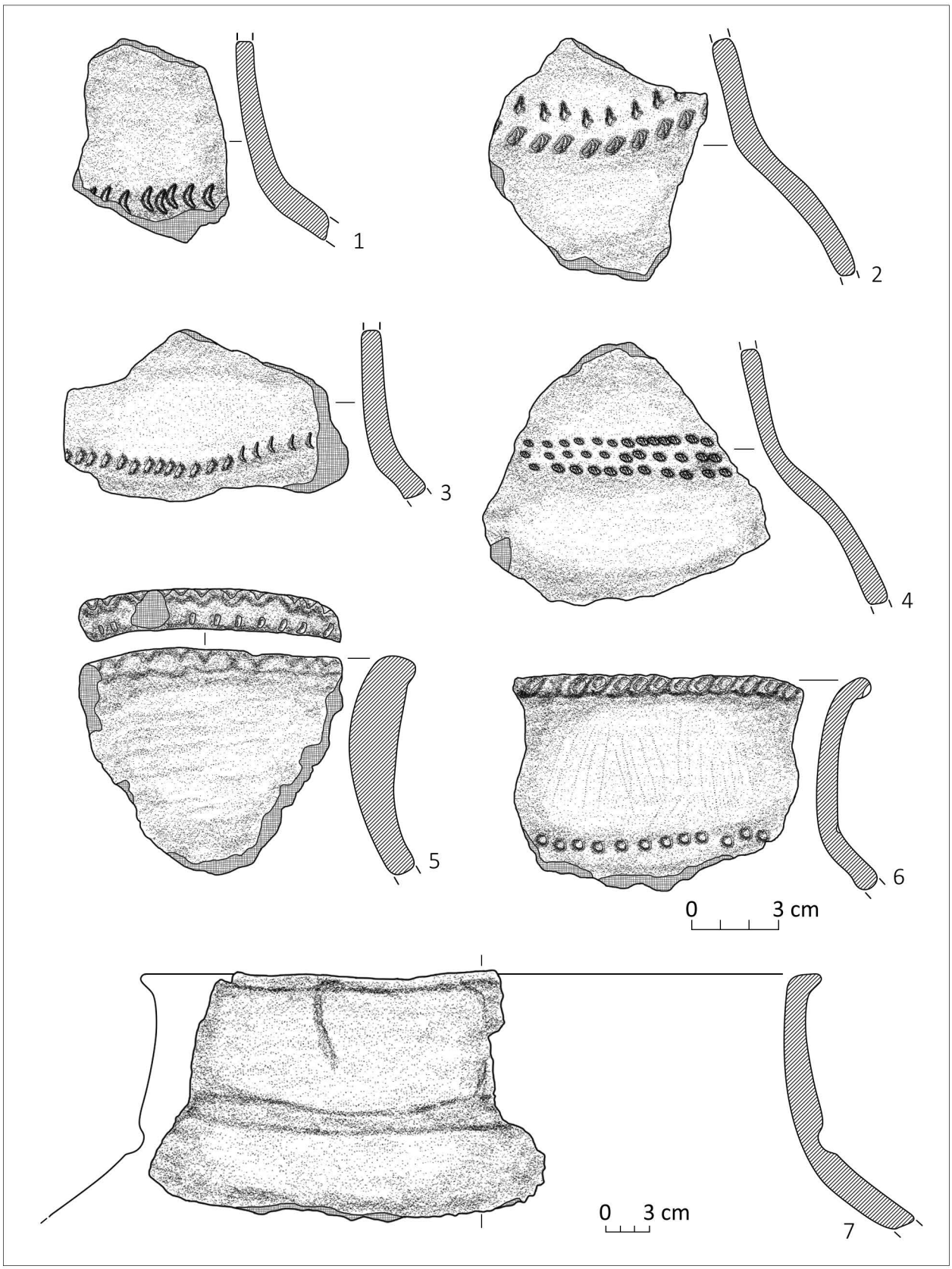

Fig. 81. Ceramică grosieră din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din arhiva V. Dergacev și colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

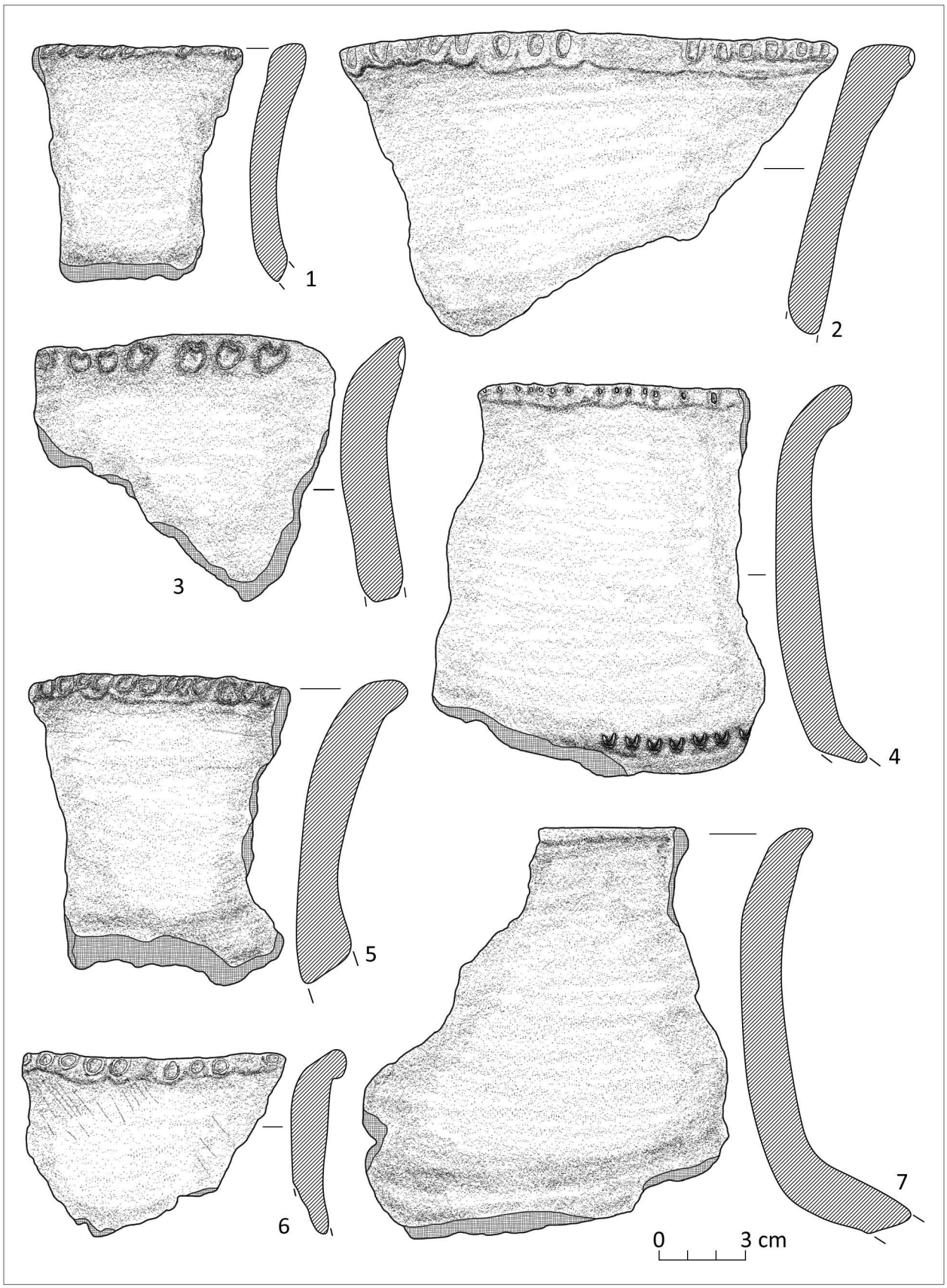

Fig. 82. Ceramică grosieră din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

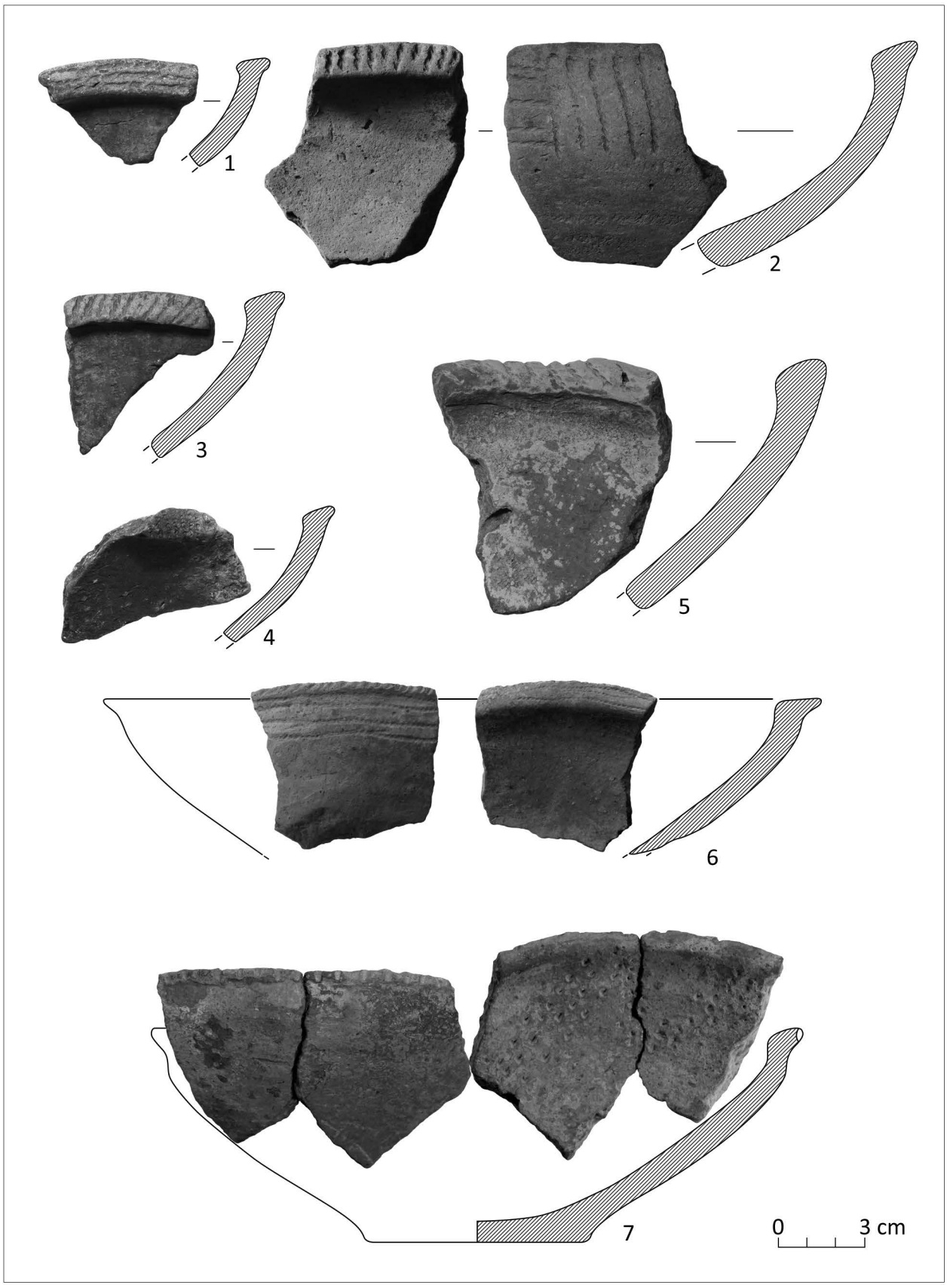

Fig. 83. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

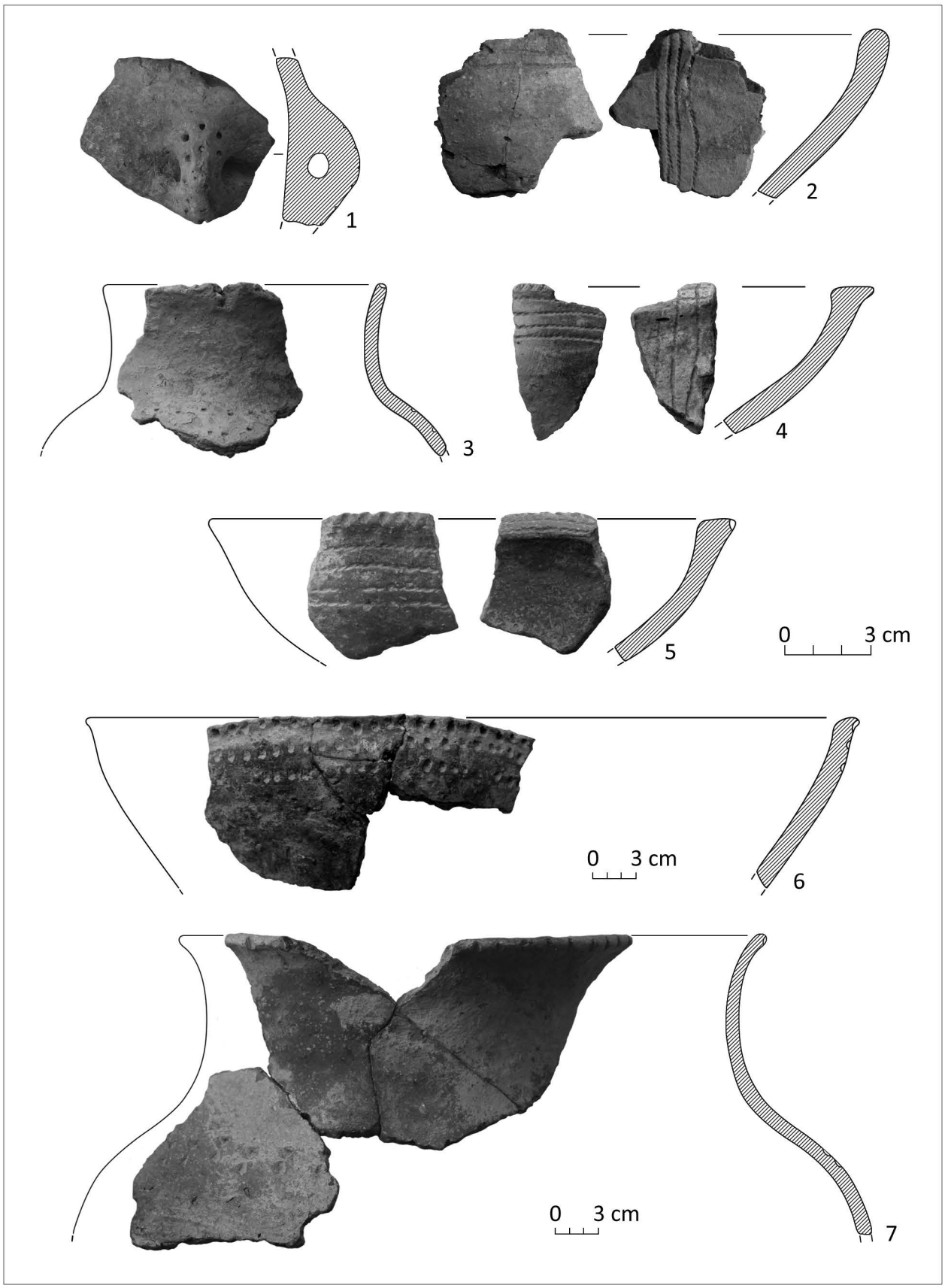

Fig. 84. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

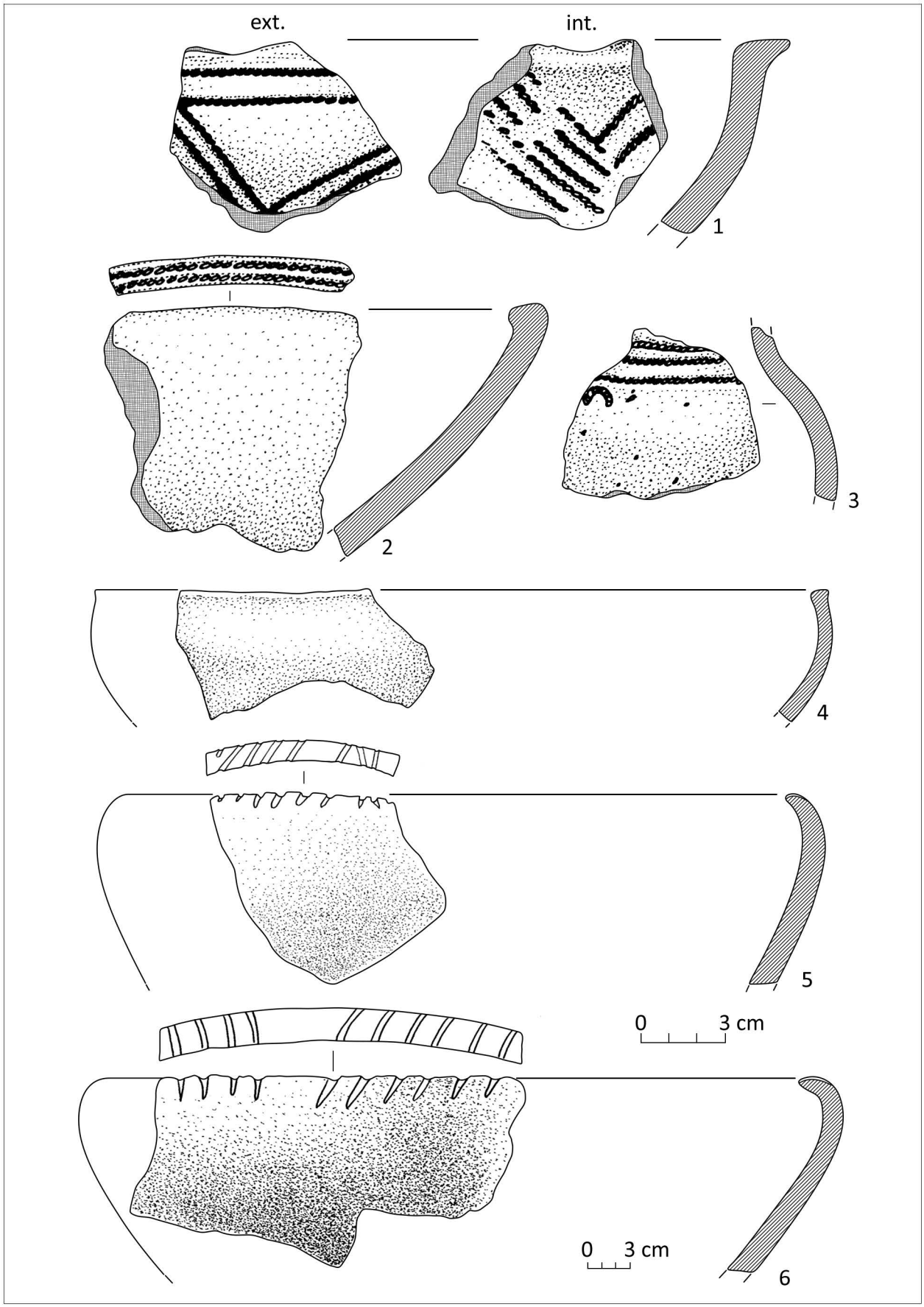

Fig. 85. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

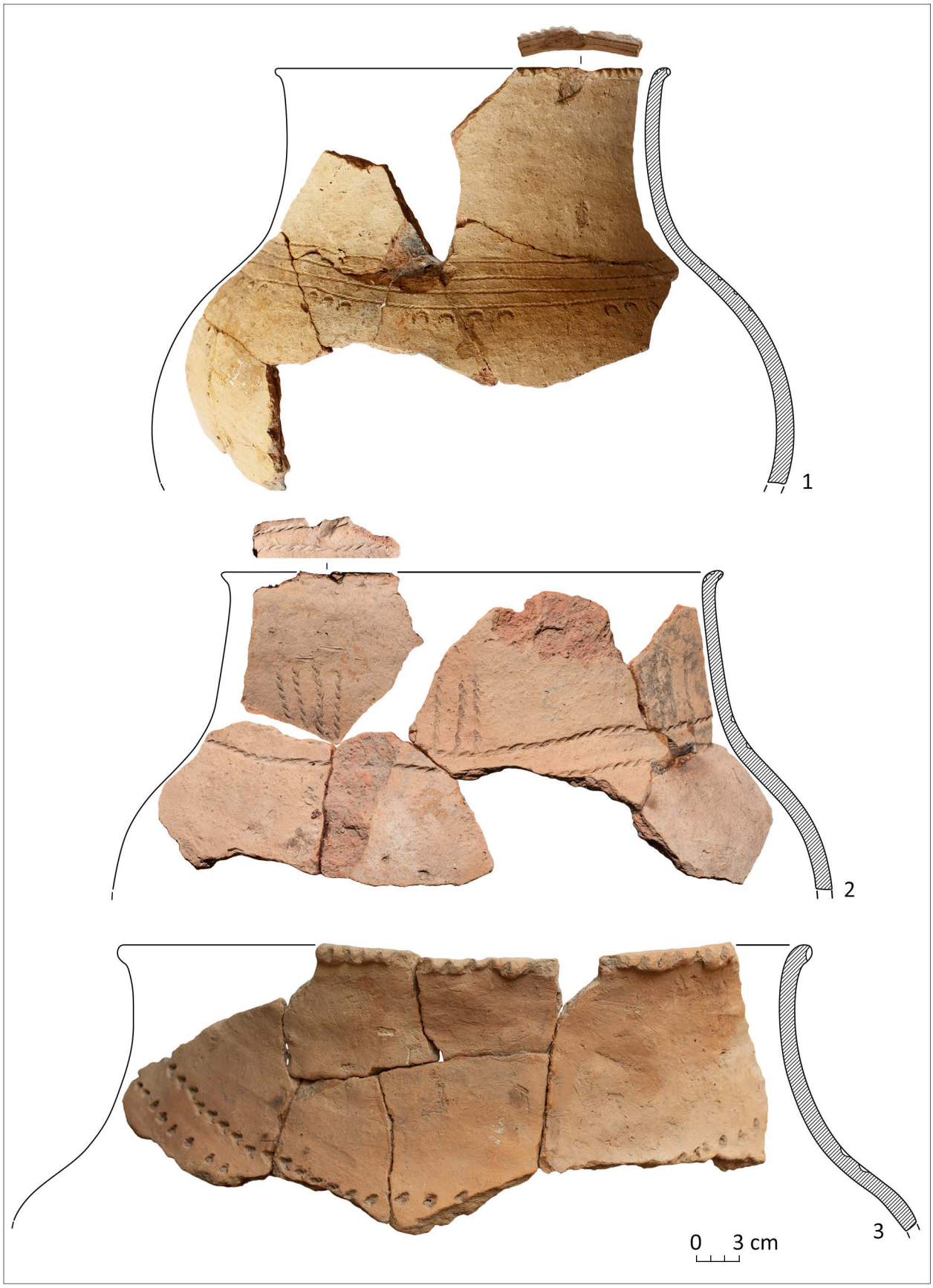

Fig. 86. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

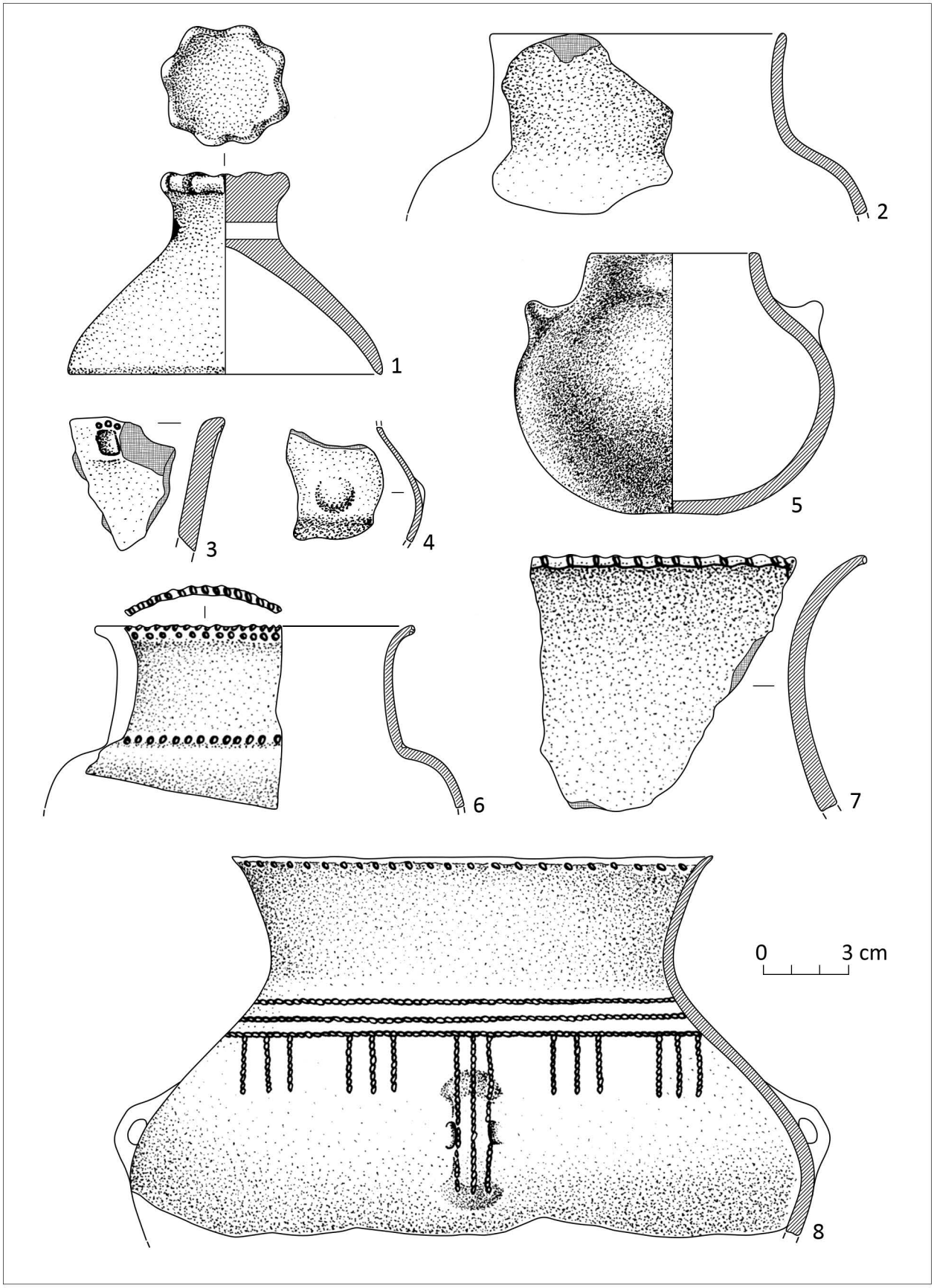

Fig. 87. Ceracmică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Leviţki, redesenat de autor).

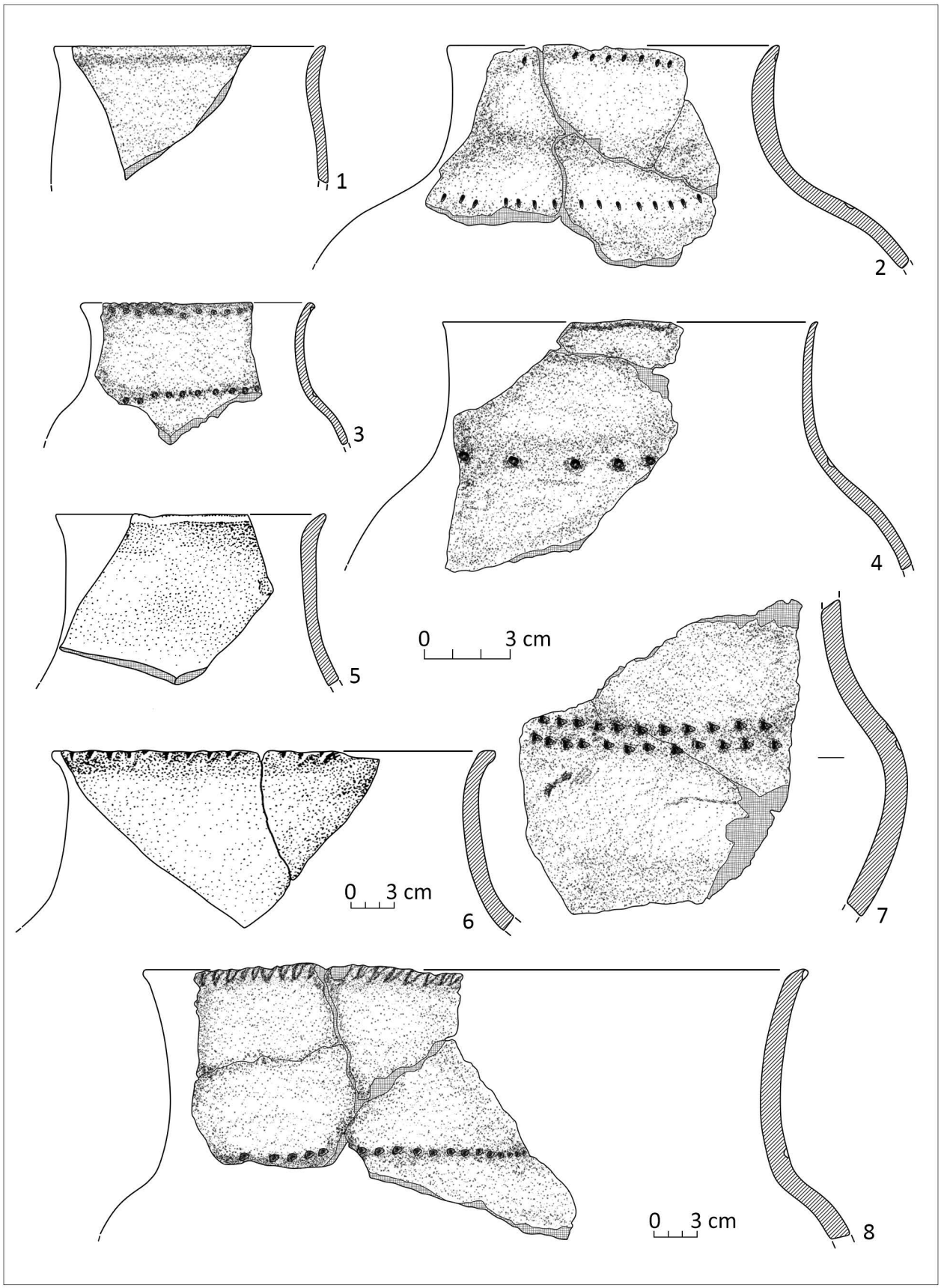

Fig. 88. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, redesenta de autor).

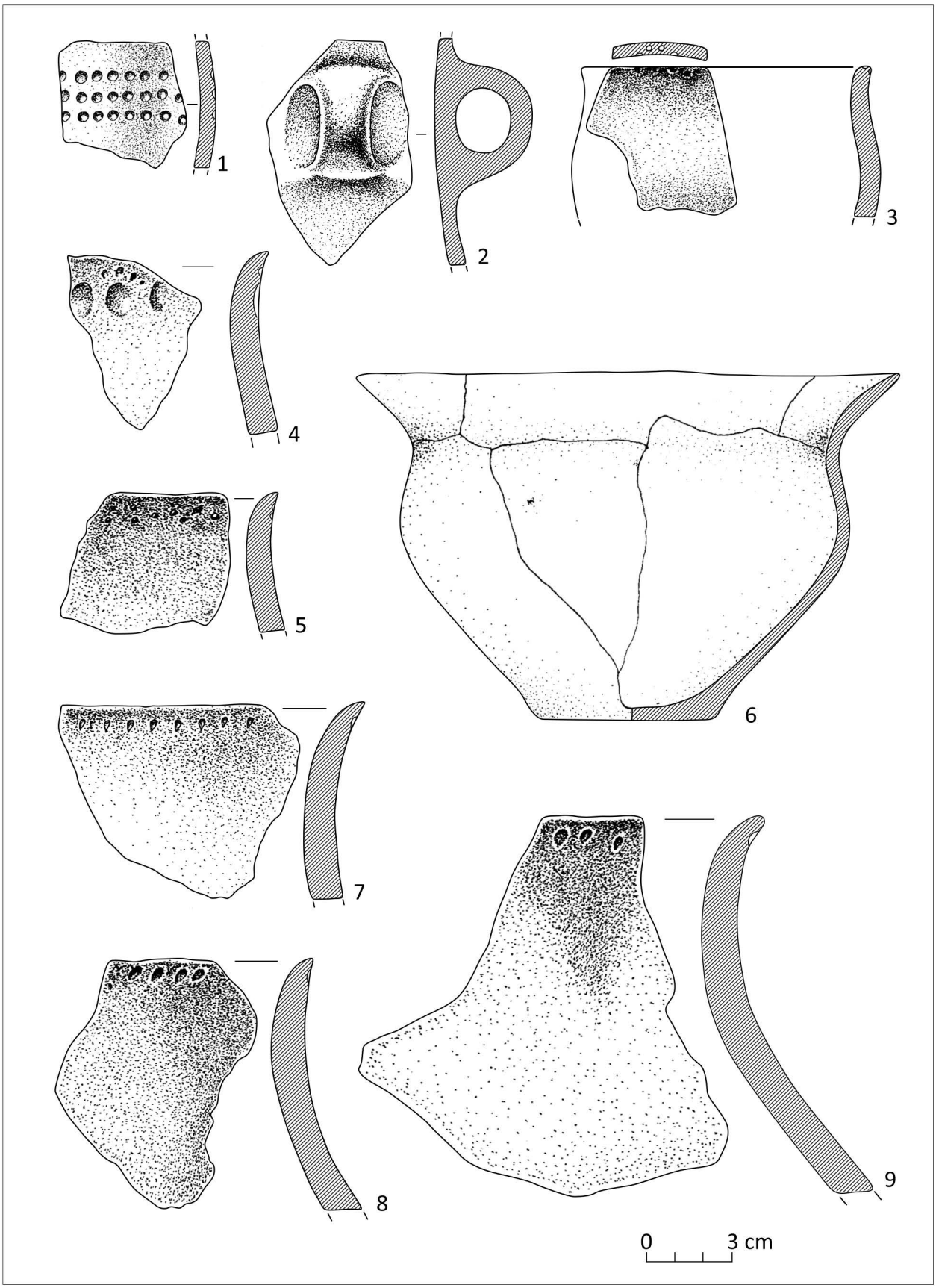

Fig. 89. Ceramică grosieră din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Levițki, reconstituire grafică de autor).

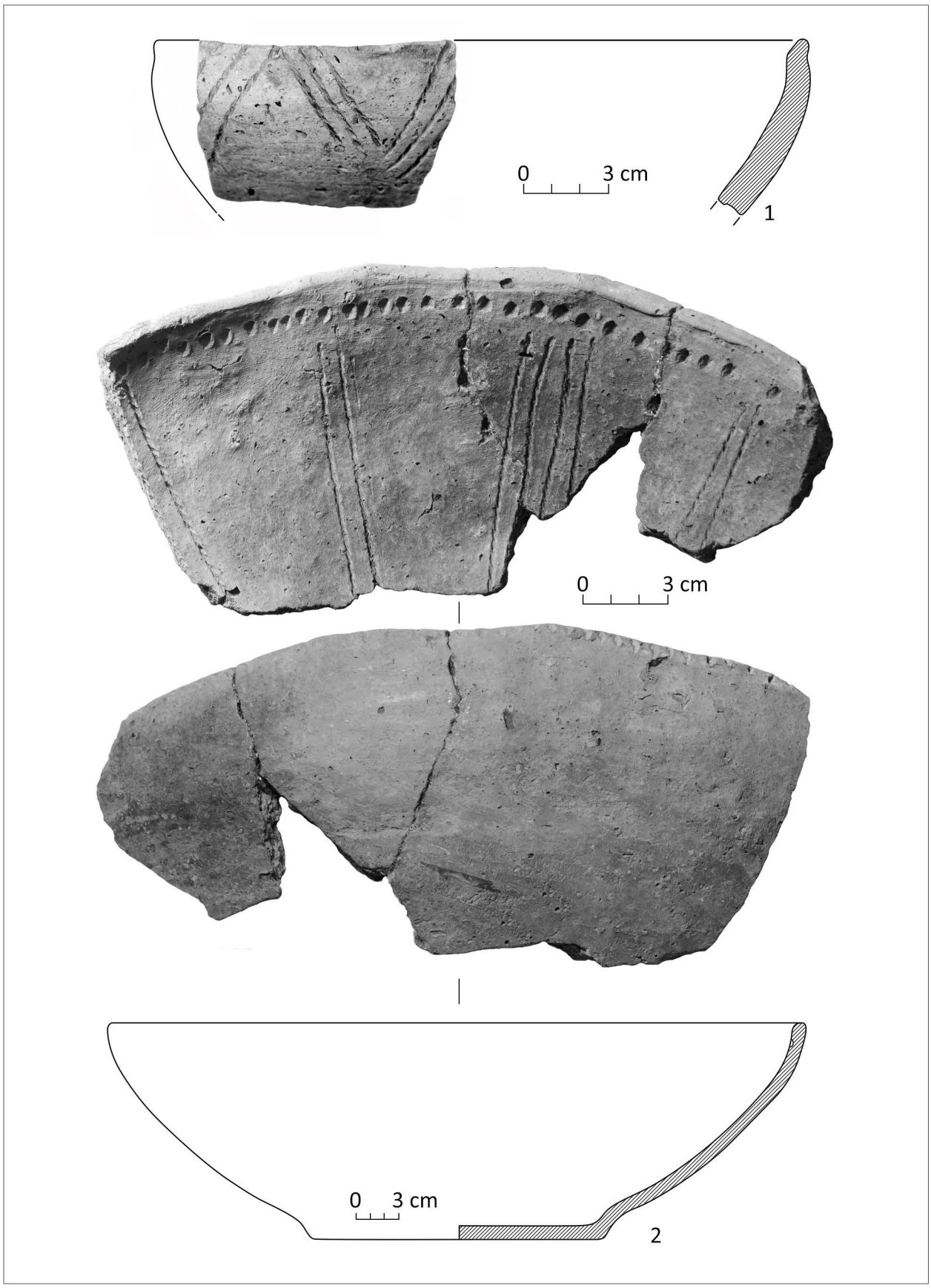

Fig. 90. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

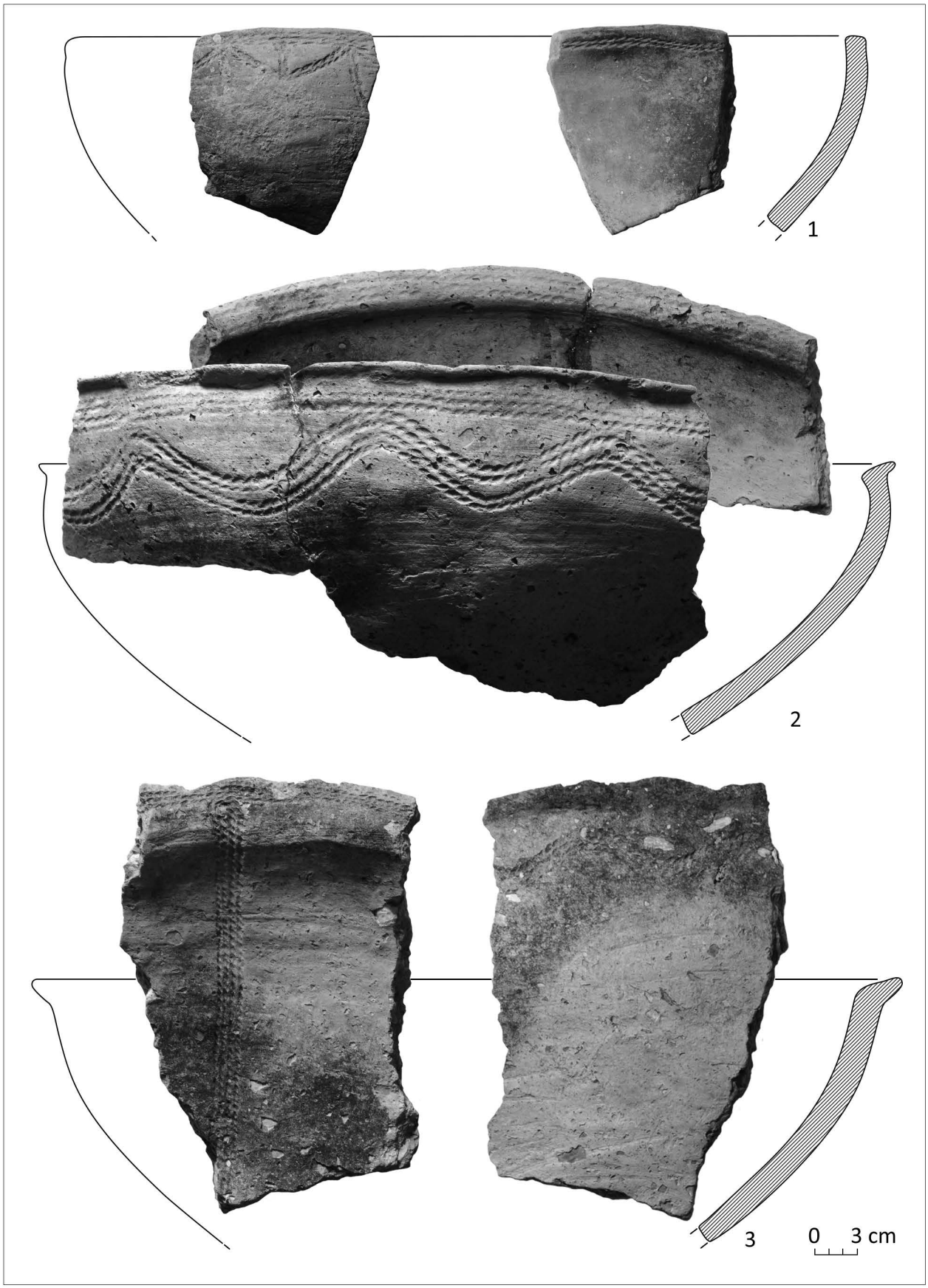

Fig. 91. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

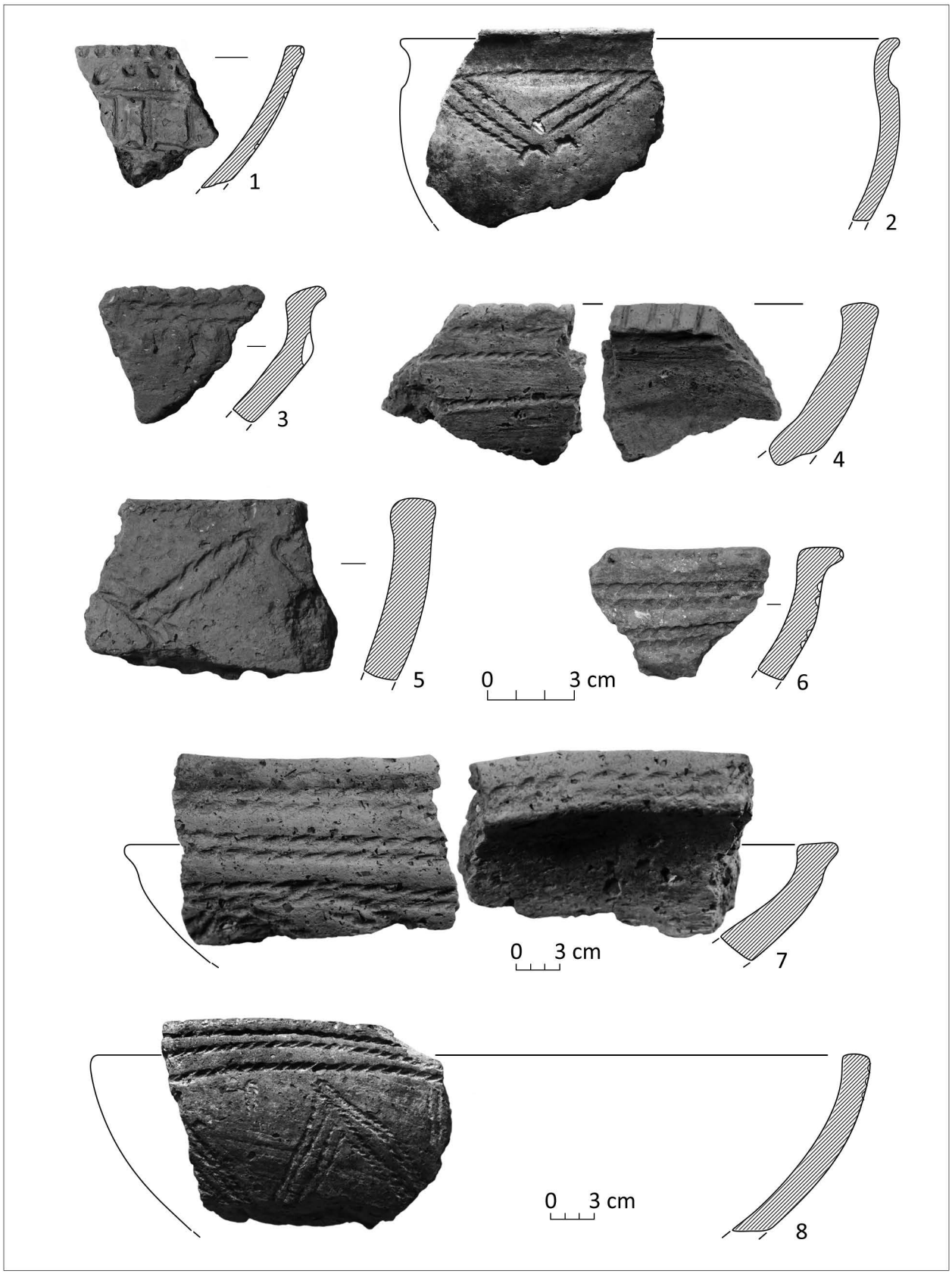

Fig. 92. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

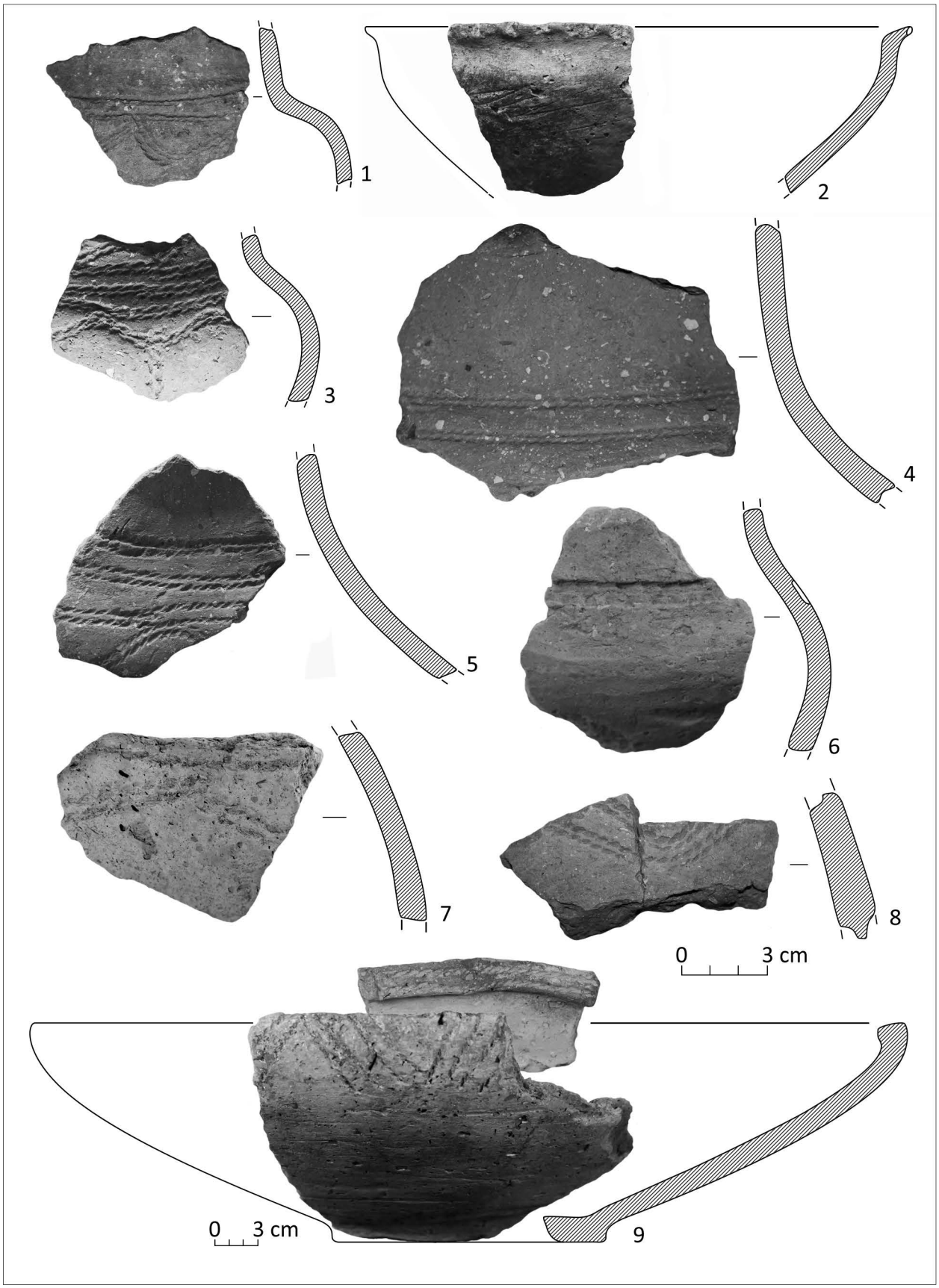

Fig. 93. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

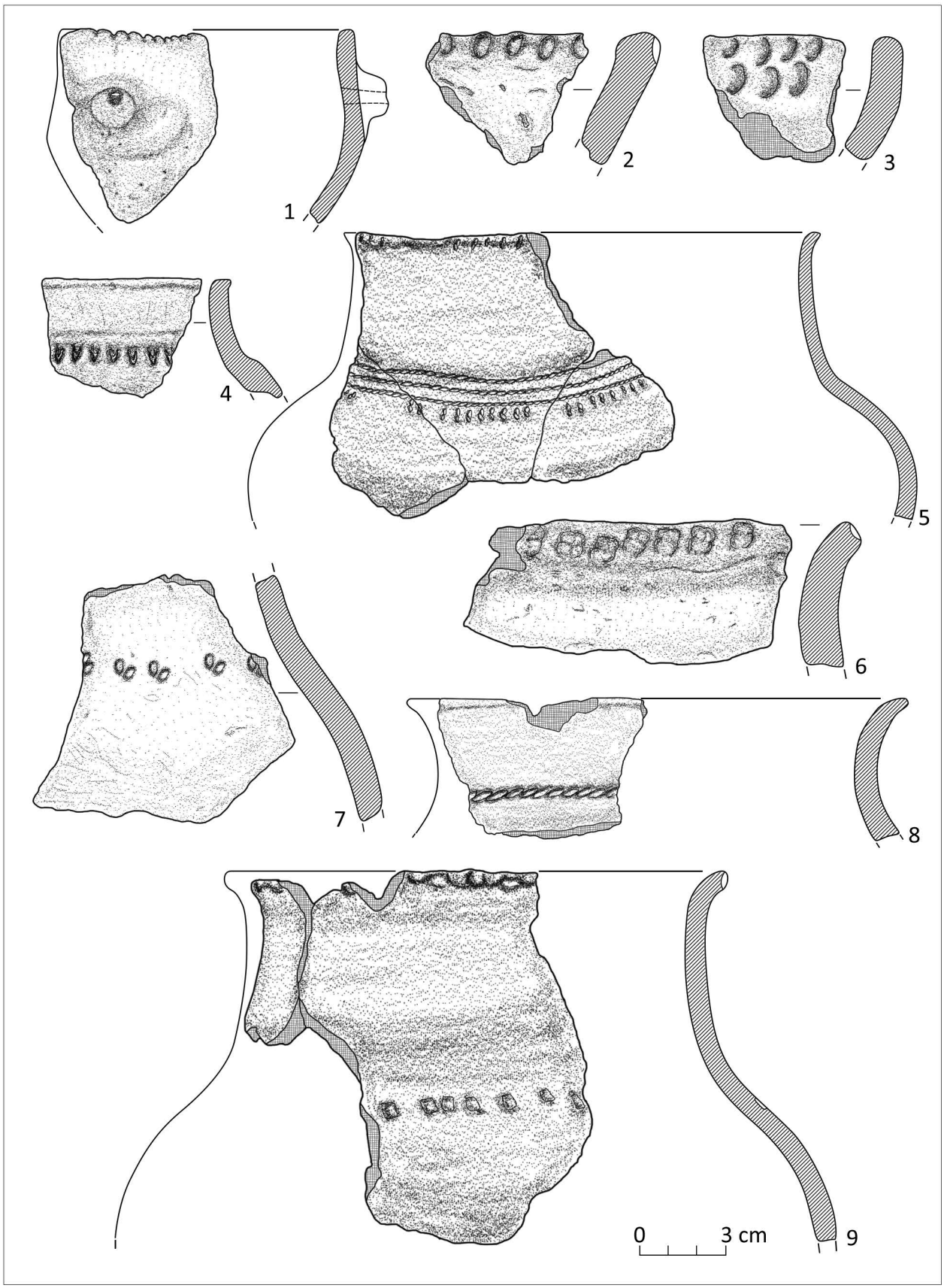

Fig. 94. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, desen de autor).

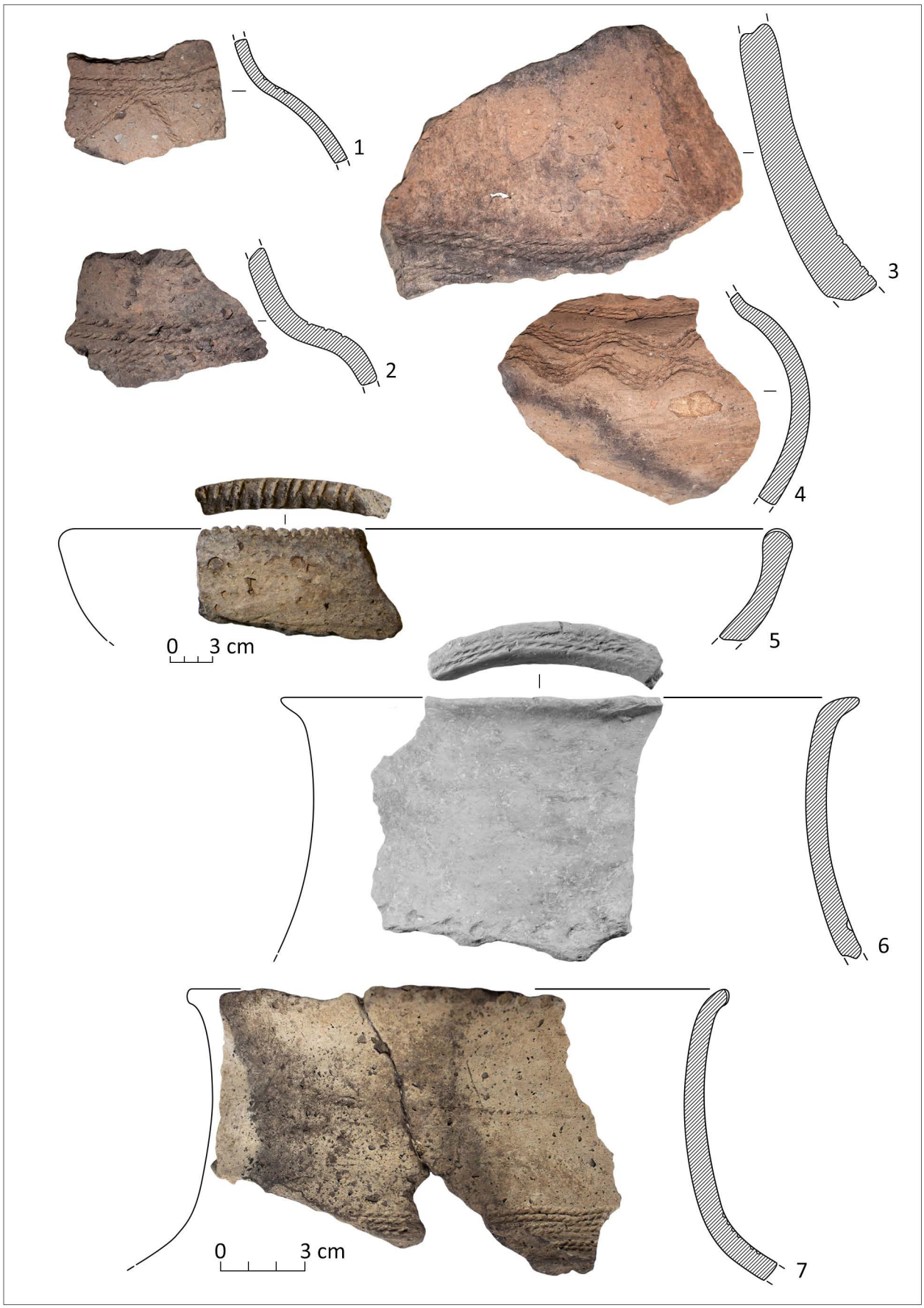

Fig. 95. Ceramică grosieră din situl Mereșeuca I-*Cetățuie*
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

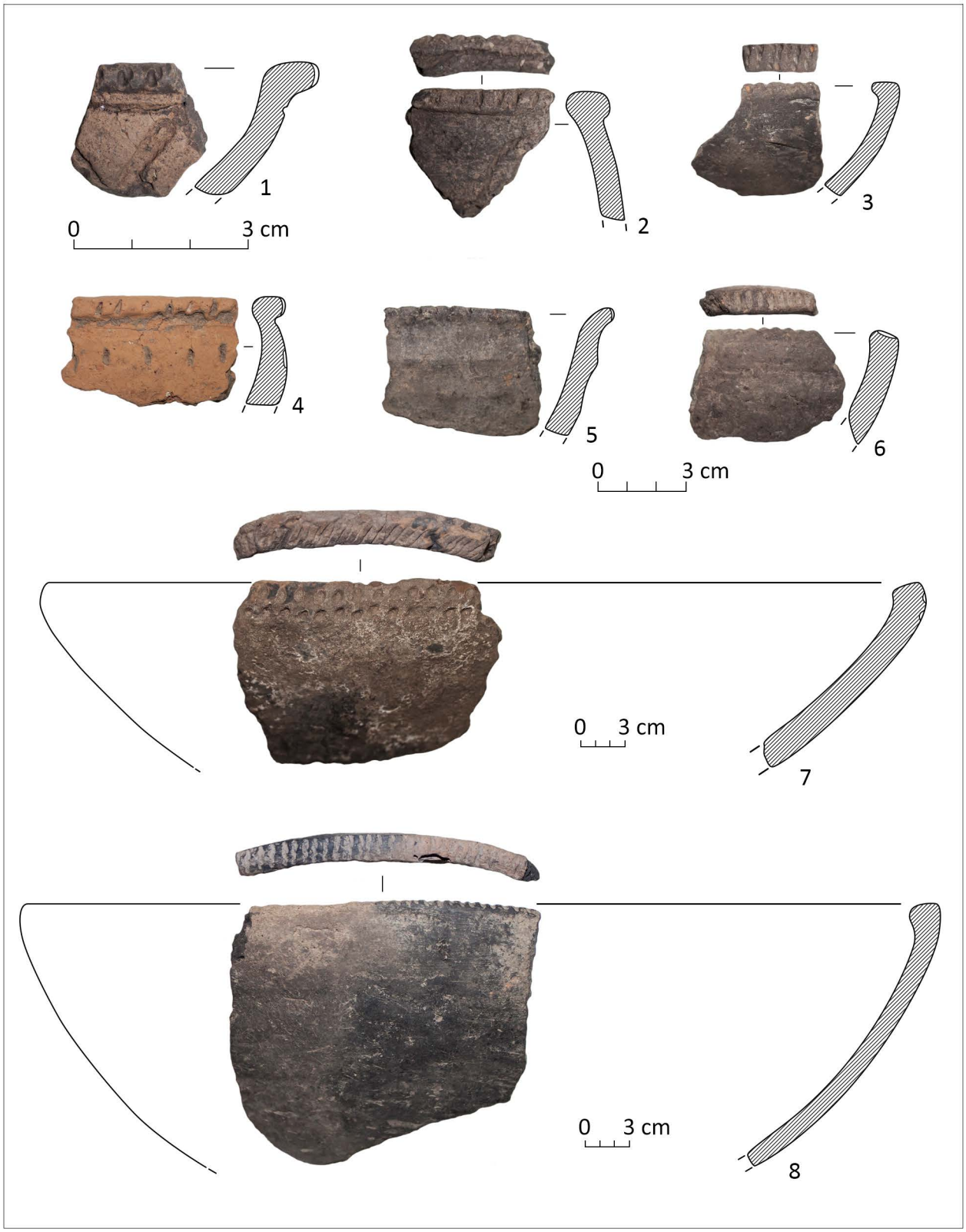

Fig. 96. Ceramică grosieră din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

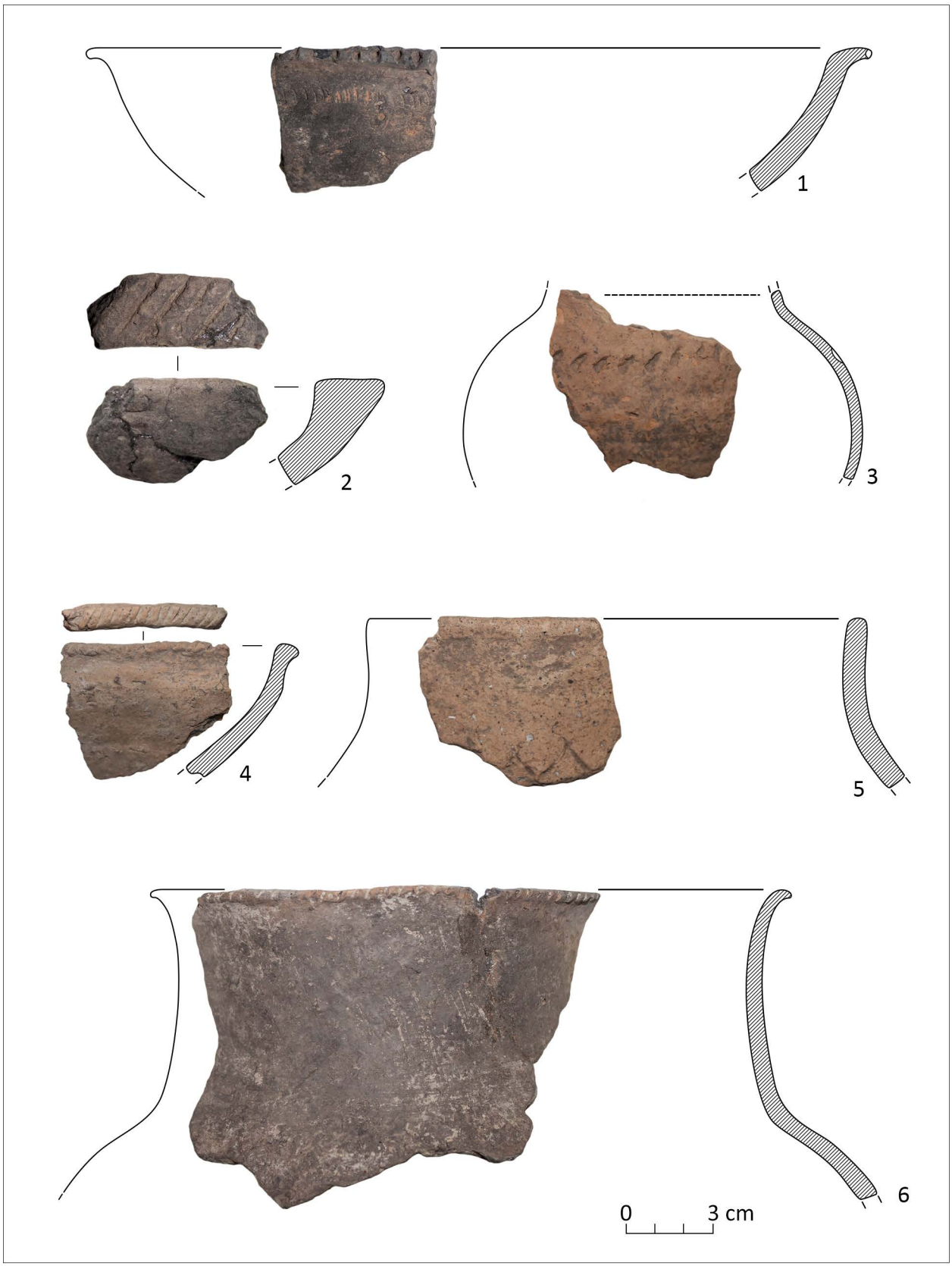

Fig. 97. Ceramică grosieră din situl Hancăuți I-*La Frasin*
(din arhiva V. Bicbaev, reconstituire grafică de autor).

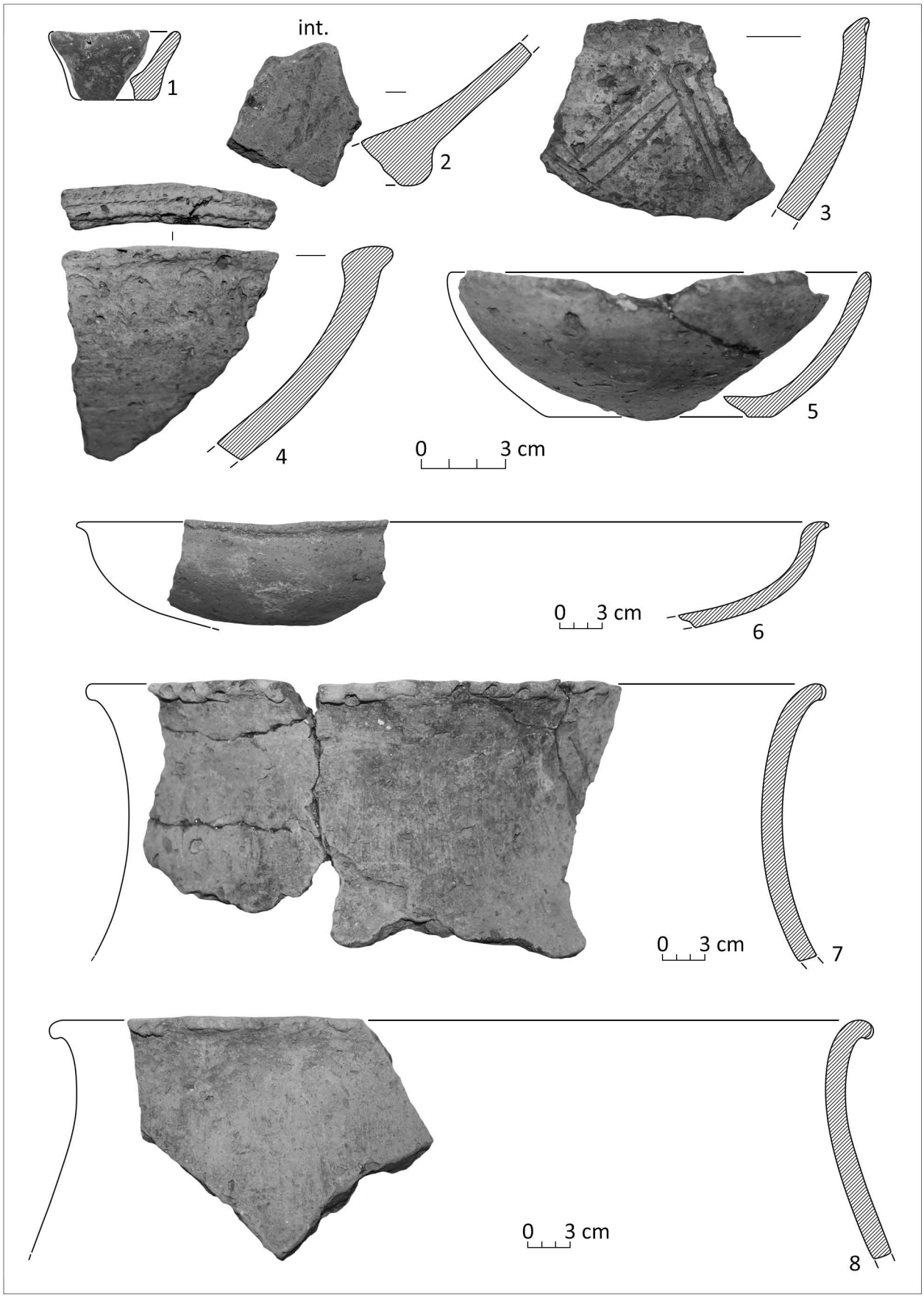

Fig. 98. Ceramică grosieră din situl Bursuc I
(din colecţia MNIM, reconstituire grafică de autor).

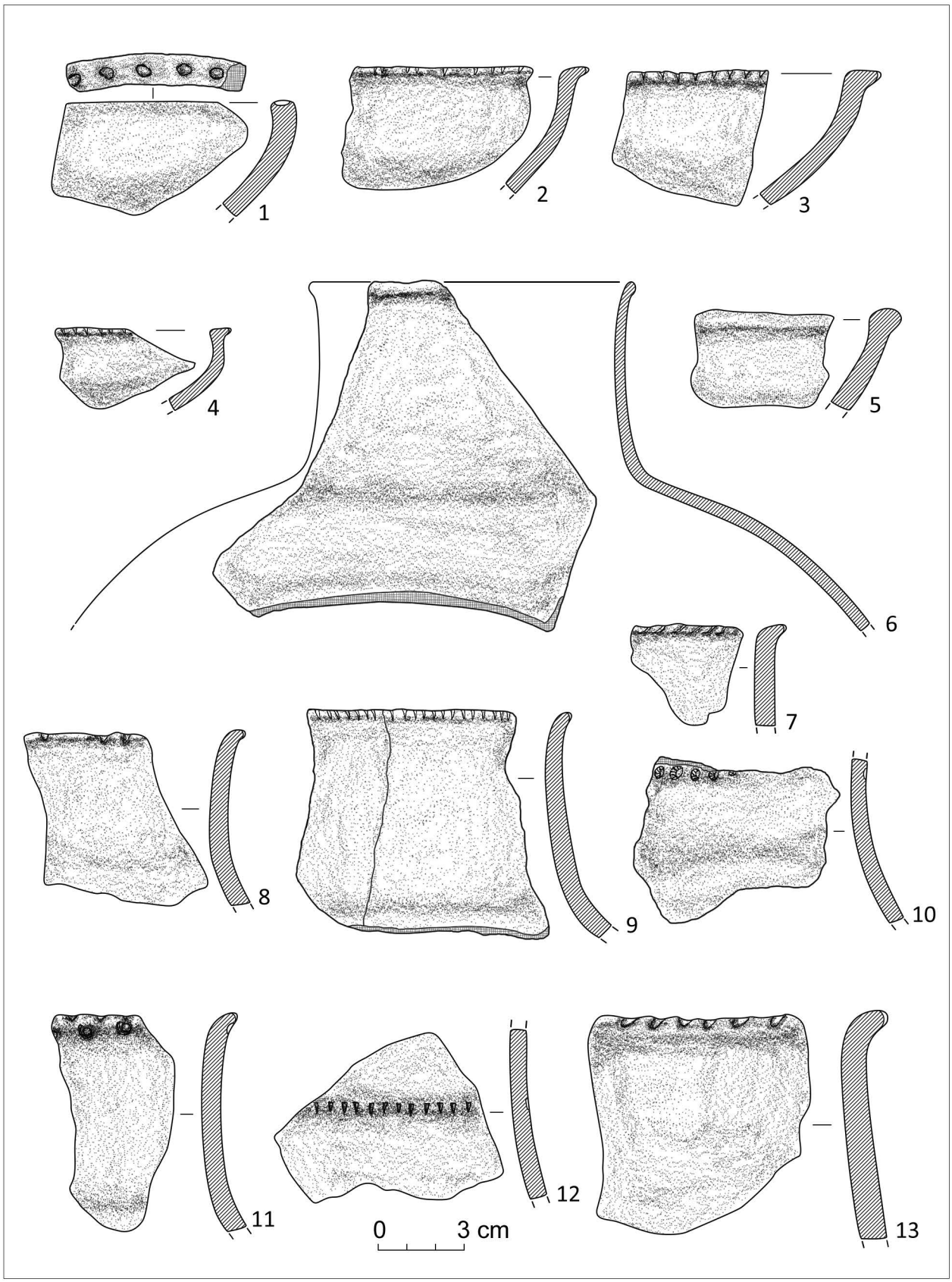

Fig. 99. Ceramică grosieră din siturile Pererîta III-*Zamca* (1) și **Gălășeni** (2-13) (din arhiva V. Dergacev, redesenate de autor).

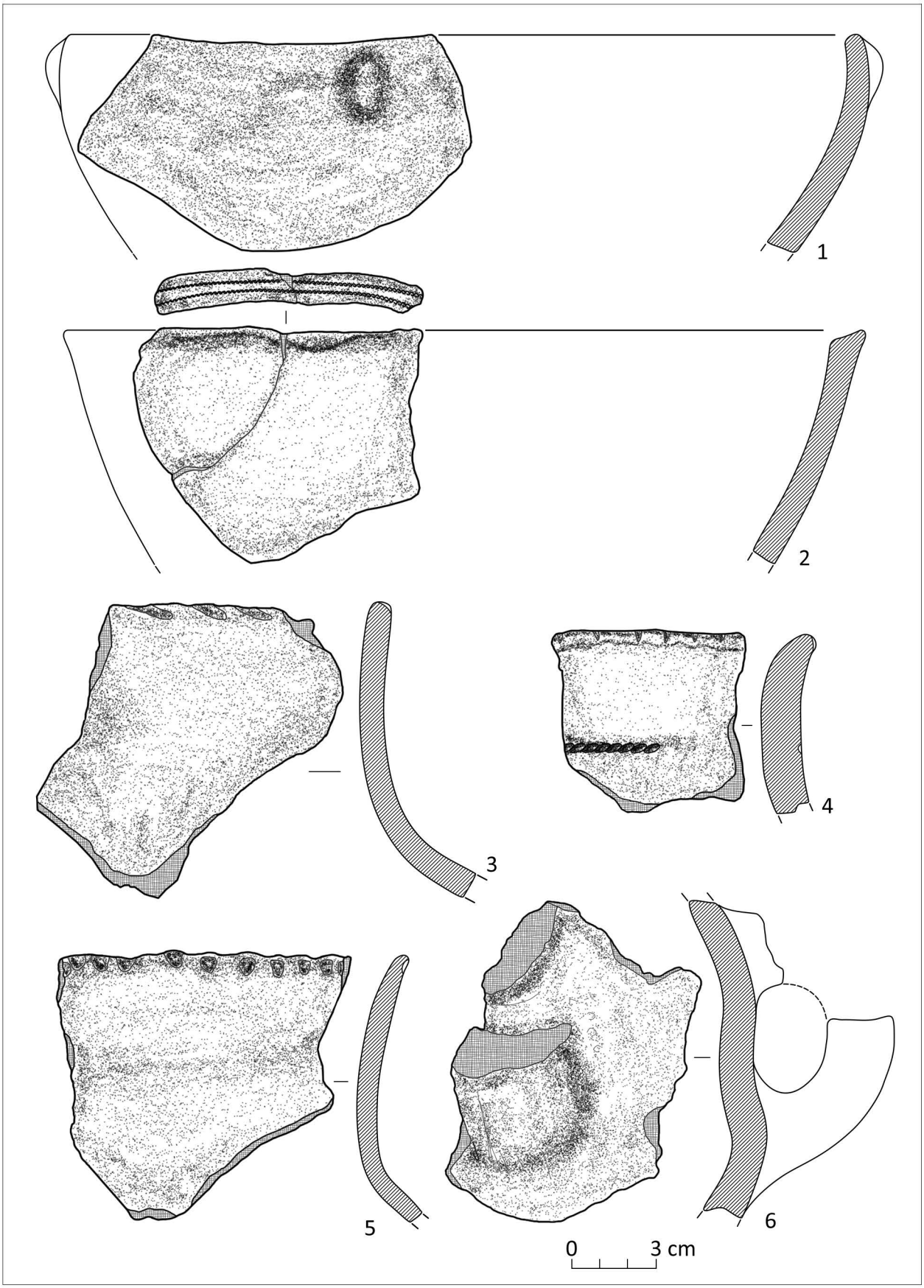

Fig. 100. Ceramică grosieră din situl Costești IX
(după Маркевич 1975, redesenat de autor).

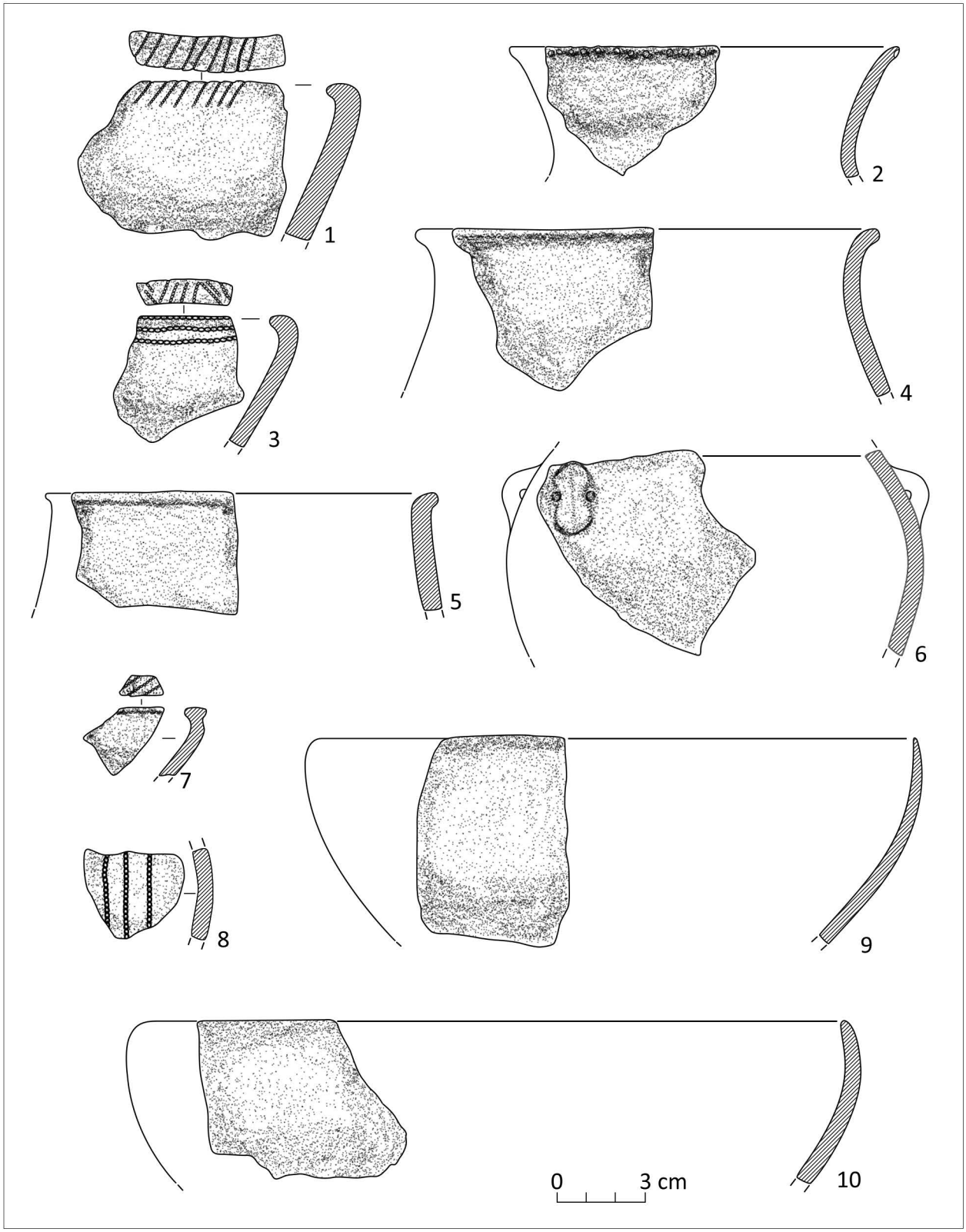

Fig. 101. Ceramică grosieră din situl **Pererîta III-*Zamca*** (1-3, 7) (colecţia MNIM) și fină din situl **Cremenciug I-*La grădină*** (4-6, 8-10) (după Дерачев 1982) (redesenat de autor).

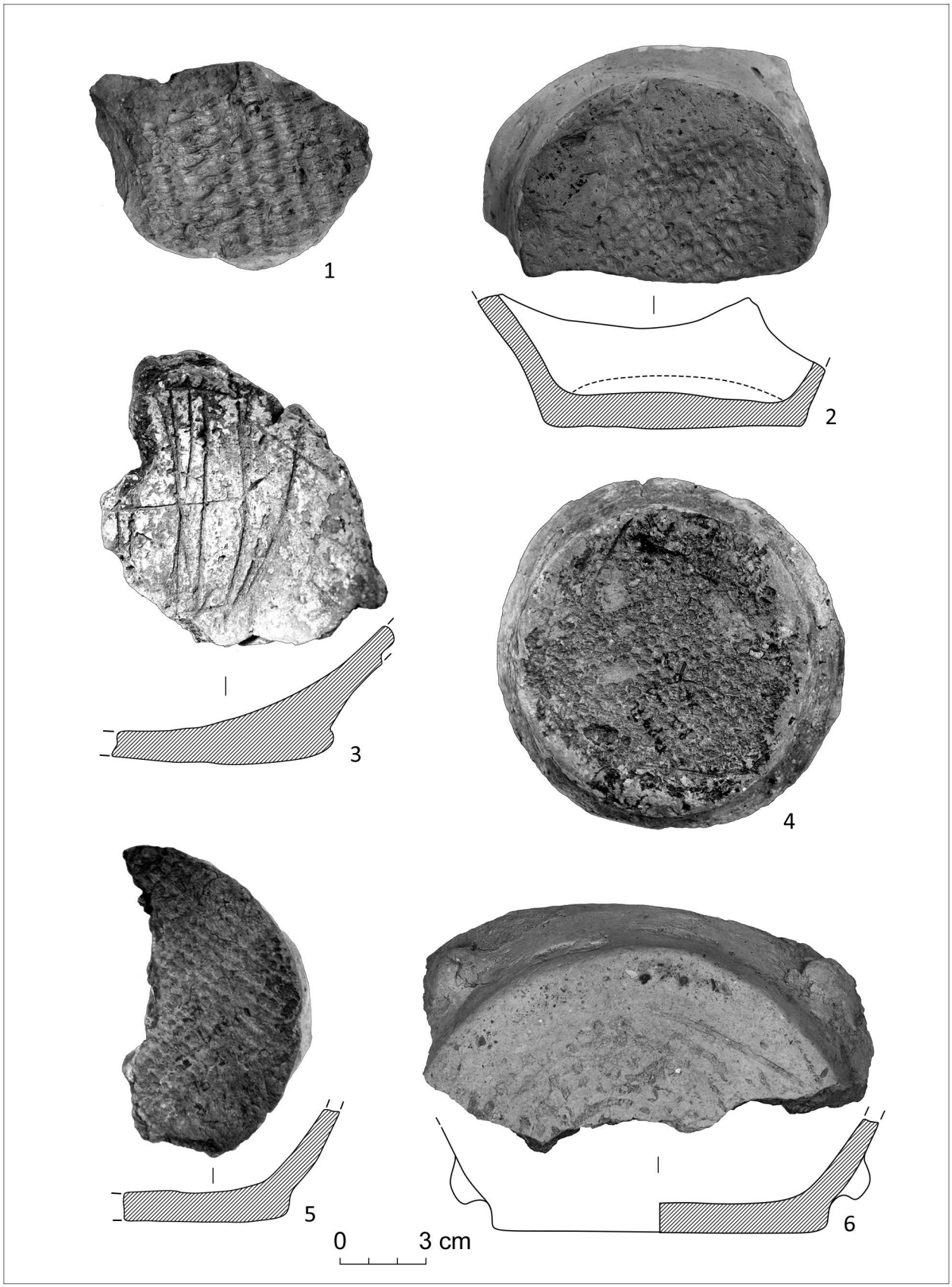

Fig. 102. Amprente de țesături pe fund de vase. 1-5 - **Gordinești II-*Stînca goală***; 6 - **Mereșeuca I-*Cetățuie*** (din colecţia MNIM).

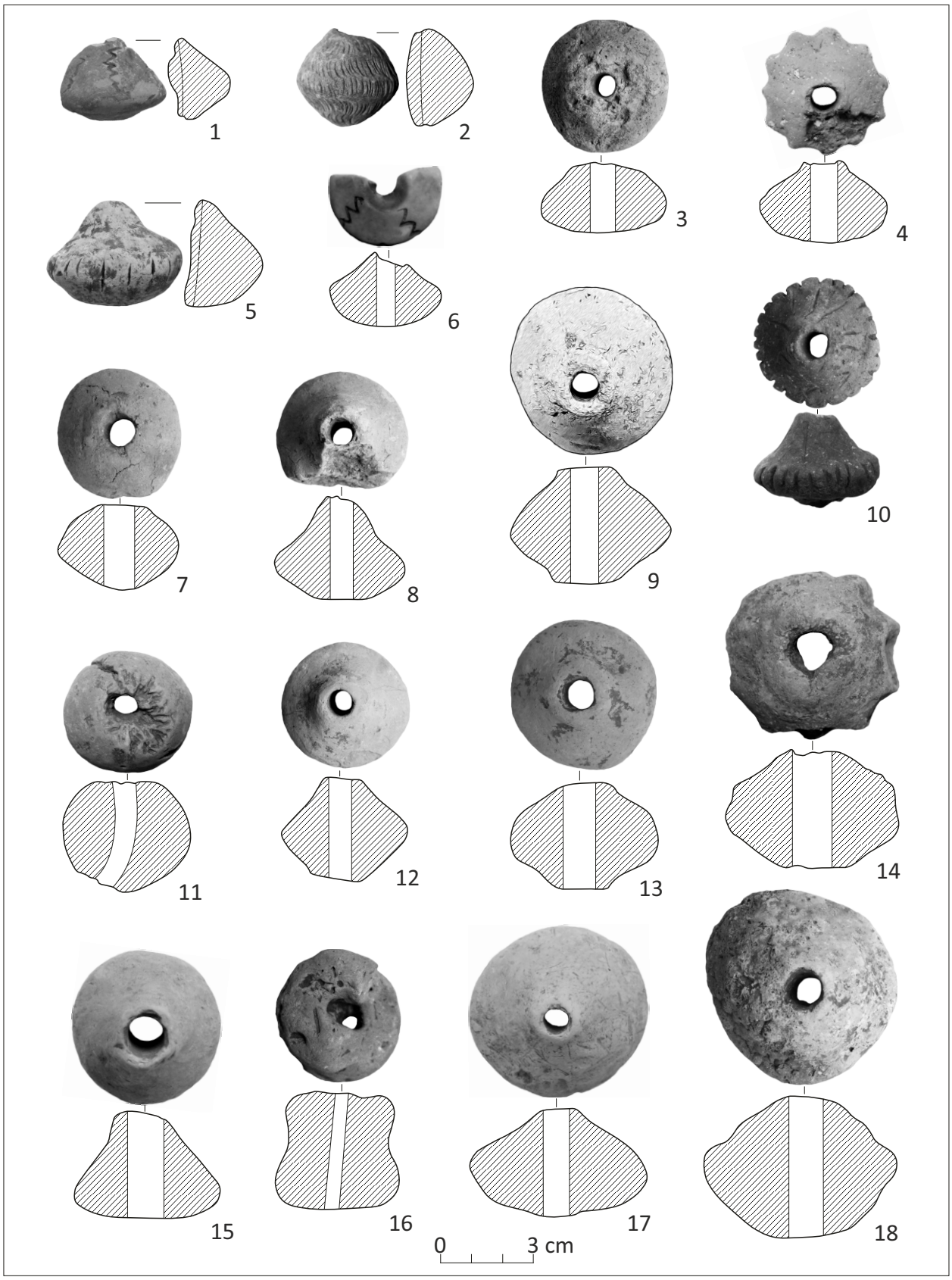

Fig. 103. Piese de lut din siturile Gordinești II-*Stînca goală* (1, 3-5, 7-10, 12-13, 15, 17-18) și **Trinca-*Izvorul lui Luca*** (2, 6, 11, 14, 16)
(din colecţia MNIM și arhiva O. Levițki).

Fig. 104. Piese de lut din siturile Gordinești II-*Stînca goală* (1-7) și **Trinca-*Izvorul lui Luca*** (8-9) (din colecţia MNIM).

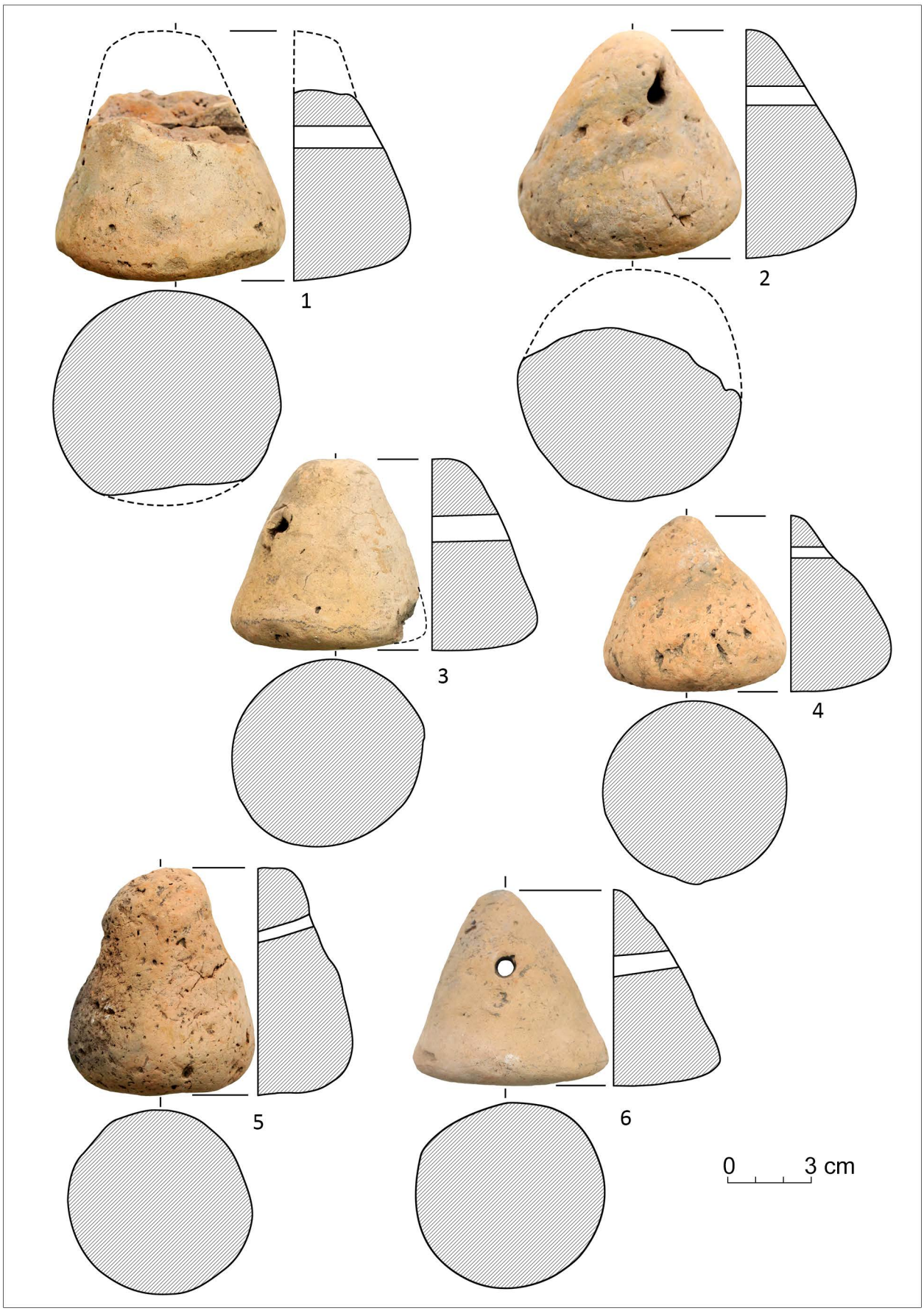

Fig. 105. Piese de lut din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM).

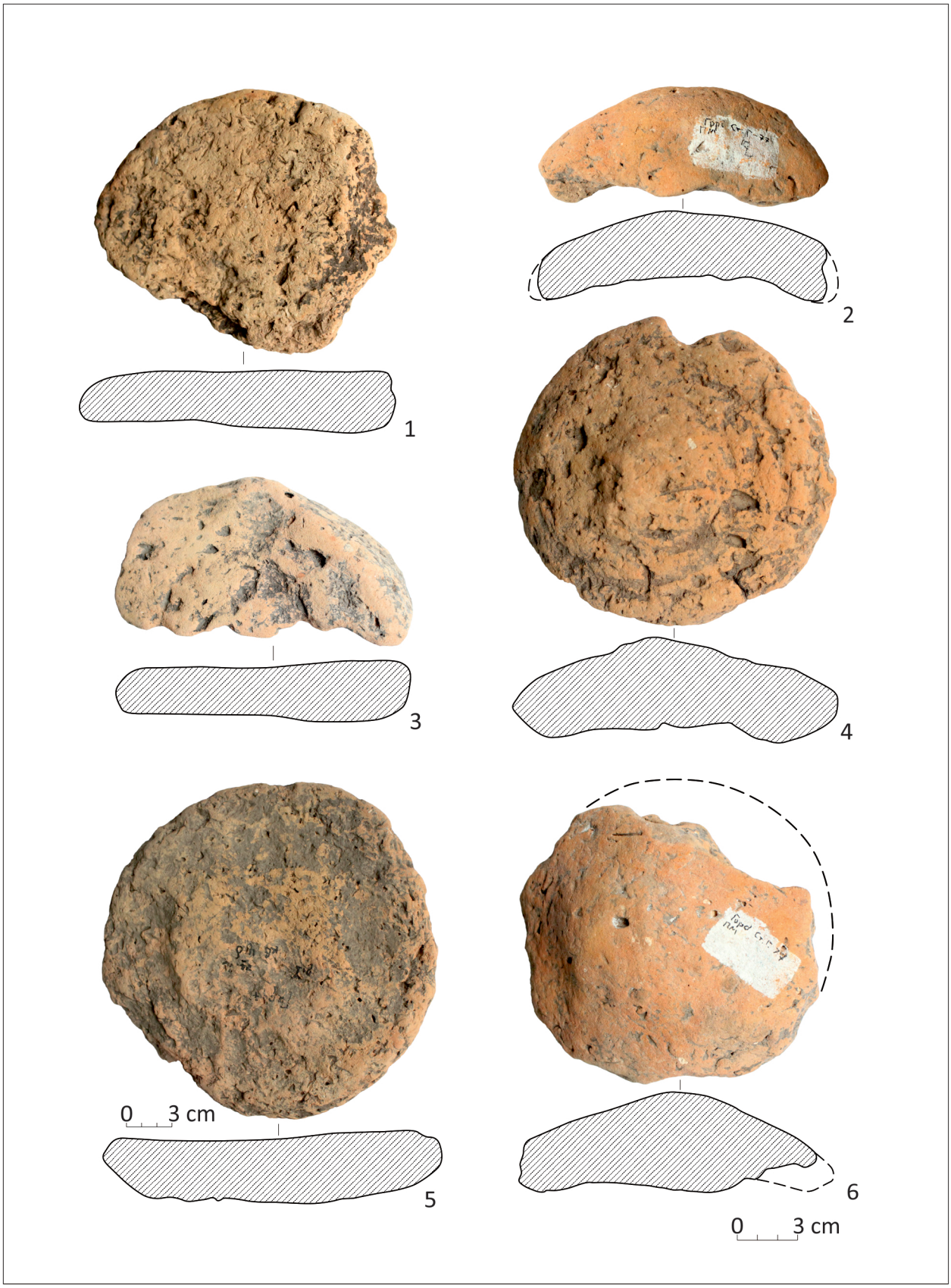

Fig. 106. Piese de lut din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecția MNIM).

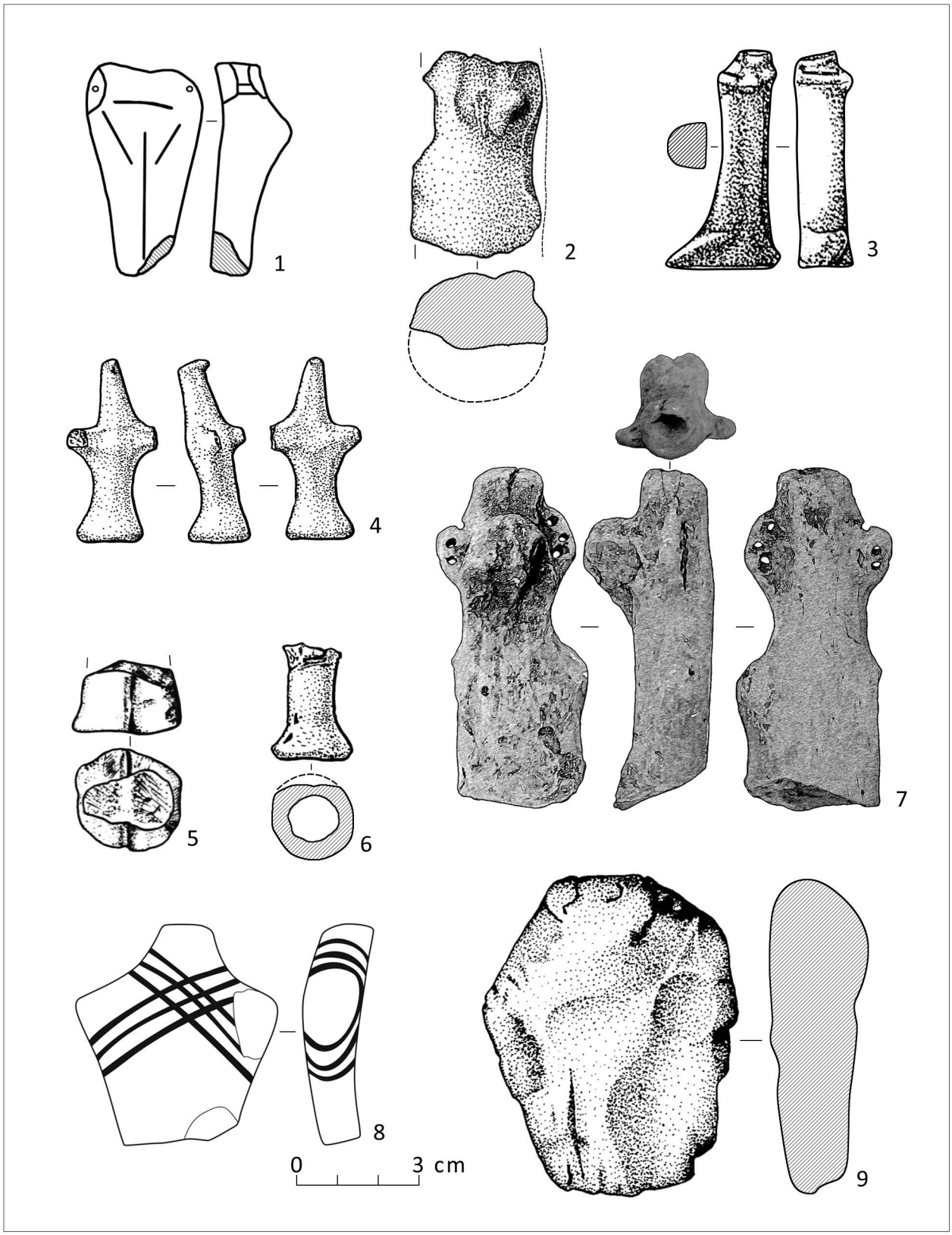

Fig 107. Figurine antropomorfe din siturile Bursuc I (1),
Trinca-*Izvorul lui Luca* (2, 4, 6, 9), **Pocrovca V-*Hîrtopul Munteanu*** (3),
Godinești II-*Stînca goală* (7), **Hancăuți I-*La Frasin*** (5) și **Pruteni I-*Budăi*** (8)
(din colecţia MNIM şi arhivele O. Leviţki,
precum şi după Бикбаев 1986, Ткачук et all. 1999, Ţerna et all. 2014).

Fig. 108. Piese litice din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM)

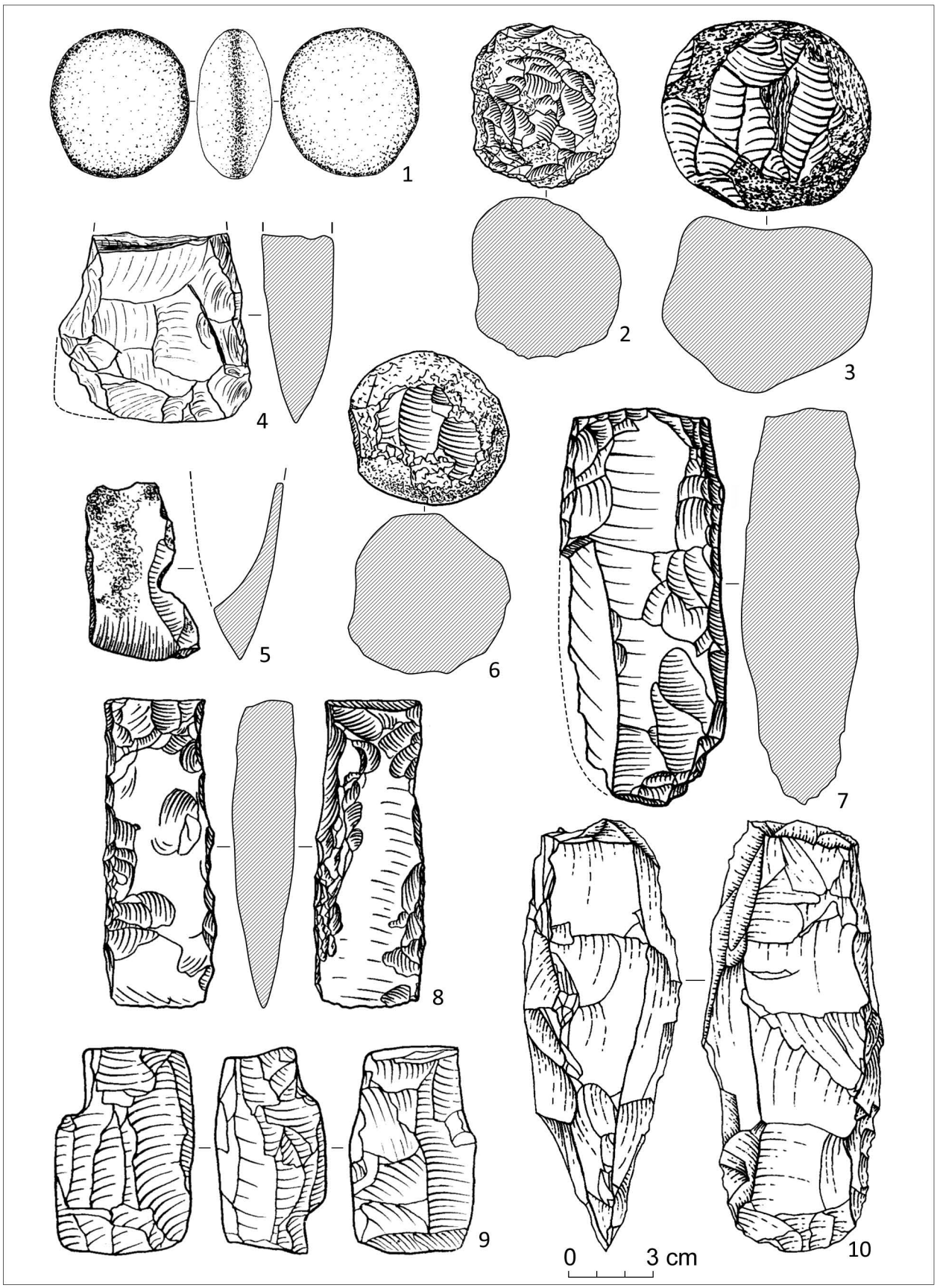

Fig. 109. Piese litice din siturile Gordinești II-*Stînca goală* (1-4, 6, 10) și **Trinca-*Izvorul lui Luca*** (5, 7-9) (din colecţia MNIM, unele din desene de V. Burlacu).

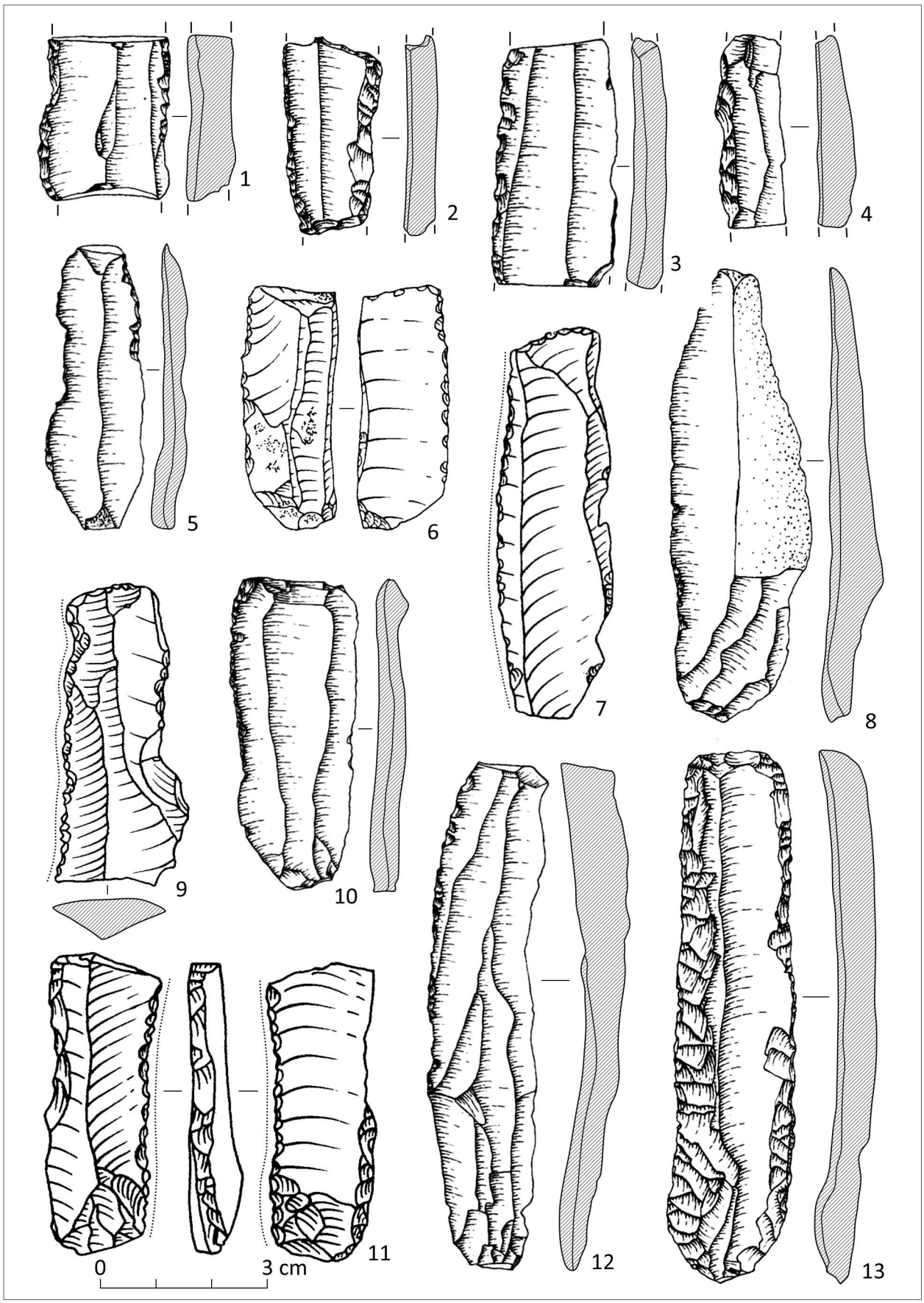

Fig. 110. Piese litice din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM, desen V. Burlacu).

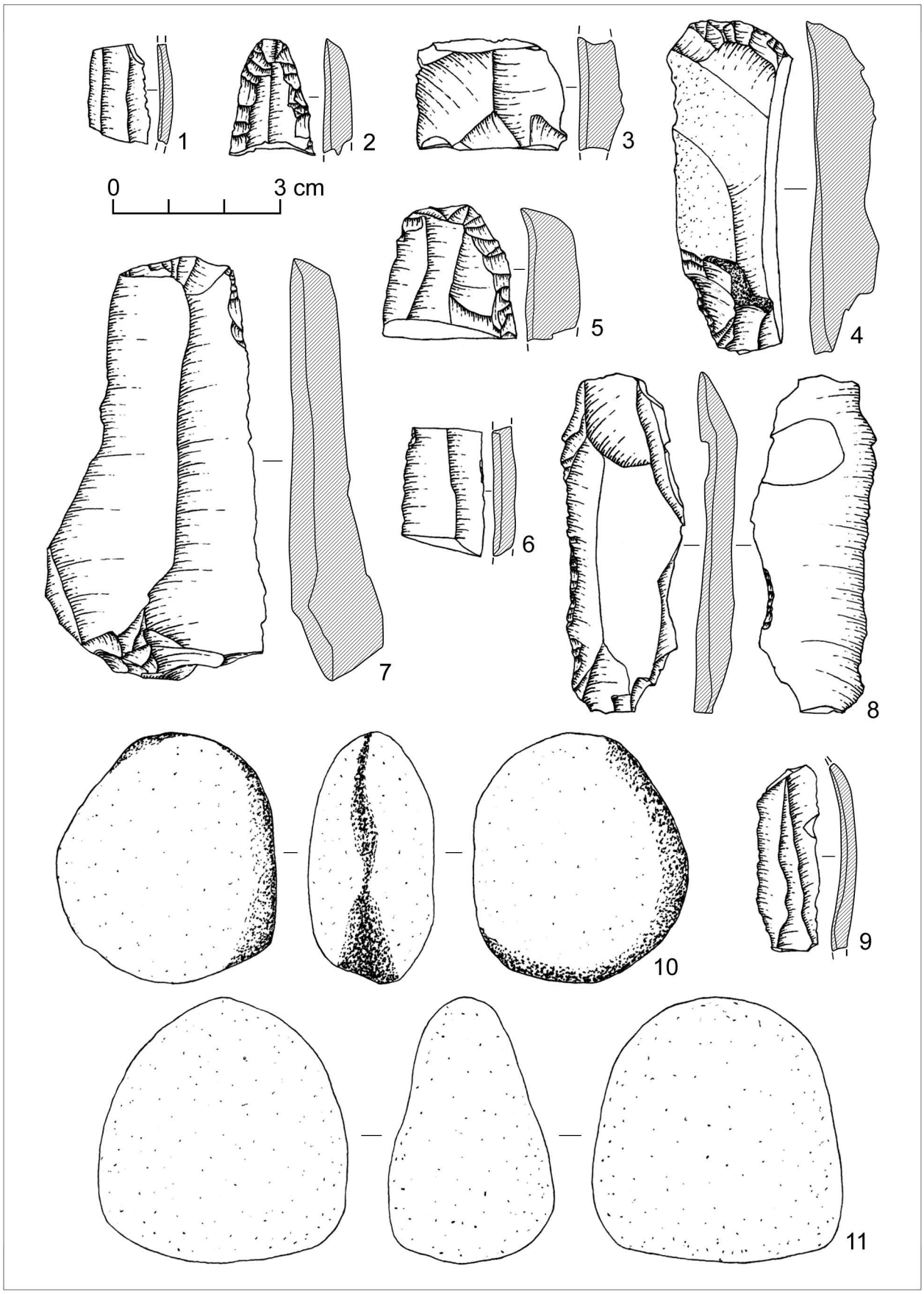

Fig. 111. Piese litice din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM, desen V. Burlacu).

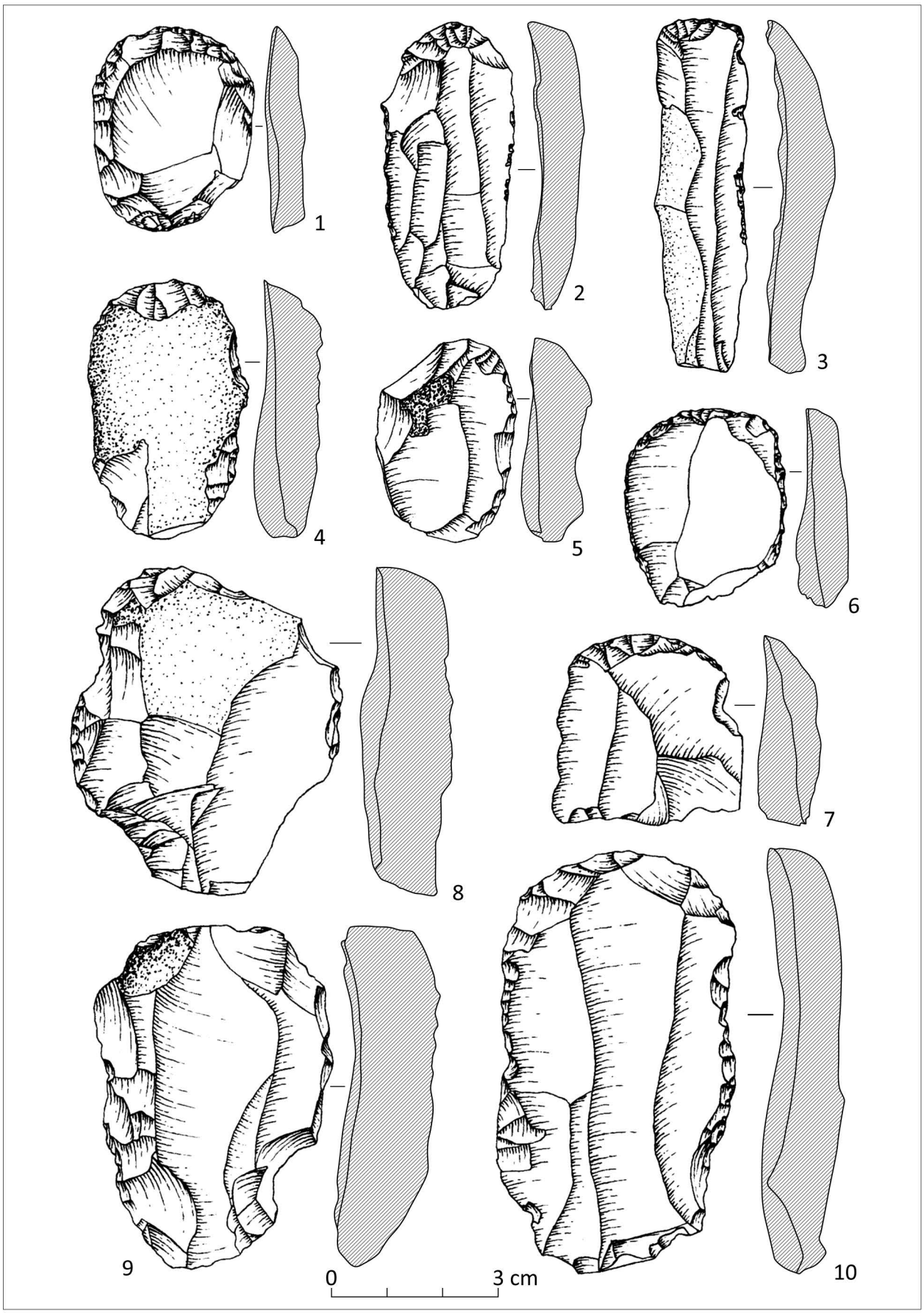

Fig. 112. Piese litice din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţiaMNIM, desen V. Burlacu).

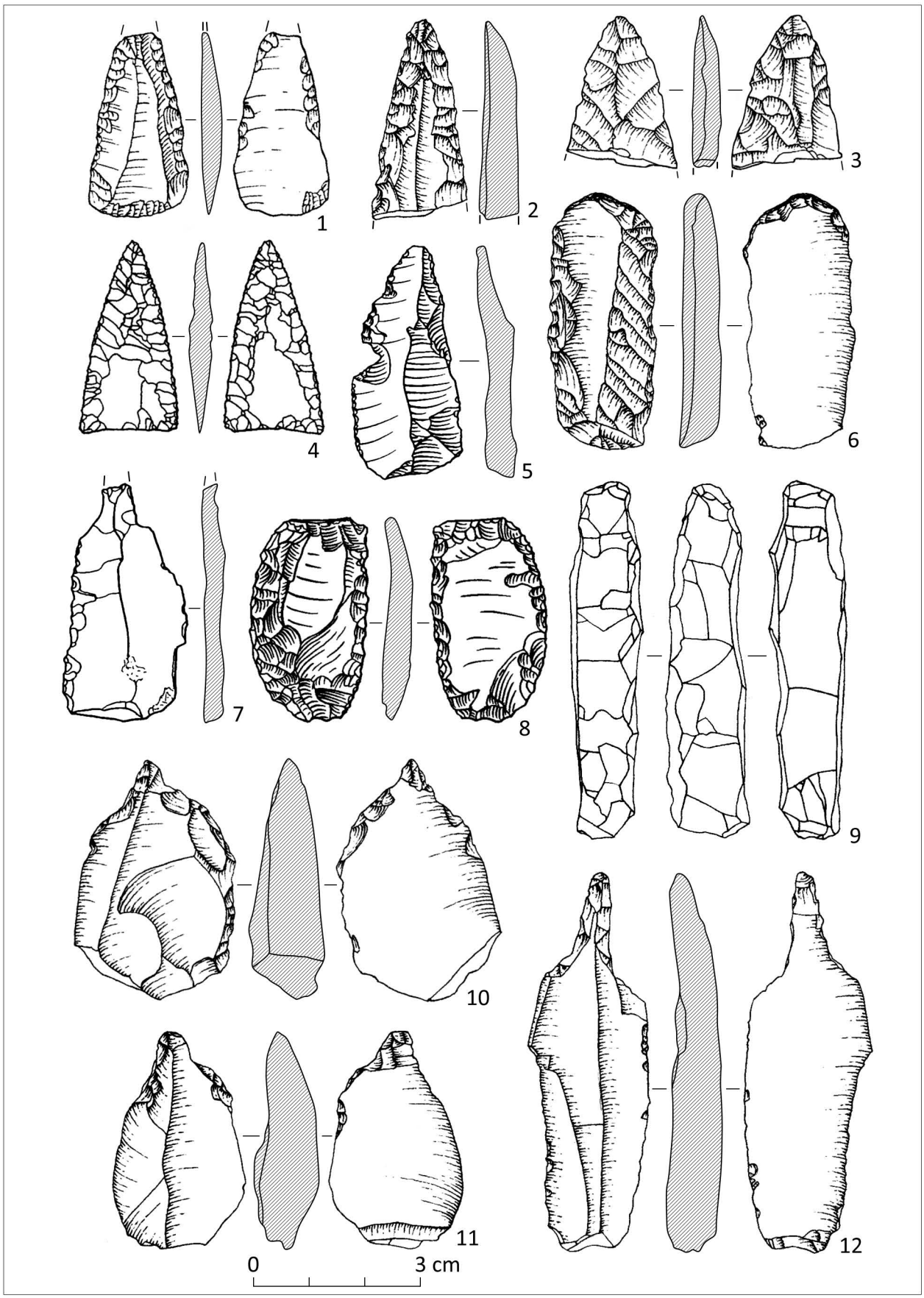

Fig. 113. Piese litice din situl Gordinești II-*Stînca goală*
(din colecţia MNIM, desen V. Burlacu).

Fig. 114. Piese litice din siturile Gordinești II-*Stînca goală* (1-7)
și **Trinca-*Izvorul lui Luca*** (8)
(din colecţia MNIM).

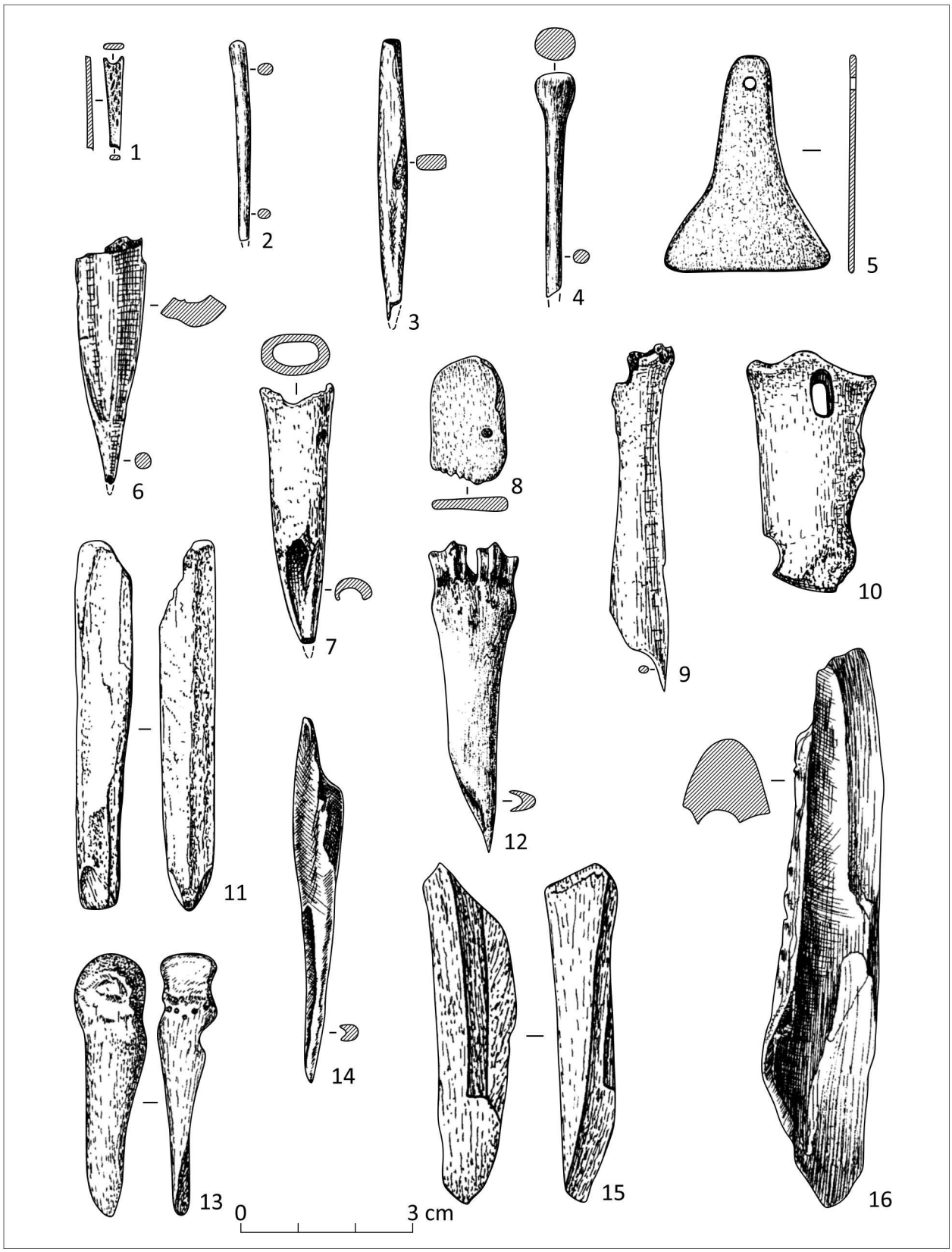

Fig. 115. Piese de os și corn din situl Trinca-*Izvorul lui Luca*
(din arhiva O. Leviţki, reconturatete de autor).

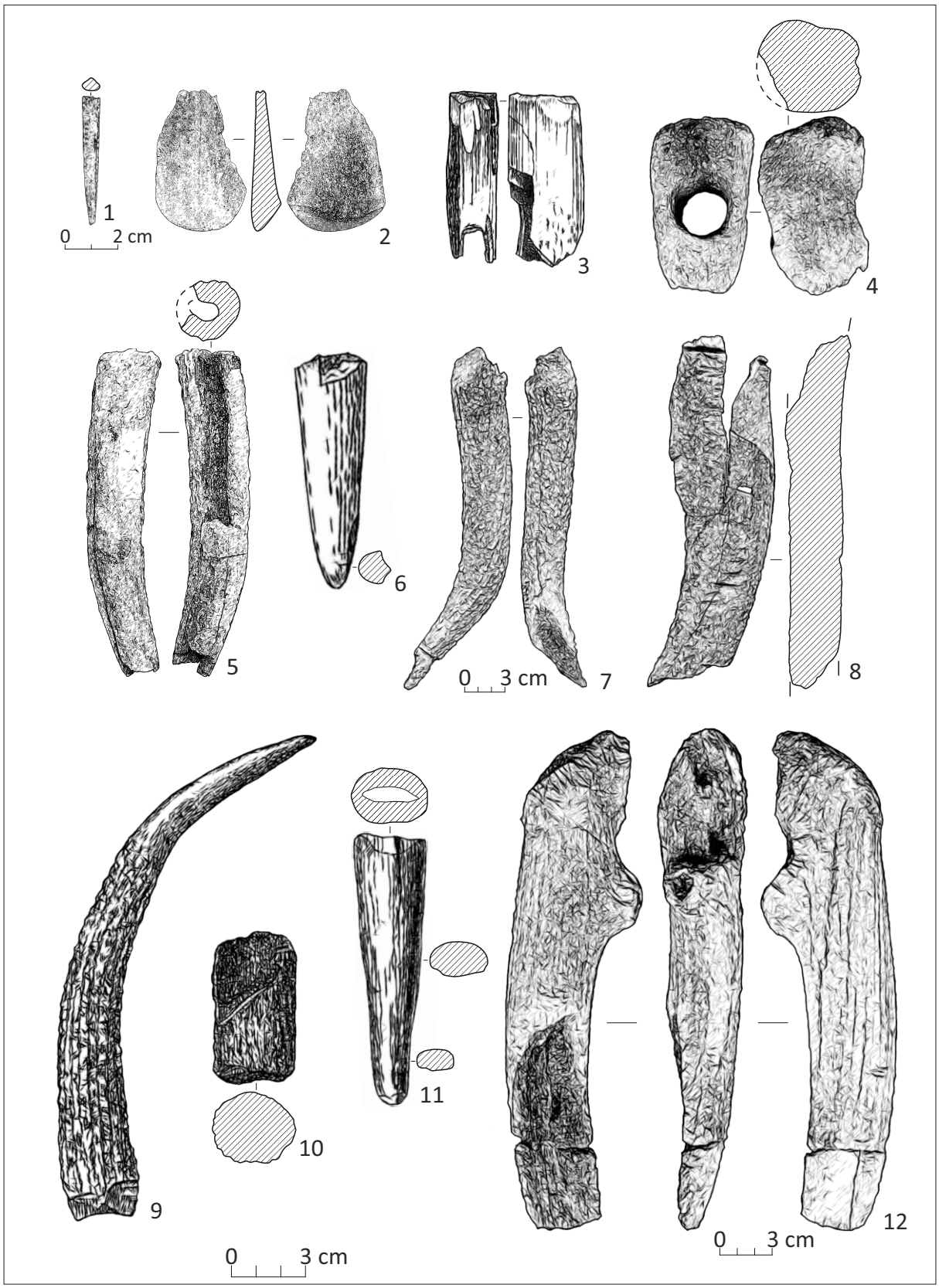

Fig. 116. Piese din os şi corn. 1-2, 4, 5, 7-8, 12 - **Gordineşti II-*Stînca goală*** (din colecţa MNIM); 3 - **Hancăuţi-*La Frasin*** (după Бикбаев 1987); 6, 9-11 - **Trinca-*Izvorul lui Luca*** (după Leviţki 1998, 2000).

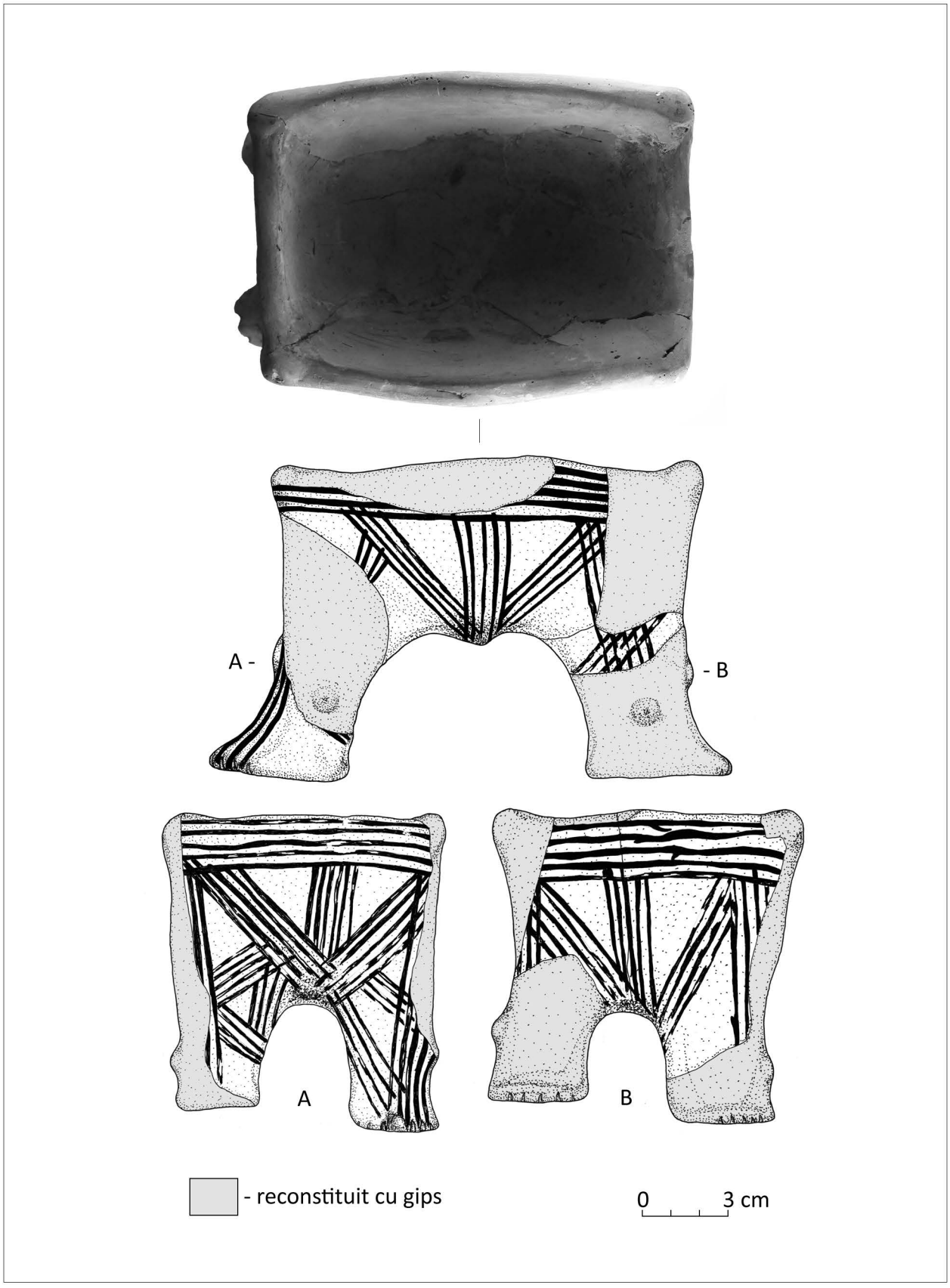

Fig. 117. Piesă de lut, altar, din situl Costești IX
(după Маркевич 1975, redesenat de autor).

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe propria răspundere că o partea din materialele prezentate în teza de doctorat poartă caracter inedit dar sunt şi rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Ghenadie Sîrbu

Semnătura

28.02.2019

CURRICULUM VITAE

Nume şi prenume

Ghenadie SÎRBU
Data naşterii: 18 februarie 1984

Cetăţenie

MDA

Studii şi educaţia profesională

1. 2002-2006 – Facultatea de Istorie şi Etnopedagogie, Universitatea Pedagogic de Stat „Ion Creangă", Chişinău.
2. 2006-2007 – masterand, Facultatea de Istorie şi Etnopedagogie, Universitatea Pedagogic de Stat „Ion Creangă", Chişinău.
3. 2010-2013 – studii la doctorat în cadrul Universităţii Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural, Centru de Arheologie.

Stagii şi deplasări de documentare

1. 01-07.11.2012 – deplasare de documentare la Institutul de Arheologie din Kiev, a AN a Ucrainei;
2. 16-21.01.2016 – deplasare de documentare la muzeul Bucovinei din oraşul Suceava, România.
3. 27.02 – 5.03.2017 – deplasare de documentare la Institutul de Arheologie din Rzeszow, Polonia;
4. 17-20.03.2017 – deplasare de documentare la Institutul de Arheologie din oraşul Rseszow, Polonia.
5. 24-31.03.2017 – deplasare de documentare la Institutul de Arheologie din oraşul Łodz, Polonia.
6. 28-30.11.2017 – deplasare de documentare la Institutul de Arheologie din oraşul Rseszow, Polonia.
7. 1-15.12.2017 – deplasare de documentare la Freie Universität Berlin, Germania.

Domenii de interese ştiinţifice

- Perioada finală a epocii eneolitice din Europa de Sud-Est
- Perioada timpurie a epocii bronzului din Europa de Sud-Est
- Fenomenul migraţiilor în arheologia preistorică

Participări în proiecte ştiinţifice naţionale şi internaţionale

- Responsabil din partea Republicii Moldova în cadrul proiectului „Between the East and the West: Dynamics of Social Changes from the Eastern Carpathians to the Dnieper in 4 - beginning of 3 mil. BC". Perioada proiectului 2015-2017. Manager de proiect – dr.hab. Małgorzata Rybicka.

Participări la manifestăris ştiinţifice (naţionale şi internaţionale)

- 14 manifestări ştiinţifice naţionale
- 17 manifestări ştiinţifice internaţionale

Lucrări ştiinţifice şi ştiinţifico-metodice publicate - număr de monografii, articole, materiale ale comunicărilor ştiinţifice, brevete de invenţii, manuale, ghiduri etc.

- 4 articole publicate în reviste indexate SCOPUS
- 4 articole publicate în reviste categoria B
- 2 articole publicate în reviste din străinătate
- 3 studii publicate în culegeri de articole.

Premii, menţiuni, distincţii, titluri onorifice etc.

- Menţiune în cadrul concursului pentru Premiul municipal pentru tineri în domeniul ştiinţei, tehnicii, literaturii şi artelor, ediţia 2017.

Activităţi în cadrul colegiilor de redacţie ale revistelor ştiinţifice

1. Elaborarea maketei şi prelucrarea materialului ilustrativ pentru volumul XI, nr. 1-2, al Revistei arheologice din 2015.

2. Elaborarea maketei şi prelucrarea materialului ilustrativ pentru volumul XII, nr. 1-2 al Revistei Arheologice din 2016.

3. Sîrbu L., Telnov N., Ciobanu L., **Sîrbu Gh.**, Kaşuba M. *Culturi, Procese şi Contexte în Arheologie*, Volum omagial Oleg Leviţki la 60 de ani, Chişinău 2016, 346 p. ISBN 978-9975-136-00-6.

4. Elaborarea maketei şi prelucrarea materialului ilustrativ pentru volumul XIII, nr. 1-2 al Revistei Arheologice din 2017.

Cunoaşterea limbilor (cu indicarea gradului de cunoaştere)

1) română – maternă
2) rusă – suficient
3) engleză – mediu

Date de contact de serviciu (adresă, telefon, e-mail)

- Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural, bl. Ştefan cel Mare şi Sfânt 1
- 022 26 09 56 / 069704431
- ghena.sirbu2014@gmail.com

28.02.2019 Ghenadie Sîrbu